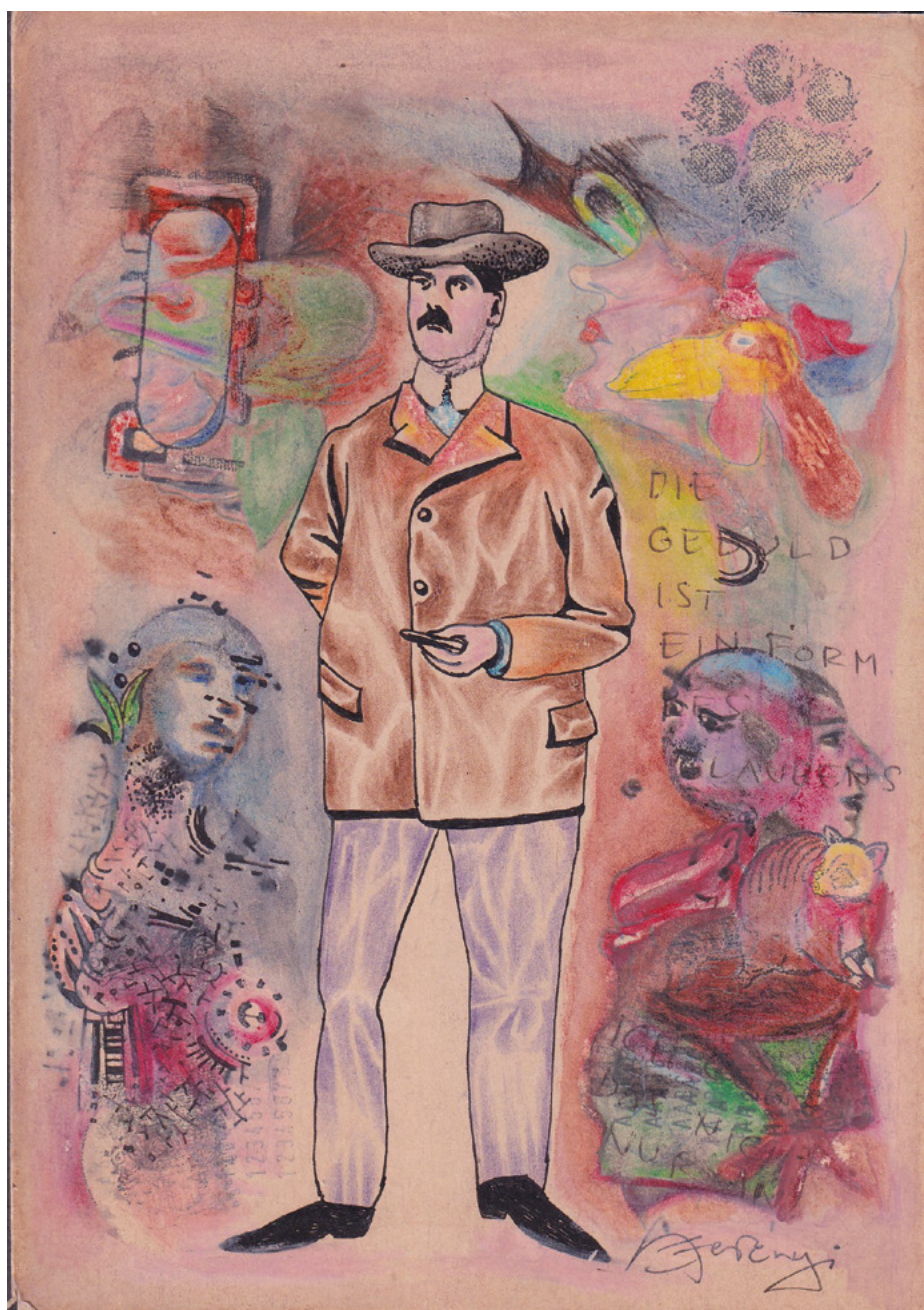

- ♦ VÁRSZEGI ASZTRIK: Kelemen Krizosztom főapát hamvainak hazahozatala az Amerikai Egyesült Államokból
- ♦ UNGER ANNA – ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS: Az akadémiai szabadság rejtett oldala – Egyetemi autonómia és demokrácia belülről
- ♦ PAKSI-PETRÓ CSILLA: Humán fókusz a kormányzati igazgatásban, a jóllét biztosításának jogszabályi és gyakorlati megközelítései
- ♦ BÁCSKAI KRISZTINA – KELEMEN ROLAND – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ: Törékeny pajzs – A magyar digitális gyermekvédelem helyzetképe
- ♦ MARIAM PILISHVILI: Permacrisis: Blockchain's Plan to Fix the Normative Challenges in EU Data Protection Law
- ♦ BREZOVSKI ANNA: A büntetés-végrehajtási kategória- és kreditrendszer vizsgálata kriminológus szemmel
- ♦ SZABÓ LÍVIA: A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében II.
- ♦ GULYÁS KRISZTINA – FARKAS ÁDÁM – KELEMEN ROLAND: Az olasz kiberbiztonság egyes aspektusai 2023-ban
- ♦ PETRIK BÉLA: Bibó-vonások Nagy Gáspár arcképében – A 75 éve született Nagy Gáspár és a 45 éve elhunyt Bibó István emlékére
- ♦ HORVÁTH ATTILA: Bibó István és társai koncepciók pere
- ♦ MOLNÁR TAMÁS: A védett fajokra elkövetett természetkárosítások hazai vonatkozásai
- ♦ TANÁCS-MANDÁK FANNI: Nemzeti márkáépítés a válságok évtizedében Magyarországon
- ♦ EGRESI KATALIN: Biczó Zalán: Egon Schiele Győrben
- ♦ SIMONYI-KOVÁCS MELINDA: A védelemhez való jog korlátai a párhuzamos eljárásokban
- ♦ NÉMETH TAMÁS – HERDON ISTVÁN: The specific role of the collective and the individual sides of labour law from a “contract-based” aspect

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Szerényi Gábor: Lélek száll

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 VÁRSZEGI ASZTRIK: Kelemen Krizosztom főpát hamvainak hazahozatala az Amerikai Egyesült Államokból
- 19 UNGER ANNA – ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS: Az akadémiai szabadság rejtett oldala – Egyetemi autonómia és demokrácia belülről
- 41 PAKSI-PETRÓ CSILLA: Humán fókusz a kormányzati igazgatásban, a jóllét biztosításának jogszabályi és gyakorlati megközelítései
- 63 BÁCSKAI KRISZTINA – KELEMEN ROLAND – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ: Törékeny pajzs – A magyar digitális gyermekvédelem helyzetképe
- 81 MARIAM PILISHVILI: Permacrisis: Blockchain's Plan to Fix the Normative Challenges in EU Data Protection Law
- 93 BREZOVSKI ANNA: A büntetés-végrehajtási kategória- és kreditrendszer vizsgálata kriminológus szemmel
- 105 SZABÓ LÍVIA: A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében II.
- 125 GULYÁS KRISZTINA – FARKAS ÁDÁM – KELEMEN ROLAND: Az olasz kiberbiztonság egyes aspektusai 2023-ban

BIBÓ ÖRÖKSÉG

- 145 PETRIK BÉLA: Bibó-vonások Nagy Gáspár arcképében – A 75 éve született Nagy Gáspár és a 45 éve elhunyt Bibó István emlékére
- 155 HORVÁTH ATTILA: Bibó István és társai koncepciók pere

MŰHELY

- 173 MOLNÁR TAMÁS: A védett fajokra elkövetett természetkárosítások hazai vonatkozásai
- 191 TANÁCS-MANDÁK FANNI: Nemzeti márkaépítés a válságok évtizedében Magyarországon

RECENZIO

- 215 EGRESI KATALIN: Biczó Zalán: Egon Schiele Győrben

FÓRUM

- 221 SIMONYI-KOVÁCS MELINDA: A védelemhez való jog korlátai a párhuzamos eljárásokban
- 235 NÉMETH TAMÁS – HERDON ISTVÁN: The specific role of the collective and the individual sides of labour law from a “contract-based” aspect

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Kiadja az UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Felelős kiadó | Tóth Eszter ügyvezető
Terjesztő | UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem
Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580
DOI: 10.58528/JAP.2025.17-3.

VÁRSZEGI ASZTRIK EM. FŐAPÁT

Kelemen Krizosztom főapát hamvainak
hazahozatala (1982-1984)

BEVEZETÉS

Krizosztom pannonhalmi főapát 1930-as évben készült fotója^[1] minden bencés (korábbi elnevezéssel: székház) rendház falán ott függött kormányzása idején, emlékeztette a bencéseket és vendégeiket, sőt diákjaikat, ki a rend jelenlegi főapátja. 1950-ben soproni házunkat is feloszlatták, bár a templom ellátása miatt néhány bencés maradhatott a „csonka” házban. A főapát képe ott felejtődött az rendház első emeletén, gyermekként így láthattam ott magam is az ötvenes években. Arca elbűvölt, nagyon szépnek láttam, sokszor rácsodálkoztam a fényképre. Persze a főapátról, a fotón látható bencésről semmit sem tudtam, azokban a zavaros években nem is érdekelt senkit. „Titokzatos arca”^[2] – ahogy maga fogalmazta később önmagáról – számomra is sokáig titok maradt.

Amikor 1964-ben bencés újonc lettem Pannonhalmán, azonnal megtaláltam Krizosztom főapát olajképét a főmonostor első emeletén, a főapáti portrék sorában. Ez a kép is nagyon tetszett: tiszta, érzékeny, jóságos ember tekintett rám Megyesi Schwarz Antal 1934-ben készült, kissé idealizált festményéről.

A „rendi idők” voltak történeti forrásaim. Bencések és a világi munkatársaik egyaránt. Gyurkovics István és Torda Lajos munkatársaink. Torda Lajos kapusunktól hallottam először, hogy Krizosztom főapát Amerikában halt meg, és utolsó kívánsága az volt, hogy itthon temessék el. Lajos bácsi később „élő kútforrásom” lett a múlthoz, hiszen a néhai főapát egykori „főapáti huszára”, személyi szolgálattevője, majd embermentő munkatársa volt. Együtt kapták 1996-ban – Krizosztom főapát postumus, Torda Lajos személyesen vehette át – a Jad Vasem, a Világ Igaza kitüntetését.

Tanári diplomám megszerzése után mind a gimnáziumban, mind a rendi főiskolán, a Pannonhalmi Szent Gellért Hittudományi Főiskolán tanítottam. Ez utóbbin a bencés rend történetét. Krizosztom főapát témája mindig foglalkoztatott, beszéltem is róla.

1980 telén meghallgatást kértem Szennay András főapátúrtól, elmondtam neki szándékomat, engedélyt kértem, hogy rendi feladataim mellett bölcsészkarri doktorátust szerezhsek Kelemen Krizosztom témában. Jó helyen kopogtatam, András főapát úr Krizosztom főapát titkára volt 1946–1947 között. Tisztelet és szerette főapátját, elődjét. Egyike volt azoknak, akik Budapesten a Párizsba induló gyorsig elkísérték a távozó főapátot 1947. március 19-én.^[3]

[1] A K.K. fotót készítő Brunhuber-műteremben készült. A műterem 1910-től „Schmidt Ede utóda Brunhuber Béla fényképész” néven működött, végül 1928 és Schmidt Ede 1933. évi halála közötti időben valamikor kicserélték „Brunhuber Béla udvari és kamarai fényképész” feliratra a cégtáblát. A fotó már ebben az időszakban készülhetett.

[2] „Azt gondoltam, titokzatos arccal sikerül előmozdítanom a lelkek összebékülését..., sikerül kikönyörögnöm sok függő ügyünk kedvező elintézését, ami más keményebb vágású embernek tán nehezebbre esnék” – jellemzi magát Kelemen Krizosztom. (Kelemen Kr. koadjutor levele Kelemen III. és esztergomi házfőnökhöz) Pannonhalma, 1931.okt.23. – Másolatban: BK 632/I.1.)

[3] Szennay, 1995–2010, 59.

Főapáti engedéllyel birtokomban megkerestem Unger Mátyás ELTE-tanáromat, akkor dékánhelyettest, elmondtam neki szándékomat. Bölcs tanácsokkal látott el. Ő még arra is gondolt, ha az egyetem nem fogadja el egy szerzetespaptól a 20. századi, nagyrészt Horthy-korszakot érintő témát, akkor váltsak korszakot, és ad nekem más elfogadhatót. Unger tanár úr egyenesen Izsák Lajos tanár úrhoz küldött.

Izsák Lajos, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék akkori docense – korábban szemináriumát is látogattam – örömmel fogadott és irányította a kutatás munkáját.

A „Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)” című bölcsészdoktori értekezés a Pannonhalmi Szent Gellért Hittudományi Főiskolán, 1976–1985 között eltöltött tanári évek alatt e témában végzett kutatásaim összegzése volt. A témaválasztást motiválta, hogy szerettem volna a háború utáni időszakban emigrációba kényszerült főapát egyéniségét megismerni, aki rendkívül nehéz korszakban volt a Pannonhalmi Szent Benedek Rend, mai nevén a Magyar Bencés Kongregáció legfőbb előjárója, továbbá szerettem volna jobban megérteni a 20. század harmincas éveiben szorgalmazott, de elakadó szerzetesi reformot. A téma feldolgozását az a körülmény is sürgette, hogy a bencés közösségen belül a két világháború közötti nemzedék, a néhai főapát kortárs nemzedéke és az akkor még fiatalok egyre idősebbek lettek, nemzedékváltás előtt álltunk.

A védés 1985 áprilisában, dr. Balogh Sándor, dr. Unger Mátyás, dr. Izsák Lajos, dr. Gergely Jenő és dr. Bertényi Iván tanárokból álló bizottság előtt történt, az ELTE Bölcsészkarán.

Doktori disszertációm bizonyos fejezetei – 45 öt év távlatából – felülvizsgálatra és kiegészítésre szorultak. Amikor dolgozatomat írtam, akkor is tudatában voltam, hogy nem kutathattam Kelemen Krizosztom teljes levéltári, illetve személyes külföldi hagyatékát. Ennek a munka során is tudatában voltam, később ennek valóságát és nehézségét egyre világosabban láttam.

Somorjai Ádám OSB rendtársam^[4] később Rómában dolgozott, a főapát emigrációs évei történetét meg is írta és publikálta, továbbá hazahozta a Prokurátori Levéltárat.

Krizosztom főapát személyes levelezésének egy részét maga a főapát és Tor-da Lajos 1944. október második felében, a nyilas házkutatástól félve égette el. A néhai főapát külföldi (Priory Woodside USA, Sao Paulo Levéltár) személyes levéltári hagyatéka a politikai körülmények miatt csupán később és töredékesen került a Pannonhalmi Főapátság Levéltárába. A főapátság alapításának (1996) millenniumára készülve, a Szent Márton bazilika felújítása során, a tetőzet alatt elrejtve néhány levéltári dobozt találtak, amelyek ugyancsak Kelemen Krizosztom személyes levéltárához tartozott.

1982 telén, amikor időm egy részében már a Kelemen Krizosztom-témát kutattam, érett meg bennem, hogy Krizosztom főapát úr utolsó kívánságának

[4] Somorjai, 2014.

teljesítésével, hazahozatalával is foglalkoznunk kellene. Úgy tűnt, hogy a politikai rendszer is enyhült már a nyolcvanas évekre. Ismét meghallgatást kértem Szennay András főapát úrtól. Vázoltam tervemet. Elmondtam, hogy a hazahozatal lehetőségét, megkísérlését nem itthonról, hanem Németországból kezdeném el – főapáti megbízással –, levelezéssel, és hogy adott esetben a tengerentúlon élő rendtársak segítségét (Jávor Egonra (USA) és Jordán Emilre (Brazília) gondoltam) is kérni fogom.

Főapát úr elfogadta elgondolásomat, megcsodálta és kifejezésre is juttatta naivitásomat, de támogatta törekvésemet.^[5] Annyira realista volt, hogy javasolta és felhatalmazott rá, nyomatékka írjam meg a nővéreknek, hogy főapáti jóváhagyással cselekszem, továbbá, hogy a felmerülő költségeket álljuk, és majd Kelemen Krizosztom urnáját nem Magyarországra, hanem Bécsbe, Blazovich Ágoston OSB címére kell küldetni.^[6] Szennay András főapát írta: „Magam még az 1975-ös, Szent Vincentben rendezett prézés szinódus után meglátogathattam a sírhelyét.”^[7]

1982 júliusában írtam levelet Bad Reichenhallból a Sopronból Pennsylvániába (USA) került és ott letelepedett Isteni Megváltó Lányai Rend (Sister of the Divine Redeemer) tartományi előjárójának, Sister M. Beatrice Szabo tartományfőnöknőnek. A főapáti engedélyre s támogatásra hivatkozva röviden leírtam kérésemet, német és magyar nyelven. Abban reménykedtem, hogy magyar nővérek is vannak közöttük, volt még néhány idősebb nővér, de már a tartományfőnöknő sem tudott magyarul, holott családneve magyar, „Szabo” volt.

Dolgozatomhoz felhasználtam Dr. Szennay András OSB^[8] Emlékmozaikok c. visszaemlékezéseit, Dr. Korzenszky Richárd OSB^[9] kérésemre írt visszaemlékezését, Dr. Jordán Emil akkori személyes közlését, ill. ugyanő, Jordán Sándor Emil OSB Brazíliai naplóját,^[10] amely még kéziratban van, Somorjai Ádám rendtársam (1984) munkájaként. Magam kezdeményezőként végigkísértem a történetet.

Szabó Beatrix nővér – feltételezem – nekem nem mert válaszolni, mert levelemre semmiféle választ nem kaptam, vagy – még a nyolcvanas évek elején jártunk – nem érkezett meg válaszlevele.

Egy, korábban a woodside-i bencés perjelségből Pannonhalmára került levél többet mond el levelem megérkezése után történetekről, a nővérek első lépéseiről.

Szabo Beatrix tartományfőnöknő 1982. augusztus 3-án kelt levele, amelyet Simon 'O Donnell OSB manchesteri apátúrnak írt,^[11] akihez és ahová a magyar alapítású Szent István Perjelség (Priory Woodside) 1973-tól tartozott, leírja

[5] Szennay, 1995–2010.

[6] Szennay, 1995–2010.

[7] Szennay, 1995–2010.

[8] Szennay, 1995–2010.

[9] Dr. Korzenszky Richárd: Levél és visszaemlékezés Várszegi Asztriknak.

[10] Jordán, 1984.

[11] Sister M. Beatrice Szabo, S.D.R. Provincial Superior levele Most Reverend Abbot Simon O'Donnell, OSB August 2, 1982-nak. PFK.

nagy gondját, a Pannonhalmáról érkezett kérést Kelemen Krizosztom hamvai Magyarországra hozatalára vonatkozóan. A tartományfőnöknő leírta, hogy Kelemen Krizosztom az ő rendházukban halt meg, ott is temették el, továbbá, hogy a nővérek és az ő szándéka is az, hogy az elhunyt főapát akarata legyen mérvadó. Kéri Simon apátot, hogy a Szent István Perjelség (Woodside Priory) magyar atyái legyenek segítségére a levéltári anyag, Kelemen Krizosztom végrendelete tisztázásában. Hites Kristóf és Horváth Piusz bencés atyákat nevezte meg, akik segítségét kérte.^[12]

Hosszú csend és hallgatás következett. Magyarországon választ nem kaptam, arról meg nem tudtam, mozdult-e valami az ügyben az idézett levélen kívül a következő évben határainkon túl.

FORDULAT AZ ÜGYINTÉZÉSBEN

1983 tavaszán Jordán Emil perjel atya hazalátogatott Pannonhalmára. Részletesen elmondtam Krizosztom főapát hamvainak hazahozatali szándékát és azt is, hogy az „ügy” elakadt. Jordán Emil ott volt Krizosztom főapát halálakor, sem az akkori körülményekről, sem hazai elgondolásainkról, hazahozatalról nem kellett sokat magyaráznom.

„Asztrik fiatal (akkor magiszter) említette Pannonhalmán, hogy több mint egy éve folyik az USA-ban Kelemen Krizosztom hamvai hazahozatalának ügye, és még semmi. Írja doktori disszertációként K. Krizosztom életrajzát, és jó lenne, ha befejezhetné azzal, hogy ez a főapát is, mint a többi, Pannonhalmán van eltemetve. Szennay (András főapát) adott Pesten a Központiban meghatalmazást.”^[13]

E mondatok valóságtartalma: Jordán Emil tőlem hallotta először Krizosztom főapát hamvai hazahozatala tervét, és azt is, hogy az ügy elakadt. Kértem és ő magára vállalta a hazahozatal további intézését. Ő javasolta azt is, hogy Szennay András főapát adjon számára olyan megbízást, amelyet ő maga ír meg magyar és angol nyelven, de főapáti aláírás és pecsét legyen rajta. Ezt Szennay főapát úr meg is tette és átadta Jordán Emilnek Pannonhalmán.

JORDÁN EMIL SAO PAULÓI PERJEL

Rövid kitérőt kell tennünk, hogy Jordán Emil perjel egyéniségét, munkamódszerét és stílusát jobban megértsük, és hogy a Brazíliai naplójában leírt szöveget értelmezni tudjuk.

[12] PFL BK Kelemen Krizosztom.

[13] Jordán, 1984.

Jordán Emil győri polgári családból származott, a győri bencés gimnáziumban érettségizett, majd 18 évesen lépett a bencés rendbe. Kiváló értelmi adottsággal, emlékezőképességgel, klasszikus és teológiai műveltséggel, veleszületett diplomáciai készséggel, gazdasági érzékkel és ehhez még emberi, kedves stílussal megáldott, fegyelmezett ember, szerzetes volt. Céltudatos, kitűnő érdekérvényesítő. 1939-től Braziliában élt, 1947–1949 között Pittsburghban (USA) Krizosztom főapát tolmácsa és titkára volt.

Munkanapja telve volt találkozásokkal, megbeszélésekkel, látogatásokkal, intézkedésekkel, hosszantartó utazásokkal. A nap végeztével este, vagy másnap (visszatekintve) készítette feljegyzéseit, amelyek ennek az életstílusnak megfelelően szaggatottak, tömörek, gyakran kuszák. Szavakból, mondattöredékekből álló, ismétlődésekkel, több témát érzékeltető szövegegyüttes, amely kívülálló számára első olvasásra értelmezhetetlen. Közben: név, nevek, helységnevek, időpontok, múlt és jelen vonatkozások, utalások sokasága. Ő maga újraolvasáskor pontosan tudta, miről van szó, a lejegyzett szavak, számok csupán emlékeztetők, hívásjelek voltak számára.

Idős korára spiritiszta módszereket is használt munkájában. Itt is, történetünkben is: amikor Szennay főapáttól megkapta a megbízást, imádkozik, kapcsolatba lép Kelemen Krizosztom főapát „lelkével” és megerősítő jelet kér tőle, hogy „haza akar jönni” és – meggyőződése szerint – ezt meg is kapta, sőt a következő küzdelmekben ez a tudás biztonságot adott számára a cselekvésben.

Több személyes találkozás, beszélgetés után, ismerve stílusát, tempóját, eljárás módját, a Brazíliai napló rendelkezésre álló néhány oldalas (1983), témánkba vágó feljegyzését törekszem értelmezni és bemutatni, miként oldotta meg szinte lehetetlen helyzetben célkitűzését, Kelemen Krizosztom, szeretett főapátja hamvainak hazahozatalát.

Érdemes magát a történeti időt és az időpontokat is tudatosítanunk, azaz, hogy Kelemen Krizosztom 1950-ben halt meg, aztán évtizedek múltak el, legendák keletkeztek halálával kapcsolatban, csend volt, és most váratlanul jött egy pannonhalmi kérdés, amely mind a nővérek kolostorában, mind a tengerentúli magyar bencések életében, sőt a helyi püspök és a Vatikán keleti politikájában is meglepetést, nyugtalanságot, kifejezett zavart jelentett.

Jordán Emil 1983/1984. július 24-én, késő este érkezett az Isteni Megváltó Nővéreinek anyaházába, Elisabeth-be, és július 1-jén, cca. egy hét múlva – maga 5 napnak számolta –, célját elérve, Kelemen Krizosztom hamvaival válltáskájában repült vissza Európába, egyenesen Bécsbe.

Jordán Emil a rendelkezésre álló, valóban rövid időben céltudatosan és gondosan felmérte a valós helyzetet, és ennek megfelelően beszélt és cselekedett.

A TENGHERENTÚLI RENDTÁRSÁK

Jordán Emil minden, Észak-Amerikában élő rendtársának személyesen, illetve telefonon elmondta, milyen küldetést kapott Szennay András főapáttól. Általános volt a vélemény, mi volt Kelemen Krizosztom végakarata, de ezt most megvalósítani nem lehet. Többen úgy tudták, hogy amíg kommunista uralom van Magyarországon, addig a Főapátnak egyébként sem is volt szándéka hazatérni, de írásos végrendeletet senki sem tudott felmutatni. Az elisabeth-i nővéreknél nem volt végrendelet. Samay Sebestyén^[14] (magyar származású) amerikai bencés megkérdezése után kiderült, hogy a főapát hagyatéka Latrobe városba, St. Vincent főapátságba került, onnan a kaliforniai Szent István Perjelségbe (Priory Woodside) küldték, amely viszont 1973 után kivált a Magyar Bencés Kongregációból és az akkori előljáró, Hoffer József Lipót^[15] a rendi közösséget is elhagyta 1977-ben.

A jogilag szétvált Magyar Bencés Kongráció két részét Jordán Emil perjel személye és jogi tekintetben kifogástalan főapáti megbízása kapcsolta össze, és ezt tette tárgyalóképpessé ezekben a napokban.

A NŐVÉREK HELYZETE

Jordán Emil megismerte az elisabeth-i nővéreket, ők pedig megszerették Emil atyát. Őszinték, nyíltak voltak hozzá. A nővérek szerették Kelemen Krizosztom főapátot is, tiszteletreméltónak, szentnek tartották. Egyik félelmük az volt, ha exhumálás közben csoda történne, ennek örültek volna. Krizosztom főapát sírhelye a magyarok zarándokhelye lett már. Az idősebb nővérek helyesnek tartották a hazavitelt, mivel a magyar nővérek elhalálózása után nem lehetett tudni, mit döntenek az amerikai nővérek. Tehát magának a konventnek is megkönnyebbulés és megnyugvás, ha meglesz a hazavitel. Belátták, hogy Pannonhalmán lenne végső nyughelye.

A MEGOLDÁS

Beatrix tartományfőnöknő az 1981 júliusában, Bad-Reichenallból érkezett levelem után a megoldást keresve fordult a woodside-i bencésekhez is, és ter-

[14] Samay Sebestyén OSB Latrobe St. Vincent Abbey, magyar származású bencés.

[15] Hoffer József Lipót (1917–1994) OSB pannonthalmi bencés, 1946-ban vándorolt ki az USA-ba. 1958-tól a Woodside (Kalifornia, USA) Szent István perjelség tagja, perjele 1968–1974-ig, 1977-ben elhagyta a rendet.

mészetesen a helyi püspökhöz. Bosco segédpüspök^[16] a kérdésben levelet írt Pio Laghi^[17] akkor apostoli delegátusnak Washingtonba. Laghi közvetítése révén a Kelemen Krizosztom kérdés a Vatikáni Különleges Ügyekhez, Luigi Poggi^[18] érsek asztalára került. Bosco püspök nem kapott választ.

A tartományfőnöknő ebben a feszült helyzetben azt kérte Jordán Emiltől, beszéljen a püspökkel, aki őt idő hiányában személyesen nem tudta fogadni. Jordán Emil így felhívta Bosco püspököt és elmondta neki, milyen ügyben, kinek a megbízásából van a nővéreknél. A püspök – hosszú telefonbeszélgetésükben – figyelmesen meghallgatta az érvelést és ezt válaszolta: a nővéreknek megvan a szabadságuk azt tenni, amit helyesnek vélnék. Nem akar nehézséget okozni nekik, neki azonban meg van kötve a keze a Laghi-levél miatt, amelyre eddig nem kapott választ.

Jordán Emil avval érvelt, hogy a helyzet azért más, mivel személyesen van itt a főpát meghatalmazásával, aki minden magyar bencés felett joghatósággal rendelkezik, legyen élő vagy halott. Tehát Kelemen Krizosztom felett is. Egyébként Szennay András főpát tagja a magyar püspöki karnak is, és nem tenne semmi olyat, ami árthatna akár a magyar katolikus egyháznak, akár saját rendjének.

Jordán Emil a telefonbeszélgetésben azt kérte Bosco püspöktől: hagyja a kérdést megtárgyalni és elintézni a két érdekelt fél között, azaz: Pannonhalma, amit most ő képvisel és az Isteni Megváltó Leányai Anyaháza között.

Jordán Emil angolul is leírta naplójában a mondatot, amit a püspöknek mondott: „Do not take knowledge of this case already going on; not even of my visit to the Motherhouse of the Divine Redeemer Sisters.” – Kérem, „Ne vegyen tudomást erről a már folyamatban lévő ügyről; és arról sem, hogy meglátogattam az Isteni Megváltó Nővérek anyaházát.”

Mondatát hosszú és nagy csend követte, majd a püspök egészen más hangnemben ezt kérdezte tőle: „What are you doing, Father Jordan, in Brasil?” „Jordán atya, mivel foglalkozik most Brazíliában?” – tehát elfogadta ajánlatom. „Diplomáciai megoldás” vonta le magának a következtetést. Bosco püspök tulajdonképpen beleegyezett az exhumálásba, ha nem is mondta ki a „beleegyezés” szavát, vagy nem is adott jóváhagyást írásban, hiszen ez a két fél közös akaratán múltott – írta le Jordán Emil.

Bosco püspök és Jordán Emil perjel a kölcsönös elfogadással Kelemen Krizosztom főpát hazaszállítási kérdését – hallgatólagosan – kivették a Vatikán keleti politikájának ügyei sorából.

Kettejük telefonbeszélgetése után már csak a gyakorlati teendők maradtak, amit a nővérek helyben megoldottak.

[16] Anthony Gerard Bosco (1927–2013) amerikai főpap volt a Katolikus Egyházban, aki 1987 és 2004 között a pennsylvaniai Greensburg Egyházmegye harmadik püspökeként szolgált. Korábban, 1970 és 1987 között a pennsylvaniai Pittsburgh Egyházmegye segédpüspöke volt.

[17] Pio Laghi (1922–2009) olasz bíboros, elsősorban a Vaikán diplomáciai szolgálatában dolgozott.

[18] Luigi Poggi (1917–2010) olasz katolikus bíboros és érsek volt.

Jordán Emil magának, majd a nővéreknek és a püspökre való tekintettel is összeállította érveit, miért kell és lehet Kelemen Krizosztom hamvait Magyarországra vinni.

Jordán Emil hangsúlyos szempontjai:

„Megkísérlem K. Kr. hamvai hazavitelének főbb szempontjait leírni:

- 1) Mivel minden főapát ott van eltemetve, neki is ott a helye véglegesen.
- 2) Kormányzásához fűződik az (annonhalmi) iskola felépítése (1939–1943) és a torony (1938) restaurálása.
- 3) Nagy formátumú főapát volt. Talán az egyetlen a püspöki karban – kivéve Prohászkt –, aki még a 30-as években teljes földreformra gondolt.
- 4) 1984-ben lesz születése 100. évfordulója.
- 5) Asztrik magiszter most dolgozza fel életét-történetét, életismertetése teljes lesz azzal, hogy Pannonhalmán van eltemetve.
- 7) Szavai szerint – még Brazíliában mondta – azért jött ki, mivel a Rákosi-rendszer annak mutatta jeleit, hogy őt mint reformgondolkodású embert felhasználja, kihasználja, rávegye, hogy Mindszenty-vel szemben eszköz legyen. Milyen formában? Őt akarnák bedobni, mint Mindszenty utódját az esztergomi érseki székhelyben. Ha ez a veszélylehetőség nem állt volna fenn, nem is jött volna el Magyarországról. (Ezt az érvelést – ismereteim szerint – még nem senki nem írta le, nem publikálták.)
- 8) Kelemen Krizosztom hamvai hazavitele elsősorban is a magyar bencés rend történelmének felelevenítése, revitalizálása, de egyben a nemzetre kiható emlékeztető ereje lehet.
- 9) Hamis, ill. szűk és elfogult beállítottság lenne úgy ítélni meg a hamvak hazavitelét, mint kapitulációt a kommunista rendszer, ill. az Állami Egyházügyi Hivatal előtt.

1984. június 30-án Jordán Emil összegezte az elmúlt napok történéseit.

„Egész nap írtam össze az eseményeket. Történelmi sorrendben. Két nyelven, magyarul és angolul is. Hálát adtam az Istennek, hogy pár nap alatt sikerült keresztülvinnem mindazt, ami másoknak sem sikerült, pedig az úgy közel másfél éve tart. Senki nem fog sohasem meggyőzni arról, hogy nem volt magának Kelemen Krizosztomnak közbenjárása.”

Július 1-jén: „Du. angol és magyar nyelven felolvastam a nővéreknek az öt nap eseményeit, és felsorakoztattam az okokat is, miért is helyes a hamvak hazavitele. Láthatóan meg voltak elégedve.

14.20-kor meg is kaptam a nagyon szép urnát.

19.30-kor miséztem a kápolnában, az urna az oltáron előtttem. Angolul megköszöntem a vendégszeretetet, amit Kelemen Krizosztom kapott itt-létekor, valamint halála után a temetőben. De megköszöntem vendégszeretetüket velem szemben is. Majd fent, a kóruson minden alig járó vagy tolókcson behozott öreg magyar apácához is odamentem, áldást adni és elbúcsúzni.”

Jordán atya New Yorkban töltötte az éjszakát: „A kis primitív hotelben Krizosztom főapát hamvai fekete kis bőröndömben nyugodtak velem együtt a szobában.”

„Július 3-án a Kennedy Airport: este 19 órakor Lufthansával Frankfurt felé. Az urna a nagy táskámban, ami a gépbe megy, és így nincs veszély, hogy a pogyász- és testkontrollnál észrevegyék a fémet.”

Július 4-én, 15 órakor Blazovich Ágostonnak Jordán Emil átadta az urnát. Blazovich Ágoston felhívta telefonon Pannonhalmát, Szennay főapátot, jelezte a tényt. András főapát tanácsára Krizosztom főapát urnája a Burgenlandi Szeminárium kápolnájába került, ideiglenes megőrzésre. Jordán Emil a Naplóban még annyit írt le a továbbiakra vonatkozóan: „Kb. tíz nappal a bécsi átadás után meg is volt az ünnepélyes mise (Pannonhalmán), a perjel celebrálta, és helyezték el az urnát a Boldogasszony-kápolna alatti rendi temetkezésben.”

A hazahozattal azonban még a kedvező alkalomra kellett várni, de ez is bekövetkezett viszonylag rövid időn belül.

1984 TAVASZÁN TÖRTÉNT, PANNONHALMÁN

Szennay András főapát úr magához hívott és az alábbiakat mondta: „Az elmúlt héten Miklós Imre államtitkár hivatott, és mit gondolsz, mit kérdezett tőlem?” „Nem tudom” – volt rövid válaszem. Ilyen kérdés többször előfordult életemben. Ilyenkor minden „illegális cselekvésem” eszembe szokott jutni, de joggal mondtam: nem tudom, mert valóban nem tudtam, mit kérdezhetett az államtitkár. Kérdése: miért olyan fontos a pannonhalmi bencéseknek, hogy egykori, a száműzetésben meghalt főapátjuk hamvait hazahozassák? Az államtitkár kérdésére András főapát úr ezt válaszolta: köztisztviselőként álló előjárónk volt, hálásak vagyunk neki mindazért, amit értünk, Pannonhalmáért tett. Magam még azt is elmondhatom, egykori fiatal bencésné: atyám, atyánk volt és én még titkára is voltam. Visszakérdeztem András főapát úrtól: „De hogyan szerezték tudomást háttérben folytatott levelezésünkről az ÁEH-ban?” Válasz: „Miklós Imrének a vatikáni diplomata, Luigi Poggi érsek mondta el a dolgot. „Ezt már egyikünk sem kommentálta, vártuk a fejleményeket, mert még akkor egyikünk sem tudta, hogy igazában mi történt.

Korzenszky Richárd,^[19] a főapát közvetlen munkatársa minden bizonnyal többet tudott erről a „bizalmas ügyről”, a kérésre írt „visszaemlékezésében” erre utalhatott: „Az ÁEH tudhatott erről a szándékról. Megtiltották.” Természetesen a hír hamar ott volt az „illetékeseknél”.^[20] A „tiltás” ebben az esetben csupán feltételezés lehet, mert az amerikai nővéreknél történetekről kaphattak ugyan Bosco helyi püspök révén információt vatikáni szinten, de Jordán Emil gyors cselekvésére nem számíthattak, így Rómában és Budapesten nem tudunk folytatásról.

[19] KR.

[20] KR visszaemlékezése.

Kelemen Krizosztom hamvai hazahozatala időbeli meghatározásában Korzenszky Richárd atya emlékeire kell hagyatkoznunk, mivel perjeli napló nem áll rendelkezésre. 1984-et írtunk, a szabadságtól még néhány év választott el bennünket, ezért a híradással, még a belső házi meghirdetéssel is okosan kellett bánni.

Korzenszky Richárd atya visszaemlékezése alapján az időrendi események így rekonstruálhatók:

„1984 júniusában volt. A zsebnaptáram szerint 18-án tartottuk a tanévzáró konferenciát. Valószínű, hogy június 21-én indultunk András főapát úrral Németországba és Ausztriába. (A zsebnaptáramban július 1-jén már a Táttra szerepel.)”

Az urna hazahozatalára vonatkozóan a két emlékező írása eltér egymástól: Szennay András főapát írta: „Németországból hazafelé tartva Richárddal betértünk (Blazovich) Ágostonhoz, aki idegesen, zaklatottan vette elő szekrényéből Krizosztom hamvait, hogy hazahozhassuk.”^[21]

Korzenszky Richárd atya azt írta, hogy a Főapát kérésére egymaga hozta haza az urnát, majd itt Pannonhalmán a gimnázium sekrestyeszekrényébe zárta. Itt mutatta meg Csóka Gáspár perjelnek is, és később Várszegi Asztriknak is.

Ez utóbbi felel meg a valóságnak saját emlékeim szerint is. Ezután valóban az történt, s úgy, ahogy azt Szennay András főapát elrendelte:

„Két nap múlva, annak rendje-módja szerint, a már bejáratott temetési liturgiánkkal, koncelebrációval megadtuk a végtisztességet. Torda Lajos bácsi – Krizosztom főapát inasa, „főapáti huszár” – vitte az urnát a kápolnából a menet élén a kriptába.”^[22]

Kelemen Krizosztom főapát végakarata részben megvalósult. 34 év után hamvai a pannonhalmi főapátok nyughelyére, a Boldogasszony oltalmába kerültek.

1996-ra a főmonostor, Szent Márton Monostora millenniumra készültünk, és már örülhettünk a visszanyert szabadságnak.

Pálmai Godofréd főmonostori perjel a Perjel naplóba ezt írta: „1995. november 1-jén, Mindenszentek ünnepe. Főapát úr ma szenteli be a bazilikában, a torony alatti déli falon elhelyezett síremléket, mely mögött Krizosztom főapát úr hamvai nyugsznak.”

Kívánsága szerint a pannonhalmi bazilika tornya alatt helyeztük el urnáját boldogemlékű elődje és főapát-példaképe, Kruesz Krizosztom sírja közelében.

A bronz emléktáblát Miletics Janka OSB oblata testvér készítette, latin szövegét Sólomos Szilveszter atya fogalmazta.

Az emléktáblát a millenniumi évszám – 1996 – keretezi.

Hic iacet Abbas Chrysostomus Kelemen, (1933-1950) pater mitis communitatis (1933-1950), mortuis amaro exilio.

Itt nyugszik keserű száműzetésben elhunyt Kelemen Krizosztom, közösségünk jólelkű főapátja.

1995 ősze óta sokan látogatták a sírt, helyeztek el koszorút, virágot Krizosztom főapát emléktáblája előtt.

[21] Szennay, 1995–2010, 60.

[22] Korzenszky Richárd.

Disszertációm 1989-ben megjelenhetett a METEM-sorozatban, utolsó mondatként ott már így jelenhetett meg a történet: „Kelemen Krizosztom főapát kívánságának megfelelően, dr. Szennay András főapát hazahozatta hamvait és a pannonhalmi Boldogasszony kriptájában helyezték el.”

OSB ÉLETRAJZOK

A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Névtára 1802–1986. Összeállították: Berkó Pál és Legányi Norbert, Győr (1987) alapján. Névtár (1987) (Az évszámot szükségesnek tartottuk rögzíteni, mert a bencés rend esetében számos sematizmus, egyéb névtár is megjelent.)

IRODALOM

- Jordán Sándor Emil OSB (1984): *Brazíliai napló*. Pannonhalma, kéziratban.
- Kelemen Kr. koadjutor levele Kelemen Illés esztergomi házfőnökhöz, Pannonhalma, 1931. okt. 23.
- Korzenszky Richárd (é.n.): *Levél és visszaemlékezés Várszegi Asztriknak*.
- Sister M. Beatrice Szabo, S.D.R. Provincial Superior levele Most Reverend Abbot Simon O'Donnell, OSB August 2, 1982-nak.
- Somorjai Ádám OSB (2014): *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947-1950)*. METEM, Budapest.
- Szennay András OSB (1995–2010): *Emlékmozaikok*. Házi kiadás, Pannonhalma.

A SZERZŐRŐL

Várszegi Asztrik (született: Várszegi Imre, Sopron, 1946. január 26.) bencés szerzetes, püspök, pannonhalmi főapát (1991–2018).

1. Pályafutása

Szülei egyedüli gyermekeként született. Édesanyja a soproni polgári családból származó Horváth Rozália, édesapja pedig a szlovák-sváb nagyesztargári altiszti családból származó Várszegi (1935-ös névmagyarosítása előtt: Vobrák) Ferenc. A középiskolát a soproni Állami Berzsenyi Dániel Gimnáziumban végezte. Érettségi vizsga után 1964-ben belépett Pannonhalmán a Szent Benedek Rendbe. Itt vette fel az Asztrik szerzetesi nevet, és itt tanult teológiát, a Főapát-ság Szent Gellért Hittudományi Főiskoláján. Közben, 1968-tól kétéves sorkatonai szolgálatát Baján, Budapesten és Sormáson teljesítette. Leszerelése után egy évvel fejezte be teológiai tanulmányait. Pannonhalmán szentelték 1970. február 8-án diakónussá, 1971. augusztus 29-én pedig pappá.

1971 és 1976 között Budapesten az ELTE BTK történelem–német szakán tanult, majd egyetemi tanulmányai befejeztével középiskolai tanári diplomát szerzett. Utolsó éves egyetemistaként 1975/76-ban gyakorló tanárként működött a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban. 1976-tól a rend pannonhalmi gimnáziumában tanított, egészen 1988-ig. Ezzel egyidejűleg rendi főiskolán is okta-

tott (tantárgyai: Szent Benedek Regulájának magyarázata, Bencés rendtörténet, a Pannonhalmi Szent Benedek Rend Statútumai). 1978 és 1986 között a novíciusok magisztere és rendi fiatalok tanulmányi felelőse (prefektusa) volt, majd 1985-től a pannonhalmi főmonostor perjele. 1985-ben történelemből doktori címet szerzett az ELTE-n, majd ugyanitt 1997-ben megszerezte a PhD-fokozatot is. Disszertációjának címe: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950).

II. János Pál pápa 1988. december 23-án culusi címzetes püspökké és esztergomi segédpüspökké nevezte ki. 1989. február 11-én szentelték püspökké Esztergomban Dékány Vilmost, Mayer Mihállyal, Takács Nándorral és Ács Istvánal együtt. Püspöki jelmondata: *Fortitudo mea Deus* – azaz: Erősségem az Isten.

1989 márciusától 1990 júliusáig a Budapesti Központi Papnevelő Intézet rektora, valamint az Esztergomi főegyházmegye püspöki helynöke volt. A Központi Szeminárium rektoraként elindította a szeminárium átfogó renoválását. 1990 júniusától 1993 márciusáig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkárának tisztét töltötte be.

1991. január 5-én pannonhalmi főapáttá választották, székét 1991. augusztus 6-án foglalta el. E tisztségében a bencés közösség 2000-ben és 2009-ben megerősítette. 2017. november 17-én bejelentette, hogy harmadik főapáti ciklusa után visszavonul. Utódja a 2018. február 16-i választás eredményeként Hortobágyi T. Cirill lett, akinek 2018. március 21-én adta át tisztségét.

2. Egyéb tisztségei

- a METEM (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) alapító tagja és társszerkesztője (1988)
- Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány kuratóriumának elnöke (1995–)
- a Máltai Lovagrend káplánja (1990–)
- a Magyarországi Keresztény-Zsidó Tanács elnöke (1999–2010)
- a Bajor Bencés Akadémia Történeti Szekciójának rendkívüli tagja (1998–)
- a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola pannonhalmi Szent Gellért Szakkollégiumának rendtörténet tanára (2001–)
- Notker Wolf primásapát delegátusa a Szláv Bencés Kongregációban (2001–2009)[8]
- a Férfi Szerzetes-elöljárók Konferenciájának elnöke (2006–2012)
- a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia médiaügyekkel megbízott püspöke (1991–2000)
- a MKPK Kultúra és Tudomány Bizottságának (korábban Egyháztörténeti Bizottság) elnöke (2007–)
- a MKPK Megszentelt Élet Bizottságának elnöke (2006–)
- a MKPK Oktatásügyi Bizottságának tagja
- Bolyai Műhely Alapítvány Programbizottságának elnöke (2001–2006)
- a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Kuratóriumának elnöke (2006–2010)

3. Elismerései

- A Leuveni Katolikus Egyetem díszdoktora (1989)
- Jedlik Ányos-díj (1997)
- Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány fődíja (2005)
- Prima díj (2007)
- Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány fődíja (2007)
- Pannonhalma díszpolgára (2011)
- Az Osztrák Köztársaság Nagy Arany Érdemrendje – Großes Goldenes Ehrenzeichen der Republik (2012)
- A Soproni Egyetem Címzetes egyetemi tanár kitüntetése (2012)
- Győr-Moson-Sopron Megyéért Kék Szalag kitüntetés (2013)
- Pécsvárad díszpolgára (2018)
- Celldömölk díszpolgára (2019)
- KurtSchubert-émlékdíj (2022)

(Forrás: Wikipédia)

Szerényi Gábor grafikája

UNGER ANNA – ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS

Az akadémiai szabadság rejtett oldala – Egyetemi autonómia és demokrácia belülről

ABSTRACT

The study examines an under-discussed aspect of academic freedom and university autonomy: the functioning of university democracy. The starting point for the research is that the state and circumstances of academic freedom and university autonomy are discussed in the relevant international legal and soft law documents, as well as in the academic literature, only from the perspective of the relationship between the state and the university. Thus, existing research focuses only on the interaction between the external political system and the academic world in relation to democracy-autocracy and democratization-autocratization. However, we argue that an essential element of university autonomy is the existence of an internal democratic order, which is almost completely ignored in the literature. In its literary foundation and methodology, the study combines legal approaches to academic freedom with political science approaches to democratic theory. It is a pioneering attempt built on classic works of democratic theory which aims at creating an analytical framework that allows the study of democracy within the university, identifying internal threats and proposing solutions in order to help sustain its democratic functioning.

Keywords: academic freedom ■ university autonomy ■ democracy ■ autocratization
■ university management

I. BEVEZETÉS

Az akadémiai szabadság, úgy is, mint a kutatás szabadsága, és úgy is, mint az egyetemek oktatási és intézményi szabadsága, immár évek óta a közfigyelem és a tudományos érdeklődés homlokterében van. Az akadémiai szabadságot napjainkban három irányból éri kihívás, fenyegetés. Egyfelől a hallgatói és oktatói szólásszabadság, illetve az ezek korlátozására irányuló, egyetemeken belüli folyamatok, másfelől az egyes országokban zajló demokratikus visszacsúszás, illetve autokratizáció “melléktermékeként” vagy esetenként mellékhatásaként értelmezhető jelenségek, harmadrészt pedig a piacosításból eredő következmények (extrém me-

nedzserializmus és neoliberális szemléletmód megjelenése a tudományban) mind olyan kutatási irányok, melyek immár rendkívül gazdag irodalommal szolgálnak a téma jobb megértéséhez.^[1] E kihívásokon túl széleskörű irodalma van az egyetemi autonómia témakörének általában véve is: mit jelent az irányítás és fenntartói felelősség, milyen jogai, lehetőségei és kötelezettségei vannak a fenntartónak vagy tulajdonosnak az egyetemek működésével kapcsolatos döntésekben, és meddig terjed az egyetemi autonómia e „külső” szereplőkkel szemben.^[2]

Az egyetemi autonómia mint az akadémiai szabadság egyik fontos garanciája, rendszerint a tulajdonossal/fenntartóval szemben fogalmazódik meg intézményszervezési elvként: az autonómia, más szóval önigazgatás az egyetem azon jogát jelenti, hogy szervezeti működésének kereteit, intézményrendszerét és vezetőit az adott jogszabályi kereteken belül saját maga határozza meg. Autonómia pedig nem képzelhető el az adott közösség belső önrányítása, vagyis demokratikus működés nélkül. Miközben ez a kapcsolat nyilvánvaló, az egyetem belső demokratikus mechanizmusaira, az ezt érő esetleges kihívásokra és korlátokra máig rendkívül csekély figyelem hárult.^[3] Demokrácia és egyetem, demokrácia és akadémiai szabadság témaköreiben a kutatások nem az egyetemen belüli, hanem az egyetemen kívüli demokráciára fókuszálnak: hogyan hat egy ország demokratikus rendjének gyengülése az akadémiai szabadságra, vagy hogyan tudnak az egyetemek hozzájárulni egy ország demokratikus fejlődéséhez.

S bár az érdeklődés középpontjában most az egyetemeket és akadémiai világot kívülről érő támadások vannak, szerintünk érdemes megnézni azt is, hogy mi történik az intézményen belül, hogyan tartható fenn a autonómia belső feltetele, a demokratikus működés. Ezt két okból is fontosnak tartjuk. Egyrészt azért, mert ha egy önigazgató intézményt külső támadás ér (vagy ilyen támadás vélelmezhető), az mindig lehetőséget teremt a belső demokratikus normák és működés erodálódására, felfüggesztésére, az intézmény átmeneti autokratizációjára (lásd a rendkívüli állapot demokráciát felfüggesztő jellegét, valamint a biztonságiasítás jelenségét), ezért nem lényegtelen arról beszélni, hogy amikor az akadémiai szabadságot kívülről veszélyeztetik, hogyan lehet megelőzni a belső, szintén e szabadságot veszélyeztető folyamatok beindulását. Másrészt azért is érdemes figyelmet fordítani az intézményen belüli folyamatokra, mert a külső támadások vagy támadásnak vélelmezett lépések mögött gyakran megjelenik egy olyan érv, amely a belső demokratikus viszonyok torzulására utal: ez a világnézeti-ideológiai homogenitás, konformizmus és hegemonia megjelenése az intézményben, mely a demokráciához elengedhetetlen pluralizmust számolja fel.

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, milyen fő jellegzetességei és keretei vannak a demokratikus működés fenntartásának az egyetemen belül. Kutatásunk két kérdése, hogy 1) miképp jelennek meg a nem-demokratikus veszélyek és ki-

[1] Lásd többek között Ginsburg, 2022; Gupta – Hajban – Tutek, 2016; Olsen, 2022; Giroux – Karmis – Rouillard, 2015.

[2] Pap, 2022.

[3] A kevés kivétel közé tartozik Thompson, 1972; Schinkel, 2015; Smuk, 2022.

hívások az egyetemen belüli működésben, és 2) milyen eszközök, intézményi-eljárási megoldások járulhatnak hozzá a belső demokrácia megőrzéséhez, a demokratikus visszacsúszás, illetve autokratikus folyamatok megelőzéséhez.

E kérdések megválaszolásához ki kell lépni a felsőoktatással foglalkozó munkák szűkebb köréből. Hangúlyozzuk: nem szervezetszociológiai, felsőoktatás-tudományi vagy menedzsmentszempontú kutatás a miénk. Nem a felsőoktatás minden intézményt magába foglaló szervezetrendszerével, nem a mindenkor kormányzat felsőoktatás-politikájával, illetve az egyetem és a fenntartója közötti viszonyrendszerrel foglalkozunk. E tanulmány az egyetem belső világára fókuszál, és a fent megfogalmazott kérdésekre a választ nem ezekből a szokásos vizsgálati irányokból próbáljuk megadni, hanem a demokrácia politikatudományi és jogi megközelítései felől. Ennek megfelelően elemzésünkben a demokráciakutatások irodalmára épülő szempontrendszer mentén vizsgáljuk meg az egyetemek belső szervezeti működését és világát.^[4]

Tanulmányunk célja, hogy az akadémiai szabadság intézményi kérdéseinek már ismert irodalmához olyan új, eddig nem tárgyalt, de a belső demokratikus működés szempontjából kiemelt fontosságú szempontokat és ismereteket adjon, melyek segítenek az egyetemi autonómia fenntartásának biztosításában.

II. AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG, EGYETEMI AUTONÓMIA ÉS A DEMOKRÁCIA VISZONYA

Az alábbiakban röviden bemutatjuk, hogy milyen irányok és megközelítések jellemzik a kortárs szakirodalmat az akadémiai szabadság, egyetemi autonómia és intézményi demokrácia összefüggésében. Amikor az akadémiai szabadságról mint (alapvető) jogról beszélünk, el kell különítenünk a kérdés egyéni és intézményi aspektusait.^[5] Bizonyos mértékig az akadémiai szabadság egyéni aspektusa kevésbé vitatott. Ide tartozik „a tanuláshoz és a tanuláshoz való jog; a tanításhoz való jog; a kutatáshoz való jog; a kutatás eredményeinek (előzetes korlátozások nélküli) közzétételéhez és terjesztéséhez való jog”.^[6] Az egyéni jogokra való építkezés igen gyakori a nyugati országok körében: számos európai alkotmány tartalmaz erre vonatkozó rendelkezéseket (lásd pl. a német alaptör-

[4] Megállapításainkat az állami, vagy közfenntartású egyetemekre tartjuk érvényesnek, ide értve a nem közvetlen állami fenntartás alatt működő, de közvagyonból létrejött, közfeladatot és közérdekből ellátó alapítványi fenntartású egyetemeket is (ún. KEKVA-egyetemek). Nem állítjuk, hogy a magánegyetemen nem fontos elv a szervezeti autonómia – csak annyit állítunk, hogy a magánegyetemek belső szervezeti és irányítási jellege a tulajdonosi-fenntartói érdekkötöttség miatt adott esetben sért(het)i az autonómia elvét.

[5] Pap, 2022; Vrielink et al., 2011; Karran – Beiter – Appiagyei-Atua, 2017.

[6] Vrielink – Lemmensa – Parmentier, 2011, 119.

vény 5. cikkét a Wissenschaftsfreiheitről).^[7] Az EU Alapjogi Chartája^[8] szintén a művészetek és a tudományok szabadságáról szóló 13. cikkében hangsúlyozza, kiemelve, hogy „a tudományos kutatásnak szabadnak kell lennie a korlátozásoktól, és tiszteletben kell tartani a tudományos szabadságot”. Érdekes módon a Charta 14. cikkében azt is kimondja, hogy „tiszteletben kell tartani az oktatási intézmények alapításának szabadságát a demokratikus elvek tiszteletben tartásával, valamint a szülők azon jogát, hogy gyermekeik nevelését és tanítását vallási, filozófiai és pedagógiai meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák”. Ezenkívül az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke garantálja a véleménynyilvánítás szabadságát, és számos ezzel kapcsolatos ügy az akadémiai szabadsággal volt összefüggésben.^[9]

Ki kell emelnünk, hogy a tudományos szabadság egyéni és intézményi aspektusai ütközhetnek. Ahogy Terence Karran és szerzőtársai bemutatják, az akadémiai szabadságot egyes esetekben úgy értelmezik, hogy az egyetemnek van akadémiai szabadsága a kutatás és az oktatás körének megválasztására, és nem egyes professzoroknak (ezt ők károsnak tartják).^[10] Ezért idézik az UNESCO 1997-es ajánlását, amely szerint „a felsőoktatási intézmények nem használhatják az az autonómiát ürügyként arra, hogy korlátozzák a felsőoktatási oktatói személyzet ezen ajánlásban vagy más nemzetközi normákban előírt jogait”.^[11]

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az akadémiai szabadság intézményi aspektusa is. Az 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 13. és 15. cikke hangsúlyozza „a tudományos kutató és alkotó tevékenységhez nélkülözhetetlen szabadság” állami tiszteletben tartását. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága a tudományos szabadságot összekapcsolta a tudományos intézmények önkormányzatosságával, és az autonómiát az intézmények hatékony döntéshozatalához szükséges önkormányzatisággként értelmezte, amely a tudományos munka, normák, irányítás és kapcsolódó tevékenységek szempontjából elengedhetetlen.^[12] Ehhez azonban a nyilvános elszámoltathatóság (különösen az állami finanszírozás kapcsán), a tisztességes, igazságos és méltányos intézményi szabályok, az átláthatóság és a részvételiség társulnak követelményként.^[13] Egyes államok, mint Olaszország, Málta vagy Görögország, további állami kötelezettségeket is megállapítottak a tudomány fejlesztésére.^[14] Az Egyesült Államokban a Sweezy kontra New Hampshire ügyben^[15] a bíróság kiemelte az egyetemek jo-

[7] Lásd Vrielink – Lemmensa – Parmentier, 2011, 119-120.; Barendt, 2010, 23-25.

[8] EU Alapjogi Charta.

[9] Pap, 2022, 420.

[10] Karran – Beiter – Appiagyei-Atua, 2017, 215.

[11] UNESCO, 1997.

[12] Pap, 2022, 420.

[13] Pap, 2022, 420.

[14] Vrielink et al., 120.

[15] Sweezy v. New Hampshire.

gát arra, hogy eldönthessék, ki taníthat, mit taníthat, illetve kit vesznek fel az oktatási programjaikba, és a későbbi ítéletek is ezt az érvelést követik.^[16]

Karran, Beiter és Appiagyei-Atua szerint az intézményi autonómia szintjét meghatározza még „az állami részvétel a rektor kinevezésében”, „az egyetem azon képessége, hogy meghatározza struktúráját és tudományos egységeit, karrait, tanszékeit”, „az állami finanszírozásra vonatkozó korlátozások”, „a megbízásos kutatások végzésének lehetősége”, „a tudományos személyzet kinevezésének mérlegelési joga”, a „hallgatói jelentkezők felvételi kritériumainak meghatározásának joga”, valamint „az állami akkreditáció szükségessége”.^[17]

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának a tudományról, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló 25. (2020) általános megjegyzésének 42. pontja hangsúlyozza, az akadémiai szabadság tiszteletben tartása megköveteli, hogy „a részes államok tartózkodjanak az e jog gyakorlásába való közvetlen vagy közvetett beavatkozástól. A tiszteletben tartási kötelezettségre példák: a minőségi tudományos oktatáshoz való hozzáférés és a tudományos pályafutás előtt álló akadályok megszüntetése; a dezinformációtól, a becsmérléstől vagy a szándékos félretájékoztatástól (amelynek célja a tudomány és a tudományos kutatás megértésének és tiszteletének aláásása) történő tartózkodás; a cenzúra vagy az internethez való hozzáférés önkényes korlátozásának megszüntetése, amely aláásza a tudományos ismeretekhez való hozzáférést és azok terjesztését; és a tudósok közötti nemzetközi együttműködés akadályainak bevezetésétől vagy megszüntetésétől való tartózkodás.”^[18]

Nagyon érdekes, hogy a legtöbb európai szabály, beleértve a két Magna Chartát is (1988, 2020), nem foglalkozik a menedzserizmus, a kormányzás és a társadalom igényei, valamint az egyetemi-tudományos közösség érdekei közötti konfliktussal. A Magna Charta 2020-as változata is csupán annyit mond, hogy „a kutatásnak és az oktatásnak intellektuálisan és erkölcsileg függetlennek kell lennie minden politikai befolyástól és gazdasági érdektől”.^[19] Ez ugyanakkor megkérdőjelezhető: az európai országokban a tudományos közeg fenntartása terén jelentős az állam szerepe, és nyilvánvalóan van valamifajta befolyása. Ráadásul, mivel az Európai Unió nagyszámú kutatási programot tart fenn, létezik valamiféle kapcsolat a politika és a felsőoktatás között. Emellett a felsőoktatás nem lehet független a gazdasági érdekektől, mivel a hallgatók a diploma megszerzése után el szeretnének helyezkedni a munkaerőpiacon. Egy ilyesfajta szöveg azt jelenthetné, hogy az egyetem a társadalom igényeitől függetlenül, vákuumban létezik. Valamivel kiegyensúlyozottabb megoldást találunk az Európai Egyetemi Szövetség 2009-es prágai nyilatkozatában, amely

[16] Barendt, 2010, 28.

[17] Karran – Beiter – Appiagyei-Atua, 2017, 216.

[18] Economic and Social Council General Comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. E/C.12/GC/25.

[19] Magna Charta Universitatum 2020, Preamble, First principle.

az intézményi autonómia, minőségbiztosítás és transzparencia szerepét is kiemeli.^[20]

Az UNESCO ajánlása a felsőoktatási oktatói személyzet jogállásáról (1997) e tekintetben alaposabb, mint a többi dokumentum. Hangsúlyozza, hogy az intézményi autonómia az „önigazgatás azon fokára utal, amely a felsőoktatási intézmények hatékony döntéshozatalához szükséges a tudományos munkájukkal, a standardokkal, az irányítással és a kapcsolódó tevékenységekkel kapcsolatban (17. szakasz)”.^[21] Ez utóbbi dokumentum pár fontos szakaszt is tartalmaz az intézményi elszámoltathatóságról. Ez egybevág azzal a ténnyel is, hogy az akadémiai szabadság nem abszolút (azaz korlátlan). A német alaptörvény 5. cikke például kimondja, hogy „a tanítás szabadsága senkit sem mentesít az alkotmányhoz való tartozás alól”.^[22] Az UNESCO ajánlás 22., 23. és 24. szakaszai kimondják, hogy „a tagállamoknak és a felsőoktatási intézményeknek megfelelő egyensúlyt kell biztosítaniuk a felsőoktatási intézmények által élvezett autonómia szintje és az elszámoltathatósági rendszerük között”, és „a felsőoktatási intézményeknek törekedniük kell arra, hogy irányításuk nyitott legyen, hogy elszámoltathatók legyenek”. E kötelezettségek kapcsán a szöveg megköveteli az egyetemektől a „hatékony kommunikációt a nyilvánosság felé oktatási küldetésük jellegéről”, „elkötelezettséget a minőség és a kiválóság iránt az oktatási, tudományos és kutatási feladataikban”, „az oktatás, a tudományos és kutatási tevékenységük integritásának védelmét a tudományos küldetésükkel összeegyeztethetetlen beavatkozásokkal szemben”. A szöveg „becsületos és nyílt elszámolást” és „az erőforrások hatékony felhasználását” írja elő, valamint kimondja, hogy „az intézményi elszámoltathatósági rendszereknek tudományos módszertanon kell alapulniuk, és világosnak, reálisnak, költséghatékonyak és egyszerűnek kell lenniük. Működésük során tisztességesen, igazságosan (jogszerűen) és méltányosan kell eljárniuk.” Végül azt is állítja, hogy a „felsőoktatási intézményeknek egyénileg vagy közösen megfelelő elszámoltathatósági rendszereket kell kialakítaniuk és bevezetniük, beleértve a minőségbiztosítási mechanizmusokat is a fenti célok elérése érdekében. Amennyiben államilag előírt elszámoltathatósági struktúrákat hoznak létre, azok eljárásait adott esetben az érintett felsőoktatási intézményekkel és a felsőoktatási oktatói személyzetet képviselő szervezetekkel kell megtárgyalni.”^[23]

Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az akadémiai elszámoltathatóság és demokrácia az akadémiai életben az intézményi szabadság területén belül nem mentes a vitáktól. Stanley Fish megemlíti, hogy létezik egy olyan fel fogás, amely szerint tudományos kérdésekben a döntés az egyetemi oktatókhoz tartozik, amit azok egyfajta felsőbbrendűség-tudattal ötvöznek, azt gondolván,

[20] Prague Declaration, II.5 és 7.

[21] Vrielink et al., 2011, 122.

[22] Barendt, 2010, 23.

[23] UNESCO Recommendation, V. Institutional rights, duties and responsibilities, B. Institutional accountability, 24. pont.

hogy ők az „egyetem szíve”, és ezért mindenkinek először velük kell egyeztetnie az egyetemet érintő kérdésekben.^[24] Fish azt is állítja, hogy a probléma ezzel a fajta akadémiai excecionalizmussal az, hogy „bár a professzionalizmus gépezete hagyja jóvá, a végén ugyanezt a gépezetet utasítja el és támadja meg”.^[25] Ez egy nagyon erős állítás, amely látszólag ellentmond az akadémiai környezet demokratizálódásának: minél inkább megengedik az intézménynek, hogy önmagát kormányozza, önkorlátozás és a pluralizmus iránti törekvés nélkül, annál több kiváltságot fognak maguknak biztosítani a privilegizált helyzetben lévő résztvevők. Fish több példát is említ, ahol az akadémiai szabadság nyíltan individualista értelmezése árthat a közösségnek: például egy egyetemen az akadémiai szabadsággal visszaélő professzorok előzetes jóváhagyás nélkül váltottak át egy természettudományos óráról egy aktuális politikai fejleményekről szóló órára.^[26]

Ez elvezet bennünket a professzionalizmusról, valamint a professzionális irányítás és az egyetemi demokrácia kereteiről szóló vitákhoz. Az Egyesült Államokban kiterjedt vita folyt az egyetemek osztott (szakmai és menedzseriális) irányításáról és a magasabb (szakmai, vezetői) ellenőrzés szükségességéről.^[27] A szerzők többsége szakmai okokból támogatja a megosztott kormányzást,^[28] de vannak kritikák is. Fish például idézi Kellert, aki azt állítja, hogy „a professzorok többsége ragaszkodik a középkori kiváltságokhoz, miközben modern szakszervezeti juttatásokat követel”. Vagyis, bár az oktatók olyasfajta jogokkal rendelkeznek, mintha egy vállalatnál dolgoznának, ellenállnak „annak a kötelezettségnek, hogy feladják az idejük feletti ellenőrzést, hogy azt egy vállalati cél érdekében használják fel”.^[29]

Hasonló érvelés köszön vissza Duderstadtnál, aki azt állítja, hogy „az akadémiai közösség tagjai általában olyan értékeket képviselnek, amelyek nem mindig illeszkednek jól egy összetett intézmény irányításához. Míg az oktatók nagy hangsúlyt fektetnek az akadémiai szabadságra és függetlenségre, az intézményvezetés elsősorban a felelősségvállalást és az elszámoltathatóságot követeli meg. Az oktatók jellemzően inkább önálló, vállalkozó szellemű egyéni szereplők, nem pedig csapatjátékosok, akik szükségesek lennének a hatékony vezetéshez. Gyakran ellenállnak az erős, átfogó vízióval rendelkező vezetésnek, és határozottan védik saját személyes helyzetüket. Emiatt nehéz őket elkötelezni vagy érdeklődést kelteni olyan szélesebb intézményi célok iránt, amelyek nem egyeznek meg személyes céljaikkal.”^[30] Duderstadt lehetséges válaszként a szub-

[24] Fish, 2014, 39.

[25] Fish, 2014, 104.

[26] Fish, 2014, 104.

[27] Egy jó irodalmi áttekintést lásd William D. Leach (2008): Shared governance in higher education. Strukturális és kulturális válaszok a változó nemzeti légkörre (elérhető: <https://ssrn.com/abstract=1520702>).

[28] Gerber, 2001.

[29] Keller, 2014, 169.; Fish, 2014, 43.

[30] Duderstadt 2014, 144.; Leach, 2008, 9.

szidiaritás elvének alkalmazását javasolja a felsőoktatás irányításában, amely szerint az egyszerűbb kérdéseket a lehető legalacsonyabb szinten kell megoldani, de a bonyolultabb, stratégiai döntéseket a rendszer magasabb szintjén kell meghozni.^[31] A legtöbb szerző kiemeli azt is, hogy a felsőoktatás irányításában a menedzseri vezetésben a szakmai szttenderdeknek megfelelő, szakértők által hozott döntéseknek kell születniük, és ez igaz még azokra a libertariánusokra is, akik a tudományos közösséget úgy értelmezik, mint bármely más munkahelyet a munkaerőpiacon, ahol a munkavállalók nem feltétlenül szorulnak különleges védelemre.^[32]

Összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a szakirodalom, illetve a vonatkozó nemzetközi dokumentumok nem fordítanak különösebb figyelmet az autonómia egyetemen belüli vonatkozásaira. Az autonómia rendszerint az állami beavatkozástól mentes kutatási szabadságot és intézményi működést jelenti, beleértve adott esetben a belső gazdálkodási autonómiát is. Az autómia és akadémiai szabadság veszélyeit az irodalom rendszerint kívülről, a politikai hatalom és a gazdasági racionális érvével jelentkező, piac felől érkező nyomással azonosítja. Akadémiai szabadság, egyetemi autonómia és demokrácia hármasában is alapvetően a külső állami rend demokratikus jellege szokott a vizsgálat tárgya lenni: mi a kölcsönhatás egy ország demokratikus jellege és az akadémiai szabadság/ egyetemi autonómia között, hogyan hat a demokrácia minősége az akadémiai közegre.

Az autonómia mint önigazgatás azonban nemcsak kívülről, hanem adott esetben belülről is veszélyeknek lehet kitéve. A belső demokratikus mechanizmusok torzítása, autokratizációs folyamatok beindulása, a demokráciát torzító jelenségek és cselekvések ugyanúgy az akadémiai szabadság és autonómia sérüléséhez vagy felszámolásához vezethetnek, mint a külső nyomásra történő autonómiaorizítások. Éppen ezért szükségesnek látjuk, hogy ezeket bemutassuk, ezzel is hozzájárulva a szakirodalom által eddig vakfoltként észre nem vett terület láthatóvá tételéhez.

III. EGYETEMI DEMOKRÁCIA: AZ ELEMZÉSI KERET

Kutatásunk politikatudományi és alapjogi megközelítését indokolja egyrészt, hogy a demokrácia és autonómia fogalmait elsősorban a jog és a politikatudomány konceptualizálja: vagyis ha azt akarjuk megvizsgálni, mit jelent egy demokratikus vagy autonóm szervezet, e fogalmakhoz és az e tudományterületeken használt kutatási módszerekhez kell nyúlnunk. Másrészt a politikatudományi szempontok alkalmazását erősíti az is, hogy az egyetem belső világa leírható politikai rendszerként. Ennek jellemzőit Almond és Easton rendszerel-

[31] Leach, 2008, 13.; Duderstadt, 2014, 146.

[32] Lásd az „It's Just a Job” iskolát Fish, 2014, 20. és azt követő oldalakon.

méletei alapján a következőképpen foglalhatjuk össze: 1) rögzített szabályok mentén működő kollektív döntéshozatal; 2) a polgárok és csoportjaik érdekközössége és érdekképviselete; 3) a közös döntéshozatal közvetlen és jelentős hatása a források elosztására, valamint 4) folyamatos interakció (input-output folyamat mentén követelések és döntések sokasága) a szereplők és intézmények között.^[33] Ha pedig az egyetem értelmezhető úgy, mint egy politikai rendszer, akkor értelemszerűen alkalmazhatók is rá a politikai rendszerekhez kapcsolódó elemzési keretek és módszerek.

Az egyetemi autonómia mint elv tehát az egyetem belső öngazgatása, a közöség joga és működési módja, mely legfőképpen a közös döntéshozatalra vonatkozik. Ez demokratikusan létrejött (procedurális demokrácia) és demokratikusan működő (szubsztantív demokrácia) intézményeket feltételez. A demokráciaelméletek jelentős része általában inkább egyik vagy másik irányzathoz sorolható. Ugyanakkor vannak, akik ezeket együttesen érvényesítik írásaikban, így a továbbiakban az ő munkásságuk alapján alakítjuk ki azt a szempontrendszert, melynek segítségével választ tudunk adni kutatási kérdéseinkre.

Dahl a demokratikus politikai rendszert poliarchiaként írja le, melynek hét fő vonása van (lásd 1. táblázat). A poliarchia lényegét tekintve olyan plurális demokrácia, ahol a hatalomért folyamatos harc zajlik a társadalom egyes csoportjai között, ám e csoportok egyike sem tud hegemon pozícióba kerülni. A hegemon helyzetet előállíthatja a verseny kiiktatása, minimalizálása, illetve a versenyben résztvevők körének korlátozása is. Dahl szerint a versengő oligarchikus modell, a nem-versengő zárt hegemon, illetve nem-versengő inkluzív hegemon rendszer a poliarchia három ellenrendszere.^[34] A poliarchia 7 jellemzője fennmaradásának feltétele is egyben, ezek közül bármelyiknek a tozulása a plurális demokrácia kikezdéséhez és a másik három modell felé való csúszáshoz vezet.

[33] Hix, 2005, 2.

[34] Dahl, 1971, 7.

Poliarchia jellemzői	Egyetemi megjelenése, értelmezése
kormányzat feletti kontroll alkotmányosan létrehozott intézmények kezében van	választott képviseleti intézmények és vezetők
rendszeres, tisztességes és szabad választások	testületekre vonatkozó választási eljárások és vezetői pályázatok
általános választójog (részvétel)	egyetemi polgárok közössége
közhivatalhoz való általános hozzáférés (passzív választójog)	törvényben előírt korlátozásokkal (végzettség, fokozat) minden egyetemi polgár számára
alapvető jogok tiszteletben tartása	minden egyetemi polgár számára
információáramlás nyílt, nincs monolit média	nyílt döntéshozatal, megismerhető információk, belső nyilvánosság
politikai verseny	képviseleti intézmények és vezetői pályázatok esetében nyílt verseny, illetve retorzió hiánya

*1. táblázat: A poliarchia és egyetemi jellemzői
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)*

A dahli modell alkalmazhatóságát igazolja az 1. táblázat, mely a poliarchia modelljének mint demokratikusstandard-rendszernek az egyetemre való vetítését mutatja be.

Schmitter és Karl elemzése ugyancsak procedurális és szubsztantív elemekből áll.^[35] Dahlhoz hasonlóan ők is említik a versenyt, a rendszeres választások, a képviseleti intézmények és a polgárok meglétét. Emellett a többségi elv, a képviseleti intézmények közötti kooperáció, valamint a köz- és magánügyek elhatárolása mint a demokratikus döntéshozatal határa szerepel tanulmányukban. Kevésbé ismert, de fontos meglátásuk, hogy a demokrácia nem jelent automatikusan hatékony kormányzást, gazdasági eredményességet (növekedést) vagy stabilitást.^[36] Ezeket az elvárásokat nem a demokratikus rendtől, hanem a demokratikus rendszer megvalósult kormányzás tényleges tartalmától lehet csak elvárni – maga a rendszer azonban ennek kitermeléséért nem felelős. Ezt azért fontos megemlíteni, hogy hangsúlyozzuk: az egyetemi demokrácia fenntartása nem hatékonysági vagy teljesítménybeli célokat szolgál, hanem az önkormányzás elvéből adódó alapvető szükségszerűség.

Dahl, valamint Schmitter és Karl modelljei azért is hasznosak számunkra, mert túlmutatnak a szűkebb értelemben vett választásközpontú demokráciaértelmezéseken. Ha egy politikaiként definiálható rendszer (legyen az akár egy ország vagy egy egyetem) demokratikusságát kizárólag a választási szabályok milyensége alapján ítéljük meg, nem fogjuk látni a képet a rendszer két válasz-

[35] Schmitter – Karl, 1991.

[36] Schmitter – Karl, 1991, 85-87.

tás közötti működéséről, a választásokat befolyásoló társadalmi-politikai folyamatokról, valamint ezek környezetéről. Nem csupán az a kérdés a demokrácia kapcsán, hogy a közösség mekkora részének van választójoga, hanem, hogy ez a közösség milyen mértékben fér hozzá a képviseleti intézmények működésének megismerhetőségéhez, a napirenden lévő témákhoz, döntéslőkészítő anyagokhoz, milyen mértékben és formában tud részt venni a demokratikus intézményrendszer egészében, létezik-e olyan, közös hozzáférésű nyilvánosság, ahol a kritika, ellenvélemények megfogalmazhatók, álláspontok ütköztethetők.

Továbbfejlesztve Dahl, valamint Schmitter és Karl modelljeit, azt látjuk, hogy a demokratikus működés három fő szegmensre osztható: egyrészt személyeket (aktorokat), másrészt bizonyos eljárásokat, harmadrészt meghatározott szinteket feltételez, melyek jól azonosíthatók az egyetem szervezetrendszerében is (2. táblázat).

	Demokrácia általában	Egyetemi demokrácia
aktorok	képviselők és képviseltek, vezetők és közösség	vezetők, választott képviselők, egyetemi polgárok és leendő polgárok
eljárások	választások	testületek és vezetők megválasztása, pályázatok elbírálása
színterek	képviseleti intézmények, politikai közösség, nyilvánosság	képviseleti testületek és szervezeti egységek

2. táblázat: A demokratikus működés alapelemei
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A demokrácia gyengítésére, felszámolására tett lépéseket, a demokráciát fenyegető veszélyeket és kihívásokat is e hármas tagolás mentén érdemes összegezni (3. táblázat).

	Demokratikus jellemzők	Veszélyek és kihívások
aktorok	egyetemi polgárok egyenlősége (személyes és közösségi szinten is), a polgárrá válás lehetősége azonos szempontok mentén	hatalommal való visszaélés, túlhatalom elleni korlátok hiánya, diszkriminatív, kirekesztő, elfogult felvételi gyakorlatok
eljárások	fair és valódi verseny	választási manipulációk, pályázatok elfogult bírálata
színterek	nyílt döntéshozatal, megismerhető információk, belső nyilvánosság	belső nyilvánosság korlátozása, deliberatív fórumok hiánya, információkhoz való hozzáférés korlátozása

3. táblázat: Demokratikus és nem-demokratikus jellemzők
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Mindhárom szegmenst meghatározza az egyetem mint intézmény kettős természete: egyszerre demokratikus, azaz partnerségen és egyenlőségen alapuló rendszer, és ugyanakkor egy munkajogi viszonyrendszer is, melyet hierarchikus felépítés és alá-fölé rendeltség jellemez.

IV. ELEMZÉS

Elemzésünkben a három szegmenst (aktorok, eljárások, színterek) azonos szempontok mentén vizsgáljuk: először bemutatjuk a demokratikus működést veszélyeztető fenyegetéseket és antidemokratikus gyakorlatokat, majd javaslatot teszünk az ezek megelőzését vagy megszüntetését eredményező megoldásokra.

1. Aktorok

Ami az egyetemet a demokrácia vizsgálata szempontjából különlegessé teszi, az az, hogy az egyetemi polgárok és vezetők közötti kapcsolat kettős. Egyfelől jelen van a klasszikus képviseleti kapcsolat: a választott vezető a választói érdekeket képviselve vesz részt akár a kollektív döntéshozatalban (pl. a megválasztott dékán képviseli a kart az egyetemi szenátusban), illetve hozza meg a jogszabályok felhatalmazásából adódó döntéseket. A képviselő-képviselt viszonya alapvetően mellérendelt, egymással egyenrangú, egymástól kölcsönös függésben lévő felek kapcsolatának tekinthető: a képviselő függ a képviselttől a választás miatt, a képviselt pedig függ a képviselőtől a két választás közötti képviseleti (és adott esetben vezetői) tevékenysége miatt. A képviselő-képviselt viszonya mellett azonban az egyetemen belül egy alá-fölé rendeltségi viszony is jelen van: a főnök-beosztott viszonya. Ez a munkajogi viszony erősen hierarchikus, és kiszolgáltatottságot eredményez főnök és beosztottja között. Az egyetemi polgárok demokratikus, azaz egyenlőségen és partnerségen alapuló közössége egyben munkaadók és munkavállalók utasításon és alá-fölé rendeltségen alapuló, hierarchikus rendszere is. Minden szereplő két pozícióban (képviseelő/választott vezető és főnök, illetve képviselt/választó és beosztott) van egyszerre, ezért különösen fontos annak vizsgálata, hogy a két pozíció közt milyen kölcsönhatások érvényesülnek, és ezek hogyan hatnak vissza a demokratikus működésre, nevezetesen, milyen módon torzíthatják azt.

Az aktorok szintjén négy fő veszélyforrást, antidemokratikus gyakorlatot azonosíthatunk, és az első kivételével a többinél fellelhető a vezetői hatalommal való visszaélés vagy vezetői manipuláció szándéka.

Az első az oligarchizálódás általános veszélye. Jellemző az egyetemekre, hogy mivel az adminisztratív teendők óhatatlanul csökkentik a kutatómunkára fordítható időt, így a legtöbb oktató-kutató nem szívesen vállal vezetői feladatokat. Ez azonban oda vezet, hogy az adminisztratív-vezető feladatot viszonylag kevés

szereplő látja el, akik a menedzsmentfeladatok miatti esetleges szakmai teljesítménycsökkenésüket mint karrierhátrányt a vezetői pozíciók megtartásával és növelésével ellensúlyozzák. Így a tartósan néhány személy kezében összpontosuló vezetői feladatok az oligarchizálódás michels-i jelenségéhez vezetnek.^[37]

A második veszélyforrás a klientúraépítés, azaz az új kollégák (egyetemi polgárok, azaz választók) felvételi eljárásával való manipuláció. Az egyetemi álláspályázatok nyilvánossága elvileg nyílt versenyt jelent, ugyanakkor számos módon lehet ezt manipulálni annak érdekében, hogy végül a vezető számára kedvező eredmény szülessen, és olyan jelölt nyerje el az állást, aki ennek következtében a vezető lekötelezettje lesz/lehet, újráválasztását vagy más vezetői pozíciója megszerzését támogatni fogja. Ezt a helyzetet elősegítheti, ha az álláspályázatoknál nincsenek rögzített, objektív bírálati szempontok, hanem alkalomról alkalomra más-más standardok szerint bírálják a pályázatokat: hol a diplomát adó egyetem rangja, hol a publikációk száma, hol a kutatási téma terület számítt – így ráigazítva mindig a versenyszabályokat a vezető által preferált jelöltre. Ugyancsak a klientúraépítést segítheti, ha az adott tanszék/szervezeti egység tagjai felülreprezentáltak a pályázati eljárásban részt vevő testületekben. Ez ugyanis könnyen egyfajta kollektív feudalizmust eredményez: az adott tanszék tagjai mint „birtokon belüliek” döntenek el, kit vesznek be „maguk közé”, kinek juttatnak a tanszéki tagságból egy részt – vagyis a szakmai kvalitások helyett vagy mellett olyan emberi és szociális jellemzőket mérlegelnek, melyek a versenyt teljesen szubjektívvá és szakmaiatlanná teszik. Számos kutatásból tudjuk, hogy – különösen a társadalomtudományok területén – a politikai-világnézeti azonosság fontos szempont az új kollégák felvétele esetében, holott ez nem más, mint politikai diszkrimináció a velünk egyet nem értőkkel szemben, és a pluralizmus ellehetetlenítése a konformizmus és hegemonia fenntartása érdekében.

A harmadik veszélyforrás a nepotizmus, vagyis a nyílt és rejtett személyi kapcsolódások és összeférhetetlenségek rendszere. Noha alapvető tilalmakat rendszerint a jogszabályok és az egyetem belső szabályzatai is meghatároznak (pl. közvetlen családtagok főnök-beosztotti helyzetének tilalma), az informalitás és személyes kapcsolatok ereje ettől még igen erős lehet.

Végül, a negyedik veszélyforrás a hatalomkoncentráció, avagy az összeférhetetlenségek hiánya, amikor egyetlen személy több vezetői pozíciót is birtokol. Ez adott esetben azt a helyzetet eredményezheti, hogy ezen pozícióit összeszova túlhatalomra tehet szert, hol ebben, hol abban a tiszttségében eljárva. Különösen veszélyezteteti a demokratikus működést, ha az egy személy által betöltött pozíciók hierarchikus viszonyban vannak egymással – tehát egyszerre birtokol valaki egyetemi, kari, intézeti, tanszéki vezetői tisztségeket is, mert így a magasabb szintű beosztása automatikusan megemeli, informális többlethatalommal gazdagítja az alacsonyabb szintű tisztségeit is. Nem állítjuk, hogy ez minden alkalommal automatikusan bekövetkezik, de az esély a lehetőségéből adódóan megvan rá.

[37] Thompson, 1972.

E veszélyforrásokkal, fenyegetésekkel szemben általánosságban a demokratikus működésrendszer fontos garanciája a vezetői hatalom minél korlátozottabb és ellenőrizhetőbb jellege lehet. A korlátozás egyrészt időbeli korlátozás: a *term limit* intézményének bevezetése megakadályozhatja, hogy egy személy tartósan hatalmi pozíciót tölthessen be, ezáltal csökkenthető az esély mind a klientúraépítésre, mind a beosztottakkal szembeni hatalmi visszaélésekre. Az újráválasztás tilalma, vagy a legfeljebb egy ciklusra való újráválasztás azt persze nem tudja teljesen megakadályozni, hogy a vezető ne próbálja meg saját patronáltját utódjaként vezetői pozícióba juttatni, amikor saját hivatali ideje lejárt, de csökkentheti ennek esélyét. Ugyancsak megoldás lehet a hivatali idő csökkentése, illetve a nem választás, hanem sorsolás útján való pozícióbetöltés (*lottocracy*) rendszere. A hatalomkoncentráció elleni másik, jól ismert fegyver az összeférhetetlenség szigorú szabályozása: az egy időben egyszerre csak egy vezetői tisztség betöltésének lehetősége. A hivatali idő korlátozása és az összeférhetetlenség kiterjesztése együttesen az oligarchizálódás elkerülését is szolgálhatja: ha gyakran rotálódik a vezetői tisztség az egyetemi polgárok között és az összeférhetetlenség miatt megnő a vezetői tisztséget betöltők száma, azzal megelőzhető az a helyzet, hogy egy adott szervezet vezetői funkciói tartósan néhány személy kezébe kerüljenek.

A klientúraépítés és konformizmus elkerülését szolgálhatja olyan standardok és eljárások bevezetése, melyek nyilvánosságot és átláthatóságot biztosítanak a felvételi eljárásoknak. Így például a szigorú(bb) személyi összeférhetlenségi szabályok és kizáró okok (hozzátartozók, más munkahelyeken vagy szervezetekben meglévő alá-fölé rendeltségi és együttműködési viszonyok ismertetése, esetleges kizárása), valamint egy anonimizált, de az egyes pályázók teljesítményét összemérhetővé tévő, nyilvános összefoglaló csökkentheti a fent említett veszélyeket. Hatékony eszköz lehet az is, ha a vezetői mandátum tényleges lejárta előtt bizonyos idővel a vezető jogkörei automatikusan korlátozódnak, pl. új kollégák felvételéről való döntésben már nem vehet rész, mellyel csökkenthető a klientúraépítés (és -bővítés) esélye.

2. Eljárások

Az egyetemen belüli testületek és vezetők meg- és kiválasztása az egyetemi demokrácia leglátványosabb formája. Ezeket az eljárásokat természetesen alapvetően határozza meg, hogy a 4.1 pontban ismertett antidemokratikus vezetői gyakorlatok mennyire jellemzik az adott intézményt, azaz maguk a demokratikus intézmények működtetői mennyire élnek vissza saját hatalmi eszközeikkel. Önmagában azonban az egyéni szinten elvárt demokratikus viselkedési normák és hatalomkorlátozó szabályok nem elégségesek az eljárások demokratikus jellegének biztosításához, ezért érdemes külön is megvizsgálni a választásokat, tartalmi és eljárási oldalról egyaránt.

A választásokat alapvetően három fő irányból lehet manipulálni: a választással létrejött intézmények manipulálása, a választói akarat manipulálása és a konkrét szavazás manipulálása felől.^[38] Az első a választás útján létrehozott intézmények jogköreinek korlátozását, kiüresítését jelenti, a második a szavazatformálást^[39] érinti, a harmadik pedig az egyes konkrét szavazási cselekményekre vonatkozik. Az egyetemi világban az elsőre formálisan kevés esély van, hiszen a szervezeti struktúrát és hatásköröket jogszabályok és belső egyetemi szabályzatok rögzítik. Nem lehetetlen azonban, hogy a képviseleti intézmények kiüresednek, formálissá válnak és a személyi hatalomkoncentráció, a lojalitási rendszerek és háttéralkuk következtében az informális hatalomgyakorlás és döntéshozatal válik dominánssá.

Hasonlóképpen ritkán fordulhat elő, de nem kizárt, hogy az egyes választások során konkrét szabálytalanságok vagy visszaélések történnek. Ilyen esetekben a szervezeti szabályok rendszerint tartalmazni szokták a korrekciós és jogorvoslati folyamatokat; mivel az ilyen jellegű problémák sokfélék lehetnek, és nem specifikusan az egyetemi közegből erednek, ezért ezekkel a továbbiakban nem foglalkozunk.

A fenti tipológiából az egyetemi szervezet kapcsán érdemi jelentősége a második típusú manipulációknak lehet. A preferenciaformálás arra vonatkozik, hogy milyen ismeretek, remények és félelmek határozzák meg a szavazatban kifejezett döntést, a preferenciakifejezés pedig az adott szavazat leadásához közvetlenül kapcsolódó előnyöket/hátrányokat jelenti. Előbbire a politikában gyakori példa a propaganda, utóbbira a választások napján alkalmazott szavazatvásárlás eszköze.

Az egyik lehetséges veszélyforrás a főnök-beosztott hatalmi viszonyával való visszaélés a vezetőválasztások esetében. A szervezeten belüli vezetői pozíciók esetében a hivatalban lévő vezető számára nemcsak a politikában ismert inkumbens-hatás érvényesülhet, hanem a főnök-beosztott hatalmi viszonya is: egy pályázati eljárás során a hivatalban lévő vezető ellenében versenybe szállni, tevékenységével szemben kritikát megfogalmazni azzal a kockázattal jár, hogy a kritikát megfogalmazó sikertelen pályázót a későbbiekben, mint főnökét nyilvánosan kritizáló beosztottat, hátrányok érhetik. Ugyanez vonatkozik a kihívót támogató kollégákra is: esetükben a nyílt támogatás és a kritikához való csatlakozás miatti esetleges retorzió ugyancsak elrettentő erővel bírhat.

A manipuláció egy másik esete, amikor a távozó vezető a választási eljárás előtt, vagy annak során megnevezi a szerinte kívánatos utódot: az akadémiai világ alapvetően feudális rendszerében ez egyáltalán nem ismeretlen szokás. Mellette szóló érvként szokás felhozni, hogy a vezető felelőssége megtalálni az utódját, felkészíteni őt is és a közösséget a váltásra és az új feladatra. Ez azonban egy demokratikus eljárásban, pontosan a főnök-beosztott viszony miatt, egyfaj-

[38] Birch, 2011.

[39] Seeberg megfogalmazásában választóipreferenciaformálás és -preferenciakifejezés, ld. Seeberg, 2018, 53-58.

ta pressziót vagy elvárást is jelenthet a kollégák irányába; másrészt azt sugallja, hogy az adott szervezeti egység a vezetőé, aki ezt most utódjára hagyományozza. Az egyetem azonban, bármennyire is jellemzik feudális vonások, alapvetően demokratikus és köztársasági intézmény, nem monarchia, ahol az uralkodó kijelöli a trónörökösöt. Minél kevésbé involvált a távozó vezető az utódlási folyamatban, annál nagyobb esélye van annak, hogy tisztességes (nem manipulált) versenyben születik döntés az új vezetőről.

Fontos megjegyezni, hogy minél kisebb és zártabb egy közösség vagy szervezeti egység, annál jobban érvényesülhetnek ezek a manipulációk. Minél alacsonyabb szinten van a szervezeti hierarchiában egy adott szervezeti egység, annál kevesebb ember figyel rá, annál kisebbnek tűnik a jelentősége a szervezet egészét illetően, így az itt megtörtént visszaélések is sokkal kisebb figyelmet kapnak a szervezet egészén belül. Miközben a jelentősége valójában nem csekély, tekintettel arra, hogy a vezető kiválasztásban és a képviselői intézmények esetében is sokszor a lentől felfelé építkezés elve dominál. Vagyis a különböző manipulációkkal foglyul ejtett szervezeti egységek demokratikus döntési lehetősége így nemcsak befelé, de felfelé/kifelé is komoly akadályokba ütközhet, ami a szervezet egészének demokratikusságát megkérdőjelezi. Másképp mondva: antidemokratikus módon vezetett tanszékekből aligha épülhet fel demokratikusan működő kar. Ebből pedig az is következik, hogy az egyes egységek belső demokratikus működésének biztosítása minden más egység és a közösség egészének érdeke is.

A bemutatott manipulációk ellen abszolút védelem természetesen nem létezik. Elősegítheti azonban a tisztességes, nem manipulált versenyt, ha a nemzeti választásokhoz hasonlóan egyfajta külső megfigyelői rendszert alkalmazunk. A nem az adott szervezeti egységhez tartozó kollégák jelenléte – mint azt pl. a mediáció gyakorlatából ismerjük – feltételezhetően moderáló erővel bír, valamint egyfajta hitelesítési jelleggel is. Ez a fajta jelenlét azért is lehet hasznos, mert a külső megfigyelő a szervezeti egységen belüli alá-fölérendeltségi viszonyrendszerben sem érintett.

A megfigyelői rendszer horizontális, mellérendelt jellegű intézménye mellett egy vertikális, az adott szervezeti egység feletti vezetői szint is felelősséggel ruházható fel a vezetőválasztásokkal kapcsolatban, adott esetben ugyancsak egyfajta megfigyelői szerepkörben, illetve az eljárás lebonyolításának jogszerűségi felügyelete kapcsán.^[40]

Végül, arra is fontos felhívni a figyelmet, hogy az eljárások alulszabályozottsága vagy a szabályok nem ismerete és ennek kapcsán a betartásuk részlegesége szintén visszaélésekre, manipulációkra adhat okot. Itt újfent felmerül az egyetem adminisztratív vezetőinek, valamint az egyetemi polgároknak a felelősége is abban, hogy olyan tájékoztatói és képzési modelleket, gyakorlatokat alkalmazzanak, melyek mindenki számára lehetővé teszik a döntéshozatali, választási eljárások megismerését, az abban garantált jogok és felelőségek érvé-

[40] De megteremhető ez egy belső compliance rendszer vagy integritásvédelmi rendszer kialakításával is.

nyesítését. A szervezetek legalapvetőbb tudása és gyakorlata az „így szoktuk”, ami viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a gyakorlat valójában állandó. Minél kevesebb az írásban rögzített szabály, annál nagyobb az esély a következtelenségre vagy akár visszaélésekre.

3. Színterek

Az egyetemi demokratikus működés nyilvánosságának színtereit egyrészt a közös döntéshozatalt szolgáló testületek intézményesült és részletesen szabályozott formái (pl. kari tanács, tanszéki és intézeti tanácsok), az eseti jellegű konzultációs formák (értekezletek), valamint a nyilvánosságot biztosító kommunikációs terek (újság, hírlevél, közéleti diskurzust szolgáló felületek és találkozási pontok) biztosítják. Ahogy egy ország demokratikus jellegét meghatározza nyilvánosságának demokratikus minősége, úgy az egyetemen sincs ez másképp.

E színterek demokratikus működését számos jelenség és gyakorlat torzíthatja. A testületi ülések és munkahelyi értekezletek esetében az egyik legalapvetőbb probléma, hogy miképp választjuk el a vezetői-adminisztratív kérdéseket és döntéseket a közösség egészét érintő, és a közösség döntési jogkörébe tartozó ügyektől. Noha az egyes egyetemi és alsóbb szintű szabályok, valamint a munkakörök, beleértve a vezetői jogkörök leírásait, rendszerint tartalmazzák ezt a hatáskörmegosztást, a gyakorlatban sokszor összeecsúszhatnak ezek. A vezető feletti kontrollt gyakorló testületek tagjai számára visszatartó hatása lehet a munkajogból eredő alá-fölé rendeltségi viszonyhoz vezető kiszolgáltatottságnak.

Egy másik, a demokratikus működést veszélyeztető jelenség az informalitás dominanciája. Ha a belső információáramlásnak nincs megfelelő rendje, ha az adott szervezeti egységek életét meghatározó információk a közösség számára nem ismertek, mert hiányzik az a nyilvánosság (nyilvános deliberatív tér), ahol megismerhető lenne, akkor az informalitás és az információbrókerség válik dominánssá. Könnyen belátható, hogy nem lehet demokratikus működésről beszélni egy olyan környezetben, ahol a közösség tagjai a döntésük megalapozásához szükséges információkhoz nem egyenlően jutnak hozzá, sőt, ahol ezt az információszerzést a hatalmi pozíciókat betöltő személyekhez fűződő lojalitás, jó viszony határozza meg.

Nem állítjuk, hogy az informalitást kizárólag a nyilvánosság hiánya vagy korlátozott jellege teremti meg, de ez a két jellemző jelentős részben feltételezi és újratermeli egymást. Ha egyes szereplők az informalitás eszközeivel meg tudják szerezni a szükséges információkat, akkor számukra nem lesz annyira lényeges a nyilvánosság megteremtése. Sőt, adott esetben – mint középvezetők – kifejezetten érdekeltek is lehetnek abban, hogy a magasabb szintű nyilvánosság hiányára hivatkozva saját hatókörükben hasonlóképpen működjenek. A szervezeti kultúra hatása ebből a szempontból nem elhanyagolható, vagyis a magasabb szintű testületek, intézmények esetében elfogadott magatartásformák és gyakorlatok alacsonyabb szinten is meg fognak jelenni.

Minél több szintű döntéshozatala és vezetői struktúrája van egy szervezetnek, annál több rétegű lesz az információk átadásának színtere is, és ezek a rétegek szűrőként funkcionálnak, vagyis minden egyes szinten esélye van az információ megrekedésének. Ez a helyzet elsősorban talán kedvezőnek tűnhet a mindenkori vezetők számára, mert így az információbrókerkedés eszközével élve valamennyire irányítani tudják a szervezet döntéseit. Ugyanakkor komoly veszélyt is hordoz magában – ugyancsak a vezetőre nézve, – mert sosem lehet biztos abban, hogy a többi szint szűrőjén is átjutott az az információ, amit ő eredetileg el akart juttatni a közösséghez.

Végül fontos szólni a nyilvánosságról mint tartalomról: azaz a nyelvhasználat kérdéséről. Ez különösen aktuálissá válik a felsőoktatás nemzetköziesedése kapcsán: a nem angol anyanyelvű országokban is egyre több az angol nyelvű képzés, melyhez kapcsolódan nemcsak az oktatásban, hanem az oktatást-kutatást segítő szervezeti egységekben és munkakörökben, röviden adminisztrációban is szükségessé vált az angol nyelv beépítése a működésbe. Ez a jelenség magával hozta azt is, hogy az oktatói-kutatói állományban dolgozók egy része is nemzetközi közegből, nem az adott ország nyelvét beszélő polgárok közül kerülhet ki. Ezek a fejlemények két alapvető feladatot állítanak az egyetemek elé. Egyrészt azt, hogy a többnyelvű képzési programokból eredő nemzetközi hallgatói közösség számára biztosítani lehessen a hallgatói önkormányzatok munkájában való részvételt – akkor is, ha a külföldi diákok az ország nyelvét nem beszélik. Ezt ugyanakkor úgy kell biztosítaniuk, hogy az anyanyelvi diákok anyanyelvi képviselte ne lehetetlenüljön el: vagyis kétnyelvű hallgatói önkormányzatokat kellene létrehozni.^[41]

Jóval kisebb probléma az oktatói-kutatói-adminisztratív dolgozók nyelvhasználata, bár itt is felmerül a kérdés, hogy mi a megoldás egy olyan közegben, ahol a dolgozók egy része az intézmény országának nyelvét nem beszéli. Másképp megfogalmazva: át kell-e, lehet-e térni az angol munkanyelvre az intézmény egyes egységeiben, ha az ott dolgozók egy része nem beszéli a helyi nyelvet? Erre a kérdésre a legtöbb európai uniós országban két gyakorlatot látni. Az egyik megoldás, hogy nyelvtudás hiányában csak korlátozott (pl. határozott idejű) jogviszonyt hoznak létre a munkavállalóval, átmeneti időt biztosítva számára a helyi munkanyelv elsajátítására, és ennek lejárta utáni igazolt nyelvtudás híján a szerződés nem meghosszabbítható. Gyakori előírás ezekben az esetekben, hogy nyelvtudás hiányában vezetői vagy adminisztratív jellegű feladatokat a nyelvet nem tudó személy nem kaphat, valamint, hogy az egyetemi karrierút egyes állomásait a nem anyanyelvi dolgozóknak egyre magasabb minőségű nyelvtudással kell igazolni. A másik, egyre terjedő európai gyakorlat, hogy már az álláspályá-

[41] Ennek nyomát a magyar egyetemeken egyelőre nem látni. Így az a visszás helyzet áll elő, hogy magyar nyelvű HÖK-működés esetén a magyarul nem tudó diákok képviselthez való joga, angol működési nyelv esetén pedig a magyar diákok anyanyelvhasználathoz való joga sérül. Önmagában is érdekes kutatási kérdés, hogy miképp lehet a kétnyelvű képviselést biztosítani, milyen jó gyakorlatok találhatók erre a világban.

zatnál feltétel az adott intézmény munkanyelvének ismerete, vagyis – legyen bármilyen kis nyelv is az egyetem munkanyelve – az ott dolgozóknak bírniuk kell azt. Ennek egyik oka értelemszerűen az, hogy egy teljes egyetemi adminisztrációt kétnyelvűvé tenni elképesztően nagy költségekkel jár, nemcsak a nyelvi képzés, de a kétnyelvű munkaerő magasabb bérköltsége miatt is. Szinte sosem tárgyalt, de fontos oka az is, hogy az egyetemi intézményi viták minőségét, az önkifejezést és a szabad beszédet jelentősen rontja, ha az anyanyelvhasználatot korlátozzák. Közismert, hogy a nem anyanyelven való önkifejezés sokkal nehezebb; hogy az oktatáshoz-kutatáshoz megfelelő, de a hétköznapi élet és munkahelyi viták személyes és természetes jellegét igénylő nyelvtudással nem egyformán bírnak az egyes emberek. Így ha egy közeg nyelve megváltozik, úgy az adott nyelven kevésbé magabiztos személyek megszólalási lehetősége csökken. A munkanyelv megváltoztatása tehát – bármennyire is az inkluzivitás látszatát kelti – valójában egy kirekesztő, *chilling effect*-jellegű aktus.^[42]

V. KÖVETKEZTETÉSEK, KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban abból indultunk ki, hogy az egyetemi autonómia, mint az akadémiai szabadság része, nemcsak külső, de belső viszonyrendszerek, szabályok és eljárások függvénye is. Az autonómia nem valósulhat meg demokratikus működés nélkül, melynek egyetemi jellemzőit a demokráciaelméleti irodalom klasszikus elméletei alapján ismertettük. Olyan modellt dolgoztunk ki, amely nem egy konkrét intézményre szabott, hanem a demokrácia alapvető jellemzőit teszi láthatóvá, melyek mentén bármilyen szervezet vagy intézményrendszer elemezhetővé válik. Ennyiben tanulmányunk egyik fő célja az volt, hogy kidolgozzuk egy elemzési keretrendszert, amely lehetővé teszi egy-egy egyetem belső demokratikus auditjának elkészítését. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen belső átvilágítás egy egyetem számára önérdek: nemcsak a pénzügyi és gazdasági hatékonyság állandó felügyelete és biztosítása szükséges, hanem a demokratikus működése is.

A politikatudományban régóta ismert a *subnational authoritarianism* jelensége: ez olyan föderatív vagy többszintű kormányzással rendelkező államokban található, ahol az országos/szövetségi szinten a demokratikus működés biztosított, azonban alsóbb szinteken egyes egységek (államok, tartományok, régiók, stb.) autokratizálódnak, és ezt a nem-demokratikus működést akár tartósan is fenn tudják tartani anélkül, hogy a felső szint demokratikus jellegét ez kikezdené.^[43] Az egyetemek maguk is többszintű kormányzással rendelkező szervezetek, így ezzel a belső-alsó autokratizációs veszéllyel ezen intézmények esetében is számolni kell. Az autonómia elvéből adódóan azonban elsősorban egymást tudják csak kontrollálni az eltérő szintek: az alsóbb egységek a felsőbbeket, és

[42] Erről részletesen lásd Ziegler – Unger, 2025.

[43] Gibson, 2012; Giraudy, 2014.

fordítva. Ez a belső, kölcsönös kontroll biztosíthatja azt is, hogy a lojalitási rendszereken túl lehessen lépni, és védve érezze magát mindenki, aki a demokráciát torzító jelenségek ellen tenni szeretne.

Az egyetemek esetében azért is különösen fontos erre felhívni a figyelmet, mert egyrészt a külső beavatkozástól mentes működés (autonómia), másrészt a hierarchikus (munkahelyi) jellemzők miatt könnyen kialakulhat ez a lokális autoritarianizmus. Az írott szabályok megléte és betartásuk felügyelete akár külső, akár belső szereplők által történik is, elengedhetetlen a demokrácia fenntartásához. Ezt megnehezíti az egyetem munkahely jellege, ahol a hierarchikus rend miatt a vezetők vezetői is érdekeltnek lehetnek az alsóbb szintekről érkező problémák negligálásában, eltussolásában – ahogy a lokalizált autoritarianizmus fennmaradásának is egyik fő oka a felsőbb szintek érdekeltsége az autoriter rendszer fenntartásában.

Az egyetemek demokratikus működése, mint fentebb írtuk, önérdék: a politikai-társadalmi támadások lehetőségét csökkentjük, ha odafigyelünk arra, hogy az egyetemeink autonómiáját ne csak a mindenkori politikai hatalommal, hanem a belső nem-demokratikus, vagy demokráciát torzító fejleményekkel és tendenciákkal szemben is biztosítsuk. Ezért, még ha összességében az egyetemi szintű szabályok és eljárások, és ebből eredően általában véve a működésmód demokratikusnak tűnik is, érdemes és szükséges az alsóbb szinteket is megvizsgálni, mert ezek csak együtt, összességében eredményezhetnek demokratikus önkormányzó egyetemet.

IRODALOM

- Barendt, Eric (2010): *Academic Freedom and the Law – A Comparative Study*. Hart, Oxford & Portland.
- Birch, Sara (2011): *Electoral malpractice*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199606160.001.0001>.
- Dahl, Robert Alan (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven–London.
DOI: <https://doi.org/10.2307/2711442>.
- Duderstadt, James J. (2004): Governing the twenty-first century university: A view from the bridge. In: Tierney, William G. (ed.): *Competing Conceptions of Academic Governance: Negotiating the Perfect Storm*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.
DOI: <https://doi.org/10.56021/9780801879203>.
- Fish, Stanley Fish (2014): *Versions of Academic Freedom: From Professionalism to Revolution*. University of Chicago Press, Chicago & London.
DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226170251.001.0001>.
- Gerber, Larry (2001): 'Inextricably Linked': Shared Governance and Academic Freedom. In: *Academe*. Vol. 3/2001.
DOI: <https://doi.org/10.2307/40252014>.
- Gibson, Edward L. (2012): *Boundary Control. Subnational Authoritarianism in Federal Democracies*. Cambridge University Press, New York.
DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139017992>.

- Ginsburg, Tom (2022): Academic freedom and democratic backsliding. In: *Journal of Legal Education*. Vol. 2/2022.
- Giraudy, Augustina (2014): *Democrats and Autocrats: Pathways of Subnational Undemocratic Regime Continuity within Democratic Countries*. Oxford University Press, New York.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198706861.001.0001>.
- Giroux, Dalie – Karmis, Dimitrios – Rouillard, Christian (2015): Between the Managerial and the Democratic University: Governance Structure and Academic Freedom as Sites of Political Struggle. In: *Studies in Social Justice*. Vol. 2/2015.
DOI: <https://doi.org/10.26522/ssj.v9i2.1149>.
- Gupta, Suman – Hajban, Jerne – Tutek, Hrvoje (eds. 2016): *Academic Labour, Unemployment and Global Higher Education. Neoliberal Policies of Funding and Management*. Palgrave Macmillan, London.
DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-49324-8>.
- Hix, Simon (2005): *The Political System of the European Union*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-27531-1>.
- Karran, Terence – Beiter, Klaus – Appiagyei-Atua, Kwadwo (2017): Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. In: *Policy Reviews in Higher Education*. Vol. 2/2017.
DOI: <https://doi.org/10.1080/23322969.2017.1307093>.
- Keller, George (2004): Traditional Governance in US Education. In: Tierney, William G. (ed.): *Competing Conceptions of Academic Governance: Negotiating the Perfect Storm*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.
DOI: <https://doi.org/10.56021/9780801879203>.
- Leach, William D. (2008): *Shared governance in higher education. Structural and cultural responses to a changing national climate*. (Elérhető: <https://ssrn.com/abstract=1520702>).
- Olssen, Mark (2022): Academic freedom, institutional autonomy and democracy: the incursions of neoliberalism. In: Watermeyer, Richard – Raaper, Rille – Olssen, Mark (eds.): *Handbook on Academic Freedom*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Pap András László (2022): Business and human rights, free speech, surveillance, and illiberalism: Contextualizing academic freedom as a constitutional right and an emerging freedom under international law. In: *Hungarian Journal of Legal Studies*. Vol. 4/2022.
DOI: <https://doi.org/10.1556/2052.2023.00407>.
- Schinkel, Willem (2015): What should democracy mean in the university? In: *Krisis – Journal for contemporary philosophy*. Vol. 2/2015.
- Schmitter, Philippe C. – Karl, Terry Lynn (1991): What Democracy Is...and Is Not. In: *Journal of Democracy*. Vol. 3/1991.
- Seeberg, Merete Bech (2018): *State Capacity, Economic Control, and Authoritarian Elections*. Routledge, London–New York.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315473413>.
- Smuk Péter (2022): Egyetemi demokrácia – a szenátusi testületek választási rendszerének fényében. *Acta Humana*. 2022/4.
DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2022.4.5>.
- Thompson, Dennis F. (1972): Democracy and the Governing of the University. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 404/1972.
- Vrieliink, Jogchum – Lemmens Paul – Parmentierand, Stephan – the LERU Working Group on Human Rights (2011): Academic Freedom as a Fundamental Right. In: *Procedia Social and Behavioral Sciences*. Vol. 13/2011.

- Ziegler Dezső Tamás – Unger Anna (2025): The Internal Chill – How Institutional Factors Impact Academic Freedom. In: Gosztanyi Gergely – Lendvai Gergely Ferenc (eds.): *Legal and Ethical Issues of Chilling Effect*. Springer, Cham, 2025. (Megjelenés alatt.)

JOGSZABÁLYOK, DOKUMENTUMOK

- 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája. HL C 202, 2016. június 7.
- Economic and Social Council General comment No. 25 (2020) on science and economic, and cultural rights (article 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). E/C.12/GC/25.
- European Universities – Looking forward with confidence – Prague Declaration 2009. (Elérhető: <https://eua.eu/resources/publications/616:prague-declaration-2009.html>).
- Magna Charta 1988. (Elérhető: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988>).
- Magna Charta Universitatum 2020. (Elérhető: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020>).
- *Sweezy v. New Hampshire*, 354 U.S. 234 (1957).
- UNESCO (1997). Recommendation Concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel. In: *Records of the General Conference*. Twenty-ninth Session, 21 October to 12 November 1997, Volume 1 Resolutions. Paris: UNESCO.

PAKSI-PETRÓ CSILLA

Paksi-Petró Csilla: Humán fókusz a kormányzati igazgatásban, a jóllét biztosításának jogszabályi és gyakorlati megközelítései

ABSTRACT

The study examines employee well-being in government administration, presenting both domestic and international regulatory frameworks and the practical implementation of well-being elements. The research highlights the significance of employee well-being in fostering a sustainable workplace culture and effective human resource management. The study analyzes the concept of employee well-being by distinguishing between welfare (financial security) and well-being (mental, emotional, physical, and social state). It explores how well-being is a fundamental human right and a key prerequisite for motivated and productive work. The empirical research is based on a large-scale representative survey conducted in 2024, examining the perspectives of over 12,000 government officials on factors related to workplace well-being. Among the Better Life Index dimensions, the study focuses on income security, working conditions, social connections, training opportunities, and work-life balance. The results indicate that strengths include predictable working hours and a supportive work environment, while financial recognition and career opportunities received lower ratings, highlighting areas for improvement. The study underscores the need to enhance regulatory frameworks, particularly regarding mental health protection and flexible work arrangements. It also considers adapting the UN Guiding Principles on Business and Human Rights and draws insights from international best practices which could inform the development of Hungary's regulatory environment. Finally, the research proposes strategic human resource management measures to improve employee well-being, including expanding training opportunities, strengthening workplace feedback mechanisms, and integrating well-being elements into organizational culture.

Keywords: employee well-being ■ government administration
■ human resource management ■ mental health ■ sustainable workplace culture

I. BEVEZETÉS

A munkavállalói jóllét (well-being) közismertsége, elfogadottsága és szakirodalma egyre jelentősebb. Az alapvető emberi jogok garantálá-

sa, mint a méltányos munkafeltételekhez való jog és a diszkriminációmentesség, a modern munkahelyeken a jólléti célkitűzések középpontjában vannak.^[1] Az emberi jogok tiszteletben tartása a munkahelyi környezetben alapvető fontosságú. Ez garantálja a dolgozók méltóságát, biztonságát, és egyenlőségét. Hiányuk vagy megsértésük az egyén és az egész szervezet jóllétét veszélyeztetheti.

A „jólét” és a „jóllét” fogalmak hasonlóan hangzanak, de eltérő jelentéstartalommal bírnak, különösen az egyéni, társadalmi és szakpolitikai kontextusokban. A jólét elsősorban anyagi jólétre, gazdasági helyzetre és az erőforrásokhoz való hozzáférésre utal. Középpontjában az objektív tényezők állnak, mint például a jövedelem, az életszínvonal, a lakhatás vagy a tárgyi javak birtoklása. Példák: magas jövedelem, kényelmes lakhatás, gazdasági biztonság. A jóllét ennél átfogóbb fogalom, amely az egyén mentális, érzelmi, fizikai és szociális állapotát írja le. Szellemesen úgy is megfogalmazhatjuk, hogy „A jólét az, ha van pénzed. A jóllét az, ha marad időd is elkölteni.” (ismeretlen forrás). Napjaink környezeti, gazdasági, technológiai, társadalmi és ebből fakadó munkaerőpiaci változásai a munkavállalói jóllét fókuszba helyezését hívják elő.^[2] Az ENSZ emberi jogokra épülő jóllét-modellje kiterjed a munkához kapcsolódó jogokra.^[3] A munkavállalói jóllét mint emberi jog egyre inkább előtérbe került Magyarországon is, különösen az ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelveinek (UNGP, United Nations Guiding Principles) megjelenése óta.^[4] Az UNGP iránymutatásai alapján, a globális térben számos vállalkozás, kormányzati szereplő és civil szervezet építette ki, fejlesztette tovább emberi jogi stratégiáját.^[5] Az UNGP nem részletezi a munkavállalói jóllét aspektusait, de az irányelvek alkalmazása során a vállalatoknak gondoskodniuk kell arról, hogy biztosítsák és ne sértsék a dolgozók fizikai és pszichológiai jóllétét. Az irányelvek szerint a vállalatok felelősek azért, hogy a munkakörülmények ne jelentsenek veszélyt a munkavállalók egészségére és biztonságára. A vállalatoknak tisztelniük kell a munkavállalók emberi méltóságát, és biztosítaniuk kell az egyenlő bánásmódot.^[6]

Az UNGP irányelvek ismertsége a magyar társadalom, különösen a munkavállalók és munkáltatók körében jelenleg nehezen megbecsülhető, mivel empirikus kutatás hiányában nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Feltételezhető, hogy az irányelvek kevésbé ismertek egy átlagos munkavállaló és a kis- és középvállalkozások (KKV) körében. A magyar KKV-k jelentős része erőforráshiánnyal küzd. A kötelező, alapvető munkajogi szabályok betartására összpontosítanak, mivel ezeket kötelező jogszabályok szabályozzák.^[7]

[1] ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ, 1948).

[2] Molnár – Csehné Papp, 2024, 48-58.

[3] ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ, 1948).

[4] ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvei.

[5] UN Guiding Principles Reporting Framework.

[6] ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvei.

[7] Szabó, 2020, 3-18.

A nagyobb, esetleg nemzetközi vállalatok viszont hangsúlyt helyezhetnek az irányelvek követésére. A nagyvállalatoknál a globális normák érvényesítése a vállalati társadalmi felelősségvállalás (Corporate social responsibility, CSR) részét képezi, amelyet rendszeresen ellenőriznek és beépítenek a helyi gyakorlatba.

Az OECD Better Life Index (Jobb Élet Index) célja, hogy a jólétet több dimenzióban mérje, túlmutatva a hagyományos gazdasági mutatókon, mint például a GDP. A vizsgálat 11 fő területet ölel fel: lakhatás, jövedelem, munkahelyek, közösség, oktatás, környezet, kormányzás, egészség, életelégedettség, biztonság és munka-magánélet egyensúlya.^[8] Magyarország vegyes képet mutat ezekben a dimenziókban. Az ország kiemelkedik a társas kapcsolatok terén (az emberek úgy érzik, van valaki, akire szükség esetén támaszkodhatnak), ugyanakkor elmarad az átlagtól a jövedelem, oktatás, egészség, környezeti minőség és az életelégedettség terén. Az Index dimenziói szorosan kapcsolódnak a munkavállalói jólléthez, hiszen az életminőséget meghatározó tényezők a munkahelyeken is megjelennek. A munka-magánélet egyensúlya, a jövedelmi biztonság, az egészség és mentális jólét, valamint a képzési lehetőségek mind alapvetőek a munkavállalói elégedettség szempontjából. Magyarország esetében a jövedelmi szint,^[9] az egészségügyi helyzetfejlesztési területek. Az OECD friss felmérése szerint hazánk több fontos mutatóban is rosszul teljesít, pl. várható élettartam és egészséggel kapcsolatos szokások terén.^[10] Az összes rendelkezésre álló jövedelem tekintetében Magyarország 2023-ban az Európai Unió alsó harmadába tartozott. Az életelégedettség és a munkahelyi környezet javítása érdekében fontos a mentális egészség támogatása is.

A jelen tanulmány célja a munkavállalói jóllét fogalmának körüljárását követően a kormányzati igazgatásban való megvalósulási lehetőségeinek feltárása. A tanulmány foglalkozik a hazai és nemzetközi szabályozási kerettel, valamint a jólléti elemek gyakorlati alkalmazásával. A kutatás bemutatja azokat a tényezőket, amelyek közvetlen hatással vannak a munkavállalók elégedettségére, motivációjára és szervezeti elkötelezettségére, beleértve a munka-magánélet egyensúlyát, a képzési lehetőségeket, a támogató munkakörnyezetet, valamint a mentális és fizikai egészségvédelem biztosítását. A 2024-ben lefolytatott nagymintás, reprezentatív empirikus kutatás során a Jobb Élet Index dimenziói közül azokat vizsgáltuk, amelyek a munkahely felelősségi körébe tartoznak, ideértve a jövedelmi biztonságot, a munkahelyi körülményeket, a közösségi bizalom erejét, a továbbképzési lehetőségeket, valamint a munkahelyi stabilitást. A tanulmány bemutatja a kutatás ide vonatkozó részeit.

[8] OECD: Better Life Index.

[9] Eurostat: Statistics Explained – Living conditions in Europe – income distribution and income inequality, 2025.

[10] OECD: Health at a Glance: Europe 2024.

II. A MUNKAVÁLLALÓI JÓLLÉT FOGALMA ÉS FEJLŐDÉSE

A 19. században, az ipari forradalom idején a munkavállalói jóllét fogalma elsősorban a fizikai egészség és biztonság kérdéseire koncentrált, később a pszichológiai és szociális szempontok is jelentősebbé váltak.^[11] A munkavállalói jóllét történeti fejlődése során az egyén fizikai, pszichológiai és szociális környezetének befolyásolása, valamint az egészséges munkakörülmények biztosítása egyre összetettebbé vált.^[12] További kutatások közvetlen kapcsolatot állapítanak meg a jóllét és a szervezeti eredmények között, kiemelve, hogy a munkahelyi jóllét meghatározó tényezője lehet az alkalmazotti elkötelezettségnek és teljesítménynek.^[13] A munkavállalói jóllét olyan humánerőforrás-gyakorlatok eredménye, amelyek célja támogató és elkötelező munkahelyi környezet kialakítása. A munka-magánélet egyensúlya, a munkahelyi biztonság, a pozitív szervezeti kultúra iránti igény jelzi, hogy a jóllét nem a betegség hiánya, hanem a fejlődést és elégedettséget elősegítő optimális munkakörülmények megléte.^[14] Talbott könyvében a jóllétre egyenesen az emberi jogok alapjaként tekint.^[15] A fogalom pontos meghatározásának tárgyában azonban nincs egységes álláspont, tartalmi elemei folyamatosan formálódnak és bővülnek. Mérésére is különböző eszközök állnak rendelkezésre.^[16]

A munkavállalói jóllét gazdag fogalomköre napjainkban magában foglalja a fizikai egészség és biztonság védelmét, biztosítva a biztonságos munkakörnyezetet. Emellett lényeges a pszichológiai jóllét elősegítése érzelmi támogatással. Az életminőség szempontjából fontos a munkával való elégedettség, a munka-magánélet egyensúlya és megfelelő szabadidő biztosítása. Ide tartozik a szakmai fejlődés támogatása, a karrierlehetőségek biztosítása, valamint a támogató szervezeti kultúra.^[17] A munkavállalói jóllét holisztikus megközelítésben tehát a dolgozók fizikai, mentális, érzelmi, szociális és pénzügyi állapotára összpontosít. A jóllét nem csupán a betegségek vagy stressz hiányát jelenti, hanem az egyének munkahelyi elégedettségének, elköteleződésének és produktivitásának előmozdítását.^[18]

A jóllét támogatása pozitív hatással van mind a munkavállalókra, mind a munkáltatók céljaira. Az elégedett munkavállalók termelékenyebbek, kevesebb időt töltenek betegszabadságon, és nagyobb valószínűséggel maradnak hosszú távon a szervezetnél. A munkavállalói jóllét-programok bevezetése így nemcsak humánus megközelítés, hanem gazdaságilag is kifizetődő.^[19] A hagyó-

[11] Lucas, 2002, 109., 188.

[12] Danna – Griffin, 1999, 357-384.

[13] Harter – Schmidt – Keyes, 2002, 205-224.

[14] Guest, 2017, 22-38.

[15] Talbott, 2010, 73.

[16] Bautista et al., 2023.

[17] Gelencsér – Végvári – Szabó-Szentgróti, 2022, 41.

[18] Danna – Griffin, 1999, 357-384.

[19] Harter – Schmidt – Keyes, 2002, 205-224.

mányos megközelítés szerint a vállalatok elsődleges célja a profit maximalizálása, amely gyakran a költségek, így a munkavállalókra fordított kiadások minimalizálását igényli. Azonban egyre több kutatás és gyakorlati példa bizonyítja, hogy a munkavállalói jóllét nemcsak humánus megközelítés, hanem üzleti érdek is.^[20] Értelemszerű, hogy a jólléti rendszerek megteremtése mind az állam, mind a munkaszervezetek számára magasabb költségeket jelent. Kutatások ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a szociális és egészségügyi kiadások hatásai kedvező eredményeket hoznak, jelentős hatással vannak az életminőségre.^[21]

III. A MUNKAVÁLLALÓI JÓLLÉT MEGJELENÉSE A HAZAI KÖRNYEZETBEN

A munkavállalók körében egyre gyakoribb a bizonytalanság érzése, amelyet a munkahelyi stressz, a kiégés és a technológiai változások miatti félelem táplál. Ez a helyzet növeli annak kockázatát, hogy az alkalmazottak elvesztik motivációjukat, vagy olyan munkahelyet keresnek, ahol jobban támogatják őket.^[22] A holisztikus jólléti megközelítés kulcsfontosságúvá válik, mivel a szervezeteknek stratégiákat kell kidolgozniuk a dolgozók elégedettségének és a munkahelyi környezet egészségének fenntartására. A szervezetpszichológiai kutatások egyre inkább az egyéni és szervezeti tényezők munkahelyi jóllétre gyakorolt hatására összpontosítanak, mert ezek a munkavállalók jólléte mellett a teljesítményüket is javíthatják.^[23] A munkahelyi teljesítmény, és ezen keresztül a szervezet sikeressége szempontjából kiemelt szerepet játszik a dolgozók motivációja. A motivációt számos tényező, köztük a szükségletek kielégítettségé befolyásolja.^[24] A magyar munkavállalók jóllétét érintő kutatások eredményei közé tartozik a személy-szervezet illeszkedés jelentősége a munkahelyi elégedettség, mentális jóllét és életszínvonal szempontjából. A közép-európai országokat érintő tanulmányok azt mutatják, hogy a megfelelő összhang szoros összefüggésben áll a munkavállalók általános jóllétével és motivációjával.^[25]

A magyar munkaerőpiacon a jólléti elemek fokozott jelenléte és kommunikációja leginkább a multinacionális cégek gyakorlatában figyelhető meg, akik gyakran integrálják a globális jólléti programjaikat a helyi szervezeteikbe. A jóllét biztosítása érdekében számos magyar vállalat kezdte el alkalmazni a rugalmas munkavégzési lehetőségeket, a tréningeket és a munkahelyi egészségprogramokat. A Google számos jóllét programot kínál, beleértve a fitneszórákat, a meditációs és mindfulness tréningeket, valamint az egészséges étkezési lehetőségeket. A Microsoft támogatja a rugalmas munkaidőt és a távmunkát,

[20] Harter – Schmidt – Keyes, 2002, 205-224.

[21] Brandt – Exton – Fleischer, 2022.

[22] Behaviour.hu: Mi lesz a 2025-ös év 3 legfontosabb HR-trendje?, 2024.

[23] Kundi – Aboramadan – Elhamalawi – Shahid, 2020, 737.

[24] Csókási – Bandi – Nagy – Péley – Láng, 2019, 88.

[25] Jaškevičiūtė – Zsigmond – Berke – Berber, 2024, 188-211.

ami lehetővé teszi a munkavállalók számára, hogy jobban összehangolják a munka és a magánélet igényeit. A jó gyakorlatok ösztönzését, disszeminációját és elismerését segítik a munkáltatók számára meghirdetett versenyek, díjak, elismerések. Példaként említhető a globális Great Place to Work®,^[26] hazai szintén a HRKomm Award,^[27] a Szerethető Munkahelyek Díj^[28] vagy a Benefit-Prize.^[29] Ezek a kezdeményezések hozzájárulnak a dolgozók elégedettségéhez és elkötelezettségéhez, ugyanakkor a hazai munkahelyi kultúrában még van tér a fejlődésre, különösen az érzékenyítés és a mentális egészség területén. A Great Place to Work® egy globális szervezet, amely munkahelyi kultúrák elemzésével és minősítésével foglalkozik, a munkavállalói elégedettség és bizalom alapján készít rangsorokat és tanúsítványokat a cégek számára, ezzel támogatva a pozitív munkahelyi környezet kialakítását. A Publicis Groupe Hungary „Balance” programja elnyerte a HRKOMM Award 2024 díját. A program olyan elemeket tartalmaz, amelyek a munkahelyi egyensúly és az érzelmi támogatás javítását szolgálják. A Szerethető Munkahelyek Díj egy olyan elismerés, amelyet évente ítélnek oda magyarországi vállalatoknak a kiemelkedő munkavállalói élmény és vonzó munkahelyi kultúra megteremtéséért. A díj célja, hogy támogassa azokat a cégeket, amelyek pozitív és támogató környezetet kínálnak munkatársaiknak, ezáltal ösztönözve másokat is a hasonló gyakorlatok kialakítására. Az All You Can Move SportPass (AYCM) a Humánpolitika.com Közhasznú Egyesület díja.

Egy 2023-ban publikált kutatás eredményei szerint a megkérdezett vállalkozások 74%-a nem rendelkezik jólléti stratégiával.^[30] Lassan, de egyre nagyobb hangsúlyt kap a munkavállalói jóllét kérdésköre, különösen az egészséges munkahelyi környezet megteremtése és a mentális egészségvédelem. A téma előtérbe kerülését segítették a COVID-19 időszak megváltozott munkakörülményei is.^[31] A magyar munkaerőpiac kihívásai – mint például a magas munkahelyi stressz és a munkavállalói elvándorlás – szintén szükségessé teszik az ilyen irányú fejlesztéseket.^[32] Bizonyos szervezeteknél a munkavállalói jóllét fontos szempont, és rendszeres intézkedésekkel támogatják. Ugyanakkor az élen járó jó gyakorlatok és a gondosság teljes hiánya egyaránt jelen van a munkaerőpiacon. Az érem másik oldalán ott a jogi és egészségvédelmi biztonságot nélkülöző feketefoglalkoztatás (amikor a munkát végző személy nincs az adóhatóság számára a valósággal egyezően bejelentve.), amely Magyarországon továbbra is a legmeghatározóbb foglalkoztatási jogsértés (2024-ben 3.762 főt tett ki az ellenőrzöttek közül).^[33]

[26] Greatplacetowork.com: Great Workplace Culture. Greater Profitability, 2025.

[27] HRKOMM Award: Kezdőoldal.

[28] Szerethető Munkahelyek Díj 2024.

[29] Benefit PRIZE: Kezdőoldal.

[30] Murtaza – Kun – Molnár, 2023,14.

[31] Gorgenyi-Hegyes – Nathan – Fekete-Farkas, 2021, 1-22.

[32] Zádori – Nemeskéri – Szabó, 2020, 2-13.

[33] Nemzetgazdasági Minisztérium: Munkavédelem Foglalkoztatás-Felügyelet.

IV. A MUNKAVÁLLALÓI JÓLLÉT JOGSZABÁLYI KERETEI

A munkavállalói jóllét emberi jogként értelmezendő, amit az ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvei (UNGP) is támogatnak. Ez a fogalom nemcsak a fizikai biztonságra, hanem a mentális egészségre, az egyenlő bánásmódra és a munka-magánélet egyensúlyára is kiterjed.^[34] Magyarországon az UNGP elvek megjelennek a jogrendszerben, főként munkavédelmi területen. Nemzetközi példák és a nemzeti akciótervek (NAP) alapján azonban növelhető a jólléti elemek integrálása a hazai szabályozásba, például a mentális egészségvédelem és a rugalmas munkahelyek támogatása révén.^[35]

Külföldön számos ország példaértékű jogi kereteket vezetett be a munkavállalói jóllét támogatására, amelyek túlmutatnak az alapvető biztonsági és egészségvédelmi követelményeken, adott esetben kiterjednek a mentális egészségre, a munka-magánélet egyensúlyára. Ezekre következik néhány európai példa, a közszolgálati jog tipikus mintaadó államcsoportjaitól (brit, német, skandináv, francia).

A brit jogszabályok szigorúan védik a munkavállalók mentális és fizikai jóllétét, például a Health and Safety at Work Act (1974)^[36] révén, amely nemcsak a fizikai biztonságot, hanem a stressz kezelését is előírja a munkahelyeken. Az Egyesült Királyságban az Equality Act (2010) biztosítja a diszkrimináció elleni védelmet, ideértve a mentális egészségi problémákkal küzdő munkavállalókat is.^[37]

Franciaországban 2017-ben bevezették az ún. „le droit à la déconnexion” törvényt, amely a munkavállalóknak jogot biztosít arra, hogy a munkaidőn kívül ne legyenek elérhetők munkáügyben.^[38] Ez a jogszabály lényeges lépés a munka-magánélet egyensúlyának támogatása felé, mivel segít megelőzni a munkavállalók kiégését és biztosítja a pihenéshez való jogot.

A svéd munkaügyi jogszabályok, mint például a Work Environment Act,^[39] kiemelten kezelik a pszichoszociális munkakörülményeket. A svéd kormány stratégiája a fenntartható, egészséges és biztonságos munkakörnyezet kialakítására összpontosít, több helyen nevesítve a munkavállalói jóllét tényezőjét.^[40]

Németországban a munkahelyi stressz kezelésére és a munkavállalói jóllét fenntartására vonatkozó jogszabályok egyre inkább integrálják a mentális egészség és a prevenció szempontjait, a Munkavédelmi Törvény (Arbeitsschutzgesetz)^[41] és útmutatók révén.^[42]

[34] Shuck – Reio, 2014, 43-58.

[35] Nemzeti Akcióterv, 2020. Az ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvek magyarországi bevezetése.

[36] Legislation.gov.uk: Health and Safety at Work etc. Act 1974.

[37] Legislation.gov.uk: Equality Act 2010.

[38] Munka Törvénykönyve (Code du Travail).

[39] Work Environment Act (Arbetsmiljölagen).

[40] A good work environment for the future – the Government’s work environment strategy 2021–2025.

[41] Act on the Implementation of Measures of Occupational Safety and Health to Encourage Improvements in the Safety and Health Protection of Workers at Work (Arbeitsschutzgesetz, ArbSchG).

[42] Pszichoszociális Egészségvédelem (Psychische Gesundheit am Arbeitsplatz).

Magyarországon az emberi jogok érvényesülése a munkahelyi környezetben szintén kiemelt szerepet tölt be a munkavállalói jóllét tekintetében. Az alapvető emberi jogok, mint például a szólásszabadság, a diszkrimináció tilalma és a tisztességes munkakörülmények biztosítása, alapvető fontosságúak.^[43] A munkáltatók és a kormányzati szervek egyaránt tiszteletben kell, hogy tartsák ezeket a jogokat, és megfelelő törvények és szabályozások segítségével kell biztosítani azok érvényesülését a munkahelyeken. Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez, és joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz.^[44] A magyar Munka Törvénykönyve (MT) több rendelkezést tartalmaz a munkavállalók egészségének és jólétének védelme érdekében, habár a „jóllét” kifejezést nem alkalmazza.^[45] A Munka Törvénykönyve előírja, hogy a munkáltatóknak kötelességük a biztonságos munkakörnyezet megteremtése, amely minimalizálja a munkahelyi kockázatokat.^[46] A törvény meghatározza a maximális munkaidőt, valamint a kötelező pihenőidőket, hogy elkerülhető legyen a túlterhelés.^[47] A munkáltatónak kötelessége biztosítani a betegszabadságot, amely lehetőséget ad a munkavállalóknak a felépülésre, anyagi biztonság mellett.^[48] Bár nem részletezve, a törvény ösztönzi a munkaadót a támogató légkör megteremtésére, különösen a túlzott munkaerhelés korlátozásával. A stressz hatását a munkavállalók jóllétére figyelembe kell venni és kezelni kell. Speciális védelem vonatkozik várandós nőkre, fiatal munkavállalókra és fogyatékkal élőkre.^[49]

A kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (Kit.) szintén nem említi a jóllét fogalmát, de számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek hozzájárulnak a kormánytisztviselők fizikai és mentális jóllétének biztosításához. A törvény meghatározza a munkaidő és pihenőidő szabályait, elősegítve a munka és a magánélet egyensúlyát, valamint részletesen szabályozza a szabadságok és egyéb távollétek, például a betegszabadság és szülési szabadság feltételeit.^[50] Kiemelt figyelmet fordít a biztonságos és egészséges munkakörnyezet megteremtésére, amely a munkavállalók egészségi állapotát és egyéni szükségleteit is figyelembe veszi.^[51] Emellett támogatja a kormánytisztviselők folyamatos szak-

[43] ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) vonatkozó cikkei; Európai Emberi Jogi Egyezmény (1950) European Convention on Human Rights, Council of Europe.

[44] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XVII. cikk (3) (4) bekezdése.

[45] 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (MT.).

[46] MT. 53. §.

[47] MT. 92. §.

[48] MT. 126. §.

[49] MT. 291. §.

[50] A kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (Kit.) XVIII. fejezete.

[51] Az ún. Közzolgálati Érdekegyeztető Fórum (KÉF) jogosult a köztisztviselők élet és munkafeltételeire, foglalkoztatási feltételeire vonatkozó tárgykörökben való érdekképviseletre (Kit. 171 § (2); részletesen: Miniszterelnökség közleménye a Közzolgálati Érdekegyeztető Fórum Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló Megállapodásról).

mai fejlődését képzések és továbbképzések formájában, valamint biztosítja az érdekképviselési jogokat és a jogorvoslati lehetőségeket. A Kit. felhatalmazása alapján született kormányrendeletek^[52] és belső szabályzatok tartalmazhatnak részletesebben a jóllétet érintő konkrét intézkedéseket. Ezek a szabályok és intézkedések együttesen biztosítják, hogy a kormánytisztviselők számára megfelelő körülmények álljanak rendelkezésre a munkavégzéshez.

V. A KORMÁNYZATI IGAZGATÁSBAN DOLGOZÓK JÓLLÉTE AZ EMPIRIKUS ADATOK TÜKRÉBEN

Az empirikus kutatás során a célunk az volt, hogy megismerjük a kormányzati igazgatás központi és területi szintjein dolgozók véleményét a munkahelyük által biztosított körülményektől, lehetőségekről. Magyarország 2024. július 1-jétől az Európai Unió Tanácsának és az Európai Közigazgatási Hálózatnak (EUPAN) soros elnöki tisztségét töltötte be. A magyar elnökségi programot, amelyben kiemelt prioritásként szerepelt a közszolgálati generációmenedzsment, a Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium és a Belügyminisztérium közösen készítette elő. A program tudományos megalapozása érdekében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Emberi Erőforrás Tanszékét bízták meg kutatási feladatokkal, melynek keretében a jelen tanulmányban ismertetett kutatási rész is megvalósult.

Hipotézisünk (H1) az volt, hogy a kormányzati igazgatásban dolgozók munkavállalói jóllétének meghatározó eleme a stabil munkahelyi stabilitás és támogatás, míg csak másodlagosan érvényesül az anyagi megbecsültség és a karrierlehetőségek biztosítása.

A kutatás során kérdőíves adatgyűjtést végeztünk, elektronikus (CAWI – Computer Assisted Web Interviewing) adatfelvétellel. A kutatás célcsoportja a Kit. hatálya alá tartozó kormánytisztviselők voltak. A kutatás nem terjedt ki a helyi önkormányzatok hivatalaira és a kormánytól független, ún. autonóm államigazgatási szervekre és az önálló szabályozó szervekre. Kiterjed ugyanakkor országos szinten a kormányzati igazgatás központi és területi szintjére (minisztérium, kormányzati főhivatal, központi hivatal, kormányhivatal).

A kutatás célcsoportjába tartozó kormánytisztviselők mindannyian aktív internethasználók, tehát a módszerrel potenciálisan elérhető volt a teljes populáció, a teljes mintavételi keret. Az adatok elemzésekor a kormányzati igazgatást

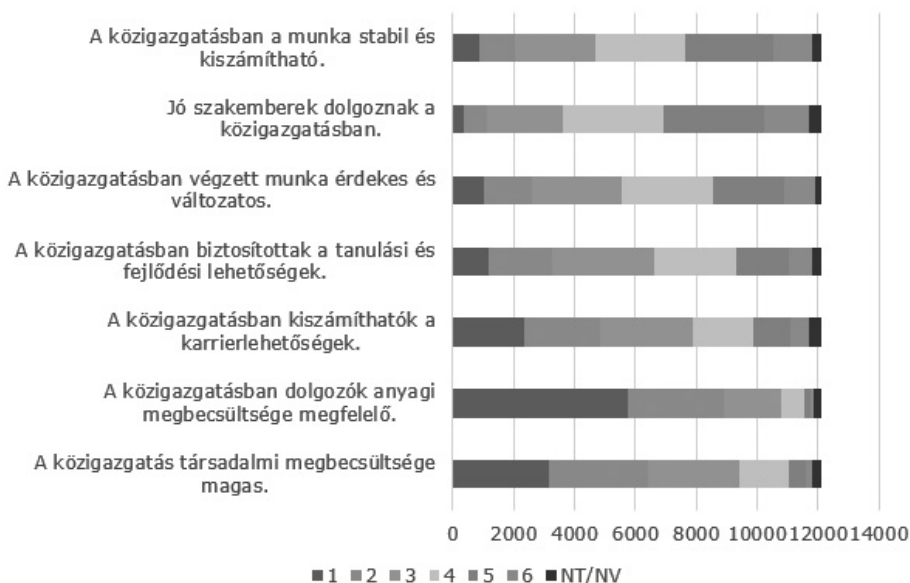
[52] 30/2012. (III. 7.) Korm. rendelet A közszolgálati tisztviselők munka- és pihenőidejéről, az igazgatási szünetről, valamint a távmunkavégzés szabályairól. 88/2019. (IV. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szerveknél foglalkoztatottak szociális, jóléti és egyéb juttatásairól. 89/2019. (IV. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szervek teljesítményértékelési rendszeréről. 338/2019. (XII. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szervek kormánytisztviselőinek kötelező képzéséről, továbbképzéséről, átképzéséről, valamint a közigazgatási vezetőképzéséről.

„közigazgatásként” említjük, mivel ez a fogalom felel meg leginkább a nemzetközi összehasonlításokban gyakran használt „public administration” definíciónak.

A Belügyminisztérium kiküldte mind a 77 ezer foglalkoztatottnak a kérdőívet, ezért nem volt szükség a teljes mintavételi keret (populációt) szűkíteni, így nem is használtunk valószínűségi mintavételt. Az adatfelvételre 2024 júliusa során került sor. Összesen 12.500 kitöltés érkezett, amiből az adattisztítás után 12.435 darab került be a tisztított adatbázisba. Az adatfelvétel reprezentatív volt, mivel a mintavételi keret minden egyes tagját megszólítottuk, egyenlő eséllyel kitölthette a kérdőívet, nincs olyan szegmens, amely nem tölthette ki a kérdőívet. A tisztított válaszok maximális mintavételi hibája 95%-os megbízhatósági szinten $\pm 0,8\%$.

A kutatás során a Jobb Élet Index mutatói közül azokat vettük vizsgálat alá, melyek megítélésünk szerint közvetlenül a munkahely felelősségi körébe tartoznak, és a felállított hipotézis vele vizsgálható. Ezek a jövedelem, a munkahelyi körülmények (és a foglalkoztatás minősége, feltételek rendelkezésre állása), a közösség (az emberek közti bizalom és a munkahelyi hálózat ereje), az oktatás színvonala (továbbképzési, fejlődési lehetőségek), valamint a munka-magánélet egyensúlya. Többek közt megkérdeztük a válaszadókat, hogy 1-6-ig terjedő skálán (ahol 1 azt jelentette, hogy „egyáltalán nem jellemző”, a 6 „teljes mértékben jellemző”), hogy hogyan értékeli az alábbi állításokat. A következő ábra az összes válaszadó (N = 12106) válaszát mutatja, tekintet nélkül a szervtípusra (központi vagy területi igazgatás szervezetei), a beosztásra (vezető vagy beosztott) vagy egyéb kategóriákra.

A közigazgatás jellemzőinek megítélése

1. ábra: A közigazgatás egyes jellemzőinek megítélése az összes válaszadó szerint
(Forrás: saját szerkesztés)

A legmagasabb átlagértékelést a „közigazgatásban a munka stabil és kiszámítható” állítás kapta, ami arra utal, hogy a válaszadók ezt az aspektust viszonylag pozitívan ítélik meg. A többség 5-ös vagy 6-os osztályzatot adott. A „jó szakemberek dolgoznak a közigazgatásban” állítást is viszonylag kedvezően ítélték meg, de kevesebben értékelték teljesen pozitívról (5 vagy 6), mint a stabilitást. A „közigazgatásban végzett munka érdekes és változatos” értékelése megosztottabb, a válaszadók körében viszonylag sokan közepes vagy alacsony pontszámot adtak (2-4). A „közigazgatásban biztosítottak a tanulási és fejlődési lehetőségek” értékelése vegyes, ami arra utal, hogy ezen a területen van javítanivaló, szintúgy a „közigazgatásban kiszámíthatók a karrierlehetőségek” inkább közepes értékelést kapott, sok válaszadó alacsonyabb pontszámot adott.

Az eredményeket a foglalkoztató szervtípus tekintetében is megvizsgáltuk, és átlagokat számoltunk. A karrierlehetőségek megítélésében a minisztériumok kapták a legmagasabb értéket (3,1), míg a területi igazgatás ebben a dimenzióban hátrányban van (2,9). Ez azt jelzi, hogy a stabil karrierutak nem érzékelhetők egyértelműen a közigazgatásban. A tanulási és fejlődési lehetőségek megítélése valamivel jobb, mint az előző állításoké, de még mindig csak közepes. A központi igazgatás és a minisztériumok értékelése azonos (3,4), míg a területi igazgatás alacsonyabb értéket kapott (3,3).

A „közigazgatásban dolgozók anyagi megbecsültsége megfelelő” kapta az egyik legalacsonyabb értékelést, ami egyértelműen az elégedetlenség jele. Az anyagi megbecsültség megítélése különösen a területi igazgatásban alacsony (1,8), ami a legkritikusabb érték az összes vizsgált állítás közül. Ez az alacsony értékelés a közigazgatási szintek közötti különbségeket is kiemeli, mivel a minisztériumok (2,5) valamivel jobb értéket kaptak, de még mindig erősen negatív az összkép.

Számunkra kissé meglepő módon a „közigazgatás társadalmi megbecsültsége magas” állítás kapta a legalacsonyabb pontszámot. A társadalmi megbecsültség nagyon alacsonynak ítélt minden szinten, különösen a területi igazgatásban (2,4). A minisztériumok enyhén magasabb értéket kaptak (2,8), de ez sem tekinthető pozitívnak. Tudvalévő, hogy a közigazgatási szakma ma már nem sorolható a legmagasabb presztízsűek közé,^[53] de nem számítottunk arra, hogy a tisztviselők véleménye ebben a kérdésben ennyire negatív. Egy adott szakma társadalmi megbecsültsége szoros összefüggésben áll a munkavállalói jólléttel, hiszen a társadalmi elismerés számos pszichológiai, érzelmi és motivációs tényezőt érint, amelyek befolyásolják az egyének munkahelyi tapasztalatát és elégedettségét.^[54] Az valószínűsíthető, hogy az alacsony anyagi és társadalmi megbecsültség komoly problémát jelent, mivel negatívan hathat a tisztviselők motivációjára, elégedettségére és jóllétére. Csökkenti a gazdasági biztonságot, növeli a stresszt és aláássa a munkahelyi közösség erejét, és értelemszerűen nehezíti a tehetségek bevonzását és megtartását. A társadalmi elismerés hiánya pedig hosszú távon a közigazgatás presztízsének csökkenéséhez vezethet, ami végső soron ronthatja a közszolgáltatások minőségét. Jelen kutatásban azonban ezt a társadalmi megbecsültség dimenziót nem vetjük mély elemzés alá.

Összességében azt is megállapíthatjuk, hogy a vizsgált állítások tekintetében az állomány maximum közepesen pozitív (elégedett), és a minisztériumi dolgozók minden esetben kismértékben pozitívabbak a területi szinteken dolgozó válszadóknál.

Egy másik kérdéscsoport során a munkahely által biztosított lehetőségeket értékeltük, melyet szintén az összes válaszadó esetében elemzünk (N =11428). A válaszadók az alábbi állításokat egy 1-től 6-ig terjedő Likert-skálán értékelték (ahol: 1=egyáltalán nem, 6=döntően, NT/NV=nem tudja, nem válaszol).

[53] Pénzcentrum – Koós, 2024. március 18.

[54] Molnár – Csehné Papp, 2024, 48-58.

Tényező	Átlagérték
Home office, távmunka	1,88
Egyéni fejlesztés (pl. coaching)	2,09
Tehetséggondozás	2,30
Jólléti szolgáltatások (pl. sportolási lehetőség)	2,25
Versenyképes illetmény	2,17
Karrierépítés, fokozatos előrelépés lehetősége	2,60
Önmegvalósítás lehetősége	2,88
Közösségi események (pl. közösségi nap)	3,11
Változatos szakmai feladatrendszer/munka	3,20
Családbarát munkahely (pl. gyermekgondozási lehetőségek)	3,41
Rugalmas munkarend	3,42
Partneri kommunikáció	3,47
Képzési, továbbképzési lehetőségek	3,56
Rendszeres visszajelzés	3,53
Munka-magánélet egyensúlya	4,02
Jó fizikai munkakörnyezet	4,05
Motiváló munkahelyi légkör/támogató munkatársi közeg	4,23
Kiszámítható időbeosztás	4,78

1. táblázat: A munkahely által biztosított lehetőségek
(Forrás: saját szerkesztés)

A vizsgálat eredményei szerint a kiszámítható időbeosztás kapta a legmagasabb értékelést, amely a tisztviselők számára kiemelkedően fontos tényezőként jelenik meg. Emellett jó értékelést kapott a munka-magánélet egyensúlya, a jó fizikai munkakörnyezet, a motiváló munkahelyi légkör/támogató munkatársi közeg. Az alábbi tényezők elég jó értékelést kaptak, ami arra utal, hogy ezek a területek kedvező megítélést élveznek a tisztviselők körében: közösségi események (pl. közösségi nap, családi nap), változatos szakmai feladatrendszer/munka, családbarát munkahely (pl. gyermekgondozási lehetőségek), rugalmas munkarend, partneri kommunikáció, képzési és továbbképzési lehetőségek, valamint a rendszeres visszajelzés a munkavégzésről. A vizsgált további lehetőségek közül a home office és távmunka, az egyéni fejlesztés (pl. coaching), a tehetséggondozás, valamint a jólléti szolgáltatások (pl. sportolási lehetőség) kapták a legalacsonyabb értékeléseket a felső harmadba (5-6-os érték). Ezen kívül a versenyképes illetmény, a karrierépítés és fokozatos előrelépés lehetősége, valamint az önmegvalósítás lehetősége is a negatívabban értékelt területek közé tartozik. Ez azt jelzi, hogy ezek a tényezők nem eléggé elérhetők vagy nem kielégítőek a tisztviselők számára, ami fejlesztési lehetőségeket jelez a munkaadók részére.

Az adatok elemzése során az egyes tényezők átlagos értékeit is meghatároztuk (fentebb ezt közöltük), hogy megértsük, milyen mértékben tartják a válaszadók

a munkahelyük által biztosított lehetőségeket kielégítőnek. Az átlagértékek kiszámítása a skála 1-től 6-ig terjedő pontozása alapján történt, a „nem tudja/nem válaszol” (NT/NV) értékek nélkül. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy a legmagasabb átlagértéket a „kiszámítható időbeosztás” kapta (5,06), ami arra utal, hogy a válaszadók ezt a tényezőt tartják a leginkább biztosítottnak munkahelyükön. Szintén magas értékeket értek el a „motiváló munkahelyi légkör/támogató munkatársi közeg” (4,88) és a „vezetés rátermettsége/ösztönző vezetés” (4,87), amelyek a munkahelyi kultúra és vezetés minőségére utalnak. Ezzel szemben a „tehetség-gondozás” (2,65), az „egyéni fejlesztés (pl. coaching)” (2,89) és az „önmegvalósítás lehetősége” (3,07) viszonylag alacsony átlagértékeket kaptak, ami azt jelzi, hogy ezek a tényezők kevésbé jelennek meg a munkahelyek gyakorlatában, és fejlesztést igényelhetnek. Az „otthoni munkavégzés, távmunka” (2,63) szintén alacsony értéket kapott, ami a rugalmas munkavégzési lehetőségek hiányát jelezheti.

VI. EREDMÉNYEK, LIMITÁCIÓK, DILEMMÁK ÉS JAVASLATOK

Elsőként az empirikus kutatás eredményeit és továbbviteli lehetőségeit szeretnénk összefoglalni. A kutatás eredményei megítélésünk szerint alátámasztották azt a hipotézist (H1), miszerint a kormányzati igazgatásban dolgozók munkavállalói jóllétének meghatározó elemei a stabil munkahelyi környezet és a támogató munkatársi közeg.

Az eredmények alapján a „kiszámítható időbeosztás” kapta a legmagasabb értékelést, jelezve, hogy ez a közigazgatás egyik erőssége. Ugyanakkor az „anyagi megbecsültség” és a „társadalmi megbecsültség” rendkívül alacsony pontszámot ért el, különösen a területi igazgatás esetében. A karrierlehetőségek és a tanulási lehetőségek közepes értékelést kaptak, ahol a minisztériumok szintén jobban teljesítettek, mint a területi igazgatás.

A kiszámítható időbeosztás és a támogató munkahelyi légkör kapták a legmagasabb értékeléseket a válaszadók körében (4,78 és 4,23), ami egyértelműen jelzi ezen tényezők központi szerepét a jóllét biztosításában. Ugyanakkor az anyagi megbecsültség (2,17) és a karrierlehetőségek (2,60) alacsonyabb értékelése azt mutatja, hogy ezek a tényezők csak másodlagos hatást gyakorolnak a munkavállalói elégedettségre.

Az adatok további statisztikai elemzése a mélyebb összefüggések, adott esetben a jóléti dimenziók közti esetleges kapcsolatok megismerése és a dimenziók mélyebb vizsgálata céljából a kutatás továbbvitele szükséges. A kutatás során lehetőségünk volt a munkavállalói jóllét néhány fontos dimenziójának vizsgálatára, ugyanakkor ebbe nem tartozott bele a mentális egészség konkrét vizsgálata, amelyre vonatkozó kiegészítő kutatási terv már elkészült. Az idei évben erre a tervek szerint lesz lehetőségünk. A tervezett kutatás témája a munkajog és a közszolgálati jog szerepe a stressz megelőzésében és csökkentésében, nemzeti összehasonlításban.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a lefolytatott kutatás pillanatfelvétel jellegű, hiszen egy adott időszakban (2024 harmadik negyedéve) fennálló helyzetet tükrözi. Az időbeli változások és a hosszabb távú tendenciák elemzése így nem történhetett meg, ehhez longitudinális vizsgálatok szükségesek. Azt is meg kell jegyezni, hogy a kutatás nem vette figyelembe a kormányzati igazgatáson kívüli tényezőket, tehát csak a munkahely által nyújtott lehetőségeket vizsgálta, és nem vizsgálta például a társadalmi vagy gazdasági környezetet, egyéni élethelyzetet, amelyek szintén hatással lehetnek a munkavállalói jóllét egyéni megítélésére. Ezért az eredmények elsősorban a munkahelyi gyakorlatok szempontjából értelmezendők. További mélyebb összefüggéseket csak a válaszadók neme, iskolai végzettsége, a foglalkoztató szerv jellege, beosztásuk, életkoruk és földrajzi elhelyezkedésük tekintetében leszünk képesek feltárni, melyekről a kérdőív adatot gyűjtött.

Szintén szükséges kiemelni, hogy jelen tanulmány középpontjában elsősorban a kormánytisztviselői jóllét munkahelyi vonatkozásai álltak, nem pedig a társadalmi vagy gazdasági kontextus mélyebb elemzése, amely túlmutatna a bemutatandó eredmények jogi keretrendszerre és gyakorlatra fókuszáló célkitűzésein.

A munkavállalói jóllét ma már nem tekinthető luxusnak, hanem egyre inkább stratégiai szükségletnek a modern munkahelyeken. A jogi keretek régóta rendelkezésre állnak ennek fejlesztéséhez, ugyanakkor a helyzet mégsem ennyire egyértelmű. Munkavállalói jóllét és a hozzá kapcsolódó az emberi jogok pontos meghatározása kihívások elé állíthatja a szakértőket. A kérdés lényege abban áll, hogy milyen mértékben tekintjük a munkavállalói jóllétet emberi jognak, és ennek elismerése hogyan befolyásolja a munkáltatók kötelezettségeit. A munkavállalói jóllét emberi jogként való elismerése elméleti kérdés is, mivel nem mindig egyértelmű, hogy mi tartozik pontosan e fogalom alá. A különböző országok eltérően szabályozzák a munkahelyi jólléthez kapcsolódó kötelezettségeket, és gyakran előfordul, hogy a jogok értelmezése eltér. A magyarországi jogi környezet részben követi az UNGP irányelveit, különösen munkavédelmi előírások formájában. Az adaptáció nem teljes, van, ami fokozott érzékenyítést igényelne, a társadalomban és a munkáltatók körében is. A The National Baseline Assessment Template (2018) irányelvei: Labour (G.5, G.8, G.10; Occupational Health and Safety (G.8, G12) olyan keretet adnak, amely elősegíti, hogy a vállalatok ne csak gazdasági, hanem etikai és társadalmi felelősséget is vállaljanak munkavállalói jóllétéért. Magyarországon, a Munka Törvénykönyvén keresztül az államnak jelentős szerepe van a munkavállalói jogok védelmében, keresztül-szabályozott formában. Az állam biztosítja a jogok betartását, a munkavédelmi hatóságok, munkaügyi ellenőrzések révén. Az egyéb ellenőrzési tételek mellett csak a munkaidővel, pihenőidővel és rendkívüli munkavégzéssel kapcsolatos jogsértések száma 4.636 főt érintett 2024. első félévében (2023. június 30-ig 3.919 fő).^[55] Ezek csak az ellenőrzéssel érintett és feltárt cselekmények. Ha ilyen

[55] Nemzetgazdasági Minisztérium: Munkavédelem Foglalkoztatás-Felügyelet.

olvasatban vizsgáljuk a kérdést, a munkavállalói jóllét még manapság is luxusnak számít bizonyos területeken és ágazatokban.

Magyarország részt vesz az Európai Unió és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) keretében megvalósuló nemzetközi kezdeményezésekben, és követi az EU-jogszabályokat. Ugyanakkor az irányelvek szerinti proaktív, nemzetközi együttműködést támogató gyakorlati intézkedések kevésbé hangsúlyosak, mivel ezek inkább a nagyvállalatok gyakorlatában érvényesülnek. A magyar jogrendszer részlegesen teljesíti az UNGP irányelvek elvárásait, ám a munkavállalói jóllét területén létező jogi szabályozás főként a fizikai biztonságra koncentrál, és kevesebb figyelmet fordít a mentális jóllétre, valamint a nemzetközi emberi jogi normák teljes körű gyakorlati alkalmazására.

A magyar Munka Törvénykönyve és a munkavédelmi törvények, valamint egyéb jogszabályok szabályozzák az egyenlő bánásmódot, a munkakörülményeket.^[56] A mentális egészség és a pszichoszociális kockázatok felmérése és azok csökkentése 2008 óta megjelenik a magyar jogrendszerben,^[57] melynek átfogó alkalmazása azonban további fejlesztést igényelhet. A törvényi rendelkezés szerint pszichoszociális kockázatnak minősül a munkavállalót a munkahelyén érő azon hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be. A munkahelyi egészségfejlesztési programok sikeréhez elengedhetetlen a folyamatos erőfeszítés és az intézkedések adaptálása az aktuális igényekhez. A sikeres megvalósítást támogató kulcstényezők közé tartozik a funkcionális tanulási struktúrák kialakítása és az irányítási rendszerek bevezetése.^[58]

Az ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvei (UNGP) útmutatást nyújtanak a vállalatok számára az emberi jogok tiszteletben tartásához, azonban nem terjedtek el széles körben, különösen a kis- és középvállalkozások körében. Kéves empirikus kutatás áll rendelkezésre erről a témáról. A nemzetközi és nemzeti jogharmonizáció területén is vannak hiányosságok. Jelen szakértői anyag egyéb fejezetei adnak betekintést abba, hogy hogyan illeszkednek a magyar munka- és munkavédelmi jogi normák a nemzetközi irányelvekhez. A magyar szabályozás az irányelvek számos elemét átvette, de a nemzeti jogszabályok sokszor nem fedik le teljes mértékben az olyan új keletű jólléti igényeket, mint a pszichoszociális kockázatok vagy a mentális egészség kérdései. Az átfogóbb törvényi szabályozás megteremtése a munkavállalói jóllét terén hosszú távú kihívások elé állíthatja a jogalkotókat, mivel olyan szabályozásra van szükség, amely alkalmazkodik a munka világának gyors változásaihoz.

[56] Munkabiztonsági és Foglalkozás-egészségügyi Szakemberek Egyesülete: Munkavédelmi jogszabálygyűjtemény.

[57] 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről 87.§1/H).

[58] Daniels et al., 2021.

Az emberi jogok és a munkavállalói jóllét kapcsolatának felismerése gyakran hiányos mind a munkavállalók, mind a munkáltatók részéről. Az ismerethiány és a lehetőségek hiánya (a megélhetési problémák miatt) a társadalom nagy részét érintheti. Az érzékenyítés jelentősége, hogy elősegíti a társadalmi ismeretterjesztést és a munkavállalói jogok megértését a munkahelyeken. Az oktatási és tréninglehetőségek, különösen a HR-szakemberek és a -vezetők számára, alapvető szerepet játszanak abban, hogy az emberi jogokat és a jólléti elvárásokat integrálják a munkahelyi kultúrába. Az érzékenyítés segíti a munkahelyi összetartást, csökkenti a konfliktusokat, hozzájárul a sztereotípiák felszámolásához és az egyenlőség megteremtéséhez. Számos ilyen eszköz áll a rendelkezésre. Az oktatások, e-learning képzések és tréningek során a munkavállalók megismerkedhetnek az egyenlőség és diszkriminációmentesség kérdéseivel, míg a workshopok, interaktív beszélgetések lehetőséget adnak a különböző nézőpontok megosztására. A szabályok és irányelvek ismertetése biztosítja, hogy mindenki tisztában legyen a jogaival. A mentálhigiénés támogatás, például a stresszkezelési programok, segít a munkavállalók pszichés jóllétének megőrzésében. A kampányok, versenyek és figyelemfelhívó események hozzájárulnak a tolerancia és elfogadás kultúrájának terjesztéséhez. A szervezeti kultúra átalakítása elengedhetetlen ahhoz, hogy a munkavállalói jóllét alapelvei mindennapos gyakorlattá váljanak a cégeknél.

A biztonságos munkakörnyezet biztosítása és a méltányos munkafeltételek fenntartása alapvető fontosságú a munkavállalói jóllét szempontjából. Számos kisebb vállalkozás esetében hiányoznak a megfelelő munkavédelmi intézkedések, különösen a munkahelyi túlterhelés és az egyre növekvő munka-magánélet egyensúlyi problémák kezelése terén.^[59] A mentális egészség támogatása szintén kiemelt terület, amely magában foglalja a pszichoszociális kockázatok, például a stressz és a kiégés kezelését is, mivel ezek hosszú távon komoly egészségügyi következményekkel járhatnak.^[60]

A 2018. évi CXV. törvény rendelkezései számos fontos elemet tartalmaznak a kormánytisztviselők jóllétének biztosításához, azonban bizonyos területeken hiányosságok is megfigyelhetők, amelyek a szabályozás továbbfejlesztését igényelhetik. Bár a törvény előírja a biztonságos és egészséges munkakörnyezet biztosítását, kevés konkrét rendelkezés szól a mentális egészségvédelemről, például a stresszkezelési programokról, pszichológiai támogatásról vagy a kiégés megelőzéséről.

Láthattuk, hogy a kormányzati igazgatásban szűkeket a rugalmas munkavégzés lehetőségei, amelyek viszont a magánszférában több helyen biztosítottak. Ez a jól képzett munkaerő elvándorlásának egyik okozója lehet, habár ezirányú empirikus kutatást nem folytattunk.

[59] Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség: Munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi környezet és intézkedések az EU-beli mikro- és kisvállalkozásoknál – SESAME projekt.

[60] Lakatos – Gyulai – Rucska, 2020, 333.

A szabályozás elsősorban általános előírásokat tartalmaz, és kevésbé tér ki az egyéni munkavállalói igényekhez való rugalmas alkalmazkodás lehetőségeire, például a családbarát intézkedésekre, az egyéni fejlesztési formákra nincs energia.

Célszerű lenne konkrét, testre szabott mérőrendszerrel vizsgálni a dolgozók elégedettségét, melyre az elmúlt évtizedekben az Európai példákkal ellentétben nem jellemző HR tevékenység. Az EUPAN^[61] kutatás nemzetközi részében a kutatásban résztvevő 27 tagot kérdeztük arról, hogy az elmúlt öt évben történt-e munkahelyi elégedettségi felmérés központi szinten. Különböző gyakorlatokat figyelhetünk meg egyes országok között. Egyes országokban a munkahelyi elégedettségi felméréseket évente végzik központi szinten (például Bulgária, Finnország, Lettország), míg máshol (például Litvániában kétevente, Svájcban háromévente) néhány évente vagy ritkábban kerülnek rá sor. A válaszadó 27 ország közül 18 megerősítette, hogy az elmúlt öt évben központi szinten végeztek munkahelyi elégedettségi felmérést (Igen: 66,67%; Nem: 25,9%; Nincs adat: 7,41%).^[62] Az európai jó példákkal szemben Magyarországon nem bevett, rendszeres gyakorlat az elégedettségi felmérések végzése, azokra az elmúlt egy évtizedet vizsgálva szigetszerűen és nem egységes módszertan alapján került sor.^[63] Elégedettségi felmérések készültek Európai Unió programok finanszírozásával, 2008-ban, 2011-ben, 2013-ban. Ezek a hiányosságok arra utalnak, hogy a munkavállalói jóllét átfogóbb szabályozása érdekében a jogszabályt ki lehetne egészíteni olyan elemekkel, amelyek figyelembe veszik a modern munkahelyi kihívásokat és a dolgozók egyéni igényeit. Fentiek miatt javasolt lenne egységes módszertani szerint, évente, de legalább kétevente az elégedettségi felmérések kötelezővé tétele a kormányzati szerveknél.

Szükséges a munkavállalói jóllét helyzetének empirikus vizsgálata Magyarországon. Ennek részeként fel kell tárnai a hiányosságokat, fel kell térképezni a szektorok közti különbségeket. Az empirikus adatok alapján konkrét, célzott intézkedéseket, jogszabályokat lehet kidolgozni, amelyek hozzájárulnak a támogató munkahelyi környezet kialakításához

IRODALOM

- A good work environment for the future – the Government's work environment strategy 2021–2025. (Elérhető: <https://www.government.se/contentassets/7a8a-3957c3364717971a18ac3ed1d94d/a-good-work-environment-for-the-future--the-governments-work-environment-strategy-20212025.pdf>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Bautista, Tara – Roman, Gretchen – Khan, Munziba et al. (2023): What is well-being? A scoping review of the conceptual and operational definitions of occupational well-being. In: *Journal of Clinical and Translational Science*. 7(1):e227.
DOI: <https://doi.org/10.1017/cts.2023.648>.

[61] European Public Administration Network.

[62] Paksi-Petró, 2024.

[63] EGov hírlevél: Elkötelezettebbek lettek a közszolgák, 2014.

- Behaviour.hu: Mi lesz a 2025-ös év 3 legfontosabb HR-trendje?, 2024. (Elérhető: https://behaviour.hu/mi-lesz-a-2025-os-ev-3-legfontosabb-hr-trendje/?utm_source=chatgpt.com. Letöltés ideje: 2025. január 22.).
- Benefit PRIZE: Kezdőoldal. (Elérhető: <https://www.benefitprize.hu/>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Brandt, Nicola – Exton, Carrie – Fleischer, Lara (2022): Well-being at the heart of policy: lessons from national initiatives around the OECD (No. 01/2022). In: *Basic Papers 1. Forum New Economy*. (Elérhető: <https://ideas.repec.org/p/agz/bpaper/2201.html>. Letöltés ideje: 2024.január 22.)).
- Csókási Krisztina – Bandi Szabolcs – Nagy László – Péley Bernadette – Láng András (2019): Az alapvető pszichológia szükségletek mint a munkahelyi jóllétet és a szervezeti azonosulást befolyásoló tényezők. In: *Replika*. 2019/111. sz. DOI: <https://doi.org/10.32564/111.6>.
- Daniels, Kevin – Watson, David – Nayani, Rachel – Tregaskis, Olga – Hogg, Martin – Etuknwa, Abasiama – Semkina, Antonia (2021): Implementing practices focused on workplace health and psychological wellbeing: A systematic review. In: *Social Science & Medicine*. Vol. 277/2021. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113888>.
- Danna, Karen – Griffin, Ricky W. (1999): Health and Well-Being in the Workplace. A Review and Synthesis of the Literature. In: *Journal of Management*. 25(3). DOI: <https://doi.org/10.1177/014920639902500305>.
- EGov hírlevél: Elkötelezettebbek lettek a közszolgák, 2014. (Elérhető: <https://hirlevel.egov.hu/2014/03/11/elkotelezettebbek-lettek-a-kozszolgak/>. Letöltés ideje: 2025. január 10.).
- ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) vonatkozó cikkei. (Elérhető: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/hungarian>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- ENSZ Üzleti és Emberi Jogi Irányelvei. (Elérhető: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- European Public Administration Network. (Elérhető: <https://www.eupan.eu/network/>. Letöltés ideje: 2025. január 10.).
- Eurostat: Statistics Explained – Living conditions in Europe - income distribution and income inequality, 2025. (Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_income_distribution_and_income_inequality. Letöltés ideje: 2025. január 23.).
- Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség: Munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi környezet és intézkedések az EU-beli mikro- és kisvállalkozásoknál – SESAME projekt. (Elérhető: <https://osha.europa.eu/hu/publications/contexts-and-arrangements-occupational-safety-and-health-micro-and-small-enterprises-eu>. Letöltés ideje: 2024.09.10.).
- Gelencsér Martin – Végvári Bence – Szabó-Szentgróti Gábor (2022): A munkaerő-megtartás és a well-being kapcsolatának elemzése nemzetközi kutatásokban: Szisztematikus irodalmi áttekintés. In: *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*. 53(6). DOI: <http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.06.04>.
- Görgényi-Hegyes, Éva – Nathan, Robert Jeyakumar – Fekete-Farkas, Mária (2021): Workplace Health Promotion, Employee Wellbeing and Loyalty during Covid-19 Pandemic – Large Scale Empirical Evidence from Hungary. In: *Economies, MDPI*. Vol. 9(2).
- Greatplacetowork.com: Great Workplace Culture. Greater Profitability, 2025. (Elérhető: <https://www.greatplacetowork.com/>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).

- Guest, David E. (2017): Human Resource Management and Employee Well-Being: Towards a New Analytic Framework. In: *Human Resource Management Journal*. 27(1). DOI: <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12139>.
- Harter, James K. – Schmidt, Frank L. – Keyes, Corey L. (2002): Well-being in the workplace and its relationship to business outcomes: A review of the Gallup studies. In: Keyes, Corey L. – Haidt, Jonathan (eds.): *Flourishing: Positive psychology and the life well-lived*. American Psychological Association, Washington, United States. DOI: <https://doi.org/10.1037/10594-009>.
- HRKOMM Award: Kezdőoldal. (Elérhető: <https://hrkommaward.hrpwr.hu/>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.)
- Jaškevičiūtė, Vaida – Zsigmond, Tibor – Berke, Szilárd – Berber, Netanja (2023): Investigating the impact of person-organization fit on employee well-being in uncertain conditions: a study in three central European countries. In: *Employee Relations*. Vol. 46/2024, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1108/ER-12-2022-0535>.
- Kundi, Yasir Mansoor – Aboramadan, Mohammed – Elhamalawi, Eissa M.I. – Shahid, Subhan (2020): Employee psychological well-being and job performance: exploring mediating and moderating mechanisms. In: *International Journal of Organizational Analysis*. 29(3). (Elérhető: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJOA-05-2020-2193/full/html>. Letöltés ideje: 2024. január 21.) DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/IJOA-05-2020-2204>.
- Lakatos Csilla – Gyulai Anikó – Rucska Andrea (2024): Munkahelyi pszichoszociális kockázati tényezők, jóllét és élettel való elégedettség. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Applied Sectoral Policies = Angewandte sektorale Politik = Alkalmazott ágazati politikák*. Grosspetersdorf, Ausztria. ISBN 978-3-903317-13-0.
- Lucas, Robert E. Jr. (2004): *The industrial revolution: Past and future. Lectures on economic growth*. In: IDEAS/RePEc search.
- Miniszterelnökség közleménye a Közszolgálati Érdekegyeztető Fórum Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló Megállapodásról.
- Molnár Csilla – Pappné Cseh Imola (2024): A munkavállalói jóllét hatása a szervezeti mutatókra. In: *Új Munkaügyi Szemle*. 5.2/2024. DOI: <https://doi.org/10.58269/umsz.2024.2.5>.
- Munkabiztonsági és Foglalkozás-egészségügyi Szakemberek Egyesülete: Munkavédelmi jogszabálygyűjtemény. (Elérhető: <https://www.mufosz.hu/online-jogszabalytar/forum>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.)
- Nemzetgazdasági Minisztérium, Munkavédelmi Irányítási Főosztály, Foglalkoztatás-felügyeleti Irányítási Főosztály: A foglalkoztatás-felügyeleti ellenőrzések tapasztalatai (2024. január 1. – június 30.). (Elérhető: https://mvff.munka.hu/#/ff_2024_i_fe_ellenorzesi_tapasztalatok. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.)
- OECD: Better Life Index (Elérhető: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/hungary/>. Letöltés ideje: 2025. január 22.)
- OECD/European Commission: Health at a Glance: Europe 2024: State of Health in the EU Cycle, 2024. OECD Publishing, Paris. (Elérhető: https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-europe-2024_b3704e14-en.html. Letöltés ideje: 2025. január 23.) DOI: <https://doi.org/10.1787/b3704e14-en>.
- Paksi-Petró Csilla (szerk.). (2024): *Generations in Public Administration, 2024. Research Report Collection*. (Megjelenés alatt).

- Pénzcentrum - Koós Anna: Szakmák, hivatások megbecsültsége Magyarországon 2024. (Elérhető: <https://www.penzcentrum.hu/kutatasok/szakmak-hivatasok-megbecsultsege-magyarorszagon-2024>. Letöltés ideje: 2025. január 23.). Psychische Gesundheit am Arbeitsplatz (Psychische Gesundheit am Arbeitsplatz | gesund.bund.de. (Elérhető: <https://gesund.bund.de/psychische-gesundheit-am-arbeitsplatz>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Murtaza, Shah Ali – Kun, Ágota – Molnár, Edina (2023): Importance of wellbeing strategies at workplace. A Case Study of Organizations in Hungary. In: *Acta Carolus Robertus*. 13:2/ 2023. DOI: <https://doi.org/10.33032/acr.4682>.
- Shuck, Brad – Reio, Thomas G. (2013): Employee Engagement and Well-being: A Moderation Model and Implications for Practice. In: *Journal of Leadership & Organizational Studies*. 21(1). DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1548051813494240>.
- Szabó Dávid (2020): Hogyan alkalmazkodik a középkelet-magyarországi KKV-szektor HR-gyakorlata a munkaerőhiányhoz? In: *Prosperitas*. 7(2). DOI: http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2020_02_5.
- Szerethető Munkahelyek Díj 2024. (Elérhető: <https://szerethetomunkahelyek.hu/hu>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Talbott, William J. (2010). *Human rights and human well-being*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195173482.001.0001>.
- UN Guiding Principles Reporting Framework: Reporting Trends and Insights: UN Guiding Principles Reporting Framework. (Elérhető: <https://www.ungpreporting.org/database-analysis/reporting-trends-and-insights/>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Zádori Iván – Nemeskéri Zsolt – Szabó Szilvia (2020): Deglobalizáció vagy reglobalizáció? Munkaerőpiac a vírus előtt, alatt és után. In: *Új Munkügyi Szemle*. 1(3).

JOGFORRÁSOK

- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről.
- 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (Mt.).
- 30/2012. (III. 7.) Korm. rendelet a közszolgálati tisztviselők munka- és pihenőidejéről, az igazgatási szünetről, valamint a távmunkavégzés szabályairól.
- 3012. évi I. törvény a Munka Törvénykönyvéről.
- 338/2019. (XII. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szervek kormánytisztviselőinek kötelező képzéséről, továbbképzéséről, átképzéséről, valamint a közigazgatási vezetőképzéséről.
- 88/2019. (IV. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szerveknél foglalkoztatottak szociális, jóléti és egyéb juttatásairól.
- 89/2019. (IV. 23.) Korm. rendelet a kormányzati igazgatási szervek teljesítményértékelési rendszeréről.
- A kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (Kit.).
- Act on the Implementation of Measures of Occupational Safety and Health to Encourage Improvements in the Safety and Health Protection of Workers at Work (Arbeitsschutzgesetz, ArbSchG). (Elérhető: <https://www.bmas.de/DE/Service/Gesetze-und-Gesetzesvorhaben/arbeitschutzgesetz.html>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Council of Europe: Európai Emberi Jogi Egyezmény – European Convention on Human Rights, 1950. (Elérhető: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_hun. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).

- ENSZ: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948. (Elérhető: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Legislation.gov.uk: Equality Act 2010. (Elérhető: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Legislation.gov.uk: Health and Safety at Work etc. Act 1974. (Elérhető: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/37/contents>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XVII. cikk.
- Munka Törvénykönyve (Code du Travail). (Elérhető: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050/. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).
- Work Environment Act (Arbetsmiljölagen). (Elérhető: <https://www.government.se/government-policy/labour-law-and-work-environment/19771160-work-environment-act-arbetsmiljolagen/>. Letöltés ideje: 2024. szeptember 10.).

Szerényi Gábor grafikája

BÁCSKAI KRISZTINA
– KELEMEN ROLAND – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐTörékeny pajzs – A magyar digitális
gyermekvédelem helyzetképe

ABSTRACT

The enforcement of children's rights in the digital environment, as well as the protection of children within this domain, represents one of the defining challenges of the 21st century. In Hungary, digital child protection received a comprehensive strategic framework in 2016, the practical implementation of which was assessed in a 2022 report by the Commissioner for Fundamental Rights. This study analyzes the changes in state-level protective mechanisms, taking into account the strategy, the report, and the temporal context of data collection. It is found that the range of relevant actors has expanded (including, for example, the Hungarian Competition Authority and Victim Support Centers). As a positive development, the broad spectrum of educational activities implemented under the auspices of the National Media and Infocommunications Authority (NMHH) contributes significantly to strengthening children's digital awareness and protection. However, a persistent shortcoming is that protective measures remain sporadic and do not provide equal levels of safeguarding for all groups of children.

Keywords: children's rights in digital environment ■ digital child protection
■ Commissioner for Fundamental Rights ■ hotlines

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Magyarországon a gyermekek alkotmányos védelmének alapját az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdése képezi, amely rögzíti a gyermek jogát a testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. A gyámügyi igazgatásról szóló törvény hangsúlyozza az emberi méltóság tiszteletben tartásához, valamint a fizikai, lelki, szexuális bántalmazással, elhanyagolással és az információs ártalommal szembeni védelemhez való jogot.^[1] Az információs társadalom korában jelenlévő ki-

[1] A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 6. § (5) bekezdés.

hívásokkal összefüggésben több jogszabály biztosítja a gyermekek jogainak védelmét, emellett a terület átfogó stratégiai keretét a 2016-ban elfogadott Digitális Gyermekvédelmi Stratégia (DGYS) adja.^[2] A stratégia felülvizsgálatáról a közel egy évtizedes távlat ellenére nem áll rendelkezésre nyilvános adat. A jogalkalmazás szintjén a digitális környezet gyermekjogi vonatkozásait az alapvető jogok biztosa – gyermekjogi ombudsmanként – több alkalommal vizsgálta.

A tanulmány deskriptív és kritikai elemzés módszerével, dokumentumelemzés és kvalitatív interjúkutatás alkalmazásával tárja fel, hogy az alapvető jogok biztosa 2022-es jelentésében azonosított problémákra és megfogalmazott ajánlásokra reagálva milyen intézményi, szabályozási vagy szakpolitikai változások mentek végbe a digitális gyermekvédelem területén Magyarországon 2025 első negyedévéig bezárólag. A vizsgálat különös figyelmet fordít a jogi keretek, a gyakorlatban működő jogvédelmi mechanizmusok alakulására, ugyanakkor az ön- és társszabályozás alakulására, a digitális gyermekvédelem és alternatív vitarendezési eljárás helyzetének feltérképezésére a köznevelési intézményekben jelen tanulmány keretei között nem térünk ki.^[3] Ugyancsak nem vizsgáljuk a fogytékossággal élő gyermekek védelmét célzó és esélyegyenlőségük megteremtését támogató intézkedéseket sem.

II. A DIGITÁLIS GYERMEKVÉDELEM ÁLLAPOTA AZ AJB-686/2022. SZÁMÚ JELENTÉS TÜKRÉBEN

Az ombudsman a gyermekek online védelmének kérdéskörét elsőként átfogóan a médiaértés oktatásának hazai gyakorlatát feltérképező AJB-497/2016. számú jelentésében elemezte. E jelentés megállapításai később a Digitális Jólét Program (DJP) keretében kidolgozott DGYS helyzetértékelésében is visszaköszöttek, ajánlásai pedig beépültek a stratégia célkitűzései közé. A jelentés kiemelten kezelte a tudatos média- és internethasználat fontosságát, különösen a szülők, pedagógusok és gyermekek körében, valamint hangsúlyozta a pedagógusképzés megújításának, a szemléletformálásnak és a prevenciók megközelítésnek a szükségességét. Az alapvető jogok biztosának AJB-686/2022. számú, hivatalból indított vizsgálata az online tartalmak révén bekövetkező, gyermekeket érintő jogsérelmekkel szembeni jogvédelmi és szankciórendszer elemelinek áttekintésére és azok hatékonyságának értékelésére irányult. A vizsgálat

[2] A Gyermekek Számára Biztonságos Internetszolgáltatás megteremtéséről, a tudatos és értéktelítő internethasználatról és Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiájáról szóló 1488/2016. (IX. 2.) Korm. határozat; Jogszabályi keretet lásd: Kovács-Szépvolgyi, 2024, 337-364.

[3] Lásd: Nagy – Kelemen, 2025.

a jogállamiság, a jogbiztonság, valamint a gyermekek gondoskodáshoz és védelemhez való joga alkotmányos követelményeinek összefüggésében értelmezte a meglévő eszközrendszert.^[4]

1. A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság szerepe a gyermekek digitális környezetben történő védelmében

A digitális gyermekvédelem intézményi rendszerében kiemelt szerepet játszik az önálló szabályozó szervként működő Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH), amelynek működése a fiatalok médiatudatosságának növelése, illetve a szülők és a gyermekek médiatudatosságának empirikus mérése tekintetében is meghatározó.^[5] Az NMHH Elnökének az elektronikus kereskedelmi szolgáltatás és az elektronikus hírközlési szolgáltatás útján hozzáférhető médiatartalmak, információk tekintetében a kiskorúak egészséges fejlődését biztosító jogszabályi előírások elfogadását és hatályosulását elősegítő javaslattevő, véleményező, tanácsadó testülete a Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal, amelynek ezenkívül feladata a kiskorúak és szüleik médiatudatosságát növelő intézkedések kezdeményezése is. A testület ajánlásokat is megfogalmazhat.

2. A hazai hotline-ok szerepe a gyermekek online védelmében

Magyarországon két bejelentőfelület szolgálja a gyermekekre káros vagy jogellenes internetes tartalmak jelentését: az NMHH által 2011 óta működtetett Internet Hotline (IH), valamint a 2013-ban létrehozott és a Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt. (NISZ) által működtetett, 2019-től pedig az Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat (NGYSZ) által üzemeltetett Biztonságosinternet Hotline.

Az IH közérdekű feladatellátás keretében működtetett internetes tájékoztató és segítségnyújtó szolgálat, ahol^[6] azokat az online tartalmakat lehet bejelenteni, amelyekről a bejelentő azt feltételezi, hogy jogsértőek vagy károsak lehetnek a kiskorúak fejlődésére. A szervezet munkatársai a biztonságos internethasználathoz fűződő közérdek védelme érdekében vizsgálják az internetes visszaéléseket, ezek kapcsán jogi segítséget nyújtanak. Az IH bejelentés alapján indított vizsgálata nem hatósági eljárás, a tevékenységük során nem gyakorolnak hatósági hatáskört és hatósági eszközöket sem alkalmaznak, nem kötelezhetnek

[4] A/B-686/2022. számú jelentés. A vizsgálati jelentés 2022-ben került kiadásra, vegyesen tartalmaz adatokat, de főként a 2018, 2019 évre vonatkozóan.

[5] NMHH-PSYMA 2021, 149-153.; Kálmán, 2021, 74-85.

[6] Az IH működésére és eljárására vonatkozó szabályokat lásd: az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény (továbbiakban: Eht.) 149/B-D. §; A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Szervezeti és Működési Szabályzata (SzMSz) 3. számú melléklete.

senkit a bejelentő által sérelmezett tartalom eltávolítására. Hatósági eljárást nem folytat le, a jogsértő vagy kiskorúakra káros tartalmak eltávolítására önkéntes alapon hívja fel az érintett szolgáltatókat.^[7] Az IH jogkövetkezményeket nem alkalmazhat, törvényi felhatalmazás híján kizárólag figyelemfelhívással és ajánlással élhet. Működése így ösztönző és jogsegély jellegű, amelyet az NMHH meglévő hatósági tekintélye részben erősít. Az Eht. alapján az IH figyelemmel kíséri és elemzi a kiskorúak biztonságos internethasználatát veszélyeztető internetes jelenségeket, ezekkel kapcsolatban tájékoztató tevékenységet végez,^[8] valamint együttműködik az internetes visszaélések ellen fellépő hazai és nemzetközi szervezetekkel.^[9] A szolgáltatók jellemzően együttműködők, a jogsértő tartalmat hozzáférhetetlenné teszik, melyet a Hotline szűrőpróbaszerűen monitoroz. Az IH emellett megfelelő felület arra, hogy a jogellenes tartalmak a nyomozóhatóság látóterébe kerüljenek.^[10]

Bár a hotline-ok nyújtotta gyors, rugalmas és közvetlen bejelentési mechanizmus előnyt jelent a hagyományos hatósági eljárásokkal szemben, a jelentés kiadásakor a mechanizmus még kevésbé volt ismert, amely részben az átláthatóság, proaktivitás hiányára volt visszavezethető. Ugyanakkor a járványhelyzet eredményeként, amikor az áldozatok és az elkövetők is az online térbe szorultak, az IH hasznossága már egyre inkább szembetűnő volt. A 2014–2020 közötti Nemzeti Infokommunikációs Stratégia célkitűzései között ugyan szerepelt a hotline-ok ismertségének növelése, azonban ennek teljesülése a jelentés kiadásakor még kérdéses volt.

3. A gyermekeket a digitális térben érő adatvédelmi, a személyes adatok kezelésével kapcsolatos jogsérelem esetén történő hatósági fellépés lehetőségeinek elemzése

A GDPR speciális gyermekvédelmi szabályainak érvényesítése kapcsán a gyermekek védelmét és az erről szóló felvilágosító munkát kiemelt feladatként kezeli. A NAIH ennek szellemében hangsúlyt fektet a GDPR szabályainak érvényre juttatása során a gyermekek védelmére és az oktató munkára.^[11] Ezt a célt oktató-nevelő, tájékoztató tevékenységén túl az egyedi ügyek kivizsgálásával és a jogsértések megfelelő, prevenciós célt is magába foglaló szankcionálásával tudja elérni. Az adatvédelmi hatóság panasz alapján vagy hivatalból kivizsgálja az online térben a gyermekeket érő adatvédelmi jogsértéseket.^[12] Bár a gyermekekre vonatkozó konkrét panaszok aránya alacsony, főként a közösségi oldalakon meg-

[7] Balla – Bartók – Csalár, 2023, 138-168.

[8] Eht. 149/B. § (4) bek. b).

[9] Eht. 149/B. § (4) bek. c).

[10] AJB-686/2022. számú jelentés 5.

[11] AJB-686/2022. számú jelentés 20.

[12] Sziklay, megjelenés alatt.

osztott fényképekhez kapcsolódnak.^[13] Az ombudsmani jelentés alapján^[14] az adatvédelmi tárgyú beadványok (átlagosan kb. 2300/év) nagyságrendileg 8-9%-a érinti az internetes adatkezelést, kb. 1%-a a média, sajtó tevékenységét, ezek együttesének azonban kisebb része az, ami kifejezetten gyermekekre vonatkozó adatkezelést sérelmez. A NAIH mindig is kiemelt figyelmet fordított a gyermekek személyes adatainak védelmére, ezért született meg 2013-ban a 10-16 éves gyerekek internetezési szokásairól szóló, *Kulcs a net világháoz!* című tanulmánykötet.^[15] A kiadvány 2016-ban második kiadást is megért,^[16] kiegészítve az aktualitásokkal. A 2017-ben kiadott *Kulcsocska a net világháoz* című tanulmánykötet a 10 év alatti óvodás és kisiskolás korosztályra fókuszálva végez tudatosítást, támpontokat adva, hogy mely ügyben, mely szervhez fordulhat a gyermek.^[17]

4. A gyermekek digitális térben jelen lévő kockázatokkal szembeni védelmét szolgáló egyéb állami eszközök, mechanizmusok

Az elektronikus hírközlésről szóló törvény (Eht.) alapján az internet-hozzáférést biztosító szolgáltatók kötelesek olyan, a kiskorúak védelmét segítő szűrőszoftverek elérhetőségét biztosítani, amelyek könnyen telepíthetők, használhatók, magyar nyelvűek és díjmentesen letölthetők.^[18] E kötelezettség teljesítésének ösztönzése és nyomon követése a Kerekasztal feladata, amely ajánlással is segíti a szűrőszoftverek fejlesztését.^[19]

A szolgáltatók által elérhetővé tett szűrőszoftverek vizsgálata alapján az ombudsmani jelentés megállapította, hogy ezek felhasználók körében történő elterjedtsége alacsony. A Kerekasztal 2015-ös és 2016-os vizsgálatai szerint a jogszabályoknak megfelelő metatag használata 8%-ról 26%-ra nőtt, míg a figyelmeztető jelzések megjelenítési aránya mindkét évben elérte a 90%-ot. A szűrőszoftverek használatára történő javaslat azonban csupán a vizsgált oldalak harmadánál jelent meg. A Netszűrő nevű szoftver bevezetése kísérleti jelleggel zajlott, és széles körű alkalmazása akadályokba ütközött, különösen a telepítéshez igényelt informatikai jártasság miatt. A törvényi követelményeknek megfelelő, mindenki számára könnyen hozzáférhető és hatékony szoftver a jelentés publikálásakor nem állt rendelkezésre, amely jogbiztonsági és a gyermek leg-

[13] AJB-686/2022. számú jelentése 20-22., 45-46.

[14] AJB-686/2022. számú jelentése 20.

[15] Sziklay, 2013.

[16] Sziklay, 2015.

[17] NAIH: Kulcsocska a net világháoz c. projektfüzet, 37.

[18] Eht. 149/A §.

[19] Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal ajánlása a kiskorúakra káros internetes tartalmak és szolgáltatások esetén alkalmazandó figyelemfelhívó jelzésekre és szűrőszoftverekre vonatkozóan. 10/2018. (XI. 28.) számú döntés.

jobb érdekének megfelelő eljárás elvével összefüggő visszasságot is felvetett.^[20]

A gyermekbarát honlapok minősítési rendszere további védelmi lehetőséget jelenthetne, ám ilyen rendszer hazánkban még nem működik. A megkeresett állami és szakmai szervezetek nem rendelkeznek információval a minősítési kritériumokról vagy a minősített oldalak köréről. Ez különösen szembetűnő annak fényében, hogy mind az EU digitális gyermekvédelmi stratégiája, mind a hazai szabályozás prioritásként kezeli a biztonságos, gyermekeknek szánt tartalmak fejlesztését.^[21]

A DJP keretében zajló törekvések fontos állami szerepvállalást jelentettek a digitális térben jelen lévő kockázatok csökkentésére. A program koordinálását az állami tulajdonú Digitális Jólét Nonprofit Kft. (DJ Nkft.) végezte 2017. január 1-je óta, és egyben koordinálta a DJP keretében megalkotott kormányzati stratégiák kialakítását,^[22] az azok mentén kitűzött állami feladatok összehangolását és megvalósítását, az Információs és Technológiai Minisztérium felügyelete alatt. A DGYS végrehajtását a DJ Nkft. keretében működő Digitális Gyermekvédelmi Divízió végezte.^[23] A DGYIndex az a mérőszám, amely a kiskorúak online kockázati kitettsége mértékét, a tudatos internethasználat minőségének (tudatos médiamagatartás, médiaműveltség) a mértékét és a digitális gyermekvédelmi ökoszisztéma állapotának minőségét együttesen mutatja. A DGYIndex-kutatások 2020 során kezdődtek meg,^[24] elsőként az online zaklatás vizsgálata indult el, amelynek első fázisában hibrid módszertannal (18 fókuszcsoporthoz, 20 személyes interjú és egy ötezres nagymintás online felmérés) a szakképzésben tanuló 15-16 éves populációra vonatkozó adatok váltak láthatóvá. 2021–2022-ben zajlott a digitális gyermekvédelem területén működő nonprofit szervezetek átfogó vizsgálata, az iskolák szerepének feltárására irányuló pilotkutatás.^[25]

III. AZ AJB-686/2022. SZÁMÚ JELENTÉS KIADÁSA ÓTA ELTELT IDŐSZAK EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA ÉS ÉRTÉKELÉSE

Az AJB-686/2022. számú jelentésében az alapvető jogok biztosa a jövőbeni jogsértések megelőzése érdekében felkérte a NMHH elnökét, hogy a szaktár-

[20] AJB-686/2022. számú jelentése 9-10., 44-45.

[21] AJB-686/2022. számú jelentése 45.

[22] Digitális Oktatási Stratégia, Digitális Startup Stratégia, Digitális Exportfejlesztési Stratégia, Digitális Jólét Program 2.0.

[23] A DJ Nkft. 2023. május 1-jével megszüntetésre került, az általa ellátott állami feladatokat jogutódként a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség (továbbiakban: KIFÜ) vette át. A KIFÜ-n belül létrejött önálló szervezeti egység, a Digitális Gyermekvédelmi Iroda folytatta a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia megvalósítását, majd a KIFÜ 2024. december 31-én általános jogutód nélkül megszüntetésre került, közfeladatai a jogszabályban kijelölt szervezetekhez kerültek. A Digitális Gyermekvédelmi Iroda a jogutódlásban nem volt érintett.

[24] Hartai, 2020.

[25] KIFÜ: Digitális Gyermekvédelmi Index.

cákkal és civil szervezetekkel együttműködésben vizsgálja felül az online gyermekvédelem szabályozását. Ez magában foglalja a védelmi mechanizmusok összehangolását, a nem hatósági jellegű eljárások – mint az értesítési-eltávolítási mechanizmus vagy a hotline szolgáltatások – szélesebb körű ismertetését, valamint a gyermekbarát tartalmak fejlesztésének és szűrőszoftverek elérhetőségének ösztönzését. Továbbá javasolt egy központi információs felület létrehozása a digitális gyermekvédelmi eszközökről.

1. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság szerepe a gyermekek digitális környezetben történő védelmében^[26]

Az interneten elkövetett jogsértésekkel szemben igénybevehető jogorvoslati lehetőségek szélesebb tömegekkel való megismertetése kapcsán új lehetőséget teremt az elektronikus hírközlésről szóló törvény 2024. évi módosítása. Az NMHH-nak közérdekű feladatellátása keretében olyan programokat, tájékoztató kampányokat kell szerveznie, amelyek a kiskorúakat és a szüleiket segítik az internetes bántalmakkal és jogsértésekkel szemben.^[27]

Az NMHH az ombudsmani jelentés kiadása óta bővítette képzési portfólióját, az *Újmédia pedagógia ösztöndíjas felnőttképzési program* 2024 tavaszán indult az NMHH és az Apor Vilmos Katolikus Főiskola közötti együttműködési megállapodás alapján, pedagógusok és pedagógushallgatók számára. A képzés tematikája tartalmazza a resztoratív sérelemkezelési eljárások ismertetését, a különböző online jelenségek, kockázatok formáit. 2024-ben indult útjára a *Partneriskola Program*, melynek keretében a hatóság stratégiai célja, hogy huszonhárom oktatási intézményt felölelő együttműködés kialakításával az alapfokú és középfokú oktatási intézményekben is elősegítse a hazai médiaműveltség-fejlesztés és digitális tudatosság-növelés folyamatát.^[28]

A Búvósvölgy Médiaértés-oktató Központok tíz éve működő programja keretében az NMHH húsz főállású médiapedagógus bevonásával évente mintegy 15 000, 9-16 év közötti diák digitális írástudását fejleszti. A komplex, egész napos foglalkozások során – például a „Netkockázatok” modulban – a tanulók korosztályi sajátosságok szerint, biztonságos környezetben ismerkedhetnek meg az online tér veszélyeivel, miközben a program közvetve is támogatja a pedagógusokat és szülőket, ismeretterjesztő anyagokkal és segédletekkel.

Az NMHH képzési programjai során, pedagógusoktól származó informális visszajelzések alapján a 2024. szeptember 1-én^[29] bevezetett iskolai okosesz-

[26] Az NMHH Gyermekvédelmi Főosztályának főosztályvezetőjével, dr. Somogyi Ákossal és főosztályvezető-helyettesével, dr. Mayer Endrével készített szakmai interjú alapján.

[27] Eht. 149/E. §.

[28] NMHH: Elstartolt az NMHH Partneriskola Programja.

[29] 3142/2025. (V. 15.) AB határozat értelmében az Nkt. rendelkezései jogszerűen korlátozzák a tulajdonhoz való jogot a közérdek érdekében, a korlátozás megfelel az arányosság követelményének.

köz-korlátozások csökkentették a figyelemelterelő tényezőket, ugyanakkor a pedagógusok szubjektív véleménye szerint a tanulók bevonása nem feltétlenül vált egyszerűbbé. A hatásokat ilyen rövid távon még nem lehet objektíven értékelni. További nehézség, hogy a vonatkozó korábbi (nem reprezentatív) NMHH-kutatás nem differenciálja a képernyőidőt a használat helyszíne szerint,^[30] így a jogszabályváltozás előtti időszakra vonatkozó és az azt követő állapotokat nehéz objektív módon összevetni.

2023 nyarán indult a „Mobil a családom?” elnevezésű szakmai kommunikációs, családoknak szóló program, mely a digitális egészséggel kapcsolatos beszélgetésekre ösztönzi a családokat, iskolákat. Az NMHH gyermekvédelmi és online biztonsági podcast sorozata 2024-ben indult, amely a második évadban, 2025-ben az online gyermekvédelem legaktuálisabb témáit dolgozza fel.

A nevelőszülői gondoskodásban élő, hátrányos helyzetű gyermekek online védelmének szükségességét felismerve, az NMHH évek óta együttműködik az SOS-Gyermekefalvak Magyarországi Alapítványával. 2024-ben bővült az együttműködések köre a Nagycsaládosok Országos Egyesületével és az Egyedülálló Szülők Klubja Alapítvánnyal. Ezekben a családokban a káros médiatartalmaktól való veszélyeztetettség fokozottabban jelenhet meg, hiszen a mindennapi problémák könnyen elterelhetik a figyelmet a digitális világ veszélyeiről.^[31]

A hatóság kutatási portfóliója egyre kiterjedtebb, a korábbi Digital Parenting-kutatások mellett^[32] megemlíthető a 2024-ben publikált, a 13-16 éves korosztály közösségimédia-használati szokásait felmérő kutatás, amelyben 1030 fiatal vett részt.^[33] A mesterséges intelligencia használatának jellemzőit tárta fel az NMHH legfrissebb, 2025-ös, 1197 fiatal részvételével zajló kutatásában, a 13-16 éves korosztály körében.^[34]

Az ombudsmani jelentés kiadása óta eltelt időben a Kerekasztal működése tekintetében a társadalmi szemléletformálás, tudatosítás terén jelentős előrelépés a 2020-ban újtárra indított edukációs felület (gyerekaneten.hu), mely könnyen fogyasztható online tartalmakkal és szótár alapú tudásbázissal edukálja a gyermekeket és a szülőket. Működésének első évében a portál több mint 250 ezer látogatót vonzott. 2023-ban készült el a Kerekasztal hivatalos saját weboldala, melyen elérhetőek a működésére vonatkozó éves beszámolók. Ez alapján 2022-ben a hazai hírközlési szolgáltatók képviselőivel osztották meg kölcsönösen a digitális gyermekvédelemmel kapcsolatos tapasztalataikat és jó gyakorlatot.^[35]

A Kerekasztal 2023-ban elfogadott egy katalógust a magyarországi felhasználók számára könnyen elérhető szülői felügyeleti eszközökről, valamint szűrőszoftvekről, választás segítő útmutatóval. A 2024. év során a Kerekasztal

[30] NMHH: DigiKid.

[31] NMHH: Civil szervezetekkel az online gyermekvédelemért.

[32] NMHH-PSYMA 2017, NMHH-PSYMA 2021.

[33] NMHH: A 13-16 éves korosztály közösségimédia-használati szokásait felmérő kutatás eredményei.

[34] NMHH: A mesterséges intelligencia használatának jellemzői a 13-16 éves korosztály körében.

[35] A Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal 2022. évi tevékenységéről szóló beszámolója.

ülésein foglalkozott a digitális szülői felügyelet témájával, illetve a szülői felügyeleti alkalmazások népszerűsítésének lehetőségeivel is.^[36] A hazánkban elérhető, gyermekvédelmi funkciót ellátó szűrőszoftverek kapcsán lényeges, hogy a Kerekasztal koordinálásával elkészült a Netszűrő, amelyet az az NMHH fejlesztett, ingyenes és használata már nem igényel informatikai szaktudást.

2. A hazai hotline-ok szerepe a gyermekek online védelmében^[37]

A jelentés kiadását követő időszakban a 2022-es év kiemelkedő év az IH működése szempontjából, hiszen ettől az évtől kezdve adott ki tevékenységére és működésére vonatkozó részletes, éves beszámolót.^[38] 2011–2018 között összesen 4315 bejelentés érkezett az IH-hoz, 2022-ben, egyetlen év alatt e mennyiségnek pedig közel a fele (2758).^[39] Továbbá, míg hét év alatt (2011–2018) 4315 a bejelentésszám, 11 év távlatában (2011–2022) ez már közel 15500, az IH teljes működése alatt (2011–2023) pedig már több mint 17 000 bejelentést kezelt.^[40] Mindez igen jelentős, ugrásszerű növekedést jelent, pusztán a bejelentés száma-datait tekintve.

2022-ben a közösségimédia-platformokra vonatkozó bejelentések többsége a Facebookot érintette, azonban új platformok – TikTok, Reddit, Discord – is megjelentek az IH látókörében. Az esetek komplexitásának növekedése 2023-ban 15%-os emelkedést eredményezett az intézkedést igénylő ügyek arányában.^[41] Ugyancsak jelentősen nőtt a szülők által tett bejelentések száma, különösen az online behálózás és szexuális célú zsarolás vonatkozásában.^[42] A 2023. évi beszámoló újdonsága, hogy az IH a különböző online jelenségek, kockázatok kapcsán már edukatív jellegű leírást is ad.

2024. október 25-től az IH a DSA Rendelet^[43] alapján megbízható bejelentői (Trusted Flagger) státuszt kapott, amely fokozott hatékonyságot biztosít számára a jogsértő online tartalmak elleni fellépésben, különös tekintettel a kiskorúakat érintő veszélyekre.^[44] 2024. október 25. és 2024. december 31. között

[36] Beszámoló a Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal 2022. évi tevékenységéről.

[37] NMHH IH esetén: Dr. Csalár Dorinával az IH vezetőjével készített szakmai interjú alapján; BiztonságosInternet hotline kapcsán Dr. Kirány Borbálával, az NGYSZ projekt koordinátorával készített szakmai interjú alapján.

[38] Balla – Bartók – Csalár, 2023, 138-168.

[39] Amelynek több mint 50 százaléka – a korábbi évekhez hasonlóan – gyermekkel szembeni szexuális visszaélést rögzítő tartalmakkal kapcsolatban érkezett.

[40] IH beszámoló, 2023, 7.

[41] IH beszámoló, 2023, 14.

[42] IH beszámoló, 2023, 15.

[43] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet). (A továbbiakban: DSA Rendelet.).

[44] IH beszámoló, 2022, 24.

398 bejelentés érkezett, 65 esetben történt szolgáltatói megkeresés, ezek 62%-a vezetett valamilyen érdemi intézkedéshez, ugyanakkor 25 esetben nem érkezett visszajelzés.^[45]

Az IH tevékenysége túlmutat a jogérvényesítésen: rendszeres monitoringtevékenységgel, a társadalmi tudatosságot célzó edukációs kampányokkal – így például a „Vedd észre a red flageket, senkinek nem tartozol intim fotóval!”, „Ha úgy érzed, valami nem oké, igazad van” és a „Merj segítséget kérni!” kezdeményezésekkel^[46] – is hozzájárul a gyermekek digitális biztonságának megerősítéséhez.^[47] Közvetlen edukációs tevékenységével 2023-ban az IH munkatársai több mint 1700 embert értek el. 2024-ben ez a szám tovább emelkedett, 5700 embert értek el köznevelési és felsőoktatási intézményekben, iskolapszichológusok és gyermekjogi képviselők, továbbá pedagógusok munkáját segítették.

Nagy hangsúlyt fektet az IH partneri együttműködéseire és kiépített kapcsolatrendszere aktív fenntartására. A gyermekek szexuális kizsákmányolását rögzítő tartalmak elleni küzdelemben a legfőbb nemzetközi partnere a hotline-okat összefogó nemzetközi szövetség, az INHOPE,^[48] mely biztos tudásbázisként is szolgál.^[49] A Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Irodával a gyermekek szexuális kizsákmányolását rögzítő tartalmak, valamint 2022 végétől az adathalász tevékenységet sérelmező bejelentések ügyében is munkakapcsolatban áll. Együttműködés keretében az Integrált Jogvédelmi Szolgálat és az IH közös figyelemfelhívó plakátokat készített a tanulók számára, a kiadványok közel 4500 köznevelési intézmény diákjaihoz jutottak el.^[50] 2024 júliusa óta a köznevelési intézményeket terhelő – az IH elérhetőségére vonatkozó közzétételi kötelezettség^[51] – teljesülésének elősegítése érdekében az IH egy közérthető, az intézményi honlapokon, egyéb digitális felületeken is elhelyezhető információs csomagot állított össze elérhetőségéről, eljárási lehetőségeiről.^[52]

A Biztonságosinternet Hotline bejelentő felületet működtető NGYSZ szorosan együttműködik a magyar hatóságokkal, a tartalomszolgáltatókkal, közösségimédia-platformokkal, illetve az INHOPE szervezet tagjaival. Az Országos Rendőr-főkapitánysággal kötött megállapodás alapján közvetlenül a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda Kiberbűnözés Elleni Főosztályának továbbítják az illegális tartalmakat, emellett szakmai munkájukat a Legfőbb Ügyészség is segíti. A tevékenység tekintetében 2023-as adatok állnak rendelkezésre,

[45] NMHH: Az Internet Hotline DSA szerinti éves jelentése a 2024. október 25. és 2024. december 31. közötti időszakról.

[46] IH beszámoló, 2022, 25.

[47] Balla – Bartók – Csalár, 2023, 142-143.

[48] Az IH 2012 óta tagja a gyermekek online szexuális kizsákmányolása ellen küzdő INHOPE-nak, amely a világ 48 országában összesen 52 hotline-t tömörít.

[49] IH beszámoló, 2022, 22.

[50] IH beszámoló, 2023, 35.

[51] 245/2024. (VIII. 8.) Korm. rendelet a nevelési-oktatási intézményekben a tiltott és a használatában korlátozott tárgyak köréről, valamint a tárgyakra vonatkozó eljárásrend részletes szabályairól.

[52] NMHH: Letölthető információs csomaggal segít az Internet Hotline.

mely alapján 2023-ban összesen 4419 linket jelentettek be a hotline felületén keresztül.^[53] A beküldött anyagok közül az elemzők 715 tartalmat találtak bizonyítottan illegálisnak, melyek 76,8%-a (549 tartalom) gyermekek szexuális bántalmazását ábrázoló anyag volt.^[54] 2023-ban globálisan megnőtt az olyan bejelentéseknek a száma, amelyek generatív mesterséges intelligencia (AI) által előállított képeket tartalmaznak. Az online kockázatok kapcsán a beszámoló edukatív jelleggel is tájékoztatást, tudatosságot növelő tippeket ad.

3. A gyermekeket a digitális térben érő adatvédelmi, a személyes adatok kezelésével kapcsolatos jogsérelem esetén történő hatósági fellépés lehetőségeinek elemzése^[55]

A NAIH – az alapvető jogok biztosának jelentése^[56] óta – kiadott éves beszámoló alapján a gyermekeket érintő digitális ügyek aránya és a jellemző ügytípusok nagyjából hasonlóan alakulnak, mint a korábbi években. A beadványokat jellemzően a szülők küldik. A legtöbb panasz a törvényes képviselő hozzájárulása nélküli adatkezelés miatt érkezik, vagy valamely közösségi oldalra, vagy más online felületre felkerül a gyermek fényképe, egyéb adata, azok felhasználásával végeznek regisztrációt, a már korábban publikált adatait harmadik személyek más célokra használják fel (pl. kiskorú telefonszáma pornográf tartalmat közvetítő oldalon jelent meg). Tipikus beadványként jelenik meg a hatóság gyakorlatában, hogy különélő, de szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők egyike hozzájárulást ad harmadik személy adatkezeléséhez, míg a másik szülő ezt ellenzi, tipikusan egészségügyi adatok kapcsán, vagy az egyik szülő feltölt egy képet a közösségi oldalra a gyermekről, míg a másik szülő ezt kifogásolja. Politikusoknak az óvodásokkal, tanulókkal fénykép- vagy videófelvételen történő közös szereplésének adatvédelmi vonatkozásai is beadványként regisztrálhatók. Más ügyekben a NAIH a kiskorúak közéleti kérdésekben való nyilatkozatai kapcsán a kiskorúak érdekeit védő adatvédelmi szabályokra hívta fel a figyelmet.^[57]

Az adatvédelmi hatóság Kulcs a net világhoz! c. gyerekjogi projektjében több hasznos kiadványt készített már pedagógusoknak, szülőknek és gyermekeknek egyaránt. A közvetlenül a gyermekeket célzó jogtudatosító kampánya, a Hogyan is élhetsz jogaiddal a gyakorlatban, mire figyelj oda? különösen a közösségi oldalakon történő személyes adatok megosztásának kérdéskörét, kockázatait járja körbe, hasznos gyakorlati tanácsokkal, útmutatóval.^[58]

[53] Biztonsagosinternet.hu hotline beszámoló, 2023.

[54] Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány. Gyermekjogi Jelentés, 2023, 42.

[55] Sziklay Júliával, a NAIH nemzetközi elnökhelyettesével folytatott szakmai interjú alapján.

[56] AJB-686/2022. számú jelentés.

[57] Sziklay, megjelenés alatt.

[58] NAIH: Hogyan is élhetsz jogaiddal a gyakorlatban, mire figyelj oda?

A jövő feladataival kapcsolatban megjegyzendő, hogy mivel az uniós digitális jogalkotás – kiemelten a AI Act^[59] – hatása számos ponton érinti a gyerekek digitális jelenlétét és szokásait, a jövőben az összes uniós adatvédelmi hatóság figyelme kiemelten fordul erre a témára. Digitális gyermekvédelmi szempontból is jelentősége van annak, hogy az adatvédelmi biztos javasolta, hogy a tanárképzés menetébe építsék be az adatvédelmi ismereteket is.^[60]

4. A gyermekek digitális térben jelen lévő kockázatokkal szembeni védelmét szolgáló egyéb állami eszközök, mechanizmusok^[61]

A társadalmi tudatformálás kapcsán 2023 óta új szereplő a digitális gyermekvédelem területén a Gazdasági Versenyhivatal (továbbiakban: GVH), a szervezet ugyanis a digitális gyermek-fogyasztóvédelem iskolai „roadshow”-ját 2023-ban indította el, pilot jelleggel. A szakemberek az iskolai jelentkezések függvényében keresik fel az adott iskolát és egy-egy tanóra keretében tartanak tudatosító interaktív órákat. Az órákon szerzett eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy a fiatalok is gyakran szembesülnek online csalással, másrészt a reklámkitettséjük az interneten hatalmas, ezért is fontos a tisztességtelen üzleti fogások, hirdetések felismerését megtanítani számukra. Bár a digitális kultúra, az állampolgári ismeretek tantárgyak keretein belül van lehetőség a tudatos fogyasztói magatartásra vonatkozó szemléletet formálására, a tapasztalat azonban az, hogy sokszor nem életszerűek vagy éppen kevésbé aktuálisak az ezirányú tantervi tematikák. Az informatika tantárgy keretében digitális készségeket tanítanak, de a tudatos internethasználat kialakításával az online térben kevésbé foglalkoznak az iskolákban a hagyományos tantervi kereteken belül.

Bár a GVH vizsgálatai nem kifejezetten gyermekfókuszúak, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló eljárásaik – így például a Facebook Ireland zéróáras üzleti modellje kapcsán a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának feltételezett megsértése miatt indított ver-

[59] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet).

[60] Fuster – Kloza, 2016.

[61] A GVH vonatkozásában dr. Szalatkay Judittal, a Gazdasági Versenyhivatal Digitális Tudatosság Programjának koordinátorával folytatott szakmai interjú alapján; Digitális Gyermekvédelmi Divízió kapcsán dr. Gaskóné Nagy Erika, a Digitális Gyermekvédelmi Divízió egykori vezetőjével folytatott szakmai interjú alapján; Áldozatsegítés vonatkozásában Diamantopoulosné dr. Kenyeres Gabriellával, az Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szakmai Irányítási Főosztály főosztályvezetőjével, valamint a Budapesti Áldozatsegítő Központ vezetőjével, Bíróné Szunai Orsolyával folytatott szakmai interjú alapján.

senyfelügyeleti eljárás^[62] – fontos digitális gyermekvédelmi tanulságokat hozdoznak.^[63] A modell lényege, hogy az ingyenes szolgáltatás valójában adatkereskedelmen alapul, amely különösen sérülékennyé teszi a gyermekeket a célzott reklámokkal és információs aszimmetriákkal szemben. Az ilyen üzleti modellek torzulásokhoz vezethetnek,^[64] a GVH véleménye alapján például a FOMO-jelenségen keresztül, amely fokozza a gyermekek kiszolgáltatottságát.

Digitális gyermekvédelmi szempontból is értékes megállapításokat tett a hatóság az online marketing egyik formája, az influenszermarketing témakörében kiadott útmutatójában. A 2022-ben kiadott tájékoztató felhívja a figyelmet, hogy a véleményvezérek az általuk készített tartalmakért jellemzően ellenszolgáltatásban részesülnek, ajánlásaik éppen ezért nem tekinthetők teljesen objektívnek és függetlennek. Az útmutató támpontokat ad az influenszerek számára, hogy hogyan jelölhetik jogszerű módon az ellenszolgáltatás tényét a különböző felületeken. Feketelistás jogsértésnek tekinthető a GVH gyakorlatában, ha a tartalom gyermekkorúak közvetlen vásárlásra történő felhívására irányul.^[65]

A Digitális Jólét Nonprofit Kft. keretében működő – időközben megszűnt – Digitális Gyermekvédelmi Divízió számos tudatosító programot indított. A Kortárs Netmentor Program 528 képzett netmentora 2018–2022 között közel 4000 általános iskolást ért el. A program fő erőssége a kortársak bevonása, akik saját nyelvükön, hitelesen tudják közvetíteni az internethasználat előnyeit és kockázatait.

A Digitális Gyermekvédelmi Stratégiában kiemelt cél a szülők médiaműveltségének fejlesztése, ennek részeként 2018–2022 között több mint 250 Digitális Jólét Pont mentor közel 9000 szülőt ért el a Digitális Médiaműveltség Szülőknek programmal, amelyhez Gyerekkel a digitális világban címmel online tananyag is készült.^[66] A pedagógusokat digitális tananyag-egységekkel (Digitális káprázatok tanórái) segítették, míg az óvodák és bölcsődék digitalizációját az évente 100 intézményt elérő OkosÓvoda Program támogatta, amelyhez 2024-re már 454 intézmény csatlakozott, 2021 óta pedig bölcsődék is bekapcsolódhattak a programba. A DigiMini kutatássorozat az óvodás és bölcsődés korosztály digitális környezetének lehetőségeit és kockázatait vizsgálta, és gyakorlati ajánlásokat fogalmazott meg a gyermekekkel foglalkozó szakemberek számára.

2024-ben tervezetten az állam és az iparági szereplők, valamint a családok (óvodába lépő, illetve iskolába lépő gyermeket nevelők) szerepének vizsgálata

[62] A GHV eljárása eredményeként hozott bírságot kiszabó határozatát a Fővárosi Törvényszék megsemmisítette, a melynek hatályát a Kúria felülvizsgálati eljárásában fenntartotta. BH 2022.1.24: Kúria Kfv.II.37.243/2021. határozata fogyasztóvédelmi ügyben hozott határozat jogszerűsége vizsgálata tárgyában.

[63] GVH VJ/85/2016, 13. pont.

[64] VJ/85-157/2016. számú irat; Evans, 2011.

[65] GVH Tájékoztató az influenszer marketingről.

[66] KIFŰ: Gyerekkel a digitális világban.

történt volna a DGYIndex kutatás keretében, amely – tekintettel a digitális gyermekvédelem állami feladatainak végrehajtását végző szervezet átalakulására – végül nem futott le.

A DJP keretében megvalósuló kismintás kutatás szerint a digitális tér felerősíti a társadalmi egyenlőtlenségeket, különösen a gyermekvédelmi szakellátásban élő, hátrányos helyzetű fiatalok körében, akik szocializációjuk során jobban támaszkodnak a médiára, és sérülékenyebbek az online visszaélésekkel – például groominggal vagy gyermekkereskedelemmel – szemben. A kutatás rámutat: a nevelőszülők és intézmények felkészületlensége, valamint önmagában a digitális eszközhasználat tiltása nem csökkenti az áldozattá válás esélyét,^[67] miközben a Kárpát-medence az európai gyermekkereskedelem egyik súlypontjává vált.^[68]

Az Igazságügyi Minisztérium áldozatsegítő tevékenysége közvetetten kapcsolódik a digitális gyermekvédelemhez, főként prevenció, edukáció és krízisintervenció révén. Az áldozatsegítő központok többek között cyberbullying és gyermekek szexuális kizsákmányolása bűncselekmények áldozatainak nyújtanak jogi, érzelmi és pszichológiai támogatást. Szükség szerint mennek ki a szakemberek a köznevelési intézményekbe is, segítséget nyújtanak krízisfeldolgozáshoz,^[69] miközben küzdenek az áldozathibáztatás és a másodlagos viktimizáció ellen. A resztoratív konfliktuskezelési módszerek terjesztése és a tapasztalatcsere a célja a két éve fennálló Nemzeti Áldozatsegítési Koordináló Mechanizmusnak.

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az IH működését tekintve a DSA-jelentés alapján, a tárhelyszolgáltatók megfelelését vizsgálva vegyes a kép, részben eleget tesznek az előírásoknak, azonban a követelmények maradéktalan teljesítése tekintetében még több a hiányosság. Pozitív irányú előrelépés, hogy bővült azon platformok köre, amelyre vonatkozóan lehetővé vált az IH azonnali és eredményes reagálása. Nőtt az intézkedést igénylő ügyek száma, és a működésére vonatkozó számadatok már önmagukban jelzik a közismertségére vonatkozó pozitív irányú változását. Az elérhetőségre vonatkozó iskolai közzétételi kötelezettség, továbbá az egyre összetettebbé, kiterjedtebbé vált edukációs tevékenység együtt vélhetően hozzájárul ismertségének további növekedéséhez.

A hazai hotline szolgáltatások egységesítése, a hatékony együttműködés és a párhuzamosságok elkerülése érdekében 2022 márciusában az NMHH és az

[67] Jakab – Németh – Patai – Timár – Bethlenfalvy – Rajnai – Szijártó, 2022, 4.

[68] ECPAT International and Hintoalovon Child Rights Foundation. (2021). ECPAT Country Overview: Hungary. Bangkok: ECPAT International.

[69] A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvényt (Ást.) alapján.

NGYSZ által működtetett hotline-ok együttműködési megállapodást kötöttek^[70] feladataik összehangolása, illetve annak érdekében, hogy bármelyik hazai hotline akadályozottsága esetén a másik, működő hotline-t haladéktalanul értesítse, és bejelentőit átirányítsa. A két hazai hotline működése egyébiránt – mivel a Biztonságosinternet Hotline beszámolója alapján a bejelentő által beküldött linkek alapján határozza meg ügyszámát, szemben az IH-val, ahol egy ügyszám akár több link bejelentése is tartozhat, – a két szervezet működésének volume-ne nem összehasonlítható, mindazonáltal a jelenleg is fennálló együttműködési megállapodásnak köszönhetően a bejelentések kezelése zavartalanul működik. Jó gyakorlatnak tekinthető továbbá, hogy a hotline-ok immár edukatív jelleggel ismertetik a különféle online jelenségeket. Mindkét szervezet beszámolója alapján emelkedik a szülőktől érkező bejelentések száma, mely összességében jelzője az erősödő szülői tudatosságnak.

Az ombudsmani jelentés^[71] a biztonságos internethasználat kapcsán megállapította, hogy az alacsony óraszám, a kevés számú, megfelelő szakképzettséggel és hiányos kompetenciával rendelkező pedagógus iskolai jelenléte miatt a médiatudatosságra nevelés sok esetben nem valósul meg maradéktalanul és hatékonyan az oktatási rendszerben. A tanárképzési szakok képzési és kimeneti követelményeit vizsgálva megállapította, hogy a követelmények között az internet veszélyeire, az online bántalmazás jelenségére, kezelésének módjára vonatkozó ismeretek abban nem szerepelnek. A fentiek fényében minősül lényeges előrelépésnek, hiánypótló és mintaadó képzésnek az NMHH Újmédia pedagógiai programja a digitális gyermekvédelem szempontjából, mivel annak tematikája a resztoratív sérelemkezelési eljárások ismertetését, a különböző online jelenségek, kockázatok formáira, a cyberbullying kezelési lehetőségeire is kitér, különösen, ha azt a törekvést is figyelembe vesszük, hogy a képzés elemeit tervezetten beépítik a graduális pedagógusképzés rendszerébe.

Láthatóan szaporodnak az együttműködési, partneri megállapodások a digitális gyermekvédelem különböző szereplői között, szorosabb, kiterjedtebb állami, hatósági összefogás rajzolódik ki. Számtalan kutatási törekvést láthatunk, ugyanakkor azok töredékesek, a reprezentatívnak minősülő felmérések száma alacsony, a digitális gyermekvédelemben történt beavatkozások hatékonyságának mérése (pl. áldozatsegítő központok), feltárásának lehetősége hiányosságokat mutat. Példának okáért az iskolai okoseszköz használatra vonatkozó korlátozás bevezetését megelőző időszakot tekintve reprezentativitást biztosító adatfelmérés nem elérhető, így a jogszabály módosítás előtti és utáni időszak összehasonlíthatósága, az intézkedés eredményességének mérése nehézségekbe ütközik.

A digitális gyermekvédelem területén egyre több szereplő folytat aktív tevékenységet, számos tudatosító anyagot, nagy mennyiségű tartalmat tesznek közzé. Az NMHH a terület alakulását ernyőszervezeteként számos tájékoztató felületet mű-

[70] Alapvető Jogok Biztosának Hivatala: Beszámoló az Alapvető Jogok Biztosának és Helyetteseinek tevékenységéről 2022, 48.

[71] A/B-479/2016. számú jelentés, 25.

ködtet. A tudatosító programok gyakorlati tapasztalatai alapján a fogyatékkal, gyermekvédelmi szakellátásban és a hátrányos helyzetű családokban nevelkedő gyermekek kockázati kitettségé az online térben intenzívebb, ugyanakkor éppen ezen, sérülékenynek tekinthető csoportot célzó edukációs tevékenységek, specializált fókuszcsoportos kutatások hézagosságok. A különleges bánásmódot igénylő gyermekek esetén is szükség lenne nagyobb figyelemre, azonban a szervezetek egyelőre azért küzdenek, hogy a normál szükségletű tanulókhoz eljussanak.

A gyermekbarát honlap minősítési rendszer kidolgozása még várat magára, többszintű szakmai egyeztetések során az érintett szervezetek összefogása szükséges annak megvalósítása érdekében.

Összegezve a különböző érdemi szereplőknek a gyermekek digitális térben történő jog- és érdekvédelme kapcsán kifejtett tevékenységét, szükség lehet további határozott állami szerepvállalásra és ösztönzőkre, az erőforrások és a tudás koncentrálására, a teljes rendszer hatékony működtetésére a meglévő hazai digitális gyermekvédelmi stratégia mentén, hogy egyértelműen levezethető és számonkérhető legyen a különféle szervek hatásköre, beszámolási kötelezettsége és monitoring tevékenysége.

IRODALOM

- Balla Boróka – Bartók Zita – Csalár Dorina (2023): A gyermekvédelem és a tartalom-szabályozás új útjai az interneten: Az Internet Hotline működése és gyakorlata. In: *In Medias Res*. 2023/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.59851/imr.12.1.8>.
- Evans, Dave (2011): The Internet of Things: How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything. In: *Cisco Blog White Paper*.
- Fuster, Gloria González – Kloza, Dariusz (szerk.) (2016): *Európai Kézikönyv a Magánszférára- és a Személyes Adatok Védelméről Iskolák Számára*. (Elérhető: naih.hu/arcades/files/arcades_teaching_handbook_final_hu.pdf. Letöltés ideje: 2025.04.12.).
- Jakab György – Németh Szilvia – Patai Rita – Timár Borbála – Bethlenfalvy Ádám – Rajnai Richárd – Szijártó Zsolt (2022): A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok médiahasználatát és digitális profilozását célzó akciókutatás. In: *Iskolakultúra*. 2022/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2022.3.3>
- Kálmán János (2021): Az önálló szabályozó szervek jogállása, helyük az államigazgatás szervrendszerében. In: *Közigazgatás Tudománya*: 2021/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54200/kt.v1i2.17>.
- Kovács-Szépvölgyi Enikő (2024): A digitális gyermekvédelem jogi keretei. In: Farkas Ádám – Kelemen Roland (szerk.): *Kibertér és biztonság egyes jogtani és államtani kérdései*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Hartai László (2020): Digitális Gyermekvédelmi Index koncepció bemutatása. In: *Országos Közoktatási és Szakképzési Szakértői Konferencia, 2020*. (Elérhető: <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/31-kiadvany-2020/1349-2020-hartai-laszlo-digitalis-gyermekevedelmi-index-koncepcio-bemutatasa>. Letöltés ideje: 2025.04.12.).
- Milosevic, Tijana – Livingstone, Sonia (2018): *Protecting Children Online? Cyberbullying Policies of Social Media Companies*. The MIT Press, Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/11008.003.0001>.

- Nagy Adél – Kelemen Roland (2025): Fenntarthatósági célok és a digitális tudatosítás kapcsolata a magyar köznevelési rendszer tükrében. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2025/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.58528/JAP.2025.17-1.19>
- Sziklay Júlia (megjelenés alatt): *Gyermekek (online) adatvédelme – útmutató felnőtteknek*. Wolters-Kluwer, Budapest.
- Sziklay Júlia (szerk.) (2013): *Kulcs a net világhoz!* NAIH, Budapest.
- Sziklay Júlia (szerk.) (2015): *Kulcs a net világhoz!* NAIH, Budapest.

EGYÉB FORRÁSOK

- 245/2024. (VIII. 8.) Korm. rendelet a nevelési-oktatási intézményekben a tiltott és a használatában korlátozott tárgyak köréről, valamint a tárgyakra vonatkozó eljárásrend részletes szabályairól.
- 3142/2025. (V. 15.) AB határozat.
- A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény.
- A Gyermekek Számára Biztonságos Internetszolgáltatás megteremtéséről, a tudatos és értékteremtő internethasználatról és Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiájáról szóló 1488/2016. (IX. 2.) Korm. határozat.
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény.
- A Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal 2022. évi tevékenységéről szóló beszámolója.
- A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Szervezeti és Működési Szabályzata (SzMSz), 3. számú melléklet.
- A Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesület kiadványa a Biztonságosinternet.hu hotline 2023. évi tevékenységéről. Elérhető: <https://www.biztonsagosinternet.hu/sites/default/files/media/documents/biztonsagosinternethu-hotline-beszamolo-2023.pdf>. Letöltés ideje: 2025. április 30.).
- AJB-686/2022. számú jelentése.
- Alapvető Jogok Biztosának Hivatala: Beszámoló az Alapvető Jogok Biztosának és Helyetteseinek tevékenységéről 2022.
- Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény.
- Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet).
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet).
- Az Internet Hotline DSA szerinti éves jelentése a 2024. október 25. és 2024. december 31. közötti időszakról. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/251621/Az_Internet_Hotline_DSA_szerinti_eves_jelentese_a_2024_oktober_25_es_2024_december_31_kozotti_idoszakrol. Letöltés ideje: 2025. március 11.).
- BH 2022.1.24: Kúria Kfv.II.37.243/2021. határozata fogyasztóvédelmi ügyben hozott határozat jogszerűsége vizsgálata tárgyában.

- ECPAT International and Hintoalovon Child Rights Foundation. (2021). ECPAT Country Overview: Hungary. Bangkok: ECPAT International.
- GVH Tájékoztató az influenszer marketingről. (Elérhető: https://gvh.hu/pfile/file?path=/szakmai_felhasznaloknak/tajekoztatok/Tajekoztato_az_influenszer_marketingrol.pdf&inline=true. Letöltés ideje: 2025. március 10.).
- GVH VJ/85/2016.
- Gyermekvédelmi Internet-kerekasztal ajánlása a kiskorúakra káros internetes tartalmak és szolgáltatások esetén alkalmazandó figyelemfelhívó jelzésekre és szűrőszoftvekre vonatkozóan. 10/2018. (XI. 28.) számú döntés.
- Hintoalovon Gyermekjogi Alapítvány. Gyermekjogi Jelentés, 2023. (Elérhető: https://hintoalovon.hu/wp-content/uploads/2024/09/Hintoalovon_Gyermekjogi_Jelentes_Javitas_0705.pdf. Letöltés ideje: 2025. március 11.).
- Internet Hotline Beszámoló. A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság kiadványa az Internet Hotline 2022. évi tevékenységéről.
- Internet Hotline Beszámoló. A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság kiadványa az Internet Hotline 2023. évi tevékenységéről.
- KIFÜ: Digitális Gyermekvédelmi Index. (Elérhető: <https://digitalisgyermekvedelem.hu/dgyindex/>. Letöltés ideje: 2025. május 30.).
- KIFÜ: Gyerekkel a digitális világban. (Elérhető: <https://digitalisgyermekvedelem.hu/gyerekkelonline/>. Letöltés ideje: 2025. március 11.).
- NAIH: Hogyan is élhetsz jogaiddal a gyakorlatban, mire figyelj oda? (Elérhető: <https://www.naih.hu/gyermekjogok-gyermekeknek/hogyan-is-elhetsz-jogaiddal-a-gyakorlatban-mire-figyelj-oda>. Letöltés ideje: 2025. február 11.).
- NAIH. Kulcsocska a net világához c. projektfüzet. (Elérhető: <https://naih.hu/files/kulcsocska-a-net-vilagahoz-2018-01-29.pdf>. Letöltés ideje: 2025. 03. 12.).
- NMHH: A 13-16 éves korosztály közösségimédia-használati szokásait felmérő kutatás eredményei. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/248473/A_1316_eves_korosztaly_kozosse-gimediahasznalati_szokasait_felmero_kutatas_eredmenyei. Letöltés ideje: 2025. április 22.).
- NMHH – PSYMA (2017): Digital parenting kutatás 7–16 éves gyermekekkel és szüleikkel. NMHH, Budapest.
- NMHH – PSYMA (2021): Digital parenting kutatás 7–16 éves gyermekekkel és szüleikkel. Budapest: NMHH.
- NMHH: A mesterséges intelligencia használatának jellemzői a 13-16 éves korosztály körében. Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/252083/A_mesterseges_intelligencia_hasznalata-nak_jellemzoi_a_1316_eves_korosztaly_koreben. Letöltés ideje: 2025. április 22.).
- NMHH: Civil szervezetekkel az online gyermekvédelemért. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/246946/Civil_szervezetekkel_az_online_gyermekvedelemert. Letöltés ideje: 2025. április 22.).
- NMHH: DigiKid. (Elérhető: <https://onlineplatformok.hu/files/63485205-c6b4-4447-baa4-a5e4310b18f8.pdf>. Letöltés ideje: 2025. április 22.).
- NMHH: Elstartolt az NMHH Partneriskola Programja. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/246947/Elstartolt_az_NMHH_Partneriskola_Programja. Letöltés ideje: 2025. március 22.).
- NMHH: Letölthető információs csomaggal segít az Internet Hotline. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/252281/Letoltheto_informacios_csomaggal_segit_az_Internet_Hotline. Letöltés ideje: 2025. május 30.).
- VJ/85-157/2016.

MARIAM PILISHVILI

Permacrisis: blockchain's plan to fix the normative challenges in EU data protection law^[1]

ABSTRACT

Permacrisis has also reached the doorstep of European Union (EU) personal data law. It is no surprise that this has prompted a major reevaluation of significant normative issues in the field. The primary challenge lies in the rapid growth of advanced technologies, such as blockchain. This raises the first question: "What is a blockchain?" A collection of permanent records linked together and highly resistant to alteration. In other words, a 21st-century revolution which repeatedly tests traditional frameworks such as the General Data Protection Regulation (GDPR). The GDPR's 'right to be forgotten' principle, which allows data subjects to request the deletion of their personal data, conflicts with the immutable nature of blockchain. Furthermore, the integration of blockchain into existing legal systems raises issues of compatibility and effectiveness. This paper discusses the conflict by examining several examples from EU member states, beginning with the Berlin-based company Big-chainDB's initiative and extending to Italy's challenges in reconciling GDPR principles with new sector-specific requirements. Finally, it offers multi-faceted approaches necessary to address the significant challenges posed by blockchain.

Keywords: blockchain law ■ decentralized technology ■ EU law ■ European Union
■ personal data ■ permacrisis ■ tech innovators ■ legal experts
■ General Data Protection Regulation ■ right to be forgotten

I. INTRODUCTION

The convergence of blockchain technology and the European Union's GDPR poses one of the most intricate legal dilemmas of the digital era. With its core attributes of decentralization, transparency, and permanence, blockchain holds groundbreaking potential across sectors like

[1] A tanulmány megjelenését a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság támogatta | The publication of the study was supported by the National Media and Infocommunications Authority

finance, healthcare, and supply chain logistics.^[2] Yet, these very characteristics clash with the principles of the GDPR, notably the Right to be Forgotten (Article 17) and the requirements for data minimization (Article 5(1)(c)). This conflict highlights the broader difficulties regulators encounter in an age of continuous crisis, where technological, economic, and geopolitical upheavals intersect to fuel ongoing uncertainty.

Under the GDPR, the immutable nature of blockchain directly contradicts the requirement to erase personal data upon request. Once data is recorded on blockchain ledger, it becomes permanent, and deleting it necessitates complex technical and operational adjustments that undermine the integrity of the ledger.^[3] This presents a core challenge for regulators, as it implies that GDPR compliance may require technical adjustments that could disrupt blockchain's fundamental functionality, jeopardizing its decentralized structure.^[4]

Although methods like pseudonymization and hashing have been suggested, they do not entirely remove GDPR compliance risks, as hashed data can frequently be re-identified.^[5] New blockchain frameworks, such as BigchainDB, aim to address these conflicts by incorporating privacy-enhancing features like permissioned networks and selective data sharing, but substantial obstacles still persist.^[6] For instance, the implementation of permissioned networks could provide some control over data sharing, but this control goes against the core decentralized principles of blockchain, creating a conflict between privacy protection and decentralization.^[7]

Italy's regulatory strategy offers valuable lessons for tackling blockchain compliance. The Italian Data Protection Authority (Garante per la Protezione dei Dati Personali) has stressed the importance of establishing clear accountability structures within blockchain systems, particularly in identifying 'data controllers' and 'processors' under the GDPR.^[8] Italy has also led the way in using blockchain within public administration including its integration into the digital identity system, Sistema Pubblico di Identità Digitale (SPID), while ensuring GDPR compliance.^[9] These efforts demonstrate the potential to align blockchain innovation with robust data protection standards.

The European Union has made addressing data protection challenges a key part of its digital transformation strategy. While the European Blockchain Partnership (EBP) aims to establish a cohesive blockchain framework across member states, the absence of enforceable legal provisions hinders effective im-

[2] Zavolokina et al., 2020.

[3] Finck, 2018, 88-116.

[4] Lopes – Castro – Russo, 2024.

[5] Voigt – von dem Bussche, 2017.

[6] BigchainDB: BigChain White Paper, 2020.

[7] Li – Jiang – Chen, 2017.

[8] Garante per la Protezione dei Dati Personali: Annual Report on Emerging Technologies, 2021.

[9] Mentasti, 2020; Hong – Kim, 2020, 1238.; Torres, 2018.

plementation.^[10] Italy's initiatives and the EU's broader regulatory landscape reflect widespread uncertainties, especially regarding cross-border data transfers after the Schrems II ruling.^[11] The global, decentralized nature of blockchain often complicates the process of ensuring adequate personal data protections as mandated by the GDPR.^[12] As blockchain projects expand beyond the EU's borders, the challenges of balancing decentralized autonomy with centralized regulatory oversight will become increasingly evident.

Blockchain's ability to transform emerging industries is unquestionable. Yet, its conflict with GDPR principles underscores the challenges regulators and businesses face in striking a balance between innovation and compliance. Although technologies like BichainDB and privacy-enhancing features provide potential solutions, significant hurdles still exist. Likewise, Italy's approach showcases how decentralized technologies can be utilized in the public sector, however, greater legal clarity at the EU level is necessary to ensure that blockchain's transformative potential is fully realized within a strong data protection.

II. THE FRAMEWORK OF THE STUDY

1. Theoretical Context

As mandated by BigchainDB, blockchain technology can address GDPR concerns primarily through permissioned networks and selective data sharing. Another great example of exposing personal data while maintaining blockchain's decentralized structure has been provided by Italy's public digital identity system's approach. Both attempts have been subject to scrutiny. Italy's approach faces ongoing concerns about establishing clear accountability structures, particularly in identifying data controllers and processors, as required by the GDPR. Additionally, the integration of blockchain within a decentralized framework in the public sector may conflict with GDPR's emphasis on centralized oversight, especially in relation to data protection mechanisms.^[13] In the case of BigchainDB, the use of permissioned networks limits the level of decentralization typically associated with blockchain technology. Moreover, privacy-enhancing features like selective data sharing do not entirely mitigate the risk of data re-identification, which remains a significant challenge under GDPR.

Therefore, our research will focus on evaluating whether blockchain technology, when applied strategically, can overcome the normative challenges posed

[10] EBP Declaration, 2018.

[11] Case C-311/18. Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximilian Schrem. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 16 July 2020, ECLI:EU:C:2020:559.

[12] Voigt – von dem Bussche, 2017.

[13] Werbach, 2018.

by the GDPR. Specifically, we will examine how blockchain can reconcile its immutable data storage with the GDPR's requirements for personal data rights.

2. Legal Context

In our research, we will use document analysis and case studies methodologies to explore the potential of blockchain technology in overcoming the normative challenges posed by the GDPR. Through document analysis, we will closely examine the relevant legal texts, including key articles of the GDPR, to understand how blockchain's immutable data storage interacts with the requirements for personal data rights. We will also analyze case studies, including BigchainDB and Italy's initiatives, which respectively aim to address GDPR concerns through permissioned networks and integrate blockchain into public administration systems.

Additionally, we will review key literature on blockchain to enhance our understanding of its technical foundations and regulatory implications. Works such as Satoshi Nakamoto's *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*,^[14] *Blockchain and the Law* by Dariusz Szostek,^[15] and *Mastering Blockchain* by Bashir Imran, provide critical perspectives on how blockchain can help resolve legal challenges and explore how its decentralized structure can be harmonized with legal data privacy requirements.

We will also examine the views of key advisory think tanks, such as EU Blockchain Observatory and Forum, to assess how the EU perceives the use of blockchain in relation to GDPR compliance.

III. DATA AND INFORMATION

1. Historical Overview of the Right to be Forgotten

As society's perceptions of privacy, data security, and individual autonomy have changed over time, so too has the legal notion known as the Right to be Forgotten (RTBF). Its roots are in European legal traditions, where civil law systems have long placed a strong emphasis on protecting people's reputations and sense of dignity.^[16]

The European Union's 1995 Data Protection Directive, which established the framework of contemporary privacy rules, was the first directive to introduce the context of data protection. When personal data was no longer required for

[14] Nakamoto, 2009.

[15] Szostek, 2019.

[16] Weber, 2011, 120-130.

the purpose for which it was gathered, society had the right to request that it be erased under Article 12(b) of the directive. However, the Directive's provisions were more restricted in scope than those of the GDPR, and the phrase 'Right to be Forgotten' was not used explicitly.^[17]

With a historic Court of Justice of the European Union (CJEU) ruling in *Google Spain v. AEPD*^[18] in 2014, the RTBF attracted global attention. Based on the case materials, a Spanish citizen asked Google to remove links to out-of-date and unrelated material about his financial background from its search results. Search engines are data controllers under EU law, according to the CJEU, and therefore have to comply be data users' requests to remove links that are "inadequate, irrelevant, or no longer relevant".^[19] This landmark decision created a precedent for the RTBF's inclusion in the GDPR and recognised it as a fundamental right under EU law.

The RTBF was defined in Article 17 of the GDPR, which went into effect in 2018. Under certain circumstances, such as when the data is no longer required for the reason it was collected, when consent is revoked, or when the data has been processed unlawfully, this clause gives data users the right to request the erasure of their personal data.^[20] However, the GDPR also introduced restrictions to the RTBF, including exclusions for legal requirements, public interest, and freedom of expression.

The RTBF has impacted data privacy regulations outside of the EU, such as in Asia and Latin America. The RTBF's global reach is demonstrated by the comparable provisions found in South Korea's Personal Information Protection Act (PIPA) and Brazil's General Data Protection Law (LGPD).^[21] Its application outside of the EU has been uneven, too, with certain countries prioritizing freedom of expression over data erasure rights.

The RTBF has been criticised by a number of sources despite its importance. Critics contend that it is incompatible with people's right to know and freedom of expression, especially when it comes to historical documents or prominent people.^[22]

In conclusion, the RTBF has developed from a theoretical concept to a fundamental component of contemporary data protection law. The EU's commitment to protecting individual privacy in the digital age is shown in its inclusion in the GDPR. The RTBF's implementation is still difficult,^[23] though, as the blockchain scenario illustrates, especially when it comes to balancing it with technical advancement and fundamental rights.^[24]

[17] Kuner, 2012, 1-14.

[18] CJEU (2014). *Google Spain v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD)*. Case C-131/12.

[19] CJEU (2014). *Google Spain v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD)*. Case C-131/12.

[20] Voigt – von dem Bussche, 2017.

[21] Greenleaf, 2021, 169.

[22] Rosen, 2012, 88-92.

[23] Barnal, 2018.

[24] Weber – Staiger, 2021, 229-241.

2. BigchainDB's Initiative

BigchainDB is a noteworthy blockchain innovation that attempts to solve some of the fundamental drawbacks of conventional blockchain systems, specifically with regard to data privacy and GDPR compliance.^[25] BigchainDB presents a hybrid architecture that combines the advantages of blockchain technology with the scalability and performance of distributed databases, in contrast to traditional blockchains, which place an absolute priority on decentralisation and immutability.^[26]

BigchainDB's support for permissioned networks, which limit access to only those who are authorised, is one of its distinguishing features. Because it enables participants to manage who can access and interact with personal data stored on the blockchain, this feature is especially pertinent when it comes to GDPR compliance.^[27] Public blockchains, such as Bitcoin,^[28] on the other hand, are completely open, which makes it challenging to implement data protection measures.

BigchainDB has been used in a number of industries, such as intellectual property, supply chain management, and healthcare. BigchainDB, for instance, has been utilised in the healthcare industry to develop safe and compatible systems for exchanging patient data while guaranteeing adherence to data protection laws.^[29] It has also made it possible for supply chain management to be more transparent and traceable without sacrificing the privacy of sensitive data.

These applications do, however, also draw attention to the continued difficulties in integrating blockchain technology with GDPR. For instance, healthcare providers can securely share patient data using BigchainDB's selective data sharing capability, but this does not completely remove the risk of reidentification or unauthorised access.^[30] To guarantee complete compliance with GDPR, organizations must implement extra security measures like audit trails and access controls.^[31]

Hence, key initiatives proposed by BigchainDB can be placed as follows: permissioned networks, selective data sharing, and mutable data structures. The actions taken by it mark a major advancement in bringing blockchain technology into compliance with GDPR regulations. Its technological advancements, practical uses, and privacy-enhancing features show promise in balancing the flexibility demanded by contemporary data protection regulations with the immutability of blockchain. However, there are still a lot of obstacles to overcome,

[25] Werbach, 2018.

[26] BigchainDB 2.0, 2020.

[27] Zavolokina et al., 2020.

[28] Bashir, 2022.

[29] McConaghy et al., 2016.

[30] Zavolokina et al., 2020.

[31] Lloyd, 2020.

such the trade-off between control and decentralisation, the possibility of data re-identification, and legal ambiguity.^[32]

3. Italy's Initiative

While tackling the difficulties presented by the GDPR, Italy has become a leader in the European Union in investigating the possibilities of blockchain technology. Italy has shown how blockchain may be incorporated into public administration systems without sacrificing data privacy standards with its creative legislative framework and useful uses. The regulatory approach, the incorporation of blockchain technology into the Sistema Pubblico di Identità Digitale (SPID), and the wider ramifications for GDPR compliance are the main topics of this section's analysis of Italy's projects.

Italy has taken a proactive but cautious approach to blockchain regulation, striking a balance between innovation and strong data security. This approach was largely shaped by the Italian Data Protection Authority (Garante per la Protezione dei Dati Personali), which highlights the significance of openness and accountability in blockchain systems.^[33] In particular, as mandated by GDPR Article 4, the Garante has emphasised the necessity of identifying data controllers and processors within blockchain networks. In decentralised systems, where several participants frequently share responsibilities for data processing, this is especially difficult.

The EU Blockchain Observatory and Forum's recommendations, which support a uniform approach to blockchain regulation among member states, are also incorporated into Italy's regulatory framework (EU Blockchain Observatory, 2020). Italy has set itself up as a role model for other EU nations looking to govern blockchain technology by implementing these recommendations.

Italy has created blockchain implementation guidelines to address this issue, mandating that companies set up transparent governance and accountability frameworks.^[34] Blockchain-using public and private organisations, for instance, are required to record their data processing operations and make sure that all parties adhere to GDPR guidelines, which include purpose limitation and data minimisation. With these actions, Italy has established itself as a template for other EU nations looking to control blockchain technology.

The incorporation of blockchain technology^[35] into Italy's public digital identity system is among the nation's most noteworthy initiatives. In order to access public services including social security benefits, medical information, and tax

[32] Werbach, 2018.

[33] Garante per la Protezione dei Dati Personali: Annual Report on Emerging Technologies, 2021.

[34] Mentasti, 2020.

[35] Reed, 2012.

filings, SPID gives residents a single digital identity.^[36] Italy hopes to improve SPID's efficiency, security, and transparency while maintaining GDPR compliance by implementing blockchain technology.

Decentralised identity management, which enables users to manage their personal data and share it with both public and private entities selectively, is the core of blockchain's function in SPID.^[37] For instance, a citizen can visit a health-care site using their SPID credentials, giving the provider access to particular medical details without disclosing their complete identity. Since people still have control over their information, this is in line with the GDPR's principles of user permission and data minimisation.

Blockchain integration with SPID has not been without its difficulties, though. The tension between centralised oversight and decentralisation is one of the main issues. Although the decentralised structure of blockchain improves security and transparency, it makes it more difficult to enforce the accountability requirements of the GDPR, especially when it comes to identifying data controllers and processors.^[38] In order to solve this, Italy has put in place hybrid models that guarantee compliance without compromising the fundamental ideas of the technology by combining blockchain with centralised oversight mechanisms.

IV. DISCUSSION

The immutability of the blockchain and its inconsistency with the GDPR's Right to be Forgotten (Article 17) are among the most controversial topics in the discussion between the two laws. Blockchain proponents contend that immutability is a fundamental characteristic that guarantees data confidentiality and integrity, making it essential for uses such as supply chain management and financial transactions. As Satoshi Nakamoto originally proposed in the Bitcoin whitepaper,^[39] its core value lies in its capacity to prevent unauthorized data alterations, hence increasing trustless security mechanisms. However, critics contend that there is a fundamental inconsistency between the two since immutability directly conflicts with GDPR's demand for data erasure. Michele Finck in *Blockchain Regulation and Governance in Europe*^[40] claims that simple technical modifications are insufficient to address the fundamental legal incompatibility this conflict presents. Furthermore, blockchain's resistance to change can make it difficult for regulators to intervene, which presents challenges for both data protection authorities and individuals attempting to enforce their privacy

[36] Mentasti, 2020.

[37] Hong – Kim, 2020, 1238.

[38] Torres, 2018.

[39] Nakatomo, 2009

[40] Finck, 2019.

rights, as Karen Yeung and Martin Lodge point out in *Algorithmic Regulation*.^[41]

In *Blockchain and the New Architecture of Trust*, Werbach challenges this view, arguing that the conflict between immutability and GDPR is not absolute because new cryptographic techniques like chameleon hashes and zero-knowledge proofs can allow for GDPR data erasure requirements to be met without sacrificing blockchain's essential features.^[42]

Blockchain's immutability is one of its distinguishing features, but its not absolute. Off-chain storage and changeable blockchains are two solutions that have been put up to deal with this problem. BigchainDB's hybrid architecture, for instance, permits restricted data alteration, facilitating adherence to GDPR's erasure regulations without jeopardising the ledger's integrity.^[43] As Finck explains, permissioned and mutable blockchain systems like BigchainDB introduce additional regulatory flexibility, that increases their capability to adjust to data protection regulations.^[44] These answers, however, make it unclear if these systems are still legitimate blockchains or if they are an entirely distinct kind of technologies. Werbach points out that altering the immutability of blockchain for legal compliance could lead to 'blockchains in name only,' which could undermine the security and decentralisation guarantees that give the technology its value.^[45]

Data erasure is still difficult to implement practically, even with malleable blockchains. To remove data from a blockchain, for instance, all parties may need to agree, which is challenging in decentralised networks.^[46] Furthermore, as re-identified data would still be liable for GDPR's obligations, the possibility of data re-identification by hashing or encryption compromises the efficacy of these solutions.

The conflict between the decentralised nature of blockchain technology and the accountability requirements of GDPR is another important issue. Since decentralisation reduces single points of failure and increases transparency, it is frequently viewed as a strength of blockchain technology.^[47] However, in decentralised systems where accountability is shared among several parties, it is challenging to identify data controllers and processors as required by GDPR (Article 4).

By highlighting the necessity of transparent governance structures in blockchain networks, Italy's legislative framework offers a possible remedy for this issue.^[48] For instance, procedures for identifying data controllers and processors are part of Italy's blockchain integration with SPID, guaranteeing adherence to

[41] Yeung – Lodge, 2019.

[42] Werbach, 2018.

[43] BigchainDB, 2020.

[44] Finck, 2019.

[45] Werbach, 2018.

[46] Voight – von dem Busche, 2017.

[47] Sosztek, 2019.

[48] Garante per la Protezione dei Dati Personali: Annual Report on Emerging Technologies, 2021.

the accountability requirements of the GDPR. This strategy shows that accountability and decentralisation are not compatible.

Although Italy's efforts provide insightful information, they also draw attention to the drawbacks of implementing centralised oversight in decentralised systems. The fundamental tenets of decentralisation, like autonomy and resistance to censorship, may be compromised by hybrid models that blend blockchain by hybrid models that blend blockchain technology with centralised processes.^[49] Furthermore, businesses that operate in several jurisdictions face ambiguity due to the absence of unified EU-wide regulations, which makes achieving GDPR compliance more difficult.

V. CONCLUSION

One of the most pressing challenges and issues facing the digital age is the convergence of blockchain technology with the GDPR. The research of this study was to determine whether the inherent characteristics of blockchain—decentralization, immutability, and transparency—could be balanced with the data protection requirements of the GDPR, namely the Right to be Forgotten and accountability duties.

Through document analysis and case studies, this research demonstrated that although the immutability of blockchain presents difficulties for data erasure requirements, new solutions and critical initiatives like permissioned networks (BigchainDB) and off-chain storage (Italy's legal system) offer workable routes to compliance, and highlight the difficulties and constraints in bringing these two paradigms into harmony. The main takeaways from the analysis are summarised in this last chapter, which also considers the wider ramifications and suggests possible future directions.

The dispute between blockchain and the GDPR is a microcosm of the larger issues brought on by the quick speed of technical advancement. Although there are many obstacles in the way, there are also chances for advancement, cooperation, and creativity. Stakeholders can maximise the potential of blockchain technology while preserving people's fundamental rights by tackling these issues head-on. The lessons learnt from the blockchain-GDPR controversy will be crucial in determining how technology and regulations develop in the future as the digital world changes.

[49] Li - Jiang - Chen, 2017.

REFERENCES

- Bashir, Imran (2022): *Mastering blockchain. A technical reference guide to the inner workings of blockchain, from cryptography to DeFi and NFTs*. 4th Edition. Packt Publishing Ltd., Birmingham, United Kingdom. ISBN: 1803241063,9781803241067.
- Bernal, Paul (2018): *The Internet, Warts and All: Free Speech, Privacy, and Truth*. Cambridge University Press, Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108381161.002>.
- BigchainDB: BigchainDB Whitepaper, 2020. (Available at: <https://www.bigchaindb.com/whitepaper/bigchaindb-whitepaper.pdf>. Accessed on: 26 January, 2025).
- BigchainDB: BigchainDB 2.0: *The Blockchain Database*, 2020. (Available at: <https://www.bigchaindb.com/>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Case C-311/18. Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximilian Schrem. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 16 July 2020, ECLI:EU:C:2020:559. (Available at: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18>. Accessed on: 26 January, 2025).
- CJEU: Google Spain v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), 2014. Case C-131/12. (Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>. Accessed on: 26 January, 2025).
- EU Blockchain Observatory and Forum: *Blockchain and the GDPR*. European Commission.
- European Blockchain Partnership (2018): *Declaration on European Partnership on Blockchain*. (Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/european-countries-join-blockchain-partnership>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Finck, Michéle (2018): *Blockchain Regulation and Governance in Europe. Blockchains and the General Data Protection Regulation*. Cambridge University Press, Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108609708>.
- Garante per la Protezione dei Dati Personali: Annual Report on Emerging Technologies, 2021. (Available at: <https://www.garanteprivacy.it/web/guest/home/docweb/-/docweb-display/docweb/9906288>. Accessed on: 26 January, 2025).
- General data protection regulation. Regulation (EU), 679. (Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Greenleaf, Graham (2021): Global data privacy laws 2021: Despite COVID delays, 145 laws show GDPR dominance. In: *Privacy Laws & Business International Report*. (Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3836348. Accessed on: 26 January, 2025).
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3836348>.
- Hong, Seong-Ho – Kim, Heeyoul (2020): Vaultpoint: A blockchain-based SSI model that complies with OAuth 2.0. In: *Electronics*. 9(8) (Available at: <https://www.mdpi.com/2079-9292/9/8/1231>. Accessed on: 26 January, 2025).
DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics9081231>.
- Kuner, Christopher (2012): The European Commission's proposed Data Protection Regulation: A Copernican revolution in European data protection law. In: *Bloomberg BNA Privacy and Security Law Report*. 11(6). (Available at: <https://news.bloomberglaw.com/tech-and-telecom-law/the-european-commissions-proposed-data-protection-regulation-a-copernican-revolution-in-european-data-protection-law-1>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Li, Xiaoqi – Jiang, Peng – Chen, Ting et al. (2017): A Survey on the Security of Blockchain Systems. In: *Future Generation Computer Systems*. 107(2017).
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.future.2017.08.020>.

- Lloyd, Ian J. (2020): *Information Technology Law*. 9th ed., Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780198787556.001.0001>.
- Lopes, Dayani Christina Ferreira – de Castro, André Luis – Russo, Letícia Xander (2024): Blockchain technology: Challenges and opportunities in public finance. In: *RAM. Revista de Administração Mackenzie*. 25(3). eRAMR240208. (Available at: <https://www.scielo.br/j/ram/a/sn7fFDhmqpWWP7BKHZrQtXn/?format=pdf&lang=en>. Accessed on: 26 January, 2025). DOI: <https://doi.org/10.1590/1678-6971/eramr240208>.
- McConaghy, Trent – Marques, Rodolphe – Müller, Andreas – De Jonghe, Dimitri – McConaghy, Troy T. – McMullen, Greg – Henderson, Ryan – Bellemare, Sylvain – Granzotto, Alberto (2016): *BigchainDB: A scalable blockchain database*. White Paper. (Available at: <https://gamma.bigchaindb.com/whitepaper/bigchaindb-whitepaper.pdf>. (Accessed on: 26 January, 2025).
- Mentasti, Enrico (2020): Digital Identity in Italy: challenges and opportunities for the adoption in banking, insurance and utility sectors. In: *POLITesi - Archivio digitale delle tesi di laurea e di dottorato*. (Available at: https://www.politesi.polimi.it/retrieve/36b1ca60-893f-4071-83e9-6123d1a0ca42/2022_Giugno_Mentasti.pdf. Accessed on: 26 January, 2025).
- Nakamoto, Satoshi (2009): *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. (Available at: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Reed, Chris (2012). *Making Laws for Cyberspace*. Oxford University Press, Oxford.
- Rosen, Jeffrey (2012): The Right to be Forgotten. In: *Stanford Law Review Online*. 64(2012). (Available at: <https://review.law.stanford.edu/wp-content/uploads/sites/3/2012/02/64-SLRO-88.pdf>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Szostek, Dariusz (2019): *Blockchain and the Law*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden. Available at: <https://opus.us.edu.pl/info/book/USL53e046269db64d1c8ebe-41f47aad0595/>. Accessed on: 26 January, 2025). DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845298290>.
- Torress, Aura Cristina (2018): *Service Design and Blockchain For Digital ID*. Product Service System Design MSC AA. 2017/2018.
- Voigt, Paul – von dem Bussche, Axel (2017): *The EU General Data Protection Regulation (GDPR). A Practical Guide*. 1st ed.. Springer International Publishing, Cham. DOI: <https://doi.org/10.3152676> (2017): 10-5555.
- Weber, Rolf H. – Staiger, Dominic N. (2020): Enforcing privacy through individual data access rights: A comparative study. In: Koltay, András – Wragg, Paul (eds.): *Comparative privacy and defamation*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Camberley, United Kingdom. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788970594.00022>.
- Weber, Rolf H. (2011): The Right to be Forgotten: More than a Pandora's Box? In: *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. 2(2). (Available at: <https://www.jipitec.eu/jipitec/article/view/73>. Accessed on: 26 January, 2025).
- Werbach, Kevin (2018): *Blockchain and the New Architecture of Trust*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, United States. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/11449.001.0001>.
- Yeung, Karen – Lodge, Martin (eds.): *Algorithmic regulation*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838494.003.0001>.
- Zavolokina, Liudmila – Ziolkowski, Rafael – Bauer, Ingrid – Schwabe, Gerhard (2020): Management, Governance and Value Creation in a Blockchain Consortium. In: *MIS Quarterly Executive*. Vol. 19/2020. DOI: <https://doi.org/10.17705/2msqe.00022>.

BREZOVSKI ANNA

A büntetés-végrehajtási kategória- és kreditrendszer vizsgálata kriminológus szemmel

ABSTRACT

The legislative change to the Penal Enforcement Act, which entered into force in the spring of 2024, can also be interpreted as a paradigm shift in the penal institutional system. The category and credit system outlined in the law addresses the mistakes of the previous regime and its consequences, and responds to them in a meaningful way. It outlines a transparent, closed institutional path for prisoners, where the ultimate goal is not the attainment of the ideal image of a “good prisoner,” but to live as a law-abiding citizen outside the prison after a successful reintegration into society.

The category and credit system is characterized by the principles originating in the penal institutional systems of Western European countries, such as progressivity, predictability, individualization and personalized motivation.

The study discusses the most important provisions of the legislative change from a criminological perspective, with particular attention to the criminological theories supporting the new legislation. It highlights the most important aspects of the category and credit system, while also identifying questions to which the professional community expecting results from the new system has not yet received satisfactory answers.

Keywords: penitentiary ■ reintegration ■ prisoners
■ category and credit system ■ reform

I. BEVEZETÉS

2024. március 1-ével lépett hatályba A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban; Bv. tv.) módosítása, melyben a jogalkotó rendelkezett a büntetés-végrehajtás (a továbbiakban; bv.) mindennapjait alapjaiban érintő kategória- és kreditrendszer bevezetéséről is. Az új rendszer minden eddigénél nagyobb hangsúlyt fektet a progresszivitásra, az individualizált motiválásra, továbbá arra,

hogyan nyomatékosítsa azon szemléletet, mely a fogvatartottól a reintegrációja sikeressége érdekében már a büntetése alatt aktivitást és ön maga sorsáért tenni akarást vár el.

Tanulmányomban kriminológusi olvasatból mutatom be a kategória- és kreditrendszert, teszem mindezt külön hangsúlyt fektetve olyan aspektusokra, mint a változást támogató kriminológia elméletének rögzítése, a reintegráció kérdéskörének vizsgálata és az egyelőre még megválaszolatlanul maradt kérdések tárgyköre a reform kapcsán.

Dolgozatom célja, hogy a törvénymódosítást és a tárgykörben megjelent tanulmányokat kriminológiai szempontól értelmezze és értékelje.

II. A JOGSZABÁLYMÓDOSÍTÁST MEGELŐZŐEN

Bár a 2013-ban ratifikált Bv. tv. anno korszakváltást jelentett a hazai büntetés-végrehajtás történetében^[1] – hisz bevezetésre került a rezsimrendszer és a fokozatváltás, emellett pedig olyan hívószavak jellemezték a törvényt, az egyéniesítés vagy a speciális prevenció^[2] – mégis, a szóban forgó jogszabály-változtatás indoklása már annak diszfunkcióiról^[3] is értekezik, mint a változást szükségessé tevő elemek egyike.^[4] Lévy Miklós korábbi alkotmánybíró egy, a jogszabály-változás kapcsán készült interjújában úgy fogalmazott, miszerint a 2024 előtti rezsimrendszer nem adott elég teret a szakmai célok érvényesítésének, nem adott elegendő helyet a progresszivitásnak, túlzottan statikus és merev volt, továbbá átjárhatóságát sem biztosított.^[5]

Bár erről nem szól az indoklás, mégis gyanítható, hogy egyéb okok is szerepet játszottak abban, hogy a jogalkotó szükségét érezte a változtatásnak. Egyfelől, a statisztikai adatokból arra lehetett következtetni, hogy a reintegrációs cézzal is bíró szabadságvesztés-büntetések nem eléggé hatékonyak az ismételt bűnelkövetés megelőzését illetően.^[6] A tárgykörrel több magyar tanulmány is foglalkozott, konklúzióik között szerepelt például a családdal való kapcsolattartás fontossága, annak ismételt bűnelkövetést megelőzni képes potenciálja, a fogvatartottak szerinti bv.-s jutalmazás kiszámíthatatlansága, eseti – ennek okán kevésbé motiváló – jellege, de említendő a hiányosnak minősített (pártfogói) utógondozás is, mely bármilyen, bv.-ben zajló reintegrációs programot képes lehet hatástalanná tenni.^[7]

Szintén köztudott, hogy a heterogén fogvatartotti csoportok között számos olyan van, mely kevésbé vagy egyáltalán nem motiválható, akik büntetésüket

[1] Schmehl – Pallo, 2015.

[2] Schmehl – Pallo, 2015.

[3] Somogyvári, 2024, 17.

[4] Magyar Közlöny.hu: Indoklások tárháza, 2023.

[5] Ujbt.k.hu: Átalakult BV-rendszer, 2024.

[6] Ksh. hu: Regisztrált elkövetők, elkövetések, 2024.

[7] Borbíró – Szabó, 2012, 186.

passzivitásba burkolódzva töltik, akik nem érdeklődnek sem az egyéni, sem a csoportos foglalkozások iránt. Meggyőződésem, hogy a jogalkotó nem titkolt célja volt, hogy a kreditrendszerrel azokat is megszólítsa, akik korábban ösztönözhetetlenek voltak.

A módosított Bv. tv.-ben a nemzetközi trendeknek megfelelően, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára, még inkább előtérbe kerül az egyéniesítés, mely esetén a kiszabott büntetés továbbra is reflektál az elkövetett bűncselekmény súlyára, ám a fogvatartott mindennapjainak alakítása a bv. szervezet feladata és felelőssége.^[8]

III. A KATEGÓRIA- ÉS KREDITRENDSZERRŐL RÖVIDEN

Nem véletlenül használtam már a bevezetőben is a reform kifejezést, hisz a Bv.tv. 140 bekezdésben módosult, mely nagyívű változtatást sejtet. A továbbiakban a kategória- és a kreditrendszer legfontosabb aspektusairól értekezem, kiemelve annak kriminológiai szempontból legfontosabb elemeit.

A kezdeti kategória-besorolást illetően továbbra is meghatározó szerepe van az ítéletben kiszabott szabadságvesztés végrehajtási fokozatának, de befolyásoló tényező a kockázatelemzési vizsgálat eredménye is. A döntést befolyásolja a fogvatartott esetleges kriminális életútja, személyiségének legfőbb jellemzői, de prognosztizálható együttműködési készsége is.^[9]

Arról, hogy a fogvatartott a büntetése megkezdésekor melyik kategóriába kerül, a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet és a Befogadási és Fogvartási Bizottság együttesen határoz.^[10] Ezen döntési folyamat kapcsán több szakemberi vélemény is kiemelte azt az alkotmányjogi anomáliát, melynek értelmében egy bírói döntést a BVOP-hez tartozó szervezet felülírhat.^[11]

A kategóriarendszer a maga öt, jól elkülöníthető fokozatával a korábbi rezsimekből álló rendszert váltja fel, egyben egyszerűsíti is azt.^[12] A kategóriák közül az I. a legenyhébb, míg az V. a legszigorúbb. Az egyes kategóriákban az elítélt kötelességei és jogai eltérőek, továbbá kategóriák szerint módosulnak a rájuk vonatkozó végrehajtási szabályok is. A különbségek a büntetés olyan aspektsaiban lehetők fel, mint a bv. intézeten kívüli munkavégzés szabályozása, csomag küldése és fogadása, telefonálás hossza, vagy pl. a látogatók intézeten kívüli fogadása.^[13]

Minél enyhébb fokozatban van az adott fogvatartott, zárt intézeti élete annál szabadabb (pl. az I. és II. kategóriában nappal nyitva van a zárkaajtó), míg

[8] Hatlaczkai-Kálmán, 2024.

[9] Koósné Mohácsi, 2024, 18.

[10] Koósné Mohácsi, 2024, 19.

[11] Ujbtkt.hu: Átalakult BV-rendszer, 2024.

[12] Bv. tv. 71 §.

[13] Bv. tv. 91 §.

a IV. és V. fokozatba kerülve nincs lehetőség eltávozásra, de az intézeten kívüli látogatófogadás is erősen korlátozott vagy éppen teljesen kizárt.^[14] Ebben a lépéscsozatos, jól külön határolható, a fogvatartott motivációjára és önmagáért tenni akarásra épülő rendszerben minden személynek biztosított a lehetőség arra, hogy a szigorúbb rendszerből elmozduljon az enyhébb felé, és persze fordítva. Ha a szabadságvesztés-büntetését töltő magatartása vagy cselekedetei kedvezőtlenül alakulnak, annak hozadéka a kategóriarendszeren belüli visszalépés. A kategória-előresorolás feltétele a kreditpontok gyűjtése, az előírt számú pont megszerzése után van lehetősége kategóriát „ugrani” a fogvatartottnak.

A kreditrendszer mint új motivációs eszköz jelenik meg a bv. mindennapjaiban. A rendszer célja – a jogszabály indoklás tükrében –, hogy objektív mérőeszközként szolgáljon a kategóriák közötti váltás kapcsán. A rendszer transzparens, kiszámítható és könnyen átlátható, egyfajta előrelépési tervet kínál a fogvatartottak számára. A kezdeti besorolást követően a fogvatartott aktivitásától, saját reintegrációját célzó törekvéseitől és az intézet szakembergárdájával való együttműködésétől függ, hogy kreditgyűjtése okán kedvezőbb kategóriarendszerbe kerül, vagy kreditvesztése miatt visszább sorolják. A kreditrendszer szellemisége az aktív, sorsáért felelősséget vállalni tudó és akaró fogvatartottra épít, akinek pozitív törekvéseit minden esetben jutalmazza.^[15] Jancsó Gábor büntetőjogi jogalkotásért felelős helyettes államtitkár a Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer c. konferencián úgy fogalmazott, hogy a legszigorúbb kategória is megfelel az alapjogminimum-követelményeknek, továbbá a kreditrendszer egy nyomon követhető, át- és előre-látható zárt intézeti életpályát kínál a fogvatartottaknak.

Természetesen törvény szabályozza, hogy mire kaphat kreditet a fogvatartott, ebből pedig kitűnik, hogy a munkának kiemelkedő szerepet tulajdonít a jogalkotó. A reintegrációs programban való részvétel kreditpontot érhet, de arról nem rendelkezik részletekbe menően a törvény, hogy pontosan mely foglalkozások azok, amely a társadalmi visszailleszkedést szolgálják.^[16] A törvény 99. §-a szabályozza továbbá, hogy kategória-előresorolásra – a szükséges kreditpontok megléte esetén – első alkalommal a büntetés megkezdése után egy évvel kerülhet sor. További fontos rendelkezés a hosszútartamú szabadságvesztésüket töltőkre nézve, hogy a tizenöt évet meghaladó büntetését töltő fogvatartott előresorolásra kerülhet akkor is, ha birtokában van a szükséges kreditek legalább ötven százalékának.

A legfrissebb változtatás 2025. március 1-től hatályos, a Bv. tv. a kreditrendszer kapcsán már arról is rendelkezik, hogy a fogvatartott a „kreditpontok ötven százalékának elérésekor élhet a méltányosságból történő kategória-előresorolás lehetőségével”.^[17]

[14] Bv. tv. 92 §.

[15] Magyarokzlony.hu: Indoklások tárháza, 2023.

[16] Bv. tv. 99. §.

[17] Bvgov.hu: A Bv. Törvény 2025. március 1-jétől több ponton módosul, 2025.

A kategória- és kreditrendszer a korábbi, rezsimközpontú besorolással ellentétben – mely a bűncselekményt helyezte a középpontba – az embert állítja a fókuszba. Lévy megítélése szerint már a jogszabályból is kitűnik, hogy a tevékenység- és teljesítményalapú értékelés okán nem az a lényeges, hogy milyen volt az az ember, aki bevonult letölteni a rá kiszabott szabadságvesztést, hanem, hogy ki jön ki a zárt intézetből a büntetés letelte után.^[18] Ugyanezt a megítélést osztja Pallo József bv. ezredes is, aki egy tanulmányában úgy fogalmazott, miszerint „Nem benti jó rabokra, hanem kinti törvénytisztelő állampolgárookra van szükség.”^[19]

Somogyvári Mihály bv. ezredes megítélése szerint, míg a végrehajtási fokozat statikus szemléletű, hiszen egy, a múltban történt cselekményre fókuszál, addig a kategóriarendszer az embert helyezi a fókuszba, az elkövető veszélyességén alapul és jövőorientációjú. A két rendszer eltérő felfogásra épül; míg az előbbi bűncselekményeket, utóbbi bűnelkövetőket tart fogva.^[20]

Bár nem volt kimondottan nagy a szakmai nyilvánossága a jogszabály-változtatás kommunikációjának, de a BVOP tájékoztatása szerint úgy a fogvatartottak, mint a szakmai állomány átállása is problémamentes volt, még akkor is, ha mindkét csoportból érkeztek jelzések arról, hogy első pillantásra bonyolultnak tűnik a rendszer.

A bv. a kreditrendszer megértetése céljából rövid tájékoztató videót és lényegre törő ismertetőket készített, ám az igazán részletes tájékoztató kiadványok mégis inkább a civil szervezetektől érkeztek. Közülük is elsőként a Magyar Helsinki Bizottság Fogvatartottakat és Családjukat Képviselő Csoportja (FECSKE) tett közzé minden részletre kiterjedő magyarázó dokumentumokat, felismerve, hogy a fogvatartottak mellett a családtagjaik teljes körű tájékoztatása is elengedhetetlen az átálláshoz.

IV. A RENDSZERT TÁMOGATÓ KRIMINOLÓGIAI ELMÉLETEK

Amióta a büntetés célja a társadalomba való visszailleszkedés támogatásával is kiegészült, a börtön a harmadlagos bűnmegelőzés terepévé vált. A zárt intézeteket illető egyik legfontosabb kutatási irány a reziliencia vizsgálata, vagyis annak feltérképezése, hogy mely kockázati tényezőkkel szemben milyen protektív faktorok hatnak a bűnismétlés kapcsán.^[21] A Terrie E. Moffitt nevéhez köthető fejlődéskriminológia elmélete^[22] által is használt fogalomkészlet megjelenése nem véletlen, hiszen a vizsgálatok legfőbb célja, hogy a dinamikus kockázati

[18] Ujbtkt.hu: Átalakult BV-rendszer, 2024.

[19] Palló, 2023.

[20] A Magyar Kriminológiai Társaság A "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadás, 2024.

[21] Szabó J., 2014, 32.

[22] Kerecsi, 2019, 692.

tényezőket individuumonként felismerve, preventív választ tudjanak adni az egyes fogvatartottak kriminogén szükségleteire.

Érdemes szólni a dezisztenciakutatásokról is, melyek a fogvatartottak erősségeire helyezik a hangsúlyt, a zárt intézeti programok pedig nem az egyén által jelentett kockázatokra, hanem a benne rejlő kompetenciákra építve igyekeznek a későbbi újabb bűnelkövetés ellen hatni.^[23]

Az már köztudomású, hogy a minőségi idő protektív tényező, mely aktívan hat a deviáns cselekmények ellenében.^[24] Korábbi empirikus vizsgálataim konklúziói értelmében is kijelenthető, hogy a fogvatartottak nagyon megbecsülnek és értékelnek minden olyan időtöltést (legyen az kézműves foglalkozás vagy akár részvétel a munkáltatásban), amely a zárkán kívül zajlik, és képes elterelni gondolataikat hétköznapijaik valóságáról. A büntetés maga a kiszabott szabadságvesztés, a fogvatartott nem azzal a gondolattal vonul be ezt letölteni, hogy majd a zárt intézetben vár még rá a szabadságelvonáson túli plusz retorziók sorozata. Meglátásom szerint ezt a jogalkotó is hasonlóan látta, amikor megfogalmazta a rendelkezéseket, hisz a rendszer egy kooperálni hajlandó, felelősségvállalásra képes, fejlődni akaró fogvatartottat vesz alapul olyan személy helyett, aki csupán utasításokat teljesít és elfogadja, hogy a feje fölött hoznak döntéseket a sorsát illetően.

Ha a bv. az új rendszer okán képessé válik arra, hogy a felelősségi körébe sorolt minőségi, reintegrációt segítő programokat minél több fogvatartott bevonásával megvalósítsa, akkor egy kvázi win-win helyzet alakulhat ki a szabadságvesztés-büntetésüket töltőkre nézve. Egyfelől társadalomba visszailleszkedésüket segítő programokon vehetnek részt, másfelől ezen hasznos időtöltés után kreditet kaphatnak, ami pedig elengedhetetlen, hogy enyhébb kategóriába kerüljenek a büntetésük végrehajtása során.

Amennyiben az új rendszer a jogalkotó elképzelése szerint funkcionál a gyakorlatban, úgy kivétel nélkül minden végrehajtási alapelvnek^[25] megfelel. A számos elv közül érdemes kiemelni a felelősség, az együttműködés, az individualizáció és a pozitív menedzselés eszméit, melyek a kategória- és kreditrendszer jelszavai is egyben. Érzékelhető, hogy a rendszer igyekszik a kényszerelemeket háttérbe szorítani, a fogvatartottakat pedig nem infantilizálni. Fejlesztteni kívánja a kötelezettségtudatukat, egyben nyomatékosítani, hogy tenniük kell önön helyzetük javításáért, miközben egy olyan benti „életutat” vázol fel számukra, mely transzparens, követhető és tele van a javukat szolgáló elemekkel.

[23] Szabó J., 2019, 100.

[24] Szabó J., 2019, 100.

[25] Bvgov.hu: BVSZOTRK – közérdekű adatok, 2024.

V. MEGVÁLASZOLATLAN KÉRDÉSEK – AMI A JOGSZABÁLYBÓL KIMARADT

A tanulmány témáját adó Bv. tv. módosítás mögött egy mostanában kevésbé megszokott szakmai párbeszéd húzódott meg az Igazságügyi Minisztérium, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága és többek között azon civil szervezetek között, akiknek fő profilja a fogvatartottak támogatása.^[26] A törvénymódosítás, illetve annak indoklása precízen kidolgozott, kitűnik belőle a jogalkotó szakértelme és mindenre kiterjedő igényessége, illetve, hogy az új rendszer által megfogalmazott célok megfelelnek az európai gyakorlatnak.

Ennek ellenére továbbra is vannak megválaszolatlan kérdések, melyek főleg a jogszabály gyakorlatba adaptálásával kapcsolatosak.

1. A reintegrációt segítő programok, illetve azok hiánya

Somogyvári egy tárgykört érintő tanulmányában maga is kiemelte azt, amit a korábbiakban én is rögzítettem, miszerint a jogszabály nem határozza meg pontosan, hogy mely programokon való aktív részvétel után jár kreditpont, csupán az alapvető kereteket adja meg. Kreditet érhet, ha pl. a fogvatartott az intézet falain belül folytatja kint megkezdett iskolai tanulmányait, ha részt vesz terápiás programokon, esetleg az újbóli bűnelkövetés kockázatának csökkentése érdekében konzultációkra jár.^[27] Kérdésként merülhet fel, hogy pontosan hol húzható meg a határ a reintegrációt segítő és a „csak” minőségi időtöltést szolgáló programok között. Példának okért: minek minősíthető a kézműves foglalkozás, mely kapcsán kiderül, hogy a fogvatartottnak tehetsége van hozzá, melyet akár szabadulás után is kamatoztathat? Reintegrációs programok a frontális előadások, melyek a jelenlétén kívül nem kívánnak meg egyéb aktivitást a fogvatartottól?

Szintén fontos beszélni arról is, hogy milyen új programelemekkel fog bővülni a bv. repertoárja, ha egyáltalán tovább fog bővülni. Mennyiségileg és minőségileg elegendőek lesznek-e arra, hogy a jogalkotó szándéka szerint egyre motiváltabb fogvatartotti tömeget kiszolgálják? Korábbi kutatási tapasztalataim alapján hasonló konklúzióra jutottam, mint a korábban már rögzített konferencián felszólaló Krámer Lili, a Magyar Helsinki Bizottság munkatársa, vagyis, hogy a tereptapasztalatok értelmében – melyek fogvatartotti véleményeket rögzítettek – közel sincsen elegendő program az intézetekben.

A törvénymódosításban szerepel, hogy méltányosan kell azzal a fogvatartottal eljárni a kreditszámításkor, aki önhibáján kívül, neki fel nem róható okból nem tudott részt venni reintegrációs programokon.^[28] Ezen jogos elvárás gyakorlati kivitelezése viszont vehet fel kérdéseket. Pl. amennyiben a bv. intézet

[26] Fogvatartas.hu: A Fogvatartottakat és Családjukat Képviselő Csoport (FECSKE) véleménye a büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódó egyéb törvények módosításának tervezetéről, 2023.

[27] Somogyvári, 2024, 32.

[28] Bv. tv. 99. § (2) bekezdés.

nem tudja biztosítani a programokat, úgy írásba fogja-e adni mindezt? Ha mind-
ez esetleg sorozatosan megtörténik, úgy milyen reintegrációs célzata és üzenete
lesz annak, hogy az egyébként az adott kreditért lehetőségek hiányában semmit
nem cselekvő elítélt megkapja a krediteket?

A kategória- és kreditrendszer ötletét kriminológiai szempontból szinte csak
méltni lehet, bizakodásra adnak okot a megfogalmazott célok, de az eszközök
kapcsán továbbra is sok a kérdés. Egyetértek Lévayval, aki a tárgykör kapcsán
úgy fogalmazott, miszerint „(...) az lenne a legrosszabb, ha az egész rendszer a
feltételek hiánya miatt hiúsulna meg és végül formálissá, tartalmatlanná válna,
hisz, ha nincsenek meg az ösztönzés alapvető feltételei, akkor maga az ösztönzés
is értelmetlen”.^[29] A kreditrendszer akkor tud működőképes lenni, ha motivált a
fogvatartott, ha tesz önmaga helyzetének javításáért, de hogy egyáltalán módja
legyen bizonyítani, ahhoz a bv.-nek meg kell teremtenie erre a lehetőséget. Ér-
dekegyezésről kell mindennek szólnia, egyik oldal aktivitása és felelőssége sem
spórolható ki az egyenletből.

Krámer megfogalmazása abszolút helytálló a programok, illetve azok eset-
leges hiánya kapcsán. Meglátása szerint a kategória- és kreditrendszer beveze-
tése legnagyobb részben a motivációról szól, ám ezt tágan kell értelmezni. Nem
csupán a fogvatartotti társadalomnak, hanem a bv. intézetek szakembereinek
és a büntetésüket töltők családtagjainak is partnernek kell lennie abban, hogy a
jogszabálmódosítás generálta változás hatásos és eredményes legyen.

2. „Túlképzett fogvatartottak”

Szintén értekeztem már arról, hogy a fogvatartotti állomány egyáltalán nem
homogén. Bár az átlagos, „tankönyvekbe” illő elítélt kevésbé iskolázott (sokszor az
általános iskolát sem abszolválta), a munka világához nem szocializált, az alapvető
társadalmi normák ismeretével és betartásával hadilábon áll, vannak olyan fogva-
tartottak is, akik bebukásukat megelőzően folyamatosan dolgoztak, akik érettségi-
vel, akár diplomával rendelkeznek.^[30] Számomra kérdéses, hogy ha az új rendszer
leghangsúlyosabb eleme az egyéniesítés, akkor vajon lesz-e a szóban forgó fogvatar-
totti kör számára bármilyen, számukra valóban hasznos programelem, melynek cél-
jai nem állnak meg a folyékony írni és olvasni tudás képességének átadásánál vagy
annak kihangosításánál, hogy a konfliktusokat nem csak ütésváltással lehet meg-
oldani. Számíthatnak-e bármilyen individualizált támogatásra azok, akik ilyen mó-
don kilógnak a hagyományosnak számító elítélti körből? Szintén felvetődhet, hogy
talán érdemes lehet utat engedni – természetesen a biztonsági előírások megtartá-
sa mellett – olyan fogvatartottak felől érkező ötleteknek is, mint hogy esetlegesen
szervezhessen programot speciális tudása köré egy-egy tanult, pl. nyelveket ismerő
elítélt. Mindez a bv. szakembergárdájának munkaterheit is enyhíthetné.

[29] Ujbtkt.hu: Átalakult BV-rendszer, 2024.

[30] Börtönstatisztikai Szemle, 2018, 11.

3. Munkaképtelen fogvatartottak

A tanulmány korábbi részében szóltam arról, hogy a jogszabály kreditekkel kiemelten jutalmazza azokat a fogvatartottakat, akik büntetésük alatt munkába állnak, akik az intézetben vagy annak falain kívül dolgoznak. Korábbi kutatási tapasztalataim rámutattak, hogy a szabadságvesztés alatti munkába állás segíthet a mindennapok rutinjának kialakításában, a hasznosság érzésének megteremtésében, továbbá megvan benne a potenciál, hogy támogassa azok munkához való szocializációját is, akik korábban esetleg nem dolgoztak.

„A munka elősegíti az önbecsülés és a felelősségérzet növekedését, hozzásegít az értékteremtés lehetőségéhez és (a munkadíjon keresztül) lehetővé teszi a családtagok támogatását is.”^[31] A bv. nem titkolt célja a fogvatartottak teljeskörű foglalkoztatásának elérése. A legfrissebb, tárgykörrel kapcsolatos statisztikai adat 2019-ben került publikálásra, az akkor jegyzett 16 334 fogvatartotthoz^[32] viszonyítva 47,4% volt a munkáltatásban részt vevő fogvatartottak aránya.^[33]

Meggyőződésem, hogy a reintegráció segítése nem lehet egyenlő a munkába állítással, bármennyire is hangsúlyosak az ezt illető intézményi törekvések. Ennek több oka is van. Egyfelől nem minden intézményben van lehetőség dolgozni. Másfelől – és ebben teljesen egyetértek Kadlót Erzsébet ügyvéddel –, bár a munka fontos értékmérő, képet adhat a fogvatartott bizonyos karakterjegyeiről, az együttműködési hajlandóságáról, de mivel nem illusztrálja kellően komplexen az embert, így nem lehet a magatartás megítélésének alapja sem.^[34]

Kérdéseket vet fel azon fogvatartottak helyzete is, akik – ahogyan arra az előbbiekben rámutattam – valamilyen oknál fogva munkaképtelenek. Az ő esetükben is méltányosságot gyakorolnak majd az intézetek, vagy ezen, büntetésüket töltő személyeknél kvázi elúsznak a munkával szerezhető kreditpontok?

4. A biztonság és segítség dilemmája

A szabadságvesztés-büntetés céljai többértűek, tanulmányom kapcsán a társadalomba való visszailleszkedés segítése a kiemelendő. Amióta teret nyert a bv. intézetek munkáját illető reintegrációs törekvés, lényegében azóta okoz gyakorlati problémát az őrzés és a segítség látszólag egymásnak ellentmondó, de egymás mellett mégis működni köteles dilemmája. Jancsó Gábor, tudván az aggályról, az előadásában is kiemelte az ezzel kapcsolatos nehézségeket. A jogszabálymódosítás kapcsán úgy fogalmazott, hogy „(...) a büntetés ideje alatt egyszerre kell a szakembergárdának kontrollt gyakorolni és motiválni a fogvatar-

[31] Bvgov.hu: Évkönyv, 2023.

[32] Ksh.hu: A büntetés-végrehajtási intézetekben lévők a fogvatartás jellege és nemek szerint [fő], 2023.

[33] Ivanics, 2022, 209.

[34] Ujbtkt.hu: Átalakult BV-rendszer, 2024.

tottakat, akiknek pedig kötelességük az együttműködés. A szakmai célok között meg kell jelennie a progresszivitásnak, a reintegrációs törekvések támogatása pedig ugyanolyan fontos, mint a biztonságos fogvatartás garantálása.”^[35] Kriminológusi szemmel is osztható Kadlót azon aggálya, miszerint a bv. intézetek mindenek felett álló biztonsági érdekei felülírják majd az egyébként reménykelő koncepciót, illetve azon eszmét, melyre az épült.

VI. KONKLÚZIÓ

Az új rendszer potenciálja vitathatatlan, ahogyan az is, hogy kellően átgon-dolt, hozzáértők munkáját tükrözi, azonban a sikerességhez szükséges, a bv. intézetek által kínált programokról továbbra sem tudunk sokat. Hatásvizsgálat egy évvel a bevezetés után még nem áll rendelkezésre, így azzal kapcsolatban is csak találgatni lehet, hogy pontosan milyenek az új rendszer elindulása óta a hétköznapiak a bv.-ben.

A kategória- és kreditrendszer alapötlete, a mögötte meghúzódó célok mindenképpen bizakodásra adnak okot, dicséretes, hogy az IM információs alapján statisztikai elemzések előzték meg a koncepció előkészítését,^[36] a méltatás pedig még akkor is megállja a helyét, ha az eszközökről egyelőre nincsenek pontos ismereteink. Huszár László egyetemi oktató a fentiekben már jegyzett konferencián azon aggodalmának adott hangot a kategória- és kreditrendszer kapcsán, hogy „(...) hiába jó az új rendszer ötlete és elképzelése, remek, hogy megfelel az európai sztenderdeknek és gyakorlatoknak, a múltban többször is tapasztalható volt, hogy a bv. kvázi »meghekkelte« a saját reformjait és a hangzatos célok végül sosem értek révbe (...)».^[37]

Kétségei érthetőek. Véleményem szerint lassan a bv. intézeteken a sor. Érttem és megértem, hogy egy év távlatában még nem lehet kőbe vésett „nagy igazságokat megfogalmazni”, de talán ahhoz nincsen túl korán, hogy megosszák a rendszer bevezetése óta eltelt idő legfontosabb konzekvenciáit, hogy a szakmai közeg számára láthatóvá tegyék, hogy a hangzatos és optimizmusra okot adó jogszabályi keret hogyan adaptálódott a gyakorlatba.

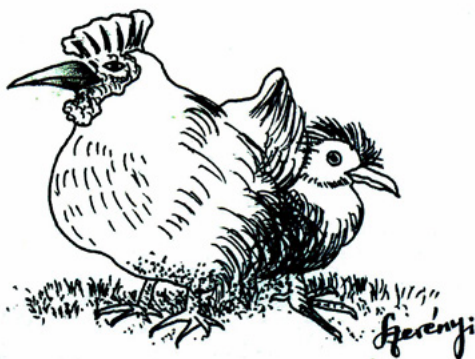
[35] A Magyar Kriminológiai Társaság A "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadás, 2024.

[36] A Magyar Kriminológia Társaság A "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadás, 2024.

[37] A Magyar Kriminológia Társaság A "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadás, 2024.

- Borbíró Andrea – Szabó Judit (2012): Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. In: Vokó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok. 49. kötet.* OKRI, Budapest.
- *Börtönstatisztikai Szemle* (2018). Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), Budapest.
- Bvgov.hu: A Bv. Törvény 2025. március 1-jétől több ponton módosul. (Elérhető: <https://bv.gov.hu/hu/node/5562>. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Bvgov.hu: BVSZOTRK – közérdekű adatok. (Elérhető: <https://bv.gov.hu/sites/default/files/2000-2.pdf>. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Bvgov.hu: Évkönyv. (Elérhető: <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Fogvatartas.hu: A Fogvatartottakat és Családjukat Képviselő Csoport (FECSKE) véleménye a büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódó egyéb törvények módosításának tervezetéről. (Elérhető: https://www.fogvatartas.hu/wp-content/uploads/2023/10/A_FECSKE_velemenye_Bv_tv_2023_oktober_25.pdf. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Hatlaczki-Kálmán Andrea (2024): A büntetés-végrehajtási jog aktuális változásai, avagy a kategória- és kreditrendszer. In: *KRE-Dit*. 2024/1.sz.
- Ivanics Zsófia (2022): *A fogvatartotti munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtásban és a tágabb társadalmi viszonyrendszerben.* Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.17625/nke.2023.050>.
- Jancsó Gábor (2024): A Magyar Kriminológia Társaság A "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadása.
- Kerezsi Klára (2019): Bűnismétlők és bűnelkövetői karrier. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévy Mikós (szerk.): *Kriminológia.* Wolters Kluwer, Budapest.
- Koósné Mohácsi Barbara (2024): A szabadságvesztés büntetés végrehajtási rendjének reformja, a kategória- és kreditrendszer. In: *Alkotmánybírószági Szemle*. 2024/1.sz.
- Krámer Lili (2024): A Magyar Kriminológia Társaság a "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadása.
- Ksh.hu: Regisztrált elkövetők, elkövetések. (Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0004.html. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Ksh.hu: A büntetés-végrehajtási intézetekben lévők a fogvatartás jellege és nemek szerint [fő]. (Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html. Letöltés ideje: 2025. május 8.).
- Magyarokozlony.hu: Indoklások tára. (Elérhető: <https://magyarokozlony.hu/dokumentumok/4f04f57c7674f6db0a2dc056157bf6dc45c70642/megtekintes>. Letöltés ideje: 2025. május 6.).
- Pallo József (2023): *A progresszivitás alapelveinek kiteljesedése az új Bv. novellában.* A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény elfogadásának 10. évfordulója és a folyamatban lévő reformok szakmai konferencia előadás. 2023.10.17., Budapest.
- Ujbtkt.hu: Átalakult BV-rendszer: nem az a kérdés, hogy ki megy be, inkább, hogy ki jön ki a börtönből... / Ügyvéd Podcast #114 (Elérhető: <https://ujbtkt.hu/atalakult-bv-rendszer-nem-az-a-kerdes-hogy-ki-megy-be-inkabb-hogy-ki-jon-ki-a-bortonbol-ugyved-podcast-114/>. Letöltés ideje: 2025. május 6.).

- Szabó Judit (2014): Rehabilitálható-e a rehabilitáció? In: *Börtönügyi Szemle*. 2014/4.sz.
- Szabó Judit (2019): Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok. In: Borbíró Andreea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévay Mikós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Schmehl János – Pallo József (szerk.) (2015): *Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban*. Duna-Mix Kft., Budapest.
- Somogyvári Mihály (2024): Az elítéltek klasszifikációja, a kategória- és kreditrendszer működési elve a 2024-ben hatályba lépő törvény alapján. In: *Börtönügyi Szemle*. 2024/1. sz.
- Somogyvári Mihály (2024): A Magyar Kriminológia Társaság a "Reintegráció új lehetőségei a büntetés-végrehajtásban: a kategória- és kreditrendszer" című szakmai fórumán elhangzott előadása.

Szerényi Gábor grafikája

SZABÓ LÍVIA

A fogyasztói szerződések szerződésszerűsége a digitális transzformáció tükrében – II. rész

ABSTRACT

This article constitutes a continuation of a previously published study that provided an overview of the regulatory background and legislative history of the subject. The present paper shifts focus to the actual regulatory innovations introduced in connection with the topic indicated in the title, along with the legal dilemmas they raise – some of which are addressed through the author's own proposals and reflections. Special emphasis is placed on the concept of conformity with the contract in relation to digital content and digital services under Directive (EU) 2019/770, particularly the conjunctive framework of objective and subjective conformity criteria introduced by the Directive, the legal implications of non-conformity (i.e., lack of conformity), and the consequences arising therefrom – with particular attention to the issue of updates. To a lesser extent, the study also touches upon a particularly intriguing aspect of the Directive: the novel provision that permits the consumer to “pay” for a digital service by providing personal data as consideration under the contract.

Keywords: consumer protection ■ digital content ■ digital services
■ conformity with the contract ■ lack of conformity ■ personal data

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Jelen tanulmány egy korábban megjelent – szabályozási előzményeket, előtörténetet áttekintő – munka folytatásaként készült, fókuszba helyezve a címben jelölt témakörrel összefüggő tényleges szabályozási újításokat, izgalmas jogi dilemmáikat, melyekre részben saját javaslataimmal is reflektálni kívánok.

Jelen írásban külön hangsúlyt kap az (EU) 2019/770 irányelv (a továbbiakban: „DCD irányelv”, „Digitális irányelv”, „Irányelv”) szerinti digitális tartalmakkal és digitális szolgáltatásokkal kapcsolatos szerződésszerű teljesítés eseteire, az Irányelv által bevezetett objektív és szubjektív szerződésszerűségi kritériumok konjunktív feltételrendsze-

re, a hibás teljesítés és annak jogkövetkezményei, külön kiemelve a frissítések kérdéskörét. A tanulmány részben foglalkozik egy kifejezetten izgalmas kérdéskörrel is – amennyiben az a szerződésszegéssel összefüggésben értékelhető –, nevezetesen a szerződés ellentételezéseként az Irányelv azon új szabályával, amely lehetővé teszi a fogyasztó számára, hogy személyes adataival fizessen a digitális szolgáltatásért (a kérdés összetettségére tekintettel annak további vizsgálata külön tanulmány tárgyát fogja képezni).

A vizsgálandó Digitális Irányelv jelentőségét növeli az a körülmény, hogy az európai integráció történetében első alkalommal kerülnek uniós szinten harmonizálásra a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására vonatkozó szerződések egyes vonatkozásai,^[1] erre tekintettel pedig vitán felül áll, hogy egy hézagpótló uniós szabályozásról van szó.

II. A 2019/770-ES IRÁNYELV SZERINTI SZERZŐDÉSSZERŰSÉG ÉS NÓVUMOK A MAGYAR GYAKORLATBAN

1. A szerződésszerűség szubjektív és objektív kritériumai

A korábbi tanulmányban már foglalkoztunk az Irányelv magyar jogba történő átültetésével, az implementációs aggályokkal, az Irányelv megalkotásának előzményeivel, ezért ebben a tanulmányban a konkrét szabályozási újdonságok, digitális tartalmak és szolgáltatások esetén megjelenő nívumok, illetőleg a felmerülő dilemmák kerülnek megvilágításra.

A szerződésszerűség kérdésköre a Digitális irányelv-, illetve az ezt átültető, a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól szóló 373/2021. (VI. 30.) kormányrendelet (a továbbiakban: „Kormányrendelet”) magvát képezi, Gyekiczky szavaival élve a szerződésszerűség az „Alfája és az Omegája” a tárgyalat szabályozásnak, tekintettel arra, hogy a szolgáltatás hibás/hibátlan teljesítése, egyúttal a jogi felelősség megállapítása is a megfelelési követelmények teljesülésének függvénye.^[2]

A Digitális irányelv átültetése következtében a magyar szabályozás alapján a digitális tartalom és a digitális szolgáltatás szerződésszerűsége alatt az érthető, ha a kereskedő meghatározott kritériumoknak megfelelő szolgáltatást/tartalmat nyújt a fogyasztó számára – harmadik felek jogainak sérelme nélkül.^[3] A DCD irányelv valamennyi rendelkezését szinte változtatás nélkül ültette át a magyar jogalkotó (amely egyébként nem feltétlenül szerencsés minden esetben), így – hasonlóan a Digitális irányelv által felállított három, szerződésszerű-

[1] Ulrich, 2002, 2.

[2] Gyekiczky, 2023, 23.

[3] 373/2021 Korm. rendelet, 3. fejezet.

séget befolyásoló követelményhez – a 373/2021-es kormányrendelet is ezt az elvet követi, vagyis az alábbiak szerint differenciál: szerződésszerűség szubjektív követelményei, a szerződésszerűség objektív követelményei, valamint a digitális tartalom vagy a digitális szolgáltatás helytelen integrálásának esetköre.^[4]

Fontos kiemelni, hogy az objektív és szubjektív követelmények konjunktív feltételként jelennek meg az átültetett szabályozásban – szintén összhangban a Digitális irányelvvel, amely összhang a maximumharmonizációra tekintettel, illetve a széttagoltság csökkentése érdekében indokolt is volt –, amely egyébként szigorúbb megoldás, mint a DCD irányelv kidolgozása során benyújtott javaslatban^[5] szereplő feltételrendszer.^[6] Az irányelvre vonatkozó javaslat ugyanis csak abban az esetben rendelte volna alkalmazni a szerződésszerűség objektív kritériumait, ha a szerződés nem tartalmazza teljeskörűen és kellő részletességgel a digitális tartalomra vagy digitális szolgáltatásra vonatkozó követelményeket.^[7] A Kormányrendelet mellett a Polgári Törvénykönyv^[8] változatlanul a konjunktivitás elvét követi, de jóval tömörebben fogalmaz a Kormányrendeletben foglalt számos kritériummal ellentétben.^[9]

A szerződésszerűség követelményei eddig tehát a Ptk.-ban kerültek főszabály szerint meghatározásra,^[10] a digitális tartalmak és szolgáltatások térhódítása következtében azonban a Kormányrendelet külön szabályokat állapít meg az ilyen tárgyú fogyasztói szerződésekre.

a) Szubjektív kritériumok

A DCD irányelvvel összhangban, a Kormányrendelet alapján a digitális tartalom szolgáltatása vagy digitális szolgáltatás nyújtása akkor szerződészerű, ha a szerződés tárgyát képező szolgáltatás

- megfelel a szerződésben foglalt leírásnak, mennyiségnek, minőségnek, típusnak, valamint rendelkezik a szerződésben meghatározott funkcionalitással, kompatibilitással, interoperabilitással és egyéb, a szerződés szerinti jellemzőkkel;
- alkalmas a fogyasztó által meghatározott bármely célra, amelyet a fogyasztó legkésőbb a szerződés megkötésekor a vállalkozás tudomására hozott, és amelyet a vállalkozás elfogadott;

[4] 373/2021 Korm. rendelet 5. §, 19. §.

[5] Javaslat a digitálistartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló európai parlamenti és a tanácsi irányelvre (COM(2015) 634 final).

[6] Árva, 2018.

[7] Javaslat a digitálistartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló európai parlamenti és a tanácsi irányelvre (COM(2015) 634 final) 6. cikk (2).

[8] Ptk. 6: 157. § (1).

[9] Vékás, 2012, 70.

[10] Lásd még bővebben: Menyhárd, 2002.

- rendelkezik a szerződésben meghatározott valamennyi tartozékkal, használati útmutatóval – ideértve az üzembe helyezésre vonatkozó utasítást, a telepítési utasítást, valamint az ügyfélszolgálati támogatást; és
- biztosítja a szerződésben meghatározott frissítéseket.^[11]

Látható, hogy számos, szubjektív követelménynek meg kell felelnie a vállalkozás által nyújtott szolgáltatásnak, és ezek az előírások (elvárások) ugyanolyan jogi erővel bírnak (sőt, adott esetben erősebb jogi erővel rendelkeznek), mint a jogszabályon alapuló objektív kritériumok.

b) Objektív kritériumok

Amennyiben a szubjektív feltételek teljesülnek, a vállalkozásnak a szerződésszegés elkerülése érdekében azt is biztosítania kell, hogy

- a digitális tartalom vagy szolgáltatás alkalmas azokra a célokra, amelyeket azonos típusú szolgáltatás esetén jogszabály, műszaki szabvány vagy műszaki szabvány hiányában az irányadó magatartási kódex előír;
- rendelkeznie kell a fogyasztó által észszerűen elvárható azon mennyiséggel, minőséggel, teljesítmény- és egyéb jellemzőkkel – különösen a funkcionalitás, a kompatibilitás, a hozzáférhetőség, a folyamatosság és a biztonságosság tekintetében –, amely azonos típusú szolgáltatás esetén szokásos, figyelembe véve a vállalkozás, annak képviselője vagy az értékesítési láncban részt vevő más személy a szolgáltatás konkrét tulajdonságaira vonatkozó nyilvános – különösen hirdetésben vagy címkén tett – kijelentését;
- rendelkeznie kell a fogyasztó által észszerűen elvárható tartozékokkal és útmutatókkal – ideértve a csomagolást, illetve az üzembe helyezésre vonatkozó utasítást; és
- meg kell felelnie a vállalkozás által a szerződéskötést megelőzően mintaként, modellként bemutatott vagy próbaverzióként elérhetővé tett szolgáltatás tulajdonságainak, leírásának.^[12]

A szerződés teljes időtartama alatt a kereskedőnek biztosítania kell tehát mind a szubjektív, mind az objektív kritériumok fennállását, továbbá a vállalkozás – főszabály szerint – a szerződéskötést követően indokolatlan késedelem nélkül köteles a digitális tartalmat szolgáltatni, vagy a digitális szolgáltatást nyújtani a fogyasztónak, még hozzá a szerződéskötéskor rendelkezésre álló legfrissebb verzióban.^[13] Ez utóbbi kitételnek azért is lehet nagy jelentősége, hiszen a digitális tartalmak és szolgáltatások piacán folyamatos fejlődés tapasztalható, sorra jelennek meg az újabbnál újabb típusok, verziók például az egyes játékok-

[11] 373/2021 Kormányrendelet 5. § (2).

[12] Lásd még: Mantrov – Kärkliņš – Barkāne – Dāvida – Kārklis – Silionovs, 2022, 323-338.

[13] 373/2021 Kormányrendelet 17. §.

ból, szoftverekből, zenelejátszó alkalmazásokból, így a fogyasztó érdeke, hogy a szerződéskötés időpontjában az éppen aktuális, legfrissebb verziót kapja. A digitális tartalmak és szolgáltatások speciális szabályozást igényelnek, amit jól mutat az is, hogy a 771-es irányelv átültetéséhez képest az objektív kritériumok között számottevő eltérés fedezhető fel, éppen azért, hogy minél inkább a digitális tartalmakhoz és szolgáltatásokhoz illeszkedő feltételrendszer alakulhasson ki. Ezek közül kiemelhető az „elvárható észszerűség” követelménye, vagyis az adott szolgáltatásnak, tartalomnak olyannak kell lennie, olyan tulajdonságokkal, esetleges tartozékokkal kell rendelkeznie, amit a fogyasztó a különböző reklámok, nyilvános kijelentések alapján elvárhat.^[14]

A szerződésszegést eredményező szituációk sokszínűsége hatékony jogi reakciót kíván, méghozzá olyat, amely a digitális forradalom korszakában is megfelelő módon tudja biztosítani a fogyasztók védelmét. A jogszabályban rögzített biztosítékok mellett azonban – kihasználva a szerződési szabadság elvét – maguk a szerződéses felek is kialakíthatnak egyéb konfliktusfeloldó eszközöket – érdekérvényesítési lehetőségeiknek megfelelően.^[15] Az üzleti élet (pl. nemzetközi üzleti jog) által életre hívott intézmények mellett a vizsgált szabályozás szempontjából érdekesebbnek bizonyul a Kormányrendelet azon rendelkezése, amely alapján a felek a polgári jog által biztosított szerződésszegési eszközök egyes elemeit a szerződési szabadság, illetve a diszpozitivitás elvére tekintettel maguk töltik meg újszerű tartalommal. A Kormányrendelet a digitális tartalmak és szolgáltatások szerződésszerűségére vonatkozó egyedi követelményeit részletező fejezetben rögzíti, hogy a vállalkozás nem teljesít hibásan abban az esetben, ha a szerződéskötés időpontjában a fogyasztó külön tájékoztatást kapott arról, hogy a kívánt digitális szolgáltatás vagy tartalom bizonyos tulajdonsága eltér a szerződésszerűség objektív követelményeitől, és a fogyasztó ezt az eltérést külön, kifejezetten el is fogadta.^[16] Ennek megfelelően a vállalkozás jogi szempontból akkor is hibátlanul teljesít, ha az adott szolgáltatás nem felel meg valamely, jogszabályban/műszaki szabványban (...) rögzített minőségi követelménynek. Ennek fontos feltétele, hogy a fogyasztó erről megfelelő időben megfelelő tájékoztatást kapjon, és ezt az eltérést egyértelműen el is fogadja.

Érdemes figyelmet szentelni a frissítések kérdéskörének. A szerződésszegésnek idáig is számos módja létezett, a digitális kor vívmányai pedig csak tovább árnyalják e helyzetet. Újdonságként jelenik meg a frissítések biztosításának kötelezettsége a vállalkozás oldalán, amely a szerződésszerűség körében újszerűnek mondható.

[14] Gyekiczky, 2023, 40.

[15] Leszkoven, 2019.

[16] 373/2021 Kormányrendelet 18. § (2).

c) A frissítés mint szerződésszerűséget befolyásoló kritérium

A DCD irányelvet implementáló Kormányrendelet már a szerződésszerűség általános követelményei között, a szubjektív kritériumok alatt nevesíti a frissítések biztosításának kötelezettségét.^[17] A szabályozás kifejezetten előírja, hogy a fogyasztót egyrésztől értesíteni kell a digitális tartalom vagy szolgáltatás olyan frissítéseiről, amelyek a szerződésszerű állapot fenntartásához szükségesek, másrésztől az értesítésen felül ténylegesen meg is kell kapnia a fogyasztónak ezeket a frissítéseket. E körben azonban a fogyasztót is terheli bizonyos tevőleges magatartásban megnyilvánuló kötelezettség, ugyanis ha a fogyasztó nem telepíti észszerű határidőn belül a vállalkozás által rendelkezésre bocsájtott frissítéseket, bizonyos feltételek fennállása esetén a vállalkozás mentesülhet a hibás teljesítés alól. Ez akkor fordulhat elő, ha a hiba kizárólag a frissítés telepítésének hiányából fakad, feltéve, hogy a fogyasztó megfelelő tájékoztatást kapott annak elérhetőségéről, a frissítés elmulasztásának következményeiről, továbbá a frissítés fogyasztó általi helytelen telepítése, vagy annak elmulasztása nem a vállalkozás által átadott telepítési útmutató hibájából ered.^[18] Érzékelhető, hogy csak kifejezetten sok feltétel együttes fennállása esetén állapítható meg a fogyasztó „önhibája”, pontosabban mentesülhet a vállalkozás a hibás teljesítés alól. Ez is azt szolgálja, hogy a vállalkozások semmi esetre se tudjanak visszaélni erőfölényükkel. Polgári jogi szempontból már kevésbé üdvözlendő a frissítések biztosításának időtartamára vonatkozó, vállalkozókat terhelő kötelezettség. Amennyiben a digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás nyújtására irányuló szerződés határozott idő alatt nyújtandó, folyamatos szolgáltatásról szól, úgy a vállalkozás a frissítéseket a szerződés szerinti időtartam alatt köteles biztosítani. Ez a kikötés még indokoltnak is tűnik, azonban a jogirodalmat áttekintve meglehetősen éles kritikák érik az egyszeri vagy többszöri szolgáltatás esetén, Kormányrendelet által előírt frissítési kötelezettséget. Ezekben az esetekben ugyanis kvázi felső korlát nélküli határidőt ír elő a szabályozás a vállalkozásokat terhelő frissítési kötelezettségre vonatkozóan, bizonyos iránymutató, segítő kritériumok megadásával. Ezek az orientáló kritériumok a fogyasztó által ésszerűen elvárható idő, „figyelemmel a digitális tartalom vagy szolgáltatás típusára, céljára, a szerződéskötés körülményeire, a felek szokásaira (...). Emellett bizonyos esetekben a frissítések biztosításának időtartama a hibás teljesítésre vonatkozó helytállási kötelezettség időtartamával egyezik meg, azonban az említett esetkörben ez a kötelezettség a helytállási időn túl is fennállhat (pl. biztonsági frissítések).”^[19]

[17] Kormányrendelet 5. § (2) d).

[18] Kormányrendelet 18. §.

[19] Gyekiczky, 2023, 43-46.

2. A hibás teljesítés különös szabályai – A szakszerűtlen integrálás esete

Újdonságként jelenik meg a hibás teljesítés körében az adott digitális tartalom vagy szolgáltatás integrálásának^[20] megfelelő elvégzése. Ez a hibás teljesítéssel összefüggő esetkör egyébként a régi Ptk.-ban^[21] szereplő, szakszerű összeszerelésre vonatkozó rendelkezésekkel mutat bizonyos fokú hasonlóságot, azonban úgy látszik, a digitális kor kvázi újjáélesztette ezt a fordulatot és a Kormányrendeletben új formájában megjelenik.

Az integrálás körében kiemelt jelentőséggel bír tulajdonképpen a fogyasztó technológiai környezete, amelybe a digitális szolgáltatást vagy tartalmat ágyazzák, ugyanis attól, hogy a fogyasztó eszközén már elérhető a digitális tartalom, az még nem feltétlenül alkalmas a fogyasztó általi tényleges használatra. A digitális tartalomnak vagy szolgáltatásnak a megfelelő környezetbe ápolva a szerződés teljes időtartama alatt eleget kell tennie az objektív, illetve a szubjektív szerződésszerűségi követelményeknek is.^[22] A Kormányrendelet értelmében vállalkozás (kereskedő) hibásan teljesít, ha a digitális szolgáltatás-nyújtás vagy digitális tartalom-szolgáltatás hibája a fogyasztó digitális környezetébe való szakszerűtlen integrálásából fakad. Hibás teljesítés ebben az esetben viszont csak akkor kerülhet megállapításra, ha az integrálást a vállalkozás végezte el, vagy az ő felelősségvállalása mellett végezték el; vagy ha digitális tartalmat vagy szolgáltatást bár a fogyasztónak kell integrálnia, a szakszerűtlen integrálás mégis a vállalkozás által rendelkezésre bocsájtott integrálásra vonatkozó utasítások hiányosságaiból ered.^[23] Vita esetén a kereskedőnek (vállalkozásnak) kell bizonyítania, hogy az integrálás során szakszerűen járt el, illetve megfelelő és egyértelmű utasításokat adott a fogyasztónak. Itt érdemes azonban néhány gondolat erejéig kicsit alaposabban is megvizsgálni ezt az esetkört. A Kormányrendeletben szereplő „integrálás” definíció alapján a fogyasztó digitális környezete, illetve annak alkalmassága/megfelelősége szükséges a szerződésszerű integráláshoz. Felmerül azonban a kérdés, hogy a fogyasztó magánszférájának, személyes adatainak indokolatlan sérelme nélkül a vállalkozás mennyiben jogosult ezt a digitális érát ellenőrizni a szerződésszerű teljesítés érdekében. Ebben az esetben szintén felmerül a fogyasztó részéről egyfajta aktivitási tevékenység, ugyanis „a fogyasztó köteles együttműködni a vállalkozással annak érdekében, hogy a vállalkozás – a műszaki szempontból rendelkezésére álló és a fogyasztó számára a legkisebb beavatkozást igénylő eszközök alkalmazásával

[20] „Integrálás: a digitális tartalomnak vagy a digitális szolgáltatásnak a fogyasztó digitális környezetének különböző alkotóelemeivel való oly módon történő összekapcsolása és beillesztése, hogy a digitális tartalom vagy a digitális szolgáltatás a szerződésszerű teljesítésre vonatkozó követelményeknek megfelelően használható legyen.” (373/2021 Kormányrendelet 4. § 9.).

[21] 1959. évi IV. tv. 305. § (2).

[22] Gellén, 2017, 5.

[23] 373/2021 Kormányrendelet 19. §.

– meggyőződhessen arról, hogy a hiba oka a fogyasztó digitális környezete”.^[24] Ez a fordulat is jól tükrözi, hogy a digitális transzformáció ténylegesen hatással van a polgári jogi jogintézményekre, a szerződési jog szabályaira, ugyanis digitális tartalmak és szolgáltatások esetén jóval szorosabb együttműködési kötelezettség terheli a feleket a szerződésszerű teljesítés érdekében, mint például a hagyományos adásvételi, vagy vállalkozási típusú szerződéseknél. Digitális tartalmak/szolgáltatások integrálása esetében ez az elvárás olyan markánsan érvényesül, hogy amennyiben a fogyasztó nem tesz eleget együttműködési kötelezettségének – természetesen csak azt követően, hogy a vállalkozás megfelelően tájékoztatta erről a fogyasztót a szerződéskötés előtt^[25] –, tulajdonképpen visszafordul az addig fogyasztóra nézve kedvezőbb bizonyítási teher.

A bizonyítási teher kérdésköréhez érve éppen ideális a magyar szabályozási igazi újdonságával, vagyis a bizonyítási teher megreformálásával foglalkozni.

III. A 2019/770 EU IRÁNYELV IGAZI NÓVUMA – A BIZONYÍTÁSI TEHER MEGREFORMÁLÁSA

Jelentős újtásként jelenik meg az átültetés következtében a hazai szabályozásban a bizonyítási teherre vonatkozó szabályok megreformálása.^[26] Az implementálást megelőzően a Ptk. alapján fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az ellenkező bizonyításig vélelmezni kellett, hogy a fogyasztási cikkben az átadásától számított 6 hónapon belül felmerülő hiba már az átadás időpontjában létezett, kivéve, ha ez összeegyeztethetetlen a hiba jellegével vagy a termék természetével.^[27] Ebben az esetben fordított bizonyítási teher érvényesül(t), vagyis nem a fogyasztónak kell bizonyítania, hogy a fogyasztási cikk hibája már az átvételkor fennállt, hanem az eladónak (kereskedőnek) kell azt, hogy ez a hiba később keletkezett.^[28] A rendelkezés tagállami átültetését áttekintve, megállapítható, hogy közel egységes módon ültették át, néhány ország azonban kihasználta az akkori irányelv minimum harmonizálási záradékát és a fogyasztók javát szolgáló módosításokat vezetett be (Portugália például a megdönthető vélelem időtartamát 2 évre terjesztette ki).^[29] A DCD irányelv többek között az ehhez hasonló tagállami eltéréseket hivatott kiküszöbölni és maximális harmonizációs jelleggel egységes rezsimben biztosítani a fogyasztók jogait, ennek ellenére

[24] 373/2021 Kormányrendelet 21. § (6).

[25] 373/2021 Kormányrendelet 21. § (7).

[26] Lásd még: Carvalho, 2019.

[27] 1999/44/EK 5. cikk (3).

[28] Lásd még Fazekas, 2007.

[29] Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitálistartalom szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (első olvasat) – Általános megközelítés, Brüsszel, 2015/0287 (COD), 2017. június 1., 9.

meglepő, hogy éppen az igényérvényesítési határidők tekintetében enged eltérést nemzeti szinten.^[30]

A digitális tartalmak és szolgáltatások tükrében azonban egészen átértékelődik az eredeti, hat hónapos hibás teljesítési vélelem kérdése... A kereskedők/eladók jóval széleskörűbb ismeretekkel rendelkeznek a csúcstechnológiákkal, műszaki sajátosságokkal, know-how-val kapcsolatban, így bizonyára kedvezőbb helyzetben vannak a fogyasztóknál, amikor azt kell mérlegelni, hogy adott digitális szolgáltatás miért nem szerződésszerű, mitől hibás. A digitális tartalmak összetettségéből, állandó fejlődéséből adódóan a kereskedők jobban tudják ítélni, hogy a hibás teljesítés hátterében esetleg a fogyasztó digitális környezetének inkompatibilitása áll, avagy más okra vezethető vissza.^[31] A digitális technológiákban rejlő hibák sokkal később kerülhetnek felszínre, mint egy hagyományos termék esetén. Ha a fogyasztó megrendel példának okáért egy hagyományos hűtőszekrényt, hamar kiderül róla, hogy működik-e, vagy adott esetben nem hűt. Egészen eltérő megítélés alá esik az a helyzet, amikor a fogyasztó valamilyen okoseszközt, például egy okosórát vásárol, és csak hónapokkal később szembesül vele, hogy nem működik az egyik kívánt okos funkció. Ez még egy egészen egyszerű példának mondható, de az egyre összetettebb digitális tartalmak és szolgáltatások irányába haladva – pl. vírusirtó szoftverek – érzékelhetően erősödik a fogyasztó mögöttes technológiára kiterjedő információhiánya. Ezekben az esetekben az átlagosnál jóval több időbe telhet, mire az érintett felismeri a hiba okát, mely szerint esetleg szoftverhiba vagy épp telepítési hiányosságok lehetnek a háttérben – ha egyáltalán rendelkezik az ehhez szükséges műszaki ismeretekkel – így adódik a kérdés, hogy vajon indokolt-e meghosszabbítani azt az időtartamot, amíg a hibás teljesítés vélelme fennáll, vagyis amíg a bizonyítási terhet az eladót terheli.

A 2019/770-es irányelv 2017-es első olvasatának vitájából kiderül, hogy a bizonyítási teher megfordulását illetően egyes delegációk továbbra is a hat hónapos időszak mellett érveltek, mások inkább egy évet szorgalmaztak, míg néhány delegáció kétéves időszakot preferált volna. Az eltérő tagállami álláspontok alapján az elnökségnek kompromisszumos megoldást kellett találnia, így született meg a döntés az 1 éves időszakról.^[32] A DCD irányelv értelmében tehát 1 éven belül nem a fogyasztót terheli annak bizonyítása, hogy az adott digitális tartalomszolgáltatás vagy áru a teljesítés időpontjában nem volt szerződésszerű, ez ugyanis a kereskedő/eladó kötelezettsége. A fogyasztónak csak a szolgáltatás hibás jellegét,

[30] 2019/770 EU irányelv 11. cikk (2): „.....A 8. cikk (2) bekezdése b) pontjának sérelme nélkül, amennyiben a nemzeti jog alapján a kereskedő csak a teljesítést követő meghatározott időszakon belül felismerhetővé váló hiba esetén tartozik felelősséggel, ez az időszak nem lehet kevesebb, mint a szolgáltatás időpontjától számított két év.”

[31] 2019/770 (59).

[32] Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális tartalom szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (első olvasat) – Általános megközelítés, Brüsszel, 2015/0287 (COD), 2017. június 1.

szerződésszerűségének hiányát kell bizonyítania.^[33] Ez egy jelentős újítás, ugyanis ettől a változtatás minden bizonnyal hatással lesz a fogyasztói jogvédelem szintjének erősödésére. A nemzeti szabályok ütközésének csökkentése érdekében pedig az Európai Parlament 2019-ben lefolytatott első olvasata során kiegészítette a 2019/770-es irányelvet azzal, hogy kifejezetten megtiltja a tagállamok számára a bizonyítási teher megfordítására vonatkozó szabályoktól való eltérést.^[34] A magyar normaszöveg ezzel összhangban szabályoz, azzal, hogy a szükséges mértékben differenciál az egyszeri, időközönként visszatérő, illetve a határozott időre szóló szolgáltatásnyújtás között. „Ha a szerződés egyszeri szolgáltatásról vagy egyedi szolgáltatási cselekmények sorozatáról rendelkezik az ellenkező bizonyításig vélelmezni kell (...), hogy a teljesítés időpontjától számított egy éven belül a fogyasztó által felismert hiba már a teljesítés időpontjában fennállt.”^[35] Amennyiben a felek közötti szerződés a digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás adott időn belül történő folyamatos szolgáltatásáról rendelkezik, úgy főszabály szerint „a vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a szerződés szerinti időtartam alatt felismert hibával érintett szolgáltatás a szolgáltatás szerződés szerinti teljesítésének időszakájában szerződésszerű volt”. A fél éves időtartam egy évre történő meghosszabbítása meglátásom szerint indokolt és alátámasztható, tekintettel az egyre komplexebb technológiákra és a bennük rejlő hibák felismerésének nehézségi fokára, az ehhez legtöbb esetben elvárt speciális szaktudásra, műszaki ismeretek szükségességére. Természetesen a kereskedőkre ez egy nagyobb terhet ró, a klasszikus fogyasztási cikkekhez képest kétszer olyan hosszú ideig tartoznak helytállási kötelezettséggel, azonban amennyiben digitális tartalmakat vagy digitális szolgáltatásokat nyújtanak, elvárható, hogy igazodjanak a kor kívánalmaihoz és a fogyasztók érdekeihez.^[36] Mindez egyébként még ösztönzőleg is hathat a kereskedőkre, hiszen még inkább érdekeltnek lesznek abban, hogy azt a szaktudást – amivel egyébként is rendelkeznek az általuk szolgáltatott tartalom kapcsán – tovább mélyítsék, bővítsék, még hatékonyabban megválaszolva az egyes fogyasztói panaszokat, és még pontosabban értékelve az esetleges hibás teljesítés fennállását vagy fenn nem állását.

Érdekes változás még a fogyasztókat terhelő értesítési kötelezettség. Az eddigi szabályozást tekintve a 1999/44/EK irányelv értelmében a hiba felismerésétől számítva két hónap állt a fogyasztók rendelkezésére, hogy a hibáról értesítsék az eladót, az értesítés elmulasztása pedig a jogorvoslathoz való jog elvesztését vonta maga után.^[37] 11 tagállamban^[38] azonban nem volt kimondot-

[33] 2019/770 12. cikk, 2019/771 11. cikk.

[34] A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló, 1999. május 25-i 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv végrehajtásáról, közlte a gyártó közvetlen felelősségének bevezetésére vonatkozó elemzésről, Brüsszel, COM(2007) 210 „végleges”, 2007.04.24.

[35] 373/2021 Kormányrendelet 21. § (3).

[36] Lásd még: Goicovici, 2020.

[37] 1999/44/EK 5. cikk (2).

[38] Ld. pl. Ausztria, Bulgária, Németország.

tan ilyen fogyasztói kötelezettség, míg 12 másik tagállamban^[39] a két hónapos szabály érvényesült, néhány esetben pedig egészen eltérő határidőt állapítottak meg az országok (pl. Magyarország: „késelem nélkül”^[40]). Az új DCD irányelv – hasonlóan ikerpárjához – mindezt felülírja, és a fogyasztói jogérvényesítést semmilyen értesítéstől nem teszi függővé. (A 2019/771-es irányelv fenntartja ugyan a tagállamoknak a jogot a 2 hónapos értesítési kötelezettség bevezetésére, ám ennek elmaradása esetére nem szankcionál.) A Digitális irányelv kifejezetten megtiltja a fogyasztói jogérvényesítés értesítéstől való függővé tételét.^[41] Ennek mögöttes jogpolitikai indoka abban rejlik, hogy a fogyasztók többletkötelezettségeit csökkenteni szükséges, továbbá a vállalkozásokat mentesíteni kell szükségtelen kiadásoktól, költségektől, belső piaci megfontolásból.^[42]

1. A kétlépcsős jogorvoslati rendszer újragondolása

A szerződésszerű teljesítés újszerű elemeinek áttekintése után a hibás teljesítés esetén fogyasztó rendelkezésére álló jogorvoslati eszközök vizsgálata indokolt. A DCD irányelv – és ikerpárja – előtti időszakban a 1999/44/EK irányelv nem szerződésszerű teljesítés esetén elsősorban a kicserélés, kijavítás lehetőségét biztosította, majd második szinten az árcsökkentést, elállást tette lehetővé a fogyasztó számára.^[43] A tagállamok eltérő módon ültették át akkoriban ezt a rendelkezést, Litvániában, Portugáliában például a fogyasztó szabadon választhatott a jogorvoslati lehetőségek közül.^[44] A tagállamok eltérő gyakorlataiból alapvetően két uralkodó felfogás következik: egyik szabályozási irány alapján indokolt a hierarchikus sorrendiség fenntartása, míg más nézetek szerint erre nincs kifejezetten szükség, és teljes szabadságot kellene biztosítani a fogyasztónak a választás kapcsán.^[45] A DCD irányelv a jogorvoslatok közti sorrendiséget preferálja, és ezt kívánja uniós szinten harmonizálni. Az átültetést követően a magyar normaszöveg szerint hibás teljesítés esetén a fogyasztó a digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás szerződésszerűvé tételét kérheti, a vételár arányos csökkentésében részesülhet, vagy megszüntetheti a szerződést. Ez a hierarchikus rendszer egyértelműen teljesítésorientált, vagyis elsődlegesen a szerződésszerű teljesítést részesíti előnyben, szemben a többi jogorvoslati lehetőséghez.^[46] Az, hogy a szerződésszerű állapot helyreállítása miként történjék,

[39] Ld. pl. Belgium, Ciprus, Finnország, Málta.

[40] Ptk.: 6:162. § (2)-(3).

[41] 2019/770 (11).

[42] Vanherpe, 2020, 270.

[43] 1999/44/EK 3. cikk (2)-(3).

[44] A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló, 1999. május 25-i 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv végrehajtásáról, közte a gyártó közvetlen felelősségének bevezetésére vonatkozó elemzésről, Brüsszel, COM(2007) 210 „végleges”, 2007.04.24., 7.

[45] Gellén, 2017, 4., 7.

[46] Jozefien, 2020, 265-266.

a kereskedő választásán múlik az új szabályozás szerint. A Kormányrendelet e körben kimondja, hogy „A kijavításra vagy kicserélésre vonatkozó kellékszavatossági jog gyakorlása esetén a digitális tartalom vagy a digitális szolgáltatás műszaki jellemzőitől függően a vállalkozás megválaszthatja a digitális tartalom vagy a digitális szolgáltatás szerződésszerűvé tételének módját”,^[47] ennek megfelelően a kereskedő választhat, hogy teljesen új verziót biztosít a digitális tartalomból a fogyasztónak, vagy frissítéseket nyújt, amely révén ismét szerződésszerű lesz a szolgáltatás.

A magyar Polgári Törvénykönyv a szavatossági jogokat szintén a kétlépcsős rendszer szerint, rangsorolva alkalmazza,^[48] bár ott érdemi módosítás az irányelvek következtében nem történt, csupán egyetlen egy ponton, melyről a következőkben teszünk említést.

Hibásan szolgáltatott digitális tartalom vagy szolgáltatás esetén a fogyasztó főszabály szerint jogosult kijavításra, kicserélésre, kivéve, ha ez a kereskedő számára aránytalan költséggel járna, vagy lehetetlennek bizonyul. Ez esetben fontos változás, hogy a kereskedő felelősségének nem lesz időbeli korlátja, hiszen – a javakkal ellentétben – a digitális tartalmakat nem fenyegeti az elhasználódás, kopás veszélye.^[49] Amennyiben a digitális tartalomszolgáltatás vételár ellenében történik, a fogyasztó jogosult a vételár arányos csökkentésére, illetve – ha a hiba nem jelentéktelen – a szerződés megszüntetésére –, mindezt a DCD irányelvben – így a Kormányrendeletben^[50] – felsorolt 5 feltétel bármelyikének teljesülése esetén.^[51] A szerződés megszüntetésekor a kereskedő köteles visszatéríteni a fogyasztó által megfizetett teljes összeget, kivéve azt az időszakot, amely alatt – folyamatosan nyújtott szolgáltatás esetén – a digitális tartalom szerződésszerű volt.^[52]

A fogyasztó a szerződés megszüntetésére jogosult abban az esetben is, amennyiben a kereskedő elmulasztja a digitális tartalom/szolgáltatás indokolatlan késedelem nélküli, előírt határidőn belül történő nyújtását.^[53] Az elnökségi kompromisszum alapján azonban a fogyasztónak először „második esélyt” kell adnia a szolgáltatónak – felhívás útján –, és csak azután szüntetheti meg a szerződést, ám bizonyos esetben ennek hiányában is jogosult a megszüntetésre, azonnali hatállyal. E mögött a kereskedők és fogyasztók érdekeit egyaránt szolgáló jogpolitikai cél húzódik.^[54]

Ami Ptk. szabályrendszerét illeti, ténylegesen csak nagyon kis részben módosult, pontosabban kiegészítésre került, a kellékszavatosságra vonatkozó ren-

[47] 373/2021 Kormányrendelet 22. § (3).

[48] Farkas, 2014, 347.

[49] 2019/770 EU irányelv 14. cikk (3).

[50] 373/2021 Kormányrendelet 22. § (1).

[51] 2019/770 EU irányelv 14. cikk (4).

[52] 2019/770 EU irányelv 16. cikk (1).

[53] 2019/770 EU irányelv 13. cikk.

[54] Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális tartalom szolgáltatására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (első olvasat) – Általános megközelítés, Brüsszel, 2015/0287 (COD), 2017. június 1., 7.

delkezések körében. A Ptk. 6:159. § szakasza új bekezdéssel egészült ki – (2a) –, mely szerint a fogyasztó a hibásan szolgáltatott digitális tartalmat vagy a hibásan nyújtott digitális szolgáltatást – egyúttal a 771-es irányelv értelmében az ingó dolognak minősülő hibás árut – a kötelezett költségére maga nem javíttathatja ki, illetve mással sem javíttathatja ki azt. Ennek mögöttes indoka abban ragadható meg, hogy ezek a szolgáltatások és tartalmak, csúcstechnológiák olyan összetettek, hogy annak megfelelő kijavítása csak az azt szolgáltató fél által történhet, ténylegesen hozzáértő szakértők/szakszerviz által.

IV. A RÉSZLEGES SZERZŐDÉSSZEGÉS ÉRTELMEZÉSI KÉRDÉSEI DIGITÁLIS TARTALMAK ÉS DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK ESETÉN – DE LEGE FERENDA

A digitális tartalmak és szolgáltatások megjelenésével, szerződési jogban történő leképezésével egyidejűleg újszerű kihívások jelennek meg jól láthatóan a hibás teljesítés körében, jóval árnyaltabb és részletesebb előírások vonatkoznak az ilyen típusú termékek szerződésszerűségére. Az eddig tárgyalt esetkörök a szerződésszegést általában rendezik, azonban a digitális technológiák esetén kiemelt jelentősége van annak, hogy az adott szolgáltatást egyszeri jelleggel, több alkalommal – visszatérő jelleggel, vagy éppen egy meghatározott időtartam alatt folyamatosan biztosítja a vállalkozás. A részleges szerződésszegés esetköre több kérdést is felvet az új szabályozás kapcsán, különösen akkor, ha a fogyasztó a szolgáltatásért cserébe személyes adatok bocsájt a vállalkozás rendelkezésére, vagy ezt vállalja. Mindenekelőtt célszerű felvázolni, mi értendő egyszeri, többszöri, illetve folyamatos szolgáltatás alatt a DCD irányelv terminológiája alapján.

- egyszeri szolgáltatás: „Digitális tartalom fogyasztónak történő szolgáltatása vagy digitális szolgáltatás fogyasztónak történő nyújtása történhet egyszeri jelleggel, például abban az esetben, amikor a fogyasztók elektronikus formában töltenek le könyvet és azt saját készülékükön tárolják.”^[55]
- többszöri szolgáltatás: „Ehhez hasonlóan a szolgáltatás ilyen egyedi aktusok sorozatából is állhat, amikor például a fogyasztók hetente linket kapnak egy új elektronikus könyv letöltéséhez.”^[56]
- folyamatos szolgáltatás: „A digitális tartalom szolgáltatására, illetve a digitális szolgáltatás nyújtására adott időszakon keresztül folyamatosan is sor kerülhet. A folyamatos szolgáltatás olyan esetekre is kiterjedhet, amikor a kereskedő meghatározott vagy meghatározatlan időre tesz elérhetővé egy digitális szolgáltatást a fogyasztó számára, például két éven keresztül felhőalapú tárhelyet, vagy közösségimédia-platformon határozatlan időre tagságot biztosít.”^[57]

[55] 2019/770 EU irányelv Preamb. (56).

[56] 2019/770 EU irányelv.

[57] 2019/770 EU irányelv Preamb (57).

A Kormányrendelet a Digitális irányelv alapján lehetővé teszi a személyes adat rendelkezésre bocsátását^[58] mint kvázi ellenszolgáltatást,^[59] azzal, hogy a preambulumban kifejezésre juttatja, hogy maradéktalanul elismeri, hogy „a személyes adatok védelme alapvető jog, és hogy ezért a személyes adatok nem tekinthetők árunak, ennek az irányelvnek biztosítania kell, hogy ezen üzleti modell keretében a fogyasztókat szerződéses jogorvoslatok illessék meg”. Eltekintve a személyes adat mint lehetséges ellenszolgáltatás beható vizsgálatától, jelen tanulmányban a korábban előrevetítettek szerint abban a körben foglalkozom ezzel a kérdéssel, amennyiben a részleges szerződésszegés esetét érinti.

Az átültetés következtében hatályos magyar szabályozás jelenleg kifejezetten azt az esetkört rendezi, amikor a fogyasztó (összegekre meghatározható) vételárát fizet a szolgáltatásért, mely során részleges szerződésszegés esetén élhet az arányos árleszállítás lehetőségével. A Kormányrendelet szerint „Ha a szerződés meghatározott időtartamon keresztül nyújtott folyamatos szolgáltatásról rendelkezik, az ellenszolgáltatás arányos leszállításának arra az időtartamra kell vonatkoznia, amely időtartam alatt a szolgáltatás nem volt szerződésszerű.”^[60] A szabályozás nem fedi le azt az esetkört, amennyiben személyes adat az ellenszolgáltatás folyamatos szolgáltatás – illetve adott esetben többszöri szolgáltatás – esetén. Adódik a kérdés: mi jár a fogyasztónak a nem szerződésszerű időszakokra (az arányos árleszállítás „helyett”)? További érv a szabályozási hiátus rendezésének szükségessége mellett, hogy a hibás teljesítés körében a jelentéktelen hiba esetére is differenciál a szabályozás a személyes adat vs. vételár között, tekintettel arra, hogy a fogyasztónak a vételár arányos csökkentésének lehetősége híján csupán ez a jogsegély „marad”.^[61] A Ptk. 6:159 (3) bekezdése értelmében ugyanis jelentéktelen hiba miatt elállásnak nincs helye, a Kormányrendelet szerint azonban, amennyiben a fogyasztó személyes adatokat ad át a vállalkozásnak, úgy jelentéktelen hiba esetén is jogosult a szerződést megszüntetni,^[62] tehát itt is rendelkezésére áll bizonyos értelemben egyfajta jogorvoslati lehetőség.^[63]

Ilyen jellegű, részleges szerződésszegés esetén a teljes szerződéstől elállhatna a jogosult, azonban tekintettel arra, hogy az irányelv célja elsődlegesen a szerződésszerű helyzet megteremtése és fenntartása, célszerű lenne a *pacta sunt servanda* elvet támogató eszközt biztosítani. Erre tekintettel két felvetésem merült fel, melyek az alábbiak:

[58] 373/2021 Kormányrendelet 1. § (3).

[59] A személyes adat mint ellenszolgáltatás kérdésköre jelenleg vitatott, ennek elemzése külön tanulmány tárgyát fogja képezni.

[60] 373/2021 Kormányrendelet 22. § (5).

[61] Vékás, 2021.

[62] 373/2021 Kormányrendelet 22. § (7).

[63] Lásd még: Goicovici, 2021.

- Felvetés I.: amennyiben személyes adat az „ellenszolgáltatás”, úgy a részleges szerződésszegéssel érintett időtartammal, azonos tartammal meghosszabbított hozzáférés/használati jog (...) illelhetné meg a jogosultat (fogyasztót), a szerződésszerű állapotra történő törekvés, továbbá fogyasztói jogorvoslat biztosítása érdekében.
- Felvetés II.: a Ptk.-ban általánosságban szabályozni kellene a részleges szerződésszegést digitális tartalmak/szolgáltatások – egyúttal áruk, illetve digitális elemet is tartalmazó áruk nyújtása – esetére irányadó jogorvoslati lehetőségeket.

Az I. felvetéssel összefüggésben az alábbi indokokat fogalmaztam meg. Gyakorlati kérdésként merülhet fel, ha egy fogyasztó például egy online adatbázishoz csupán regisztrációval nyer hozzáférést, vagyis a személyes adataival „fizet” a digitális tartalomért/szolgáltatásért, azonban a rendszer például 1-2 hétig, radikális esetben néhány hónapig nem elérhető, nem működik megfelelően, akkor adott esetben a fogyasztónak érdekében állhat a szolgáltatás meghosszabbított használata, ha már az árleszállítás lehetősége fogalmilag kizárt, illetve ténylegesen érdeke fűződik a szerződéses jogviszony fenntartásához, tehát elállni nem kíván a szerződéstől. Ezekben az esetekben javaslatom alapján a vállalkozás a „részleges szerződésszegéssel” – amennyiben a szolgáltatás osztható vagy oszthatatlan jellegére tekintettel ez egyébként értelmezhető – érintett időtartammal egyenértékű időtartammal meghosszabbítaná a szolgáltatás nyújtását, amennyiben a jogosult ezt elfogadja. Ekkor kvázi „ingyenesen” szolgáltatna az eredeti szerződéses tartamnál hosszabb ideig a vállalkozás, azonban ez valójában mégsem lenne ingyenes, hiszen a fogyasztó ekkor is „fizet” az adataival, azonban előfordulhatnak olyan esetek, amikor a fogyasztónak igenis érdeke fűződne az ilyen jellegű jogsegélyhez. Egy másik példát alapul véve, ha egy két éves időtartamra szóló tárhelyszolgáltatást igényelt a fogyasztó, amely során összevetve 1 hónapig nem volt szerződésszerű a szolgáltatás, akkor további egy hónap használati jogosultságot kapna a fogyasztó, amennyiben szerződéses érdeke ezt kívánja. Kérdéses persze, hogy ez mennyire lenne a gyakorlatban praktikus és életszerű, ha például csak pár perc a nem szerződészerű teljesítés – például nagyon rövid ideig tartó rendszer-kiesés –, akkor ez az eset nem lenne releváns, azonban maga a DCD irányelv is tartalmaz hasonló rendelkezést, amely analógiaképp szolgálhatna: „A digitális tartalom szolgáltatásának vagy a digitális szolgáltatás

nyújtásának rövid ideig tartó zavarai hibás teljesítésnek tekintendők, amennyiben ezek meghaladják az elhanyagolható mértéket, vagy ismétlődnek.” [64]

Az I. számú felvetés lényegét az alábbi táblázat foglalja össze:

Vizsgálati szempontok	Egyszeri szolgáltatás	Többszöri szolgáltatás	Folyamatos szolgáltatás
Részleges szerződésszegés értelmezhető-e? (osztható/oszthatatlan szolgáltatás?)	főszabály: nem („oszt-hatatlan”)	főszabály: igen („osztható”)	főszabály: igen („osztható”)
Mi a részleges szsz. jogkövetkezménye, ha a vételár pénzben kifejezhető?	nem értelmezhető	a szsz. jogkövetkezményei az adott rész tekintetében állnak be, érvényesülhet az arányos árleszállítás	a szsz. jogkövetkezményei az adott rész tekintetében állnak be, érvényesülhet az arányos árleszállítás
Mi a részleges szsz. jogkövetkezménye, ha a „vételár” személyes adat?	általános szerződés-szegési szabályok	részleges szerződésszegés esetén nincs árleszállítás, ehelyett a jogosult elállhat a teljes szerződéstől, vagy ha érdeke fűződik így is a további szolgáltatáshoz, akkor változatlanul fennmarad a jogviszony, de ebben az esetben a részleges szerződésszegéssel érintett szolgáltatásért nem éri „kárpótlás”, mint az arányos árleszállításnál, tekintettel arra, hogy a személyes adatok „részbani visszaszolgáltatása” fogalmilag nem értelmezhető, kivéve, ha alkalmazhatóvá válik a fenti javaslat	részleges szerződésszegés esetén nincs árleszállítás, ehelyett a jogosult elállhat a teljes szerződéstől, vagy ha érdeke fűződik így is a további szolgáltatáshoz, akkor változatlanul fennmarad a jogviszony, de ebben az esetben a részleges szerződésszegéssel érintett szolgáltatásért nem éri „kárpótlás”, mint az arányos árleszállításnál, tekintettel arra, hogy a személyes adatok „részbani visszaszolgáltatása” fogalmilag nem értelmezhető, kivéve, ha alkalmazhatóvá válik a fenti javaslat

1. táblázat: az I. számú felvetés
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[64] 2019/770 EU irányelv Preamb (51).

A II. számú felvetés részben összefügg a fentiekkel, azonban ez a szabályozási kiegészítés szélesebb körben érvényesülne. Áttekintve a Ptk. hibás teljesítésre, illetve részleges szerződésszegésre vonatkozó részeit, a 6:159. § szakaszt érdemes lehetne kiegészíteni egy olyan rendelkezéssel, amely a fogyasztó számára jogorvoslati lehetőséget biztosít a vállalkozás részleges szerződésszegése esetére. Ebben a körben egyetértek Vékás Lajos javaslatával, mely szerint az alábbi kiegészítés lenne javasolt:

Az új Ptk. 6:159 § szakasza a következő új bekezdéssel egészülhetne ki: „(5) Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a fogyasztó akkor is elállhat a szerződéstől, ha a hibás teljesítés csak a szolgáltatás egy részét érinti, de nem várható el a részleges teljesítés elfogadása.”^[65]

Vékás professzor normajavaslatja kellően általános, nem szűkít csupán a digitális tartalmak és szolgáltatások esetkörére, így megfelelően alkalmazható lenne valamennyi, részleges szerződésszegéssel érintett szituációra. Ezen kiegészítő javaslatot továbbgondolva, érdemes majd felülvizsgálni, hogy az ellálláson felül esetleg más kellékszavatossági igény érvényesítése is értelmezhető lehetne-e a fogyasztó számára akkor, ha a vállalkozás „csupán” részben szegi meg a szerződést, bár jelenlegi álláspontom szerint így teljes a javaslat. Természetesen az I. számú felvetést is összhangba kellene hozni ezen Ptk. módosítással, nem figyelmen kívül hagyva – ahogy jelen tanulmány arra korábban ki is tért – a Kormányrendelet és a Ptk. szabályainak „együttes alkalmazását”-ra vonatkozó aggályokat.^[66] Mindenképp egy megfontolt módosítás lenne indokolt, például a Kormányrendelet módosítása a felvetés I. alapján, tekintettel arra, hogy az a problematika egy speciális esetkörre vonatkozik, emellett a Ptk. itt feltüntetett módosítása.

V. ZÁRÓ GONDOLATOK

A jelen tanulmány kereteit képező vizsgálódások végéhez érve az a meggyőződése alakult ki, hogy a digitalizációs forradalom napjainkat meghatározó jelenléte, az újabbnál újabb technológiai vívmányok piacra kerülése és a tagállamokban uralkodó egyes szerződési jogi szabályok diszharmóniája mindenképpen igényelte az új jogi szabályozást. Akár laikusként, akár jogi szemüvegen keresztül vizsgálódik az ember, nem lehet elmenni amellett, hogy a növekvő információáradatra – ez által a kiszolgáltatottságra – tekintettel szükség van a fogyasztóvédelem szintjének növelésére, bizonyos szerződési jogi intézmények megreformálására.

A Bizottság jókor ismerte fel és indította el az iker-irányelvekre irányuló jogalkotási folyamatot, amelyek alapvető célja a valódi digitális egységes piac megvalósítása és a jogbiztonság erősítése. További, kapcsolódó cél a magas szintű

[65] Vékás, 2021, 75.

[66] Lásd még Fazekas, 2022.

fogyasztóvédelem megteremtése, amely a digitális szolgáltatások nyújtására és digitális tartalmak szolgáltatására, valamint a digitális elemet (is) tartalmazó áruk adásvételére irányuló szerződések egyes kérdéseinek harmonizációjával érhető el. Az irányelvek egyértelműen elismerik, hogy a fogyasztók helyzete egyre kiszolgáltatottabb, aligha vannak tisztában egyes hibás teljesítés esetén szükségessé váló jogorvoslati lehetőségeikkel, ugyanakkor a vállalkozások járólékos költségeit is csökkenteni kell, törekedve a versenyképesség fenntartására.

Az irányelv(ek) tükrében a magyar szabályozásnak is célul kell kitűznie olyan fogyasztóvédelmi szabályozási gyakorlat kialakítását, amely lépést tart a kor technológiai vívmányaival, megfelelő jogi keretet biztosít számukra, továbbá az uniós normákkal összhangban minden megtesz annak érdekében, hogy magas szintű fogyasztóvédelmi szabályozás érvényesüljön hazánkban.

IRODALOM

- Árva Máté László (2018): A szerződésszerűség a digitális egységes piac perspektívájából. In: *Acta Universitatis Szegediensis*. 2018/1. sz.
- Carvalho, Jorge Morais (2019): Sale of Goods and Supply of Digital Content and Digital Services – Overview of Directives 2019/770 and 2019/771. In: *Journal of European Consumer and Market Law*. Vol. 8/2019, Issue 5, October.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3428550>.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (2022): *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gellén Klára (2017): Az egységes digitális piaci stratégia törekvései az áruk távértékesítése és a digitális tartalom körében. In: *Gazdaság és Jog*. 2017/4. sz.
- Goicovici, Juanita (2020): The Traders' Liability for Lack of Conformity of the Digital Content and of the Digital Services, as Regulated by Directive (EU) 2019/770. In: *Analele Stiintifice Ale Universitatii Alexandru Ioan Cuza Din Iasi Stiinte Juridice*. Vol. 66/2020, Supplement Issue.
- Goicovici, Juanita (2021): Unilateral Termination and Adjustment of the Consumer Contract on Digital Content. In: *Regional Law Review*.
DOI: https://doi.org/10.18485/iup_rlr.2021.2.ch17.
- Gyekiczky Tamás (2023): *Digitális kihívás – Magánjogi válasz*. Patrocinium Kiadó, Budapest.
- Menyhárd Attila (2002): Fogyasztói adásvétel és jótállás. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 4. évf., 2002/1. sz.
- Leszkoven László (2019): *Szerződésszegés a polgári jogban*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958668>.
- Mantrov, Vadim – Kärklis, Jānis – Barkāne, Irēna – Dāvida, Zanda – Kärklis, Salvis – Silionovs, Kristaps (2022): Deviation from Objective Requirements for Conformity With a Contract of Digital Content or Digital Service: The Assessment of Its Use. In: *JIPITEC*. Vol. 13/2022, No. 3.
- Ulrich Ágnes (2022): A digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló (EU) 2019/770 irányelv elfogadásának körülményei, az irányelv jelentősége és egyes főbb rendelkezései. In: *Európai Jog*. XXII. évf., 2022/5. sz.

- Vanherpe, Jozefin (2020): White smoke, but smoke nonetheless: some burning questions regarding the Directives on sale of goods and supply of digital content. In: *European Review of Private Law*. Vol. 2/2020.
- Vékás Lajos (2021): Az uniós fogyasztó szerződési jog megújítása és az új irányelvek átültetése. In: *Magyar Jog*. 2021/2. sz.
- Wellman György (szerk.) (2007): *Polgári jog – kötelmi jog – második, átdolgozott, bővített kiadás, Az új Ptk. magyarázata V/VI*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 373/2021. (VI. 30.) Kormányrendelet a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól.
- Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és Tanács 1999. május 25-i 1999/44/EK Irányelve a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló, 1999. május 25-i 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv végrehajtásáról, közte a gyártó közvetlen felelősségének bevezetésére vonatkozó elemzésről, Brüsszel, COM(2007) 210 „végleges”, 2007.04.24.
- Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitálistartalom szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (első olvasat) – Általános megközelítés, Brüsszel, 2015/0287 (COD), 2017. június 1.
- Javaslat a digitálistartalom-szolgáltatásra irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló európai parlamenti és a tanácsi irányelvre, Brüsszel, COM(2015) 634 final, 2015.12.09.

Szerényi Gábor grafikája

Az olasz kiberbiztonság egyes aspektusai 2023-ban

ABSTRACT

Cybersecurity is of paramount importance at the individual, corporate, and public levels. At the individual level, cybersecurity is essential to protect personal information online, preventing data and identity theft and financial loss. At the corporate level, cybersecurity plays a critical role in protecting confidential corporate information and intellectual property. Organizations must ensure the integrity of their systems to maintain customer confidence and remain competitive in the marketplace. Data leaks and cyber-attacks can have serious financial and legal consequences for companies. At the public level, cybersecurity is essential for national security and the protection of citizens. The state must be prepared to protect critical infrastructure, including energy networks, transportation systems, and communications networks. With a population of nearly 60 million people and serious demographic, educational, and economic challenges, Italy has a lot at stake in terms of cyber defense: the growth rate of detected cyber attacks is skyrocketing, with a +169% increase between 2021 and 2022, compared to an average global increase of 21%. According to the Italian police report on the extent of online fraud committed in the first half of 2023 (a period of only six months!), a total of 7,661 cases were reported in five categories (real estate, emotional fraud, online trading, e-commerce, other), with a total of €58,253,567 in material damage.

Keywords: cyberspace ■ cybersecurity ■ SMEs ■ Italy ■ vulnerability

I. BEVEZETÉS

A kiberbűnözési események száma 2023-ban tovább nőtt, és az elkövetkező évekre vonatkozó előrejelzések sem a legfényesebbek. A Cybersecurity Ventures – a világ vezető kibergazdasági kutatószervezete – szerint 2025-re a világot 10,5 billió dollár értékű kibertámadás éri majd, szemben a 2021-es 6 billió dollárral.

Éppen a zűrzavaros helyzet s az egyre komolyabb visszhangot kiváltó esetek (pl. a Westpool botrány 2023. december 08-án) miatt az olasz

média figyelme a témára exponenciálisan megnőtt, így a vállalatok és az állami szervezetek is egyre inkább tudatában vannak a kiberbiztonság stratégiai fontosságának Olaszországban is.

Egy Meltwater által készített „Digital 23” nemzetközi felmérés a kiberincidensek olasz vetületéről meglepő adatokat publikált. Olaszország kicsit kevesebb, mint 59 millió összlakosa (0–100+ évig!) 78,2 millió mobiltelefon-felhasználót (SIM-kártya-birtokost) tesz ki, vagyis a lakosság 132,6%-a rendelkezik mobiltelefon-előfizetéssel/SIM-kártyával. Ez a gyakorlatban jelentheti a magán és a céges mobiltelefonok miatti duplázódást, illetve a mobiltelefonban és a táblagépben vagy a mobilnethez szükséges „pen”-ben a SIM-kártyák miatti duplázódást. A lakosság 86,1%-a (vagyis ésszerűen a nagyjából 12 év alatti és a 90 év feletti lakosokat leszámítva mindenki) 50,78 millió lakos internethasználó, és 43,9 millió fő, az összlakosság 74,5%-a rendelkezik aktív szociálismédia-fiókkal (Facebook, Instagram, Tik-Tok, Pinterest, WhatsApp, Messenger). A felhasználók (mint magánszemélyek) a nemzetközi felméréshez viszonyítva hasonló okokból lépnek fel a virtuális térbe: hogy tájékozódjanak, szeretteikkel/barátaikkal kapcsolatot tartsanak, szabadidejüket töltsék, inspirációt keressenek tennivalókhöz vagy megvásárolható termékekhez (inkluzíve online shopping), vagy konkrét tartalmat, pl. videót keressenek. Pénzügyeit az olasz felhasználók több mint egyharmada online intézi.

A felmérés szerint Olaszországban a leggyakrabban használt közösségi platformok rangsorát a WhatsApp vezeti, a 16–64 éves olasz lakosság 89%-a használja, míg a Facebook és az Instagram 78%-kal, illetve 73%-kal a dobogó második és harmadik fokát foglalják el, a Messengert és a Telegramot megelőzve. TikTokot a 16–64 évesek 38%-a használ.

A felmérés összefoglalójában „rémisztő” átlagos fogyasztási/felhasználási statisztika született: az olaszok továbbra is – a Covid-évek óta, melyek Olaszországban komoly fogyasztói ugrást generáltak a szigorú kijárási tilalmak miatt – sok időt töltenek az interneten, mind a keresőmotorokban, mind a közösségi médiában, fejenként átlagosan minden nap legalább napi 6 órát.^[1]

Ez nem csupán az online értékesítésnek, de a kiberbűnözőknek is óriási potenciált jelent. Hiszen az elmúlt évek digitális robbanását egyáltalán nem követte, nem kísérte (s megelőzni végképpen nem előzte meg) egy digitális fogyasztói tudatosság kialakulása, kialakítása/nevelése Olaszországban sem. Az olasz belügyminisztérium jelentése szerint csak Milánó városában, 2022-ben a bűncselekmények miatti feljelentések közel 8%-a informatikai csalás kapcsán történt (4.504 esetben).

[1] Statistiche Meltwater, 2023.

II. BÉKE ÉS BIZTONSÁG A DIGITÁLIS TÉRBEN MINT A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS EGYIK KIEMELT ZÁLOGA A KOMPLEX BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK KORÁBAN

A biztonság komplexitása ma már alapvetés^[2] a nemzeti és nemzetközi közösségek működéséről való gondolkodásban. Lényegét tekintve a biztonság az élet minden területére értelmezhető egyes szektoraival. A hagyományos katonai biztonság és közbiztonság mellett, ha csak példákat mondunk az élelmezésbiztonsággal, gazdaságbiztonsággal, közlekedésbiztonsággal, energiabiztonsággal vagy információbiztonsággal, akkor magától érthető, hogy a biztonság társadalmaink működését mind horizontális, mind pedig vertikális értelemben áthatja.

Innen nézve a biztonság nemcsak komplex, hanem a 21. században totális jellegű is,^[3] akárcsak az abban dinamikusan változó kihívások, hiszen az élet minden szegmensére hatni tudnak, ténylegesen globálisak és való idejűek, valamint a technológiafejlődés – különösen a kibertér – révén részint már el tudnak szakadni a térbeli kötöttségektől is. Ha úgy tetszik, a biztonsági közeg azért totális, mert abban horizontálisan – azaz a kihívások és fenyegetések típusainak sokasága szerint – és vertikálisan – azaz az egyes konkrét kihívások/fenyegetések hatóképessége szerint – is a szélsőértékek között mozgó és részint kiszámíthatatlan variabilitás van.

Ebből az is következik, hogy a fenntarthatóság alapvető biztonsági kapcsolódásokkal bír, hiszen a környezeti változások, a fogyasztói társadalom kitettsége a különféle ellátási rendszereknek, a gazdasági stabilitásnak és az erőforrásoknak^[4] mind-mind magukkal hozzák azt a felismerést, hogy a fenntarthatóság hosszú távú stratégiai érdek, a biztonság megóvása kapcsán is. Ezt a felismerést az éghajlatváltozás és biztonság kapcsolatát vizsgáló munkák^[5] vagy épp az erőforrások determinálta konfliktusok^[6] mind-mind alátámasztják konkrét katonai, illetve tágabb geopolitikai kontextusban^[7] is.

Hajlamosak vagyunk azonban a biztonság megóvása kapcsán teljes hangsúlyllyal a materiális kapcsolódásokra: az infrastruktúrára, szolgáltatásokra, erőforrásokra fókuszálni. Az információs hadviselés, a dezinformáció és a post-truth jelenségei, hovatovább a hibrid fenyegetések^[8] problémaköre azonban pontosan arra világított rá, hogy nemcsak materiális, hanem kognitív, egyéni és társadalmi-pszichológiai értelemben is fenntarthatóságra kell törekednünk ahhoz, hogy a biztonságunk is fenntartható legyen. Társadalmaink működése, sőt számos technikai rendszerünk biztonságos üzemeltetése kapcsán is alapvető kérdés az

[2] Dannreuther, 2013

[3] Farkas, 2018.

[4] Khanna, 2016.

[5] Moran, 2011.

[6] Isaszegi, 2015.

[7] Dalby, 2020.

[8] Giannopoulos – Smith – Theocharidou, 2021.

emberi tényező és ezen belül a kognitív és mentális ellenállóképesség, hiszen ezek nélkül téves információk kelthetnek olyan bizonytalanságot, aminek aztán már a materiális értelemben vett biztonságra nézve is jelentős hatásai lehetnek.

A komplex biztonságból továbbfejlődött totális biztonság korában a különféle védelmi mechanizmusok már nem tudnak kizárólag válságreagálásra, eseménykezelésre fókuszálni. Az állami működés tervezése, szervezése és irányítása során is érvényesíteni kell az egyre átfogóbb biztonsági érdekeket. Ez pedig jelentős kihívás, hiszen a különféle szektorok sajátosságaihoz kell transzformálni a biztonsági specialitásokat és viszont. Ez azt is jelenti, hogy a döntéshozatalnak, a különféle kutatás-fejlesztési tevékenységeknek és végső soron a szabályozásnak és állami működésnek is nyitottabbá kell válnia a biztonsági szemléletre. Ezzel párhuzamosan viszont a biztonsági szférák együttműködőképességét is növelni kell, és a különféle – például katonai, rendőri, hírszerzési, kiberbiztonsági, stb. – speciális szaktudásokra építve szükség van generalisták^[9] felkészítésére és alkalmazására is a biztonságpolitikában.

A totális biztonság korában tehát a fenntarthatóság is komplex módon értelmezendő, és ebben a komplexitásban kiemelkedő szerepe van az információk megbízhatóságának, az információfeldolgozási és -ellenőrzési képességeinknek, valamint az egyéni és társadalmi kognitív rezilienciának. Ha úgy tetszik, a fenntarthatóság kulcskérdés az információs társadalom működése és kultúrája tekintetében is, és ebből következően az információbiztonság tágabb értelmezésében is. Ezek hiánya vagy működési zavarai ugyanis olyan biztonsági kitettséget eredményeznek, ami már politikai-legitimációs zavarokhoz, súlyos esetben pedig – például dezinformáción alapuló zavargások szítása esetén – a fizikai biztonság erőzítőjához vezethetnek. A totalitás korának fenntartható biztonságában ezért szükségszerű egy politikai dimenziót is megfelelően vizsgálni.

Nem véletlen, hogy az Internet Society elnevezésű szervezet által a fenntarthatósági célok elfogadásának évében kiadott dokumentuma rámutat arra, hogy a digitális ökoszisztéma egyes részei (például az IKT-termékek, a szélessávú internet) fontos láncszemei a fenntartható fejlődési célok megvalósíthatóságának. Így például az újonnan kialakuló digitális gazdaság és azon belül a termelés, az elosztás és a fogyasztás a szélessávú internetkapcsolattól függ, e gazdasági szegmensnek pedig eszközöket biztosítanak többek között az egészségügy vagy az oktatás számára is. A szervezet pontosan emiatt rendkívül aggasztónak tartja, hogy nincs egy külön fenntartható fejlődési cél, amely az internettel vagy az IKT szektorral foglalkozna.^[10] E szűk szegmensű fenntarthatósági cél nem volna elég kifejező, viszont egy ennél összetettebb, vagyis az egész kiber- vagy digitális ökoszisztémát magába foglaló fenntartási cél megfogalmazása mindenképpen átgondolandó és támogatandó.^[11]

[9] Epstein, 2021.

[10] Internet Society, 2015.

[11] Clark et al., 2022.

Mindemellett a digitális ökoszisztéma egyes szegmenseit több fenntartható fejlődési cél, vagy azon belüli cél, illetve indikátor is megjelöli. Így például a minőségi oktatáson belül a 4. b cél kimondja, hogy fejlődő országok és kifejezetten az afrikai országok számára a felsőoktatásban való részvételt növelni kell, kifejezetten az információs technológia területén. A nemek közötti egyenlőséget megfogalmazó 5. cél b pontja rámutat arra, hogy a nők helyzetének javulását elősegítő technológiák, így különösen az információs technológiák használatának fokozása és e területeken a nők szerepvállalásának elmozdítása szükséges. A 9-es cél az ipar, innováció és infrastruktúra esetében a rugalmas, fejlődő és fenntartható iparosodás ma már elképzelhetetlen a digitális ökoszisztémához való hozzáférés, annak innovatív felhasználása és fejlesztése nélkül. Mindezek tetőpontjaként értelmezhetők a digitális ökoszisztéma szempontjából a 17-es fenntarthatósági célon belüli a 6-os és a 8-as alcélok, amelyek lényege, hogy fokozni kell a tudomány, a technológia és az innováció területén az együttműködést, valamint a technológiákhoz való hozzáférést és a tudásmegosztást.

Bár *expressis verbis* a 16-os SDG-cél nem emeli ki a digitális környezetet, azonban a totális biztonság korában, amikor is az állam első védelmi vonala a digitális környezetben már az egyén, akkor a 16-os cél, vagyis a béke, a stabil és átlátható államműködés és azon belül, alcélként megfogalmazott a jogállamiság előmozdítása, a korrupció minden formájának a csökkentése, a hatékony, elszámolható és átlátható intézmények kialakítása, az információhoz való nyilvános hozzáférés biztosítása, valamint érintett nemzeti intézmények megerősítése az erőszak megelőzésére (a terrorizmus és a bűnözés elleni küzdelemre irányuló kapacitásépítés minden szintjén) mind olyan elvárások, amelyek a digitális ökoszisztémához erősen kötődő állam és társadalom esetében a digitális ökoszisztéma biztonsága nélkül nem tudja megvalósítani. Amihez – a hálózatbiztonságon túl – a kognitív oldal is hozzátartozik, amely egyfelől jelenti az infrastrukturális háttér fejlesztését és folyamatos fejlődését mind az állam, mind a gazdasági szervezetek oldaláról, másfelől pedig a társadalom digitális képességeinek egyre magasabb szintre juttatását.

III. PILLANATKÉPEK AZ OLASZ KIBERBIZTONSÁG JELENLEGI ÁLLAPOTAIRÓL^[12]

A Milánói Egyetem informatikai tanszékén székelő Olasz Informatikai Biztonsági Egyesület 2023 végén egy komoly összefoglalót adott ki az olasz kiberbiztonságról. Gabriele Faggioli, az egyesület elnöke nyilatkozataiban elszomorítónak találja a lesújtó eredményeket, s két felvetéssel él, melyeket megfontolásra javasol. Elmondhatjuk, hogy a közel 60 millió lakosú, komoly demográfiai, oktatási és gazdasági kihívásokkal küzdő ország esetében a tét nem kevés. Alapvető kérdései a jelenlegi olasz helyzet elemzése után:

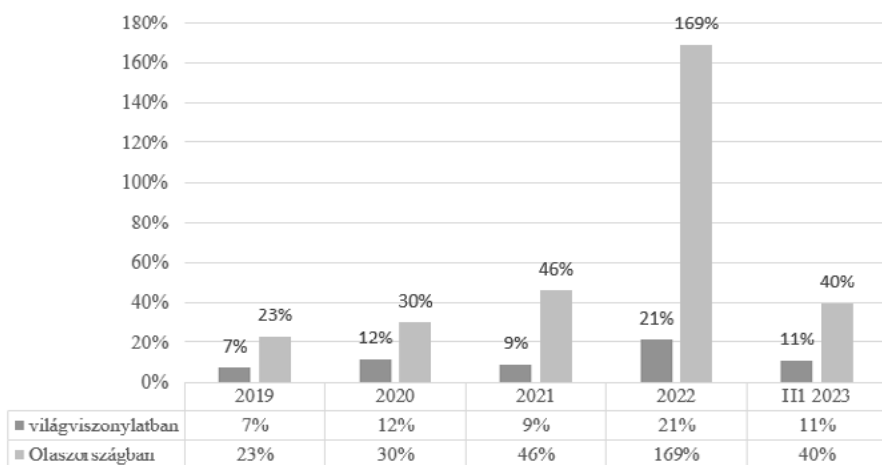
[12] Rapporto Clusit, 2023.

„A) reálisan arra a valós lehetőségre kellene összpontosítania az olasz államnak, hogy a kiberkultúra minden korú és foglalkozású polgárban növekedjen, és hogy

B) olyan állami- és magánstruktúra jöjjön létre, amely a nagy központi és multinacionális államigazgatási szervektől a legkisebb vállalatokig és szakmai cégekig képes megfelelően karbantartott és védett technológiákkal rendelkezni, és képes a szükséges forrásokat befektetni.”^[13]

A jelentésben feldolgozott adatok szerint Olaszországban tavaly havonta körülbelül 22 komolyabb kibertámadást észleltek, ami 40%-kal több az előző évhez képest. 2018-tól 2023 júniusáig 505 különösen súlyos támadás történt olasz érdekeltségek ellen, és ebből nem kevesebb, mint 132 (26%) csak 2023 első hat hónapjában történt a Clusit felmérése szerint.

A jelentés szerint ez a növekedési ütem komoly aggodalomra ad okot, hiszen 2022-ben egész évben 188 támadást észleltek, ami már akkor negatív rekordot jelentett 169%-os növekedéssel 2021-hez képest, miközben világszerte átlagosan 21%-os növekedés volt tapasztalható.

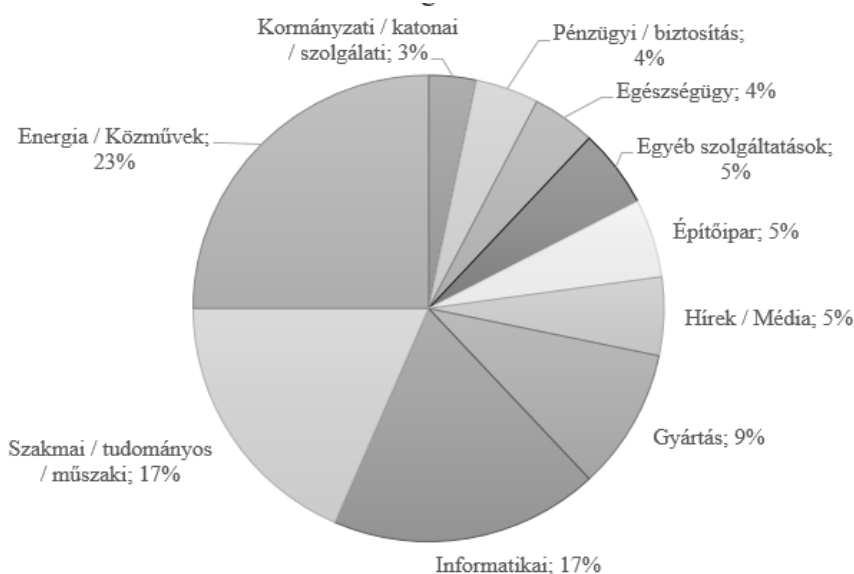
1. ábra: A kibertámadások növekedési ütemének összehasonlítása 2018-2023 H1
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

Az olasz támadások besorolásában a hackertámadások száma 2023 első félévében elérte a 30%-ot (2022-ben ez csak 6,9% volt), 69%-uk a kiberbűnözésből eredt, míg 1% a kémkedés-szabotázs kategóriájába tartozott a szakértők szerint. A hackertámadások számának emelkedését az orosz-ukrán háborús konfliktus

[13] Rapporto Clusit, 2023.

folyományaként is lehet értelmezni, ezekre azonban semmilyen konkrét vagy egyértelmű bizonyíték nincs, ezt a tanulmány is kiemeli. A „kémkedés / szabotázs” kategóriába tartozó támadások 1%-os szeletét illetően megjegyezzük, hogy 2020 óta ez az első alkalom, hogy Olaszországban ebbe a kategóriába soroltak be incidenseket.

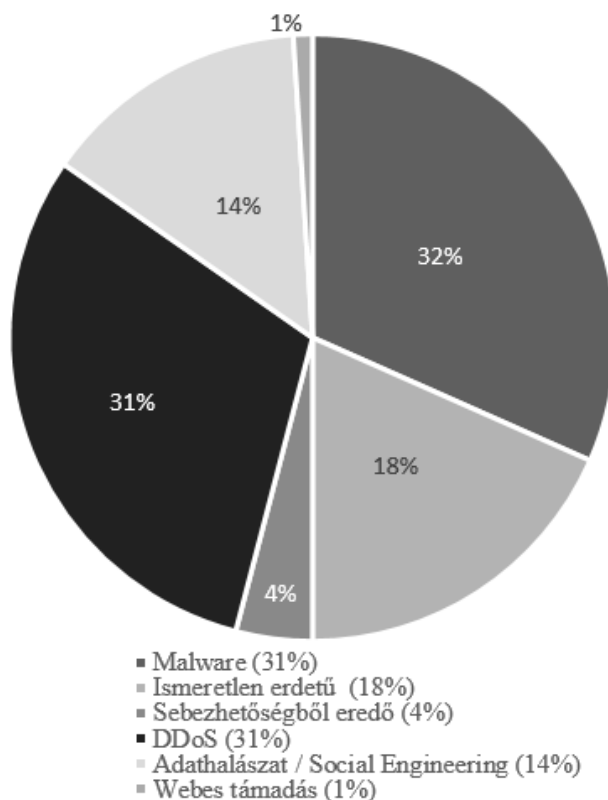
A Clusit kutatás eredményeiből az is egyértelműen kiderül, hogy a kormányzati szervek (23%) és a feldolgozóipar (17%) voltak az incidensekben leginkább érintett ágazatok 2023 első felében Olaszországban. Ez a megoszlás jelentősen eltér a világméretű mintától, ahol a két kategória a támadások 12%-át, illetve 5%-át teszi ki. Még szemléletesebb mutató, hogy az Olaszországban észlelt, „feldolgozóipar ellen elkövetett” incidensek az ezen ágazat ellen világszerte elkövetett támadások 34%-át teszik ki.

2. ábra: Az olasz áldozatok ágazat szerint besorolása, 2023 H1
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

Az észlelt súlyos incidensek számának növekedése a „pénzügyi/biztosítási” ágazatban volt tapasztalható, mely a negyedik helyre ugrott a támadások 9%-ával (2022-ben az arányuk csupán 3,7% volt). A támadásokat elemezve a szakértők megállapították, hogy az egyik tényező, amely a legnagyobb hatással volt erre a negatív tendenciára, az egyre több szereplő (pl. az úgynevezett fintech-ek) megjelenése, valamint a banki és biztosítási folyamatok és szolgáltatások kiszervezésének egyre szélesebb körű alkalmazása, ami miatt ez a piac egyre inkább széttöredezetté és sebezhetővé vált az olyan támadásokkal szemben.

A kutatók a kiberbűnözők által használt fő támadási technikákat is elemezték. A rosszindulatú szoftverek továbbra is a bűnözők által használt fő támadási technika (31%) volt, de sokkal kevésbé következetesen, mint egy évvel korábban (2022-ben 53% volt az arány). Abszolútértékben a malware-támadások száma nem csökkent jelentősen, de az alacsonyabb százalékos arány azt jelzi, hogy a zsarolóprogram jelenség kirobbanása óta először figyelhettek meg Olaszországban jelentős változást a támadók céljai elérésének módjában, akik nyilvánvalóan más technikák alkalmazásával hatékonyabban érik el céljaikat. Ezt a tényt a kutatók szerint azt bizonyítja, hogy a DDoS-támadások száma jelentősen növekszik, ahogy a fenti ábrán is látható, a 2022-es 4%-ról 2023 első felére ijesztő 30%-ra emelkedett az arányuk, ami ötszörös növekedést jelent. Az ilyen típusú támadások előfordulása Olaszországban kirívó mértékben magas.

3. ábra: Kibertámadások típus szerint – Olaszország, 2023 H1
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

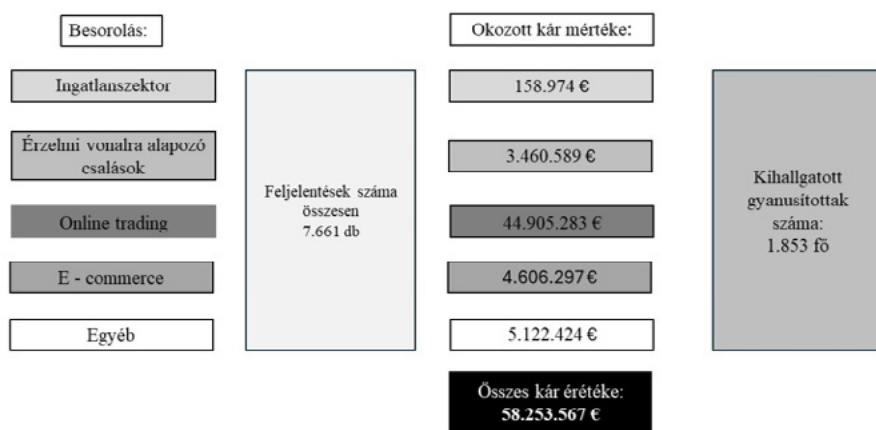
A DDoS-támadások a hackerek által céljaik eléréséhez leggyakrabban alkalmazott technikák közé tartoznak, melyek célja egy online szolgáltatás elérhetetlenné/használatlanná tétele annak erőforrásainak (hálózat, feldolgozás, tárolás...) túlterhelésével.

A hackerek ezt a technikát előszeretettel használhatják egy vállalat vagy intézmény tevékenységének megzavarására, azzal a céllal, hogy a média figyelmét egy politikai vagy társadalmi ügyre irányítsák, ezáltal nyomást gyakorolva az áldozatra és rávilágítva annak védekezési képességeinek hiányára.

A kutatás eredményei rávilágítanak, hogy az adathalász és social engineering támadások is egyre gyakoribbak Olaszországban, amelyek – a 2022-es évtől eltérően – már egy félév alatt nagyobb arányban fordultak elő 2023 H1-ben, mint a világ többi részén (14% Olaszországban vs. 8,6% globálisan), ami azt jelzi, hogy az információs rendszerekkel napi szinten foglalkozó felhasználók részéről nagy szükség lenne a tudatosságra és a kiberfenyegetésekkel kapcsolatos tudatosság növelésére.

A 2023 első félévben elkövetett online csalások mértékéről az Olasz Posta- és Kommunikáció Rendőrség kimutatást készített, melyben kimutatták, hogy az öt kategóriában (ingatlanszektorttal kapcsolatos esetek, érzelmi vonalra alapozó csalások, átverés, online trading, e-commerce, egyéb) összesen 7.661 feljelentés született 2023 első hat hónapjában, melyek összesen 58.253.567 Euró kárt tettek ki, és összesen 1853 gyanúsított meghallgatásával jártak az ügyek felderítése során.

Ez annyit tesz, mintha 2023 első hat hónapjában Olaszország minden lakója átlagosan – a 0-99+ évesek is –, fejenként 1 eurónyi kárt szenvedtek volna online csalások okán.

4. ábra: Online csalások ügyében tett feljelentések statisztikája Olaszországban, a 2023. január 1. és június 30. közötti időszakban
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

A Clusit tanulmányában van egy kkv-król szóló rész. A Lombardia régió Varese és Como tartományaiban végzett kiberbiztonsági kérdőíves felmérés 2022 novembere és 2023 júliusa között zajlott, a Reti S.p.A. közreműködésével, amelynek keretében 150 vállalat – legnagyobb arányban kkv-k – válaszolt a feltejt kérdésekre. Az adatok heterogén helyzetet mutatnak a felmérésben részt vevő vállalatok között a méret és a forgalom tekintetében. A részt vevő vállalatok méretét illetően széles skálán mozognak a különbségek, egyes vállalatok jelentős számú alkalmazottat foglalkoztatnak, míg mások a létszámot tekintve jóval kisebbek.

A részt vevő vállalatok mérete túlnyomórészt kicsi volt, 37%-ban 10 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztatnak; a felmérésben részt vevő összes cég átlagos dolgozói létszáma 18 fő volt. Az árbevétel is nagyon változatos képet mutatott, de a méret és az árbevétel közötti összefüggés eredménye reálisnak tűnik. A válaszadók 97%-a rendelkezik saját honlappal, de csak 18%-uk üzemeltet webshopot. Tekintettel azonban a minta kis méretére, ez nem tekinthető különösebben a széleskörű valóságot jelző adatnak, és keresztelemzést sem végeztek. Ami az e-maileket illeti, ma már a felhőalapú rendszerek vannak túlsúlyban, de összesen a megkérdezett csupán 31%-a állította, hogy dedikált, belső céges rendszerben használja az e-maileket. Némi aggodalomra ad okot a „fogyasztói” szintű szolgáltatásokkal (ingyenes levelezőrendszerek, mint a „gmail.com”, stb.) beérő számos kkv, ami nem szól e vállalatok erős technológiai érettsége mellett, még akkor sem, ha sok esetben kis vagy nagyon kis cégekről van szó. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, ha kkv-ról van szó, milyen fontos lenne a professzionális szintű levelezőszolgáltatás használata, mivel általában olyan biztonsági funkciókkal van felszerelve, amelyekkel a magánfelhasználóknak szánt (sokszor ingyenes) levelezőrendszer nem rendelkezik.

A megkérdezett vállalatok informatikai és kiberbiztonsági felépítése egyértelműen mutatja a vállalatok eltérő érettségi szintjét a kérdéssel kapcsolatban. Az IT-feladatokat a legtöbb esetben belső munkatárs végzi részben vagy egészben, és csak a vállalatok körülbelül ötöde támaszkodik kizárólag külső szolgáltatókra. Mely érthető, tekintve a mintában szereplő vállalatok átlagosan kis méretét.

Ami viszont a kiberbiztonságot illeti, csak alig több mint 20 százalékban dedikálnak a cégek belső személyeket, míg a minta több mint egyharmadában nincs azonosított személy, még külsős sem. Ezekben az esetekben azt kell feltételeznünk, hogy szükség esetén más feladatokról elvont emberek gondoskodnak kiberbiztonsági feladatokról; hogy milyen készségekkel és milyen felkészültséggel, azt nem lehet tudni. A válaszadó cégek 22%-ánál belső csapat foglalkozik a kiberbiztonsággal, 27%-nál egy vegyes belső és külsős emberekből álló csapat, 16%-ban külsős beszállító, míg 35%-ban senki. Jellemző, hogy ezekben az esetekben még külső csapatra sem utalnak a kutatók szerint, azaz kénytelenek vagyunk azt gondolni, hogy a vállalat még csak nem is azonosított előre egy olyan potenciális beszállítót, akihez szükség esetén fordulhat, holott triviális tény, hogy a például egy adatvédelmi incidens felfedezését követő nehéz pillanatok

nem a legalkalmasabbak arra, hogy egy ilyen kényes kérdésben higgadtan és körültekintően válasszunk beszállítót.

A válaszadók közül a 20 főnél kevesebbet foglalkoztató olasz kkv-k kevesebb, mint 30%-a rendelkezik írott IT-eszköz-szabályzattal, míg az összes válaszadó 150 cég közül – tehát mérettől függetlenül – 75 cégnél nem létezik ilyen írásos szabályzat. Ez egy komoly veszélyforrás lehet, hiszen a céges laptop vagy okostelefon kiberbiztonsági szempontból nem megfelelő használata óriási veszélyeket hordoz magában. Biztonsági kérdés, hogy van-e vagy nincs a vállalat által átadott informatikai eszközök használatára vonatkozó szabályozás a dologzók számára. Ez a szabályozás részét képezi az olasz adatvédelmi hatóság által is erősen ajánlott intézkedéseknek, és ezért általában a „minimális védelmi felkészültség” részét képezi az adatvédelem területén is. Minden olyan vállalatnak, még a kis-csiknek is, amely alkalmazottait (akár csak egyet is) informatikai eszközökkel látja el, rendelkeznie kellene írásos szabályozással, melyet az alkalmazottakkal megfelelően ismertetni is ajánlott, elmagyarázva a veszélyeket, a miérteket és a lehetséges következményeket.

A válaszadókat a közelmúltban érintő kiberbiztonsági incidensek kapcsán az érintett cégek aránya 37% volt (18%-nál egy éven belül, 9%-uknál 1 és 2 év között, míg 10%-uknál 2 évnél régebben történt). 63%-uk nem szenvedett kibertámadást, vagy legalábbis a válaszadó személy nem tudott róla. A megkérdezett vállalatok 2%-a nem tudja, mi (lenne) a teendő kibertámadás / IT havária esetén. 26%-uknál van írásbeli utasítás, 19%-uknál informális eljárás ismeretes, míg a válaszadók 53%-a „felhívna valakit ebben az esetben”.

Ugyanezt az incidensekre való felkészültségre vonatkozó adatsort összefüggésbe hozva az incidensek időbeli távolságával, azt várhatnánk, hogy minden, korábban incidensben már érintett vállalat elhivatott lesz hivatalos eljárást elfogadni, s az írásbeli eljárási utasítások számának növekedését várnánk az idő múlásával. A szomorú valóság az az, hogy csupán kis különbséget látunk azon vállalatok hozzáállása között, akiket soha nem érintettek kiberesemények és azok között, akiket érintettek, de nincs jelentős korreláció az eseményt követő időszakokban tanúsított tudatos viselkedés és az azóta eltelt idő kapcsolatában.

A kérdésekre adott válaszok alapján a kiberbiztonsági képzési helyzet meglehetősen komor képet fest, s talán csak az adatvédelem terén kevésbé elkeserítő. Ez utóbbinak véleményünk szerint az oka, hogy a GDPR már 2018 óta napirenden van, így az eltelt idő hosszúsága és a GDPR kötelező, kikényszerített és büntetésekkel szankcionálható mivolta „motiválták” a vállalatokat. Míg a kiberbiztonság témaköre új, a NIS2 még nem fejtette ki hatását, s az első érintettségig sokan azt hiszik, vállalatvezetők és tulajdonosok is (ahogy a magánszemélyeknél is jellemző), hogy „ez velük sohasem történhet meg”. A válaszadók 9%-ánál csupán adatvédelmi, 4%-ánál csak cybersecurity-ről van belső céges IT-oktatás, 56%-uknál egyik sincs, és csak 29%-uknál van mindkét témára oktatás. A válaszadók 2%-a nem tudja, van-e egyáltalán bármilyen IT-oktatás a cégénél. Pedig a munkavállalók IT-oktatása kulcsfontosságú, hiszen ők jelentik az első és sokszor utolsó

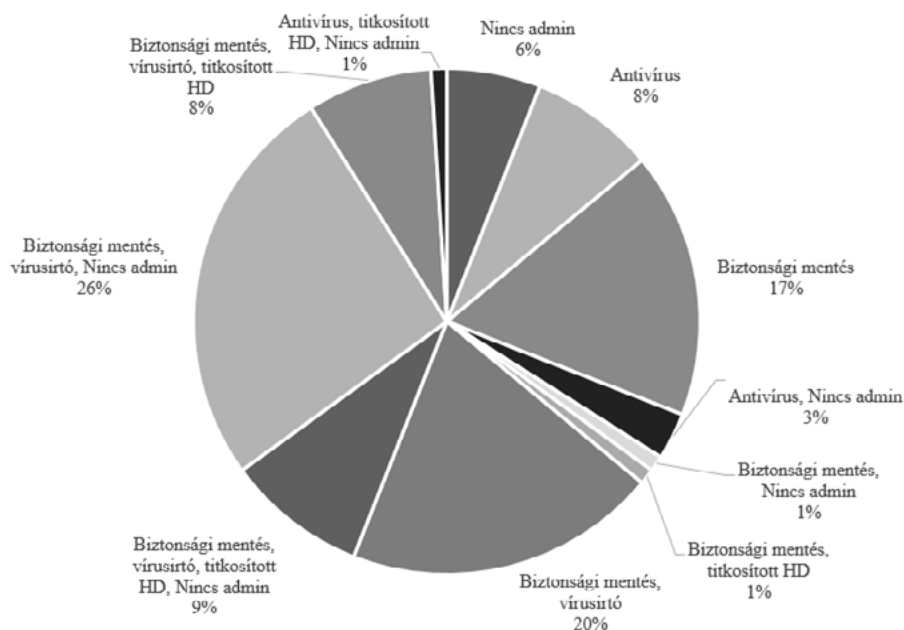
„védelmi vonalat” egy kis cég esetében. Egyetlen munkavállaló figyelmetlensége (pl. adathalász linkre kattintás), illetve nem megfelelő, szabálykövető magatartása, egyetlen hibás lépése (például tiltás ellenére külső, fertőzésgyanús meghajtót csatlakoztat a vállalati rendszer egy gépéhez) a teljes vállalatot veszélybe sodorhatja. S ha egy ilyen, balszerencsés esetben nincs azonnal reagálni tudó, képzett szakember a cégnél (belső vagy külső munkatárs), akkor a reakcióidő hosszára nyúlása és a kár mértéke egyenesen arányosan nőnek majd.

A megkérdezett vállalkozások 87%-a rendelkezik tűzfallal a vállalati belső hálózat védelmére, 1%-uk egyáltalán nem, 12%-uk pedig nem tudja, használnak-e egyáltalán ilyet a cégnél.

Ellentmondásosabbak azonban az ellenőrizetlen eszközök hálózathoz való hozzáférése vonatkozó adatok: míg a kívülről (pl interneten keresztül) történő külső hozzáférés a belső vállalati rendszerhez a vállalatok nagy többségénél lehetetlen vagy legalábbis nagyon ritka, ugyanakkor a személyes eszközök engedélyezésének gyakorlata a hálózaton belül a vállalatok 38%-ánál lehetséges és gyakori szokás. Határozottan kijelenthetjük, hogy ez nagyrészt semmissé teszi az első ellenintézkedés hatékonyságát. Valójában egy ellenőrizetlen eszköz használata a hálózaton belül ugyanolyan bizonytalan, ha nem rosszabb, mint az interneten keresztül történő hozzáférés. Csupán a vállalkozások 31%-ánál nem lehetséges személyes eszközt hálózatra csatlakoztatni. Ami a hitelesítést illeti, szintén jelentős probléma a kiberbiztonsági szempontból történő alulértékelése. Ez nem lenne indokolt, hiszen számos erős hitelesítési mechanizmus áll rendelkezésre, például az okostelefonok alkalmazásain keresztül az egyszer használatos jelszavak, a biometrikus autentikáció mellett számos lehetőség kínálkozik, ingyen vagy bagatell áron. A 150 kkv csupán 9%-ánál kötelező a többfaktoros/többlépcsős beléptetés a vállalati rendszerbe; 22%-uknál többlépcsős és lejárat-hoz kötött jelszóval kombinált azonosítás működik; 3%-uknál általános jelszavakkal kombinált; 1%-uknál többlépcsős általános jelszóval kombinált; 45%-uknál lejárat időhöz kötött jelszavak; míg 21%-uknál általános jelszavak jelentik a hitelesítést.

A vállalatok kiberbiztonsági felkészültségének és viselkedésének témakörében négy olyan biztonságtechnológiai intézkedés jelenlétét is felmérték a vállalatoknál, amelyek nagyon kiforrottak és elterjedtek, és amelyek költsége ma már elenyésző vagy akár nulla:

- központosított biztonsági mentés („Backup”)
- irányított vírusirtó a vállalati eszközökön („Antivirus”);
- a személyes mobileszközök (laptopok, okostelefonok stb.) konfigurálása úgy, hogy a felhasználó nem rendelkezik adminisztrációs jogosultságokkal („No admin”);
- a laptopokon tárolt adatok védelme titkosítással („Encrypted HD”).

5. ábra: Biztonsági intézkedések típusai
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

A fenti grafikon az intézkedések különböző kombinációinak elterjedtségét mutatja, amelyből látható, hogy a mintának csak 9%-a alkalmazza mind a négy intézkedést, és a vállalatok kevesebb mint fele alkalmaz legalább hármat. Nagyon elgondolkodtató, rémisztő adat, hogy a válaszadó 150 vállalat 17%-ánál csak Backup van; 8%-uknál csak Antivírus, de összesen 19 %-uknál Backup egyáltalán nincs. Vagyis egy adatvesztés, egy zsarolóvírus vagy bármilyen kiberbiztonsági incidens után a 150 cégből 28,5 cég semmilyen módon nem tudna semmilyen céges dokumentumból egy mentett biztonsági másolatot elővenni, sem vevői adatokat, sem pénzügyi dokumentumokat, szerződéseket, semmit.

Megállapítható, hogy a legkevésbé elfogadott intézkedés a merevlemez titkosítása, annak ellenére, hogy ez szinte ingyenes (szinte minden operációs rendszer és vírusirtó szoftver árában benne van), és az egyetlen, védelmet nyújtó megoldás az eszköz lopása vagy elvesztés esetén.

Végezetül a „felhőmegosztási” technológiák elterjedését illetően, amelyek kiváló módját jelenthetik az adatok védelmének egy ellenőrzött környezetben (feltéve természetesen, hogy az ember megbízik a szolgáltatóban, minőségi beszállítót választva), és – ha jól használják – védvonalat jelenthetnek a különböző rosszindulatú szoftverekkel szemben. Ezeknek a technológiáknak az az előnye is megvan, hogy szinte mindig ingyenesek, egy kezdeti időszakban és/vagy bizonyos szolgáltatások árában foglalt adatmennyiség esetén, mely kkv-k esetén vagy induló vállalkozásoknál mindenképp jó érv ezeknek a biztonsági megoldásoknak a használatra.

IV. DE MIT IS TESZ MINDEKÖZBEN AZ OLASZ ÁLLAM?

Olaszországnak is megvan a maga nemzeti kiberbiztonsági stratégiája, amióta a Mario Draghi volt miniszterelnök által elnökkölt kiberbiztonsági tárcaközi bizottság (CIC – Comitato Interministeriale sulla Cybersecurity) 2021. május 18-án jóváhagyta a Nemzeti Kiberbiztonsági Ügynökség (ACN – Agenzia per la Cybersicurezza Nazionale) által kidolgozott kiberstratégiát.

Olaszországban a sajtóban szinte napi szinten kiemelik, hogy a hibrid háború keretében az országot, az olasz gazdasági érdekeket is sújtó kibertámadások – amelyeket az ukrán–orosz invázió súlyosbított – bizonyítéku szolgálnak a vállalkozásoknak okozott gazdasági és hírnévbeli károkról, az energetikai infrastruktúrák működésének blokkolásáról, a kórházak és az egészségügyi vállalatok által használt információs rendszerek meghibásodásáról, sőt közszereplők, újságírók és politikai aktivisták személyes adatainak terjesztéséről.

A 2022-től 2026-ig tartó időszakra szóló olasz nemzeti programstratégia (PNRR – Piano Nazionale di Ripresa e Resilienza per il digitale e la sicurezza informatica) egy komoly és részletesen kidolgozott szakmai csomagból áll. A kiberstratégia meghatározásával és a végrehajtási tervvel az olasz kormány a kibertér artikulált dimenziójára jellemző kihívások sokaságát kívánta/kívánja kezelni. Az ACN-jelentésekből kiderül, hogy az olasz kiberbiztonsági nemzeti stratégiában négy fő területre összpontosítanak:

1. „az ellenálló képesség erősítése az ország rendszerének digitális átállásában (kiberbiztonság).
2. a stratégiai autonómia elérése a kiberdimenzióban – a kiberbűnözés megelőzése;
3. a kiberfenyegetettség alakulásának előrejelzése – az ország védelmi és katonai biztonsága;
4. a kiberválságok kezelése - kutatás és információfeldolgozás.”^[14]

Az olasz felelős szakmai vezetők megfogalmazták, hogy az olasz állam feladatai közé tartozik, hogy megfelelő kiberbiztonsági stratégiákat határozzon meg, amelyek célja olyan intézkedések tervezése, koordinálása és végrehajtása, amelyek az országot a digitális térben is biztonságossá és ellenállóvá teszik, miközben biztosítják az állampolgárok bizalmát a versenyelőnyök kihasználásának lehetőségében, az alapvető jogok és szabadságok teljes körű védelmében. Kiemelték, hogy a kiberbiztonságnak – amely stratégiai jelentőségű kérdéssé vált – a digitális átalakulás nélkülözhetetlen elemeként támogatnia kell az ország digitalizációs folyamatát, ebben az ágazatban a stratégiai nemzeti autonómia elérése érdekében is, s ezt nem költségként, hanem beruházásként és a nemzeti gazdaság és ipar fejlődését elősegítő tényezőként kell felfogni, hogy az ország versenyképessége globális szinten növekedjen.

[14] PNRR, 2024.

Célul tűzik ki, hogy az infrastruktúrák, a közigazgatási/adminisztratív rendszerek és információk technikai szempontból történő biztosítását a társadalom minden szintjén kulturális fejlődésnek kell kísérnie a „biztonságorientált” megközelítés felé, amely elengedhetetlen építőköveként az emberek, a vállalatok értékrendjébe kell, hogy beépüljön a nemzet- és közbiztonság, valamint a demokrácia védelme érdekében.

Elismerik, hogy a gyors technológiai változások mindig új kiberbiztonsági kockázatokat hoznak magukkal, és az olasz nemzeti kiberbiztonsági stratégia a következő kihívások kezelésére törekszik:

- „A közigazgatás és a termelési struktúra kibernetikai szempontból ellenálló digitális átállásának biztosítása: A digitális szolgáltatások kiberbiztonsága alapvető fontosságú ahhoz, hogy javuljon azok használhatósága a polgárok számára, akiknek bízniuk kell abban, hogy adataik védve vannak.
- A kiberfenyegetettség alakulásának előrejelzése: A támadó kibertevékenységek hatásait előre kell jelezni, meg kell előzni és a lehető legnagyobb mértékben enyhíteni kell.
- Az online dezinformáció elleni küzdelem az úgynevezett hibrid fenyegetés tágabb kontextusában: Az alapvető szabadságjogok gyakorlásának biztosítása, például választások idején vagy nemzetközi válsághelyzetekben.
- Kiberválságkezelés: A rendszerszintű kibernetikai események esetén azonnali reagáláshoz az összes köz- és magánérdekelt fél közötti koordinációra van szükség.
- Nemzeti és európai stratégiai autonómia a digitális területen: Közvetlen ellenőrzés a modern technológiákon keresztül tárolt, feldolgozott és továbbított adatok felett.”^[15]

Olaszország kibervédelmi kihívásainak legjobb kezelése érdekében a nemzeti kiberbiztonsági stratégia három fő célkitűzést határozott meg:

- „Védelem: A nemzeti stratégiai eszközök védelme kockázatkezelésre és kockázatcsökkentésre irányuló megközelítéssel, amelyet egyrészt szabályozási keret, másrészt az ország rugalmas digitális átállását lehetővé tevő intézkedések, eszközök és ellenőrzések alkotnak.
- Reagálás: A nemzeti kiberfenyegetésekre, incidensekre és válsághelyzetekre való reagálás a teljes nemzeti kiberbiztonsági ökoszisztémát magában foglaló folyamatok megfigyelésére, észlelésére, elemzésére és aktiválására szolgáló rendszerek révén.
- Fejlesztés: A digitális technológiák biztonságos fejlesztése a piaci igények kielégítése érdekében, a kiválósági központok, kutatási tevékenységek és vállalkozások támogatását célzó eszközök és kezdeményezések révén.”^[16]

[15] PNRR, 2024.

[16] PNRR, 2024.

A többszáz, konkrétan meghatározott intézkedési pontból kiemelkedik a 12. intézkedés, mely a következőket irányozza elő: „Feladatunk a nemzeti védelem, az ellenálló képesség, a bűnözés elleni küzdelem és a kibernetikai hírszerzés képességének további fokozása a helyzetfelismerés további erősítése révén, a fenyvetések, sebezhetőségek és támadások folyamatos figyelemmel kísérése és elemzése révén, a konkrét felelősségi köröknek megfelelően.”^[17]

A 33. intézkedés pedig éppen a közigazgatás és a teljes olasz termelési rendszer számára egy támogatási rendszer kiépítését célozza meg: „A kiberválságok utáni reagálási és helyreállítási képességek növelése az integrált ágazati hálózatainak, valamint egy nemzeti válságkezelési tervnek a megvalósításával, amely meghatározza az állami és magánszereplőkkel összehangoltan alkalmazandó eljárásokat, folyamatokat és eszközöket, a hálózatok, információs rendszerek és IT-szolgáltatások működési folyamatosságának biztosítása céljából.”^[18]

Az olasz kormány kiberstratégiájának 49. intézkedésében megfogalmazott célja, hogy megvalósítson egy úgynevezett „nemzeti kiberbiztonsági parkot”, amely a kiberbiztonság és a digitális technológiák területén végzett kutatási és fejlesztési tevékenységekhez szükséges infrastruktúráknak ad otthont, kiterjedt struktúrával, az ország egész területén elosztott telephelyekkel.

Végül érdemes megemlíteni a kiberstratégia „A technológiai innováció és a digitalizáció ösztönzése” című szakaszában szereplő intézkedéseket, amelyek az új technológiák kutatásának és fejlesztésének fontosságát hangsúlyozzák. Különösen az 53. intézkedés célja kiemelendő; „minden olyan hasznos kezdeményezés előmozdítása feladat, amely Olaszország ipari- és technológiai autonómiájának megerősítését célozza a stratégiai jelentőségű IT-termékek és -folyamatok tekintetében, valamint a nemzeti érdekek védelmét szolgálja az ágazatban, a saját fejlesztésű algoritmusok fejlesztésének, valamint a kutatásnak és az új nemzeti kriptográfiái képességek elérésének fokozásával is”, míg az 54. intézkedés célja „a kutatás és fejlesztés támogatása, különösen az új technológiák terén, a kiberbiztonsági elvek beépítésének előmozdítása, valamint a magánszektor – különös tekintettel az induló vállalkozásokra és az innovatív kkv-kra – és a nemzeti területen működő kompetencia- és kutatóközpontok kiberbiztonsági projekteinek támogatása, többek között finanszírozás, állami és magánbefektetések és egyszerűsítési mechanizmusok révén.”^[19]

Az olasz kormány 2023 év elején úgy döntött, hogy a bruttó nemzeti beruházások 1,2 százalékát különíti el a digitális szférában a technológiai autonómiát garantáló, konkrét projektek finanszírozására és a nemzeti információs rendszerek kiberbiztonsági szintjének emelésére. A kormány által kidolgozott nemzeti stratégia emellett jelentős támogatást irányoz elő a kiberbűnözés által szintén célzottan érintett magáncégek számára is: számukra adókedvezményeket biztosítanak. Ezek a beruházások hozzáadónak ahhoz a 623 millió euróhoz,

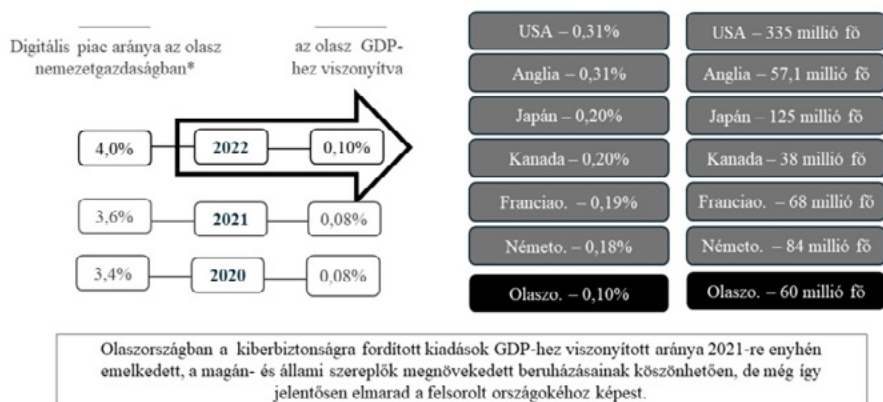
[17] PNRR, 2024.

[18] PNRR, 2024.

[19] PNRR, 2024.

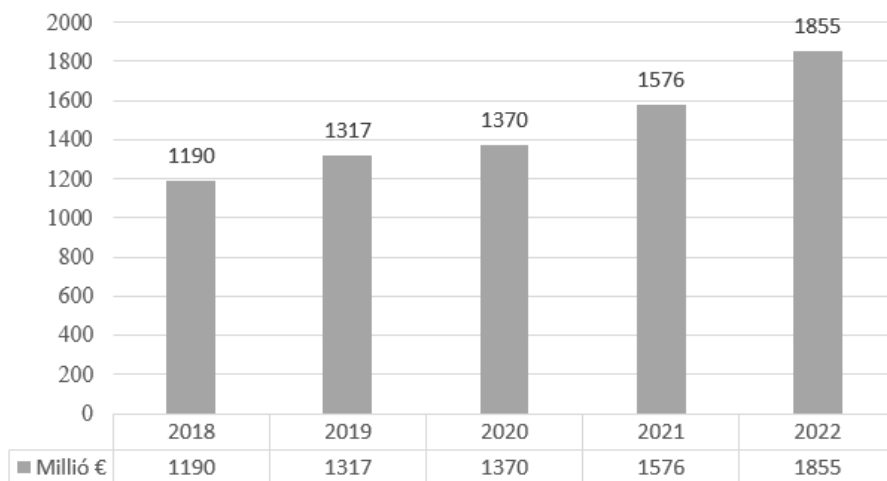
amelyet a PNRR már előirányzott, és amelyet a kiberügynökséghez mint a nemzeti helyreállítási és ellenálló képességi terv végrehajtójához rendelték.

Az egyre növekvő veszélyhelyzettel szembesülve Európában – de világszinten is – egyre inkább terjednek a holisztikus kiberfenyegetés-kezelést támogató megközelítések a fejlett kockázatkezelési stratégiákon belül. A beruházások Európában azonban továbbra is (neveltségesen) alacsonyak, és sok vállalat még mindig nem tudja számszerűsíteni egy kedvezőtlen esemény gazdasági hatását. A kiberbiztonság továbbra is határozottan a digitális beruházási prioritások élén áll Olaszországban, mind a nagyvállalatok, mind a kkv-k esetében. A PNRR által közvetített gyorsulás, valamint az európai adatvédelmi joggal (GDPR) kapcsolatos adatvédelmi kérdések egyre nagyobb hangsúlya a kiberbiztonsági kiadások GDP-hez (bruttó hazai termék) viszonyított arányát a 2021-es 0,08%-ról 0,10%-ra emelték 2022-ben. Ez sajnos még mindig messze elmaradt a többi G7-ország átlagától, ahol az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság vezeti az adatvédelemre leginkább odafigyelő nemzetek rangsorát 0,31%-os aránnyal, őket követi Franciaország (0,19%) és Németország (0,18%).

6.ábra: Nemzetközi kitekintés a 2022. évre – Kiberbiztonságra fordított kiadások arányai a GDP és a lakosság viszonylatában
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

Összességében az olasz kiberbiztonsági piac értéke 2022-ben 1,86 milliárd euró volt, ami 18%-os növekedést jelentett a 2021-es évhez képest.

7. ábra: Olasz kibervédelmi beruházások, kiadások értéke 2018-2022
(Forrás: Rapporto Clusit, 2023)

„Ma a fő kihívás egy strukturált hosszú távú stratégia meghatározása, a fenyegetésekkel szembeni közös front kialakítása – mondta sajtónyilatkozatában decemberben Alessandro Piva, a Kiberbiztonsági és Adatvédelmi Megfigyelőközpont igazgatója – Ehhez a célhoz a vállalati prioritásokra összpontosított pénzeszközökkel történő beruházásokra, kiberbiztonsági ismeretekkel rendelkező szakképzett személyekre és strukturált képzési tervekre van szükség minden vállalati szint számára, valamint kiforrott megközelítésű kiberkockázatkezelésre, egy integrált kockázatkezelési folyamat keretében, amely a vállalati vezetés számára könnyen érthető pénzügyi számszerűsítési mérőszámokon alapul.”^[20]

V. KONKLÚZIÓ

Az olasz vállalkozások, főként a kkv-k még mindig inkább „kezdőként” viselkednek a főbb kiberbiztonsági kérdésekben, s ezt a kiberbiztonsági éretlenséget a kiberkockázati kultúra előmozdításával lehetne leküzdeni. Olaszországban ugyanúgy, ahogy Magyarországon is. Olyan helyzetbe kellene hozni a vállalkozókat, hogy tudják, hogyan kezeljék a kiberincidensekből eredő kockázatokat. Ehhez jön még hozzá az a kihívás, amelyet az olyan bomlasztó technológiák meg-

[20] PNRR, 2024.

jelenése jelent, mint a mesterséges intelligencia és a kvantumszámítástechnika, az ezzel járó összes lehetőséggel és kockázattal együtt. Egy másik fenyegetés a távmunkásokat érinti, akik továbbra is a hackerek egyik fő célpontjai. A kibertámadások e típusának növekedése világszerte megfigyelhető, az RDP-n (Remote Desktop Protocol, távoli asztali protokoll) keresztüli brute force támadások 300 százalékos növekedésével. El kell felejtetni a mítoszt, nincsenek olyan vállalatok, amelyek nem vonzóak a hackerek számára, és ezért immunisak a kiberbűnözéssel szemben.

A kiberbiztonság kultúrája az egyének szintjén is nagyon fontos, hiszen a felhasználók nagyon széles életkor-intervallumból kerülnek ki: a 6 évestől a 90+-ig, szélsőségesen szemlélve. Az életkorból eredően elvárható technológiai ismeretek és gyakorlat mellett a képzettség is árnyaló tényező. Ezért a kiberbűnözők egy jó része éppen a kkv-kat és a magánszemélyeket veszik célba, azért, mert ők általában nem rendelkeznek elegendő információval az adatbetörés közvetlen következményeiről és felkészületlenek. A magánszemélyek a szociális hálókön és az online terekben könnyen áldozatokká válnak. Bár az utóbbi hetekben történtek kapcsán az olasz polgárok még inkább rettegnek a digitális közigazgatásban és ügyintézésük során használt érzékeny adataik biztonságáért, s valljuk be: nem ok nélkül.

IRODALOM

- Clark, Selena – MacLachlan, Malcolm – Marshall, Kevin – Morahan, Niall – Carroll, Claire – Hand, Karen – Boyle, Neasa – O’Sullivan, Katriona (2022): Including Digital Connection in the United Nations Sustainable Development Goals: A Systems Thinking Approach for Achieving the SDGs. In: *Sustainability*. Vol. 3/2022.
DOI: <https://doi.org/10.3390/su14031883>.
- Dalby, Simon (2020): *Anthropocene Geopolitics: Globalization, Security, Sustainability*. University of Ottawa Press, Ottawa, Kanada.
- Dannreuther, Roland (2013): *International Security: The Contemporary Agenda*. Polity Press, Cambridge.
- Epstein, David (2021): *Range: Why Generalists Triumph in a Specialized World*. Riverhead Books, New York.
- Farkas Ádám (2018): *A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Giannopoulos, Georgios – Smith, Hanna – Theocharidou, Marianthi (szerk.) (2021): *The Landscape of Hybrid Threats. A Conceptual Model*. European Union and Hybrid CoE, Luxembourg.
- Internet Society: The Internet and Sustainable Development An Internet Society contribution to the United Nations discussion on the Sustainable Development Goals and on the 10-year Review of the World Summit on the Information Society, 2015. (Elérhető: <https://www.internetsociety.org/wp-content/uploads/2015/06/ISOC-ICTs-SDGs-201506-Final.pdf>. Letöltés ideje: 2024.04.02.).

PETRIK BÉLA

Bibó-vonások Nagy Gáspár arcképében – A 75 éve született Nagy Gáspár és a 45 éve elhunyt Bibó István emlékére

FELVEZETŐ

Ez év tavaszán – Nagy Gáspár tisztelőiként – elküldtük a 2024-ben megjelent „Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete” című könyvünket a Nagy Gáspár Baráti Kör fő szervezőjének, Gergelyi Ferenc bencés diáktársunknak. Ferenc nagy örömmel fogadta a könyvet és szétküldte követtársainknak. Nagy Gáspár személyesen is ismer-te, tisztelte Bibót, Bibó nagy hatással volt rá, ennek is köszönhető, hogy Nagy Gazsi barátunk 1956 emlékének legfőbb őrzője lett.^[1] Ferenc fel-hívta a figyelmünket Petrik Béla Bibó-vonások Nagy Gáspár arcképében címmel 2024. március idusán kelt, a Magyar Naplóban közölt írására. A szerző hozzájárulásával a Bibó Örökség rovatunkban most újra közöl-jük ezt a kiváló írást, a szélesebb nyilvánosság érdekében. Petrik eszmé-jéből tudtuk meg mi magunk is, hogy miért ezt a címet adta – „Kettészelt fényes fekete nap” – a kötetben is közölt, Bibóról szóló versnek: Bibó ha-lálának napján született ugyanis meg Nagy Gáspár fia.

Kukorelli István és Szoboszlai-Kiss Katalin
A Jog-Állam-Politika Bibó Örökség rovatának szerkesztői

GERGELYI FERENC LEVELE

Kedves Követek!

Nagy örömmel hívom fel figyelmeteket KÖVET-társunk, Kukorelli István és munkatársa, Szoboszlai-Kiss-Katalin Bibó Istvánról szóló re-mek összefoglaló könyvére, albumára, melynek címe: „Aki a tízparan-csolata szerint élt – Bibó István emlékezete”.

Bibó István művei, levelezései, egész életműve, az erkölcsi-emberi nagyságáról szóló írások évek óta sorakoznak könyvespolcomon, de be-

[1] Nagy Gáspár (2016): *Októberi stációk. Nagy Gáspár és 1956: válogatott írások*. Nap Ki-adó, Budapest.

le-beleolvasáson kívül nem jutottam tovább. Ezekből a morzsákból csipegetve kialakult bennem egy kép ennek az embernek a nagyságáról, gerincességéről, példakép mivoltáról, a nyugodt, félelmet nem ismerő nyugalmáról a legnehezebb időkben is. „Nem mertem félni!” – mondja, írja Nagy Gáspár barátunk. Akét nagyszerű ember ezeken a minőségeken találkozik. Náluk nem „ment tönkre a mérték” (Mécs László).

Ez a könyv, amelyet KÖVET-társunk és szerzőtársa – aki tiszteletbeli bencés diák – elkövetett (Nagy Gáspár szerint: „verset vétkeztem”), nagyszerűen foglalja össze a polcomon sorakozó írásokat, az életművet, az erkölcsi tisztaságot hordozó EMBERT, a politikai katyvaszból a világos kiutat mutató tudóst. Az isteni tízparancsolat és Bibó tízparancsolata nincs ellentmondásban, megvan a rezonancia.

A kötetben több utalás található Nagy Gáspárra. Több költő, irodalmár megnyilvánulása között Nagy Gazsi a „Kettészelt fényes-fekete nap” című versével szerepel „...mígnem egy újszülött fiú/sírta magát elő a délutánból, kinek majd/hányszor mondom el...emlékezve a fényes-/fekete napra: akkor halt meg BIBÓ ISTVÁN,/...” Élet és halál! Ez a SORS!

Súlyos könyv!

Elnézést kérek Tőletek, hogy olyan pályára tévedtem, amelyben nem vagyok otthon: véleményt írtam egy könyvről. Lelkesedésből. Biztosan szakszerűtlenül. Non sum dignus! Mea culpa!

Gergelyi Ferenc

ÍRÁSOK A KÖLTŐRŐL – KRITIKÁK, ELEMZÉSEK, LAUDÁCIÓK

Nagy Gáspár költő mestereit jól ismerjük. Szívesen és sokszor vallott inspiráló és embert formáló hatásokról, hűségesen vállalta hozzájuk tartozását. Példájakat korán maga elé állította: „S akkor már figyeltem azokra a költőkre, akik nekem fontosak voltak. Nagy Lászlóra (aki ugyanarról a tájról származik, mint én), Kormos Istvánra, akik valóban a pályára indítottak, amikor Budapestre kerültem. Mellettük, emberileg és költői hatásban, sokat kaptam még Jékely Zoltántól, Áprily Lajos fiától és Pilinszky Jánostól.”^[1] S persze később Weöres Sándor játékosága és formabontó újításai is igazi kihívást jelentettek számára, Sinka mélyparaszti életélménye, Illyés felelősségérzete sokat alakított szemléletén.

De vajon csak ezek az eszmék és mesterek hatása révén alakult nála az az erkölcsi tartás, az a félelemnélküliség, az a kérlelhetetlenség, az igazmondásra történő feltételen törekvés, a nemzeti sorskérdések, a magyar történelem sorsfordító pillanatai iránti érzékenység, a nemzeti hagyományok iránti tisztelet, az a bátorság, a szabadság szeretete, amely az embert és költőt, közéleti szerepvállalását mindvégig fémjelezte, s amely őt a rendszerváltás lelki előkészítésének

frontvonalába sodorta? Számára a képzőművészetet Kondor Béla és Orosz István, a zenét Bartók Béla, a színházat Latinovits Zoltán, a filmművészetet Huszárk Zoltán jelentette, ^[2] s Nagy László erkölcsi tartása, Illyés igazmondása, a nemzeti sorskérdések felé forduló Németh László, Zbigniew Herbert bátorsága, Pilinszky keresztény tanítása mellett még egy valakire fel kell hívjuk a figyelmet ebben a sorban. S ez Bibó István jogász, politikus és egyetemi tanár, a huszadik századi magyar történelem egyik fontos személyisége, politikai gondolkodó, történész.

Bibó István az 1956-os forradalomban betöltött államminisztersége, függetlenségi nyilatkozata és aztán bebörtönöztetése miatt kiradírozásra került a magyar szellemi és kulturális életből. Írásait és teljes politikai-írói életművét karanténba helyezte a Kádár-rendszer, ahogyan Bibó meghatározta akkori helyzetét, a „teljes sarokba szoríttatás” ^[3] állapotában élt, még nevének említése is tilalmas volt. Mindezek ellenére, tudjuk, hogy Nagy Gáspár ismerte, olvasta írásait, legalábbis azokat, amelyek itthon szamizdatban hozzáférhetőek voltak. Többször is hivatkozott Bibóra, etalonként idézte megállapításait és elvi alapvetéseit, gondolkodása és nézetei eligazító pontként szolgáltak számára. De nem csak írásaiban köszöntek vissza Bibó nézetei, emberi tartásában, ha tetszik, civil kurázsijában is mintha Bibó kelt volna benne életre, kései utódban. Bár sem kortársak nem voltak – Nagy Gáspár eszmélésekor Bibó már visszavonultságban élt, teljes szilencium alatt, s aztán 1979-ben meg is halt –, és írói munkásságuk is távol esett egymástól – Bibó a politikai filozófia, jog és történelem területén tudósi, történész-politikai tanulmányokban, esszéiben, fejtette ki nézeteit, míg Nagy Gáspár elsődlegesen és meghatározóan költő volt, az irodalom világában élt –, műveikben megtestesülő eszméik között mégis határozott párhuzamot fedezhetünk fel, s ismerve Bibó István politikai és társadalmi elkötelezettségét, valamint Nagy Gáspár értékrendjét, néhány általános megállapítást tehetünk.

Ehhez az összevetéshez, hogy a párhuzamok azonosíthatóak legyenek, röviden összegeznünk kell Bibónak a népi mozgalomban gyökerező, harmadik utas eszmerendszerét. Leginkább azt az összefoglalását idézhetjük, amelyben ő maga a népi mozgalmat meghatározta, s amely éppúgy volt a mozgalom eszmetörténeti összefoglalása, mint önmaga világnézetének ars poeticája, hiszen világosan megvallotta a harmadik úthoz való kötődését: „Mindenekelőtt igenlően viszonyult (a népi mozgalom – P.B.) az egész francia forradalmi hagyományokhoz, annak demokratikus szabadság-egyenlőség-testvériség jelszavához, csak éppen annak eredeti értelmében és nem beléjük értelmezve azokat a torzulásokat, amelyeket azóta különböző ún. ideológiák ehhez kapcsoltak. Vagy a szabadság jelszavához nem kapcsolták hozzá a nagytőke és a nagyvagyon korlátlan hatalmát, mint szabadságot, az egyenlőség fogalmához nem kapcsolták hozzá a centralizált államhatalmat, mint amelyik majd hivatott lesz ezt az egyenlőséget biztosítani. Az agrárkérdésekben volt egy világosan körülhatárolt jelszavuk, ami kb. abban állt, hogy a paraszti életforma szabadságát hirdetik meg, ez magában foglalta mind a magántulajdon szabadságát, mind a szövetkezés szabadságát. Magukévá tették a teljes parlamenti demokrácia egész követelményrendszerét,

többpártrendszerrel és független bírósággal, sajtó-, gyülekezési és gondolatszabadsággal együtt.”^[4] A népi mozgalom – és maga Bibó is – egy olyan radikális mozgalmat, eszmerendszert testesített meg, képviselt, amely egyszerre foglalta magába „a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdalo ellen-
tétés világnézetek.”^[5]

Nagy Gáspár művei és megnyilvánulásai szellemiségében és humanizmusában közeli rokonságot mutattak Bibóéival, tudatosan ugyanazokat az eszméket és történelmi alakokat értékelte, akik a szabadságot és az emberi méltóságot helyezték előtérbe, hiszen azok összhangban álltak saját világnézetével és költészeti törekvéseivel. Bibó halálhíre kapcsán vallotta meg, mennyire fontos és meghatározó volt számára Bibó személye és munkássága. Halála Nagy Gáspár életének amúgy is egy különösen fontos és különleges pillanatával esett egybe, hiszen azon a május 10-i – ahogy Bibó emlékének szentelt vers címében kifejezte, „kettészelt fényes-fekete” – napon született meg fia: „...egész nap azon izgultam, hogy a fiam megszületik. Készültünk rá – és reggel jött a hír, meghalt Bibó István, akit nagyon tiszteltem.

Akkor már hál'Istennek jónéhány esztendeje olvastam is – tehát nemcsak később! –, természetesen, amihez hozzá lehetett férni. Számomra nagyon fontos ember volt, akit igazán tisztelhattunk, valamennyien. Meghalt, és azon a napon megszületett a fiam. Ezért a fényes fekete nap. Ilyen az életünk is, megvan a fénylő fele és megvan a fekete fele. Mind a kettőre emlékezni kell. Ebben a versben ez sodródott egybe.”^[6] A vers még abban az évben meg is jelent, a szombathelyi *Életünk folyóiratban*, a legendás 11. számban, ahol Zalán Tibor írásával elindult az *Arctalan nemzedék* fiatal írók vitája, s később az eredetileg tisztelgésnek készülő, akkor betiltott *Bibó-emlékkönyvben* is méltó helyet kapott.^[7]

Nagy Gáspár Bibó halálát korszakhatárnak tekintette, hiszen Bibó volt az 1956-os forradalom egyik leghitelesebb tanúja. „Arra gondoltam, halálával talán lezárult egy korszak, és a születő fiatal élettel megnyílik egy reménykeltőbb. Hogy akik ezután születnek, ők talán már beszélni fognak Bibóról meg a forradalomról.”^[8] Nagy Gáspár sokat tett ezért Bibó szellemiségéért, költészete az ötvenhatos forradalom erkölcsiségének egyenes folytatásává vált az elnyomó diktatúrával szembeni, a szabad véleményformálás melletti kiállásában, emberi bátorságában. Nyolcvanas évekbeli meghurcoltatása ma is az eszmei hűség, a feltétel nélküli igazságkeresés példája. Bár súlyában nyilván nem összemérhető, de az 1956-os forradalomban vállalt szerepe miatt Bibó börtönviselése és aztán halálig tartó kirekesztettsége, valamint Nagy Gáspár a kádári rendszer vérben fogant születésére és a kivégzésekre, a mártírokra emlékeztető verseiért történő állás- és egzisztencia vesztese, be- és letiltása kísérteties hasonlóságot mutatnak.

A magyar forradalom iránti elkötelezettség Nagy Gáspár gondolatvilágában nem kötődött sem időhöz és térhez, ahogy Bibónál sem. Az ember és a nemzet szuverenitásának és függetlenségének egyetemes igényéből fakadt, a diktatú-

rák tagadásának eszményéből táplálkozott, a kétezer éves kereszténység és a római-görög kultúra ideáiból. Nagy Gáspár tudatosan vállalta ezt az emberi és költői hivatást, az embereket szabad beszédre és gondolkodásra való tanítását, a lelkek megnyitását az igazság előtt: „Minduntalan az égetett, hogy ezt ki kell mondani. Mégpedig úgy kell kimondani – a képversben felfedezhető volt rejtetten is –, hogy mindenki értse. [...] Ha kimondom, hogy »egyszer majd el kell temetni« – és a sor végén ott a nevezetes monogram –, az tetszhetik pusztá (betű) játéknak, de nekem esztétikai sarokkő, hogy azokat az infinitívuszokat akkor és ott, és nem más versben használtam fel. Ebben hiszek. Irodalomtudósok vitakozhatnak róla, de a magyar költészetnek – főként mindig történelmi ég borul – ez a sajátja. Balassi Bálinttól, mondjuk Illyés Gyuláig. Nevezhetik küldetéses költészetnek, képvisleti lírának, engem ez nem érdekel. Mert ha megnézem a számunkra fontosabb verseket, a magyarság sorsa igenis hangot kap.”^[9] Írásai a bibói minőség- és értékközpontú gondolkodást, az igazságkeresés igényét tükrözik, azt a szabadságvágyat, amely végső soron elvezetett a rendszerváltoztató tömeg lelki megújulásához.

1938 táján Bibó fogalmazta „Politikai tízparancsolat”-ban^[10] a „szabadságszerető és az egyenlő emberi méltóság elvi alapján álló embertípust szeretttük volna ideálként kialakítani – pontokba foglalni, hogy a szabadságszerető hogyan nem hajlik meg bizonyos szituációkban, hogyan viszi át a gyakorlatba a demokratikus emberméltóság követelményeit, (...) politikaiközületi forgolódásban milyenféle dolgokat nem tűr és mitől nem fél.”^[11] Úgy gondolom, hogy a Bibó által megfogalmazottak, de különösen az 5. pontban írtak mindkettejük számára olyan eszmei alapvetésnek tekinthetők, amelyekhez a halálig tartották magukat: „5. szüntelenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és az emberi méltóság egy és oszthatatlan és az egyik ember ellen akár társadalmi helyzete, akár származása, akár neme vagy kora címén elkövetett minden sérelem mindenki más szabadságát, méltóságát is veszélyezteti: ezért az emberi szabadság minden korlátozása, önkényes letartóztatás, fogvatartás, egyéni vagy hatósági hatalmaskodás, s az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha az rögtön nem lehetséges, magában is fellép.”^[12]

Számos párhuzamra hívhatjuk fel a figyelmet a fent írtak kapcsán nézeteik, emberi tartásuk és habitusuk tekintetében is, hiszen egyformán fontosnak tartották az igazság keresését és az igazságosság megvalósítását. Nagy Gáspár lírájának és Bibó István politikai filozófiájának is hangsúlyos eleme volt az igazság fontosságára és a történelmi igazságtételek szükségességére történő utalás. Ehhez – koruk elnyomó hatalmának napi gyakorlata szerint – személyes bátorságra is szükségük volt. Arra, hogy nézeteiket nyilvánosan vállalják, megalkuvás nélkül, a retorziókat is elfogadva. Bibó közismert volt bátorságáról és elkötelezettségéről, különösen az 1956-os forradalom idején tanúsított állásfoglalása kapcsán, s Nagy Gáspár sem rettent vissza attól, hogy szembe szálljon a hatalommal, ha az igazság és az emberi értékek védelme ezt követelte. Nagy Gáspár a kommunista rezsim korlátozásai ellenére is őszintén szólt a magyar forradalomról, s elsőként követelte nyilvánosan a bűnösök néven nevezését, olyan

korban, amikor még az ellenzék számára is érinthetetlen volt a rendszer emblematikus figurája, Kádár János. Bibó István az 1956-os forradalomban, a hosszú évekgig tartó börtönt és a halálíg tartó száműzetést is vállalva állt ki a politikai szabadság és az igazságosság eszméje mellett. Nagy Gáspár számára bizonyosan példaértékű volt ez a bátorság és elkötelezettség, s erőt meríthetett ebből a maga reménytelenség elleni küzdelmeihez: „Bibó István kitűnő meghatározása szerint, amelyet én e századra, sőt napjainkra is aktuálisnak gondolok, bizony a hamis realisták és a túlfeszült lényeglátók mozgatják legszorgalmasabban ama rajzeszközöket. Mindkét század derekán, 1848–49-ben és 1956-ban is mi voltunk azok, akik a legsötétebb reménytelenségben a szabadságot választottuk: azaz a garantált lehetetlent.”^[13]

A szabadság eszméje központi helyet foglalt el gondolkodásukban. Bibó politikai filozófiájának egyik alappillére volt, eszméiben a politikai és társadalmi szabadság a demokratikus állam és az igazságos társadalom elválaszthatatlan részét képezte. A magyar politikai irodalomban elsőként foglalkozott a félelemre épülő politikai rendszerek kritikájával, és hitte, hogy valódi szabadság csak félelem nélküli társadalomban valósulhat meg, híressé vált tétele nemzedékek számára vált eligazító ponttá a kádári diktatúra idején: „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni...”^[14] Nagy Gáspár költészetében és gondolkodásában vissza-visszatérő téma a személyes és kollektív szabadság kérdése, kritizálva azokat a társadalmi és politikai rendszereket, elsősorban kora szocialista hatalmait, amelyek korlátozták az egyén szabadságát. A szabadság nála is összefonódott az emberi méltóság és az önazonosság megőrzésével. Világképét áthatotta nemcsak Petőfi életműve, de különösen a forradalomban és a szabadságharcban betöltött szerepe, s e példa követése az állampárt idején, folyamatos konfrontációival, a hatalommal történő ütközéseivel huszadik századi utódává avatták. Petőfi a szabadság megteremtésének és kivívásának ügyével azonos nála, a szó és tett egységének szimbóluma: „Jó kimondanunk: költő nem nyomta még rá így verseivel, kézjeggyével a szabadság arcmását, bélyegét a kor tiszta papírosára. És szív nem dobogott még így együtt, ilyen kérlelhetetlenül szinkronban a szent szóval: az egyes ember és nemzetek óhajtott szabadsággal.”^[15] Megállapítása szinte szó szerint párba állítható Bibó azon tételével, mely szerint ahhoz, hogy egy „európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy a közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen.”^[16]

A félelem elleni küzdelem – hiszen mindketten a kommunista rezsim időszakában éltek – írásaik meghatározó fontosságú témája volt. Bibó hangsúlyozta, hogy a félelem és a bizonytalanság tökéletes ellentétben áll a szabadsággal. Az 1956-os magyar forradalom idején és utána készült írásaiban kiemelte, hogy a félelemnek nincs helye egy egészséges politikai közösségben, és hogy a szabadság felé vezető út a félelem leküzdésén keresztül vezet. „Az, hogy a szabadság és a félelemmentes nyugodt értelem uralmát állandósítani, intézményesíteni lehet, lényegileg két nagy kultúrkörben vetődött fel. Az egyik a görög-római kultúrkör, a másik a kínai. Ebben a kettőben jelentek meg olyan politikai ideológiák,

olyan politikai gyakorlatok, amelyek megszüntették az emberiség történetét [...] a zsarnokságok egyhangú változásává tenni, és helyette olyan kísérletekké váltak, amelyek megkísérelték a hatalmat tartósan, intézményesen humanizálni, moralizálni, szabadságelemekkel kontrollálni és végül, végső célként felszámolni.”^[17] Nagy Gáspár, különösen a kommunista diktatúra időszakában személyes példájával – „szabadítót mondani” – arra ösztökelte olvasóit, barátait, környezetét, hogy álljanak ki az igazságért, és ne engedjenek a félelemnek, mert csak így érhető el a szabadság. „Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költő apostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mehetségemre, avagy tarthatok magam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadólag: mert szívem és lelkem diktálta verses »bűneimet«, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz s aztán méginkább a leveretés gyásznapjaihoz, a Haynaut messze lepipáló kádári kivégzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nemzet lelkiismeretéhez szóltam.”^[18]

A politikai őszinteség és az igazságmondás kiemelt szerepet kapott Bibó István gondolkodásában, a berendezkedő kommunista diktatúra árnyékában, az 1945 és 1947 közötti tanulmányainak ez volt az egyik vezérfonala. Úgy vélte, hogy a politikának az igazságon kell alapulnia, és hogy a hazugságok és az öncsalás csak társadalmi és politikai válságokhoz vezetnek. „Az általánosan elterjedt ellenkező nézettel szemben le kell szögeznünk, hogy a politikában hazudni nem lehet. Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat mondani, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai programot felépíteni.”^[19] Nagy Gáspár elsősorban költő volt és nem politikai teoretikus, írásaiban és nyilatkozataiban mégis gyakran érintette a politikai őszinteség témáját. Tagadta a marxista propagandát és a hazugságot, amelyek a kommunista rendszer építő kövei voltak. Tíz évvel a rendszerváltozás után is hangsúlyozta, ha szabad úgy fogalmaznunk azt a rendszersemleges tételét Bibóval való teljes egyetértésben, amely szerint: „a politikában nem szabad hazudni. Lehet tisztességes és elvi politikát is folytatni, bár nehezebb. Ez önkorlátozással és annak belátásával jár együtt, hogy a szabadságom csak akkor lehet teljes, ha a könyökömmel a mások könyökét nem ütöm le az asztalról. A megálmodott paradicsomi állapot nem létezik. A politikusnak, a képviselőnek a közjó megteremtésére kellene törekednie, hogy a szabadság éveit alatt létrejött új egyenlőtlenségek ne növekedjenek, ne legyenek tízszeres különbségek a jövedelmek között.”^[20]

Alkotásaikban és személyes közéleti szerepvállalásaikban – s Bibónál, nemcsak az 1956-os szerepére gondolunk, hanem az 1945–1947 közötti időszakra, vagy a háború előtti években írtakra és képviseltekre is; s Nagy Gáspár esetében sem csak a nyolcvanas évek folyamatos meghurcoltatásaira, de a rendszerváltást, vagy az ezredváltást követő évekre is – fontos szerepet kapott a társadalmi valóság kritikai szemlélete. Nagy Gáspár verseiben gyakran reagált a történelmi és személyes igazságokra, míg Bibó István a politikai rendszerek és társadalmi szerkezetek mélyreható elemzését adta, akár a két világháború közötti társadalmi rendszerről, akár a koalíciós időkről, vagy a Kádár-rendszerről volt szó.

Nagy Gáspár mindig is nagyra értékelte azokat az eszméket és történelmi alakokat, akik a szabadságot és az emberi méltóságot helyezték előtérbe, Dózsától, Rákóczi Ferencen és Petőfi Sándoron át Nagy Imréig és Karol Wojtyłaig, ebben a tekintetben biztosan Bibót is mesterének és elődjének tekintette, igenlően viszonyult Bibó munkásságához, amennyiben azok összecsengtek saját világnézetével és költészetét meghatározó értékeivel.

Munkásságukban mélyen gyökerezett a magyar történelmi és társadalmi valóság. Igyekeztek a maguk eszközeivel feltárni és megérteni a magyar történelem és társadalom mélyáramait, írásaik visszatérő motívumai Magyarország történelmi traumái – hogy csak a zsidókérdés feltárására, a demokrácia válságára vagy az 1956-os forradalomra, az 1968-as csehszlovákiai bevonulásra, az 1980-as lengyel szükségállapokra, a rendszerváltás utáni tülekedés zűrzavarára gondoljunk –, és igyekeztek megérteni, valamint értelmezni a magyarság történelmét és társadalmi folyamatait, múltját és jelenét.

Írói-tudósi és emberi szerepvállalásukban alapvető fontosságú az etikai és morális értékek megtartása, kiemelten kezelték az etikai és morális értékeket, mint az igazságosság, a becsület és a felelősség kérdéseit. Műveikben gyakran vetődtek fel ezek a kérdések, amelyek nem öncélúan, hanem mint amelyek a magyar és az emberi közösség jobbítását célozták. Bibó István írásai szinte szüntelenül hirdették az emberi jogok és a demokrácia fontosságát, s Nagy Gáspár verseiben is központi helyet foglaltak el az emberi jogok, az emberi méltóság és a szabadság kérdései: „És aztán szól (Kiss. Gy. Csaba – P. B.) a Szolidaritás létrejöttéről, a munkások és értelmiségiek, valamint a katolikus egyház egymást erősítő újbóli találkozásáról, amelyben az emberi méltóság, igazság és önérték a szavaknak is új értelmet ad.”^[21]

Végül, de nem utolsó sorban, még egy alapvető közös értékről kell említést tennünk, amely egész életüket alapvetően meghatározta. Bár Bibó István protestáns, míg Nagy Gáspár katolikus volt, keresztyén vagy keresztyén hitük mélyen meghatározta gondolkodásukat és értékrendjüket. Vallási meggyőződésük hatással volt politikai filozófiájukra és társadalmi nézeteikre is. Úgy vélték, hogy a keresztyén értékek – mint az emberség, az igazságosság és a béke, az Istenbe vetett hitük – irányt mutathatnak a politikai közösségeknek és az egyén politikai-közösségi magatartásának is. Írásaikban és beszélgetéseikben gyakran hivatkoztak a keresztyén etikára és tanításokra, számukra a keresztyén hit nemcsak vallási gyakorlatot jelentett, hanem egy olyan életvezetési alapot, világlátást, amely segített nekik eligazodni a kihívások közepette és irányt mutatott az erkölcsi döntéshozatalban. Mindkettejükre igaznak vélem Nagy Gáspár szavait: „Mi az, amibe én fogódzom? Azt hiszem, nekem van egy olyan erkölcsi mércém, amely a vallásból, az Isten-hitből táplálkozik. Ez az, amiben én nem csatlakozom.”^[22]

Nekünk is lehet egy fogódzónk: Bibó István és Nagy Gáspár embersége, eszéik és versei. Ha ezekből merítünk, mi sem csatlakozunk.

(Diósd, 2024. március idusa)

JEGYZETEK

- [1] *Hűen történelmünk és irodalmunk hagyományaihoz.* (Elek Tibor kérdez). Nagy Gáspár: Közelebb az életemhez. Tiszatáj, Szeged, 2005. 412.
- [2] Lásd erről: Szakolczay Lajos: *Az élére állított vers.* Nagy Gáspár: *Földi pörök.* Jelenkor, 1983/4. 306.
- [3] Interjú Bibó Istvánnal. In.: *Bibó István (1911–1979) Életút dokumentumokban.* 1956-os Intézet – Osiris-Századvég, Budapest, 1995. 557.
- [4] Bibó István: *Levél Borbándi Gyulához.* In.: Bibó István: *Válogatott tanulmányok I–IV.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. III. kötet 364. o.
- [5] Litván György: *Egy kései Bibó levél.* In.: *Bibó-émlékkönyv I. Századvég–EPMSz.* 1991. *Egy kései Bibó levél*) 142–143.
- [6] A vers címe: *Kettészelt fényes-fekete nap.* Nagy Gáspár: *Mosolyelágazás.* (aki kérdez: Kulcsár Katalin) I.m. (Tiszatáj, Szeged, 2005.) 332.
- [7] Mások mellett ebben a számban szerepeltek Hervay Gizella, Mezey Katalin, Géczi János, Tóth Erzsébet versei, Esterházy Péter elbeszélése, s az akkor még tiltott, nyugat európai magyar irodalmi műhelyeket bemutató Czigány Lóránt összegző tanulmánya.
- [8] *Versek 56 láthatatlan emlékművének talapzatára.* (Aki kérdez: Pécsi Györgyi) *Októberi stációk.* Nagy Gáspár és 1956. *Válogatott írások.* Nap Kiadó, 2016. 62.
- [9] *Ameddig temetetlen holtak lesznek...* (Aki kérdez: Szakolczay Lajos) Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2008.
- [10] Bibó István: *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár, jelzet: Ms5111/15_16.
- [11] Bibó István (1911–1979) Életút dokumentumokban. ('56, 1995. I. 1911– 1945 / A) *Interjú Bibó Istvánnal.* 39.
- [12] Bibó István: *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata.* Lásd 10. számú jegyzet.
- [13] „Mert hogyha nem remél a költő...” érdes látletet, de őszinte válasz – a pesszimizmus és népszerűség-fogyás ügyében – Solymosi Frigyes akadémikus kérdéseire. In.: *Szavak a Rengetegből* Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004. 408
- [14] Bibó István: *Válogatott tanulmányok II.* (1945–49). Magvető, Budapest, 1986. 220.
- [15] Nagy Gáspár: „Te nem magadnak, Te másoknak születted!” In.: *Uő: Közelebb az életemhez.* I.m. 152.
- [16] Bibó István: *Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának deformálódása.* <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html> (letöltés 2024. 03.14.)
- [17] Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme.* Bibó István: *Válogatott tanulmányok I–IV.* – <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/430.html> (letöltve: 2024.03.14.)
- [18] Nagy Gáspár: *1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben.* In.: *Szavak a rengetegből.* Uo. 402.
- [19] Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar fejlődés.* In.: Bibó István: *Válogatott tanulmányok I–IV.* <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html> (letöltve. 2024.03.16.)
- [20] *A Vigília beszélgetése Nagy Gáspárral.* (Aki kérdez: Bodnár Dániel). In.: *Közelebb az életemhez.* Uo. 380–381.
- [21] *Ami augusztus óta történt...* Kiss Gy Csaba: *Lengyel napló,* 1980–82. In.: *Szavak a rengetegből.* Uo. 268.
- [22] Kolczonay Katalin: *Kétkezdések és ragaszkodások. Beszélgetés Nagy Gáspár költővel.* Confessio, 1990/1. 58.

Petrik Béla
Magyar Napló, 2024. május, p. 20-26.

•
Szerényi Gábor grafikája

HORVÁTH ATTILA

Bibó István és társai koncepció's pere

Koncepció's pernek nevezzük azokat a büntetőeljárásokat, amelyekben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet. A tényállás fiktív, konstruált, a bizonyítás irányított, manipulált bizonyítékokkal történik. Az anyagi jogi és eljárásjogi szabályok megsértésével, amorális jogszabályok alapján lebonyolított per végső politikai-ideológiai célja: a társadalom folyamatos mozgósítása és fegyelmezése, megfélemlítése, az abszolút ellenség pozíciójába kényszerített vélt és valós ellenfelek likvidálása. Ezt a célt szolgálta a per folyamán a sajtóban és a médiában folytatott totális propaganda, amellyel megkísérelték a tömegek hangulatát a vádlottak, illetve elítéltek ellen fordítani, és őket mintegy „peren kívül” nyilvánosan, szimbolikusan megsemmisíteni.^[1] Végső soron a koncepció's per nem igazi per jogászai értelemben, mert hiányzik a kontradiktórius jelleg, a terheltnek esélye sincs arra, hogy igazságosan járjanak el vele szemben (KIRÁLY 1990, 32; KAHLER 2008, 21), s mint látni fogjuk, lényegét tekintve tisztán politikai-ideológiai konstrukció.

A PER TÍPUSAI

Magyarországon a kommunista vezetés 1945 és 1956 között, a szovjet mintát és utasítást követve, gyakran alkalmazta az ún. konstruált pert, amely a politikai konfliktusok kezelésének is legitim és hatékony formája volt. Ilyen per volt a Rajk László és társai, valamint a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás is. A koncepció's pereknél a forgatókönyv elkészítésekor fordított sorrendet alkalmaztak. Először a politikai vezetés vagy a politikai rendőrség kitalálta a koncepció't: kit és milyen tényállás alapján kell elítélni. Ezután indították meg a gyanúsított ellen az eljárást, gyűjtötték össze a hamis bizonyítékokat, kényszerítették ki a beismerő vallomásokat,^[2] készítették el a vádiratot és végül az ítéletet. Az ítéletek ez esetben idegen hatalom részére történt kémke-

[1] E tanulmányban a koncepció's perek természetével foglalkozó gazdag és szerteágazó szakirodalom elemzésére terjedelmi okokból nem vállalkozhatok, s a rendelkezésre álló munkák közül is elsősorban a jogászai nézőpontból releváns írásokra hivatkozom.

[2] Még a Rajk-per paksi csőszkunyhós története miatt sem mert szólni senki sem. Jellemző Péter Gábor cinizmusára, ha valamilyen nagyon átlátszóan kitalált konstrukció't vittek elé: „Ez már megint valami Paks?”. Idézi: Hajdu 1992, 33.

désről, a fennálló rendszer elleni összeesküvésről, izgatásról, devizabűncselekményről szóltak, esetleg árufelhalmozással és spekulációval vagy kuláksággal vádolták őket. Az egyszerű állampolgárok ellen lefolytatott tömeges eljárásnál gyors és hatékony módszert alkalmaztak. Házkutatás esetében fegyvert vagy valutát „találtak náluk”, vagy – ami még ennél is egyszerűbb megoldásnak bizonyult, elítélték őket például „tiltott határátlépés kísérletéért.” Sokakat nem politikai, hanem valamilyen köztörvényes bűncselekménnyel vádoltak meg. Feladatukat megkönnyítette a Szovjetunió főügyészének az a tanítása, amely szerint a bíróságokat nem kell minden esetben a tárgyi bizonyítékok megállapítására kötelezni, az ítélet meghozatalához elegendő a tényállás valószínűsítése is. Vinszskij kijelentette, hogy a beismerő vallomás a „bizonyítékok királynője”.^[3] A magyar büntetőeljárásról szóló törvény 4. § (2) bekezdése ennek megfelelően kimondta: „...a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé teszi.” [[4. § (2)]] A beismerő vallomás kicsikarása érdekében ezért szinte minden eszközt bevetettek, és általánosnak volt mondható a kényszervallatás. Ez nem a nyomozók túlkapásai miatt alakult így, hanem azért, mert parancsot kaptak. Farkas Vladimir^[4] feljegyzéséből tudjuk, hogy azokat a kihallgató tiszteket, akik nem ezeket a módszereket alkalmazták, megbüntették. (HORVÁTH 1992, I, 482.)

Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása során azonban többségében a koncepciós pereknek egy teljesen más fajtáját alkalmazták. Ezekben az esetekben nem kellett kitalálni egy koholt tényállást, hanem a megvádolt személy által ténylegesen elkövetett cselekményeket minősítették át bűncselekménnyé. Így a politizálás elemei formáit, néhány személy laza kapcsolatrendszerét máris államellenes összeesküvésnek minősíthették. A politikai rendőrség ilyen irányú tevékenységének 'logikáját' Bibó István is világosan látta: „Sajnos első perctől kezdve beleütköztem egy bizonyos nyomozói mentalitásba, amelyik minden cselekményt, még mielőtt bármi kiderült volna róla, hogy egyáltalán minősül-e valaminek, eleve már olyan terminológiával illetett, amivel minősítette. Tehát, ha én azt mondtam, hogy valakinek egy levelet adtam, vagy egy gondolatmenetet továbbadtam, akkor rögtön »anyagot adott át«, ha valakivel találkoztunk, akkor »tárgyalást folytatott«. Szóval mindennek már rögtön olyan neveket adtak, amivel már a dolog minősült; »érintkezést vett fel«, mintha ez egy komoly konspiráció lett volna.” (BIBÓ 2011, 415.) Valójában csak annyi történt, ahogy Bibó István visszaemlékezésében is elmondta: „Mindenkori egyrészt a saját véleményével jött, vagy a saját elképzelésével, vagy tőlem akart valamit hallani, és én nem zárkoztam el az elől, hogy embereknek beszéljek, és csökönyösen optimista nézeteimet közöljem velük. És ebből odabent mind megannyi ügy lett, és én tudtam, hogy ahány nevet említek, annyi embernek szerzek teljesen értelmetlen és fölösleges zaklatást.” (BIBÓ 2011, 415.)

[3] A korábbi perrendtartásunkban, az 1896. évi XXXIII. tc.-ben, nem tartották önmagában elegendő bizonyítéknak a beismerő vallomást.

[4] Farkas Vladimir (1925–) államvédelmi ezredes, Farkas Mihály fia.

A másik tényállás átminősítésének esete a Nagy Imre és az ún. Forradalmi Munkás Paraszt Kormánynak a kádári vezetés általi alkotmányjogi megítélése volt. A Nagy Imre-kormány legitimitását, amelynek Bibó István november 3-ától államminisztere volt, 1956. november 4-éig senki nem kérdőjelezte meg. Elismerte azt a forradalmárok, a demokratikus pártok, a forradalmi szervek, sőt 'de jure' és 'de facto' a Szovjetunió is, mivel szóbeli jegyzeteket cserélt és tárgyalásokat folytatott vele képviselői útján. Ezzel szemben a Kádár János vezette kormány még a korabeli alkotmánynak sem felelt meg (FEITL 1993, 102), csak a szovjet megszállás révén jöhetett létre.^[5] Ezt egyébként maga Kádár is elismerte a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1960. február 12-i zárt ülésén: „...született valamikor ez a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amelynek akkor, bizonyos helyzetekben 8 minisztere volt összesen. És részben nem teljes alkotmányos formák között született, hanem részben személyes találkozás, részben telefon útján.”^[6] 1989 áprilisában, amikor mar súlyos betegen egy rendkívül zavaros beszédet mondott, elhangzott egy odavetett félmondat is: „Tudják, amikor engem a szovjetek november 4-én Szolnokon szabadon engedtek...” (GOSZTONYI 1993, 214.)

A Kádár-kormány megalakulásának egyes körülményeit mindmáig homály fedi. Csak annyit lehet tudni, hogy november 1-jén este a szovjet felderítő zászlóalj egy BTR-40 típusú páncélgépkocsija Kádárt a Bajza utcai szovjet nagykövetségről Tökölre vitte, ahonnan a hajnali órákban egy IL 12-es típusú repülőgépen Moszkvába szállították. Itt külön-külön szállásolták el Kádárt és a többi magyar vezetőt, hogy ne tudjanak egymással beszélni. Kádár november 3-án kapta meg a szovjet vezetéstől a kormány névsorát.^[7] (HUSZÁR 2001, 343) és az eredetileg oroszul írt kormányprogramot. (GÁL-HEGEDŰS-LITVÁN-RAINER 1993, 87-93; LJ-KOVE 1990, 132; VJACESZLÁV-RAINER 1996, 92-93.)

Ezután még november 3-án vagy november 4-én visszajött Kádár Magyarországra, ahol a szolnoki rádió hajnali 4 óra 25 perckor Münnich Ferenc nyilatkozatát közölte *Nyílt levél a magyar dolgozó néphez* címmel, majd öt órakor, a „Figyelem! Figyelem! Kádár János elvtárs beszél!” kezdetű bejelentés után a munkás-paraszt kormány megalakulását közlő Kádár-beszédet sugározták. (SZAKOLCZAI-VARGA 2003, 375.) Valójában Kádár János nem járt a szolnoki rá-

[5] Ezért is nevezték Quisling-kormánynak. Vidkum Abraham Quisling norvég politikus, aki egyezményt kötött Hitlerrel, elősegítette Norvégia német megszállását. Ettől kezdve a kollaboráns magatartás szinonimájaként vonult be a politikai szótárba.

[6] MOL 288. fond. 30. öe. 1–49., 25.

[7] Moszkvában 1956. november 3-án készült el a jegyzőkönyv: „Hozzászólása végén Hruscsov ismertette az új kormány összetételét: Kádár elnök, Münnich miniszterelnök-helyettes, belügy, honvédelem, Kossa pénzügy, Apró, Rónai, Kiss, Marosán” (Kiss Károly végül nem lett a kormány tagja). Végül pótlólagosan bejelenti Dögéi kiszemelt „mezőgazdasági” miniszter nevét, majd javaslatot tesz a visszatérés útvonalára.”

dió stúdiójában. A rádióadást valahonnan máshonnan adták le.^[8] Ez a kormány azonban még formálisan sem létezett, hiszen Apró Antal és Kossa István Tökölön értesült a kinevezéséről, Dögei Imre pedig Csehszlovákiában volt, Rónai Sándor^[9] pedig a Parlamentben. Marosán György is a rádióból értesült a kormánytagságról. Ennek ellenére adták le az alábbi szöveget: „Alulírottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormánynak volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-jén, megszakítva ezzel a kormánnyal minden kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból, és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását.”

Maga Kádár János is csak november 7-én hajnalban, a 60. szovjet légvédelmi tüzérség 419. légvédelmi tüzérezredének 3. ütegéből Usakov hadnagy szakaszának kíséretében érkezett meg a Parlamentbe. (Bibó István pont egy nappal korábban, 6-án hagyta el az Országgyűlés épületét.) (HUSZÁR 1995, 439.) Ezután a kormány hét tagja: Kádár János, Münnich Ferenc, Horváth Imre, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre és Rónai Sándor — a Népszabadság tudósítása szerint — letette az esküt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnöke, Dobi István előtt.^[10] Egyúttal Dobi István, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első ülésének jegyzőkönyve szerint, törvénytelennek jelentette ki a Nagy Imre-kormányt, mondván, hogy a kinevezési okiratban szereplő aláírása közönséges hamisítvány, majd november 4-ére visszadatálva miniszterelnökké nevezte ki Kádár Jánost. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának ezen határozata a Magyar Közlönyben november 12-én jelent meg (1956. évi 28. sz. NET határozat). Mindeközben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nem is ülésezett! (VÁRADY 1986, 73.)

ERKÖLCSTELEN JOGSZABÁLYOK

A koncepciók perek törvényi tényállásainak megkonstruálását nemcsak a mindenkori alkotmányjogi helyzet segítette elő, hanem a korszak jó néhány amorális jogszabálya. Ezek a jogszabályok olyasmicért büntették az elítélteket, amelyek egy demokratikus berendezkedésű országban nem számíthatának bűncselekménynek. Így aztán e jogszabályok alapján akár valódi tényállás és „jogszerű eljárás és ítélet” alapján is megbüntethették az állampolgárokat. Ezen jogszabályok között a leghírhedtebb a szovjet büntető törvénykönyv 58. §-a

[8] Nagyalföld, 1992. október 22. 9.

[9] Az alkotmányos szokásokkal ellentétben az, hogy az országgyűlés elnökét miniszterré nevezik ki.

[10] Népszabadság, 1956. november 8. 3.

szellemében megalkotott 1946. évi VII. tc.^[11] volt, amely az államrend védelméről szólt. Ezen hírhedt, a kortársak által „hóhértörvénynek” nevezett jogszabály alapján ítélték el Bibó Istvánt is.

A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény szerint büntettnek volt tekintendő: a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekmény, mozgalom vagy szervezkedés, illetve ezek vezetése, kezdeményezése, támogatása, az ezekben való részvétel. Az ilyenfajta önkényesen alkalmazható, tagolható kerettényállások révén mindenféle, a politikai vezetés által üldözendőnek vélt magatartással szemben fel lehetett lépni, mivel a törvény nem definiálta, hogy milyen társadalmi rendszer védelméről van szó. A „népi demokratikus államrend” elvont fogalmának a meghatározását a törvény a bírói gyakorlatra bízta, és ezért nem sorolta fel, hogy milyen intézmények védelméről is intézkedik (PALASIK 1996, 65–66). Míg az 1921. évi III. tc. csak az állami és a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló kezdeményezést és cselekményt büntette, addig az 1946. évi VII. tv. a békés cselekményeket is. A Legfelsőbb Bíróság kimondta: „A bűnösség szempontjából nincs jelentősége annak sem, hogy a vádlottak tartózkodtak a veres erőszakoskodástól.” (KAHLER 1993, 38.) Már önmagában az ellenzéki gondolkodás is bűncselekmény lett, hiszen a törvényi tényállás szerint már a szándék is büntetendő. Így például ha valaki azt mondta valamelyik ismerősének, hogy „milyen jó lenne, ha másként lenne”, a törvény alapján ez a kijelentés úgy is értelmezhető, hogy felforgató szándékot fejez ki, ezért bűncselekménynek minősült. Mindezt erősítette az is, hogy a szövegbe nem tették be a „jogellenesség” kifejezést sem, és a „szervezkedés” fogalmát is rendkívül tágan értelmezték. Minden, a rendszert bírói asztaltársaság, baráti, ismerősi kör, beszélgetés, kijelentés, még ha teljesen komolytalan is volt, szervezkedésnek minősülhetett. Nagyon tágan értelmezték és összemosták a tevékeny részvétel és az előmozdítás fogalmát. A szervezkedéshez való csatlakozás minden egyéb cselekmény nélküli részvétel, a csatlakozási szándék, még az azonnali visszavonás esetén is előmozdításnak minősült. (HORVÁTH 1993, II, 717.) A korabeli bírói gyakorlat szerint az államellenes „mozgalomban való részvétel, illetőleg annak elősegítése nem kíván különösebb aktivitást. Elégendő ahhoz egy arckifejezés, egy jóleső mosoly, hang nélküli tudomásulvétel, tehát negatív magatartás, mely kimeríti a bűncselekmény fogalmát.” (KONYÁNÉ 2002, 142–143.) Jankó Péter, a koncepciók perek hírhedt bírāja vezette be azt az elvet, amely szerint a szándék célzat nélkül elégséges a bűncselekmény megvalósításához (MAJOR 1988, 386).

[11] Az 1946. évi VII. tc. rendelkezéseit elvileg egy többpárti parlamentáris demokrácia védelmére alkották meg, ennek ellenére a már pártállami országgyűlés politikai, valamint alkotmányjogi és közjogi bizottsága egy jelentést fogadott el, amely szerint: „...az 1946:VII. tc.-ben a Magyar Köztársaság védelmére törvénybe iktatott büntető rendelkezések ezután értelemszerűen a Magyar Népköztársaság büntetőjogi védelmét szolgáló rendelkezéseként alkalmazandók.” (Már előre tudták, hogy meg fogják szavazni az új alkotmányt!) Ezután az ilyen módon módosított jogszabályt a Büntető Szabályok Hivatalos Összeállítása a Különös rész első fejezetében külön cím alatt, Az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények megnevezéssel vette át.

Ezért lehetett az 1946. évi VII. tc. alapján például halálos ítéletet kiszabni az alábbi indokolással: „...a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségben bízva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népünk szabadságát eltiporják és rabszolgasorba döntsék.” (KAHLER 2008, 20.) Így bűncselekménynek minősítették azt is, ha egy feltételezett csoport nem tett semmit, de az ítélet szerint „ugrásra készen várta a rendszer összeomlását,” vagy „ha belügyminiszter lett volna, lőtt volna a tüntető dolgozókra.”^[12] Az 1989-ben kinevezett kormánybizottság jogász albizottsága szakértői véleménye szerint a legtöbb koncepció elemet tartalmazó eljárást az 1946. évi VII. tc. alapján folytatták le.^[13]

A népi demokratikus államrend alappilléreinek számított a párt,^[14] a pártbizottság, a párttitkár, a kormány, a tanácsrendszer, a termelőszövetkezetek, a termelőszövetkezeti mozgalom (2560/1949. Korm. sz. rendelet), de a besoroztatás és a megszállt szovjet hadsereg is.^[15] (BARNA 1961, 187-190.) A Legfelsőbb Bíróság külön kiemelte: „...a párt – melynek a pártbizottság egyik fontos szerve – a népi demokratikus államrend legfontosabb alappillére. Ilyenképp a párt és annak szervei ellen bármely formában indított ellenforradalmi jellegű támadás végső célja a népi demokratikus államrend legfontosabb alappillére.” (TYEKVICSKA 1994, 139.) A 3. §-ban még azt is kimondták, hogy magát a törvényi tényállást, illetve az azok által hozott ítéleteket sem szabad kritizálni, a politikai okokból elítéltek mellett állást foglalni.

A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény messze kiterjesztette a halálbüntetés kiszabhatóságának körét, és így a halálbüntetés már nem kivételes büntetés, hanem általános büntetési nem lett. Bibó István esetében is valószínűleg csak Nehru indiai elnök^[16] személyes közbenjárására álltak el a halálbüntetéstől.^[17]

RENDELETI JOGALKOTÁS

Az 1956-os forradalom és szabadságharc minél gyorsabb és kegyetlenebb megtorlása érdekében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa egymás után alkotta meg törvényerejű rendeleteit, miközben ténylegesen nem is ülésezett. A ható-

[12] Budapesti Megyei Bíróság 0012220/1951.

[13] Az 1945–1952 között koncepció elemeket... é. n.

[14] Annak ellenére, hogy az 1949-es alkotmányba nem is került be a pártvezető szerepe. Utóbb az 1972-es módosítás 3.§-a mondta ki ezt az elvet.

[15] Bírósági Határozatok, 1957. 101.

[16] Jawaharlal Nehru (1889–1964), indiai politikus és államférfi, vezető szerepet játszott az indiai függetlenségi mozgalomban, India első független miniszterelnöke. Ő volt az egyik alapítója az ún. el nem kötelezett országok mozgalmának is.

[17] Nehru személyes kérése a magyar kormányhoz: Belügyminisztérium II. főosztály, Tájékoztató Osztály, 8-1716/58. 68-934/1958. július 22-i külügyi napi jelentés.

ságok megkapták Kádár János instrukcióit, és ennek megfelelően kellett eljárniuk: „A bíróságok sorakoztassák fel őket, ítéljék halálra, majd akasszák fel őket.” (Gough 2006, 224.)

A büntetőeljárást több fontos területen is átalakították. Az első lépés a törvényi szabályozással nem korlátozott bosszúállás irányába az 1956. évi 22. számú törvényerejű rendelet volt, amelyet 1956. november 12-én léptettek hatályba, és az 1957. évi 4. számú tvr. helyezett hatályon kívül 1957. január 15-én. Ez tette lehetővé, hogy vádirat nélkül állíthassák bíróság elé azokat, akiket gyilkosság, szándékos emberölés, rablás, lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntett miatt tetten értek, vagy „ha a bizonyítékok nyomban a bíróság elé voltak tarthatók.” Valójában ezen jogszabály alapján a katonai bíróságok bárkit, akit a felkészésben való részvétellel gyanúsítottak, nyomban kivégezhettek.^[18]

A rögtönbíráskodásról (statáriumról) szóló 1956. évi 28. számú tvr. és a 6/1956. (XII. 11.) Korm. sz. rendelet – amelyet olyan kapkodva készítettek el,^[19] hogy másnap már módosítani kellett – egyrészt büntetté nyilvánította a más által engedély nélkül tartott lőfegyver vagy lőszer bejelentésének az elmulasztását, másrészt kizárólag halálbüntetésre súlyosbította a gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, közérdekű üzem vagy a közönséges életszükségleteket ellátó üzem szándékos megrongálását, lőfegyver, lőszer, robbantószer, robbanóanyag engedély nélküli tartásának, illetve a felhozott cselekmények elkövetésére irányuló szövetkezés büntetési tételét. A rögtönítélő bíróságok ilyen esetekben a vádlott őrizetbe vételétől számított 72 órán belül ítéletet hoztak. A vádat az ügyész szóban terjesztette elő, a bíróság pedig halálbüntetést vagy életfogytiglani szabadságvesztést szabhatott ki. A fiatalokéak esetén tették lehetővé az enyhébb ítéletet. E különleges eljárásban az ítéletet hozó bírák döntöttek a kegyelmi kérelem felett is. A halálos ítéletet két órán belül végre kellett hajtani. A rögtönbíráskodás az 1957. évi 62. számú tvr. szüntette meg, de addigra már 70 halálos ítélet született (Kiszely 2001, 3).

A gyorsított eljárásról szóló 1957. évi 4. számú tvr. megalkotását a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. november 6-i nyilatkozata alapján határozták el. Ez hasonló tartalmú volt, mint a rögtönítélő bíráskodásról szóló jogszabály, de kiterjesztették a bíróság hatáskörét az államellenes szervezkedés, lázadás, hűtlenség vádjával lefolytatott eljárásokra is, továbbá nemcsak katonai bíróságokra vonatkozott. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a XVI. számú büntető elvi döntésében kimondta: „A gyorsított eljárásban a külön tanács hatásköre kiterjed a terhelt valamennyi bűncselekményére, még abban az esetben is, ha ezek közül egyes bűncselekmények egyébként nem volnának gyorsított eljárás alá vonhatók, feltéve, ha az ügyész a vádiratban (1957. évi 4. sz. tvr. 4. § (2) bek.) terjeszti elő.” A gyorsított büntetőeljárásban

[18] 1956. november első napjaiban a szovjet katonai bíróságok is hoztak halálos ítéleteket, amelyeket rögvést végrehajtottak. Lásd: Kahler 1993, 81.

[19] A tvr.-et a szovjet titkosszolgálatlal kapcsolatban álló Feri Sándor (1895–1986) legfelsőbb bírósági bíró készítette el.

elbírált bűntettek büntetése halál lehetett, de a bíróság az eset összes körülményét figyelembe véve életfogytiglan vagy 5-15 évig terjedő szabadságvesztést is kiszabhatott. Ugyanakkor lehetővé tette a 16 éven felüli fiatalok esetében a halálbüntetés kiszabását.

A Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsáról szóló 1957. évi 25. számú tvr.-et 1957. április 6-án léptették életbe, amely egyúttal hatályon kívül helyezte a gyorsított büntetőeljárást. Ennek lényege, hogy az ottani ítélkező tanácsban egy szakbíró és négy népbíró ülnök ítélkezett minden olyan ügyben, amelyben az ügyész a népbíróági tanács előtt emel vádat. A vádemelés független volt a cselekmény elkövetési idejétől. Első fokon statáriális tanácsként járhattak el, így halálos ítélet kiszabása esetén a vádlottat két órán belül kivégezték. (Ez történt Nagy Imre és társai ügyében.) (HORVÁTH-ZINNER 2008, 168–170.) A tanács eljárhatott fellebbezési fokon is minden ügyben, amelyben az ügyész ezt indítványozta. Ezekben az ügyekben nem érvényesülhetett a súlyosbítási tilalom (KAHLER 1993, 40–42.). A népbíróági tanács törvényességi óvást is elbírálhatott. Ezzel lehetővé vált, hogy még jogerős ítéleteket is felülbíráljon, továbbá bármely ügyben még perújítást is kezdeményezhetett. A népbírákat elvileg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „választotta”, valójában azonban a politikai rendőrség és a pártvezetés jelölte ki őket.

A népbíróági tanácsok országos rendszerének kiépítésével (1957. évi 34. sz. tvr.) zárult a megtorlás kivételes eljárási rendszerét kiépítő jogszabályok sora. Létrejöttét Kádár János indokolta meg: „Itt muszáj erősíteni... Előfordult például, hogy Nezvál^[20] elvtárs egy ilyen ügyben kiizzadt egy halálbüntetést,^[21] és a felső bíróságon megesett a szívük rajta, és a büntetést átváltoztatták életfogytiglan börtönre... Össze kell szedni egy tucat ilyen ügyet... A bírósági munka most a Népköztársaság létét jelenti. Aki ellenforradalmár volt, meg kell büntetni. A népbíróági szervezetet fel kell állítani úgy, hogy mód legyen bármilyen ügyet tárgyalni.”^[22] Ez a jogszabály elrendelte a népbíróági tanácsok felállítását minden megyei bíróságon és a Legfelsőbb Bíróságon, amelyek „gyorsított eljárásban” hozták az ítéleteket. Ezen túlmenően alapvetően módosították a büntetőeljárást, mivel a népbíróóságok által meghozott ítéletek másodfokú felülbírlása során nem érvényesült a súlyosbítási tilalomra vonatkozó alapelv. Korlátozták a vádlottak védőválasztási jogát is, hiszen csak az igazságügy-miniszter által kijelölt ügyvédek láthatták el a védői feladatokat. A népbíróági tanácsokat szinte semmilyen törvényességi garancia nem korlátozta, így lehetővé vált az önkényes megtorlás mindenfajta módszere. Halálra ítéltették az elkövetéskor még 18. életévét be nem töltött Mansfeld Pétert, és hozhattak meg sok más kegyetlen ítéletet. Külön említést érdemelnek a 14–16 éves fiatalokkal szemben

[20] Jellemző a korszakra, hogy míg az egyik legnagyobb jogtudóst börtönben tartják fogva, addig egy cipészből lett igazságügy-miniszter dirigált.

[21] Kádár itt elismerte, hogy a politikai vezetés beleszólt az ítéletek meghozatalába.

[22] MOL 228. fond 4/7 ő. e. Kádár ekkoriban 800–1000 kivégzést tartott szükségesnek. MOL 288. fond 30/1957/11 ő. e.

lefolytatott statáriális eljárások, amelyek során kiderült, hogy őket leginkább a fegyverekhez való vonzódásuk vitt arra, hogy egy-egy pisztolyt birtokoljanak. A velük szemben kiszabott 5–6 év börtön még a rendszer saját jogpolitikája szempontjából is szükségtelen volt. (ZINNER 2001, 105; KAHLER 1993, 40; JOBBÁGYI 1998, 9.) Az ezekben az esetekben hozott ítéletek azt bizonyítják, hogy a népbírák a bosszúállók és a véletlen karrieristák közül kerültek ki.^[23]

Bibó István és társai perében Dr. Borbély János tanácsvezető bíró, Bíró Mihály, Fehér Kálmán, Lakatos Péterné,^[24] Sulyán György népbíró részvételével összeült népbírószáki tanács ítélezett (HUSZÁR 1995, 507-532). 1956 után a legtöbb halálos ítéletet Borbély János hozta, több mint hatvan alkalommal, sőt az utolsó 56-os halálos ítélet meghozatala is az ő nevéhez fűződik.^[25] A tanácsvezető mellett jelen lévő népbírák – akik a 'Nagy Imre és társai' büntetőügyben is szavaztak – nem sok jóval kecsegtettek a vádlottak számára, akik erről semmit sem tudtak.^[26]

INKVIZITÓRIUS ELJÁRÁS

A büntetőeljárási jogot a szovjet mintának megfelelően, végtelenül leegyszerűsítve, a különböző eljárásjogi garanciákat a lehető legalacsonyabb szintre redukálva, inkvizitórius jellegűvé alakították át. A legtöbb per titokban zajlott le. Még a tárgyalás is a nyilvánosság teljes kizárásával történt. Az ítéletről nem tájékoztatták a hozzátartozókat sem. Az igazságügy-miniszternek 1953. augusztus 28-án Gerő Ernőhöz intézett feljegyzéséből tudjuk, hogy „Hozzátartozóknak semmiféle felvilágosítást nem adnak... érkezett-e, indult-e eljárás, kitűztek-e tárgyalást, van-e ítélet benne, mit tartalmaz az ítélet rendelkező része... a kirendelt védő a hozzátartozókkal nem érintkezhet, nem közölhet velük az ügyre vonatkozóan semmit.” (KAHLER 1999, 28.) Az ilyen eljárások, megfelelő előkészítés esetén, rendkívül rövid ideig tartottak.

Az 1951. évi III. törvényből, az első szocialista eljárásjogi kódexből – amely teljes mértékben hatályon kívül helyezte az 1896. évi büntető perrendtartást (1896. évi XXXIII. tc.) – egyrészt hiányoztak egyes alapvető eljárásjogi garanciák, másrészt a meglévők sem érvényesültek. Ezt szemlélteti például a 2. §, amely ugyan ünnepélyesen felsorolta a személyi szabadság biztosítékait és az előzetes letartóztatásról is rendelkezett, de nem kötelezte a nyomozó hatóságot arra,

[23] A katonai tanácsban a hírhedt Gyurkó Lajos (a tiszakécskei sortűz felelőse) is részt vett.

[24] Férje, Lakatos Péter a Köztársaság téri népitéletben vesztette életét, így nem volt pártatlan. (Dornbach–Kende–Rainer–Somlai 2008, 87.)

[25] Dr. Borbély János (1905-?) 1945 és 1953 között ügyészként tevékenykedett, ezután az Állami Kordélyos Vállalatnál volt jogi tanácsadó, 1957-től legfelsőbb bírósági bíró, 1958-tól tanácsvezető. 1962-ben felmentették a koncepció perekben való közreműködése miatt.

[26] A népbírószáki rendszert az 1956 utáni megtorlások végeztével, 1961. április 16-án, az 1961. évi 7. sz. tvr.-tel szüntették meg.

hogy a hozzátartozókat értesítse. Jó néhány vizsgálati anyagban fennmaradtak ún. titkos őrizetbe vételt elrendelő határozatok, sőt olyan kihallgatások is voltak, amelyekről nem vettek fel jegyzőkönyvet. A kódex nem szabályozta megfélemlően a nyomozást, ezzel is lehetővé téve az önkényes eljárást.

Az 1956 utáni megtorlás idején a kádári vezetés büntetőpert kezdeményezett minden olyan politikus, író vagy csak valamilyen okból köztisztvisletben álló személy ellen, akiről feltételezték, hogy nem értenek egyet a szovjet típusú diktatúrával, és emellett hatással tudnak lenni a szűkebb vagy tágabb környezetükre. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága ülést tartott 1957. június 22-én. Itt hangzott el Kádár szájából az az árulkodó mondat, amely rávilágít Bibó István és még jó néhány más személy letartóztatásának okaira: „Ha a Magyar Népköztársaság ellenségei elleni harcról beszélünk, ez alatt mi nemcsak a régi ellenségeket értjük... Ez vonatkozik természetesen az írókra is, meg olyan emberekre, mint a Tildy, a Bibó meg nem tudom én kicsoda...” (BARÁTH-RIPP 1994, 193.)

Bibót 1957. május 23-án letartóztatták, és a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elsőfokú bíróságként eljáró népbírószági tanácsa 1958. július hó 28., 29., 30., 31. és augusztus hó 1. napján tartott nem nyilvános tárgyalás alapján meghozta, és az 1958. évi augusztus hó 2. napján nem nyilvánosan kihirdette az ítéletet.^[27] Perének másodrendű vádlottja Göncz Árpád későbbi köztársasági elnök, a harmadrendű vádlott Régeczy-Nagy László volt, az 1988-ban alapított Történelmi Igazságtétel Bizottság elnöke.

A terhelt 72 órán túli fogva tartása csak az ügyész (egy jogállamban ezt is a bíróságnak kellene kimondania) előzetes letartóztatást fenntartó határozata esetén lett volna törvényesen lehetséges. A legfőbb ügyész ezt az időtartamot (2 hónapon túl) korlátlan időre meghosszabbíthatta. Elvileg lehetőségessé vált a határidő nélküli, végső soron „életfogytig tartó” fogság. A törvény indokolása szerint előzetes fogva tartást kellett elrendelni a terhelt „osztályhelyzetére” tekintettel is. Ezt az elvet erősítette meg a 6/1956. (XII. 11.) Korm. sz. rendelet is. A valóságban nem rögzítették (vagy utólag fiktív dátummal) a letartóztatás és az előzetes letartóztatás időpontját, pedig – különösen a politikai perekben – a lehető legmegbízhatóbb ügyészek működtek közre. Bíró István erről így nyilatkozott: „Volt egy olyan jogszabály, amely szerint valakit minden bírói határozat nélkül egy hónapig lehet letartóztatásban tartani. Ennek úgy tettek eleget, hogy minden hónapban újabb bírói vagy ügyészégi – nem tudom pontosan – határozatot kaptam, amelyik újabb egy hónappal meghosszabbította a benntartást, és ilyen módon a szabállyal elég tetetett.” (BIBÓ 2011, 417.)

Az 1951. évi III. törvény nem ismerte a nyomozásban a terheltté nyilvánítást sem, vagyis a terhelt kötelező tájékoztatását arról, mi miatt folyik ellene az eljárás. Így történt ez Bíró István perében is.

A kihallgatásokról általában nem vettek fel jegyzőkönyveket, hanem csak ún. feljegyzéseket készítettek. A kihallgatási jegyzőkönyv elkészítésére csak

[27] Legfelsőbb Bíróság TÜK T. Nb. 42/1958/10. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága népbírószági tanácsának ítélete dr. Bibó István és két társa büntetőügyében, 1958. augusztus 2. 1–2

a nyomozás befejezésekor került sor. A Bíró-perben a kihallgató tiszt, Bodrogi őrnagy[is] manipulálta a jegyzőkönyvek számozását is. Bibónak az 56-os forradalom alatt írt cikkének^[28] például mindegyik oldalát aláíratta a szerzővel, de nem tett eleget a kihallgatási jegyzőkönyvekkel szemben támasztott formai követelményeknek, nem írt rá dátumot, és nem szerepelt rajta hitelesítő aláírás sem (KENEDI 1993, 274). A bíróság egyébként sem kapta meg a teljes nyomozati anyagot.

A terheltet az egész eljárás során nem illette meg az ártatlanság vétele. Különösen az „osztályidegenek” esetében, a terhelt bűnösségéből indultak ki. A hatóságok csak a terhelt bizonyítékokat igyekeztek minden eszközzel – sokszor törvénytelen módon – összegyűjteni. Ezt a gyakorlatot a Legfelsőbb Bíróság is elismerte.^[29]

A házkutatásokról készült jegyzőkönyvek a legtöbb esetben manipuláltak. Nem a törvényi előírásnak megfelelően készültek, a hatósági tanúk általában megbízható kaderek voltak. A házkutatási jegyzőkönyvek szinte soha sem tartalmaztak a lefoglalt tárgyi bizonyékok azonosítására alkalmas adatokat.

Az 1956 utáni perekben jóval kisebb mértékben alkalmaztak kényszervallatást. Az ekkoriban alkalmazott koncepciók pertípusoknál már nem volt akkora jelentősége a kikenyszerített beismerő vallomásnak. Mindemellett az akasztófával fenyegetett, megzsarolt, pszichésen befolyásolt, a külvilágtól elszigetelt, fizikai és lelki erejét már-már elvesztő terheltet könnyen rá lehetett venni a politikai rendőrség szándékainak megfelelő vallomásra. Bibó Istvánnal is hasonló módon akartak eljárni: „Az egész idő alatt engem semmiféle bántalom nem ért, nemcsak közvetlen verés, vagy ilyen, de egyéb jellegű presszió sem, azonban egyes hangokból ítélve ez nem volt kivétel nélküli szabály. Hallottam kiabálásokat, főleg ismétlődtek este fél kilenc körül, tehát úgy látszott, volt egy olyan helyiség, nem is olyan túl messze, amely erre volt specializálva, de nem volt az egész időszaknak ez a döntő élménye.” (BIBÓ 2011, 418.) Bibó István hitére, lelki erejére jellemző, hogy a hosszú fogva tartás, a kihallgatások sorozata nem törte meg, meggyőződéssel vállalta miniszterségének politikai-jogi következményeit.

VÉDELEM

A nyomozati szakban a védő nem vehetett részt, a tárgyaláson is csak az iratok egy részét kaphatta meg. Az igazságügy-miniszter feljegyzése 1953. augusztus 28-án Gerő Ernő, akkori belügyminiszternek címezve: „[A] védő nem tekintethet be az iratokba, hanem a tanács vezetője jelöli ki számára az iratoknak azt a

[28] A cikktervezetet Boldizsár Ivánnak mutatta meg, de a Hétfői Hírlapban végül is nem jelent meg, és a kéziratát a szovjet hatóságok elkobozták. Bibó emlékezetből írta le a tartalmát. Lásd: Kenedi 1993, 274–275

[29] Legfelsőbb Bíróság, V. 8916/6 és Tsz. p. 68–76.

részét, amely a védencére vonatkozik, és ezeket a részleteket ismerheti meg.” (Idezi: KAHLER 1999, 28.) A politikai perekben egyébként is csak a politikai rendőrség által összeállított listán szereplő ügyvédek szerepelhettek, akik valójában nem sokat segítettek a vádlottaknak. Az általuk mondott védőbeszédük körülbelül abból álltak, hogy a vádlott valóban megsértette a magyar nép érdekeit, és [mint] az igazságszolgáltatás segítőtársaként irgalmas ítéletet kértek. Esetleg még annyit hozzatettek: a bíróság vegye figyelembe, hogy a vádlott büntetlen előéletű. A lelkiismeretes ügyvédet a periratok azon érdekes feljegyzéséből lehet felismerni, amely szerint rögtön a tárgyalás elején rövid konzultációs szünetet kér, hiszen ekkor találkozhatott először a vádlottal és ismerhette meg a tényállást. A védelem is megkísérelt mentő tanúkat is beidézni, de a bíróság általában ezt nem tette lehetővé, a bizonyítási indítványokat elutasították. Bibó István viszont a körülményekhez képest elégedett volt a listáról kiválasztott ügyvédjével, dr. Zalán Kornállal,^[30] akivel felügyelet mellett körülbelül fél vagy háromnegyed órán át konzultálhatott is.

VÁD

Az ügyész szerepe az ötvenes évek pereiben formális. A beismerő vallomást tett gyanúsítottból ugyanis úgy lett vádlott, hogy a terheltet sokszor nem adták át az ügyésznek. A vádlott továbbra is a politikai rendőrség őrzetében maradt. Ennek az volt a magyarázata, hogy a vádlottat így folyamatos nyomás alatt tarthatták, nehogy a bíróságon visszavonja a vallomását. A nyomozók csak a vádirat-tervezetet adták át, amiből az ügyész elkészíthette a vádiratot. Az egész eljárás a nyomozati terv alapján zajlott le. A bíróság is ennek megfelelően, még az indokolást is átvéve hozta meg az ítéletet.^[31] (RÉVAI 1991, 349.) A politikai pereket tárgyaló ügyészek és bírák, időnként az ügyvédek is, ezért az eljárásukért külön díjazásban részesültek. (ZINNER 2005, 585.)

Miután Regeczy-Nagy Lászlót tanúként kívánták idéztetni a Nagy és társai elleni büntetőeljáráshoz, dr. Bibó és két társa büntetőügyét nem lehetett korábbra kitűzni.

Ha a nyomozó hatóság (és a vádképviselő) valakit egyik másik büntetőeljárásban a vád tanújaként is idéztetni kívánt, akkor a tanú saját ügyét (gyakorta) későbbre halasztották (és ezért nem nyújtották be korábban a vádiratot), jelezve számára, hogy tanúként való magatartása befolyásolhatja saját ítéletének mértékét.

[30] Dr. Zalán Kornél 1905-ben született, a Magyar Királyi Kúria bírása 1944-ig. Ekkor származása miatt nyugdíjazták. 1945-ben visszahelyezték állásába. 1956 után egy ideig ügyvédként dolgozott.

[31] Ez a gyakorlat a cári Oroszország büntető eljárását idézte. Lásd: Sztjepnak–Kravcsinszkij 1988, 104.

HATÉKONYSÁG ÉS LEGITIMITÁS

A bíróság is csak valamilyenfajta kvázi legitimitást adott az eljárásban kifejeződő politikai akaratnak. Az egyes ügyek esetében nemcsak az államvédelem,^[32] hanem még az Igazságügyi Minisztérium is ellenőrizte az ítélezést. A bírácoknak jelentést kellett tenniük, egyúttal őket is folyamatosan utasították az éppen aktuális politikai irányvonalnak megfelelően. Az ügyek többségét – kivéve a kirokatpereket – gondosan kiválasztott hallgatóság előtt, zárt ajtók mögött tárgyalták. A nyilvánosság elve, amelyet a büntetőeljárás törvény 7. §-a is deklarált, az 1951 utáni politikai perekben egyáltalán nem érvényesülhetett. A korszakra jellemző általános félelmet erősítette az a titokzatosság, amit a bírósági szakra is kiterjesztettek. Az ítéletek többségét a vádra alapozták. A bíróság arra törekedett, hogy a vádat az ítélettel igazolják. Jellemző példa erre a Legfelsőbb Bíróság egyik ítéletének indoklása: „A védő bizonyítási indítványát az elsőfokú bíróság azért utasította el, mert a már fogatosított bizonyítás alapján a tényállást bizonyítottnak látta. Ez a döntés a bizonyítékok szabad mérlegelésén alapszik, ezért jogszabályt nem sért. Emiatt a bejelentett fellebbezés alaptalan.” (KAHLER 1993, 156.) Az ítéleteket rendkívül gyorsan hozták meg. A Legfelsőbb Bíróság elnöke a bíróságokon is bevezette a munkaversenyt az eljárás hatékonyságának fokozása érdekében. A hatékonyság egyik tanulságos példáját a szegedi megyei bíróság szolgáltatta: 1950. augusztus 25-én reggel kezdte meg egy 27 vádlottas ügy tárgyalását, és 26-án ebéddőre már ítéletet hirdettek. A kiszabott büntetések: 2 halálos ítélet, amelyeket végre is hajtottak, a további 25 személyből kilenc személy összesen 76 év fegyházat, 16 fő pedig összesen 128 év kényszermunka-büntetést kapott.

Bibó István, Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László pere is csak egy hétig tartott. A tanúk megismételték a rendőrségen tett vallomásaikat, a védelem indítványait pedig általában nem vették figyelembe. Az ügyész többször is durván ledorongolta a védelmet, amire egyedül Bibó István ügyvédje, dr. Zalán Kornél válaszolt méltósággal (BIBÓ 2011, 419).

ÍTÉLET

Az ítéletek felépítése és stílusa sokszor szembetűnően primitív, ami nem annyira a bírác, hanem a nyomozó hatóság által elkészített nyomozati tervnek való megfelelni akarásból eredt. Ennek megfelelően gyakran mellőzték a jogász stílust, okfejtést, inkább egy vulgármarxista brosúrára emlékeztettek, és mindig az éppen aktuális politikai irányvonalat követték. A szavak száma is rendkívül szegényes: 1150. Ez a szám a hétköznapi magyar beszéd szavainak egyharmada.

[32] Új M. K. L. E. 1. s. 264. 9913/13/1-1952. IM. II. 1.

Ha levonjuk az összevonásokat, névelőket és betűszavakat, akkor csak 465 szó marad (GYEKICZKY 1988, 101.) Leggyakoribb főnevek 1956 előtt: dolgozó, terv, gyár, szocializmus, magatartás, kizsákmányoló, állam, munkafegyelem, társadalom, ország, öntudat, bér, éhség, béke, munkanélküliség stb. A forradalom leverése után: ellenforradalom, élcsapat, munkásosztály, nyugati imperialisták, internacionalista kötelesség, népi demokrácia stb. Mint Herbert Marcuse meggyőzően írja, az egydimenziós nyelv jellemzője, hogy a főnév uralkodik a mondaton, amelyet ilyen igék követnek: dolgozik, teljesít, veszélyeztet, megsért, történik, akadályoz, megvalósít. (MARCUSE 1990) Az ítélet öt részből állt: az első a büntetés kiszabása, a második a vádlott személyi viszonyai (osztályidegen vagy osztályáruló származás és végzettség), illetve egy rövid életrajz (mit csinált 1945 előtt), a harmadik a rövid tényállás, végül pedig a jogi minősítés, valamint a bizonyítási kérdések magyarázata.

Bibó István az 1963-as amnesztiával szabadult börtönéből, de erkölcsi nagyságára jellemző, hogy ezután a továbbra is fogva tartott társai érdekében tevékenykedett (HUSZÁR 1995, 577–581).

IRODALOM

- Az 1945–1952 közötti koncepciós elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottság jelentése. e. n. Budapest.
- BARÁTH Magdolna – RIPP Zoltán (szerkesztette és a jegyzeteket készítette) 1994. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 4. köt., 1957. május 21–1957. június 24. Sorozatszerkesztő: Balogh Sándor. A 4. kötetet bevezető tanulmányt írta Ripp Zoltán. Budapest: INTERA Rt. kiadása.
- BARNA Péter 1961. *A szocialista állam büntetőjogi védelme*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BÍRÓ István 2011. *Interjúsorozat Bíró Istvánnal*. In uo: 1956. Bíró István munkái. Centenárium sorozat 4. Szerkesztette és az utószót írta: Ifj. Bíró István. Budapest: Argumentum Kiadó, Bíró István Szellemi Műhely.
- DORNBACH Alajos – KENDE Péter – RAINER M. János – SOMLAI Katalin (szerk.) 2008. *A per. Nagy Imre és társai 1958, 1989*. Budapest: 1956-os Intézet, Nagy Imre Alapítvány.
- FARKAS Vladimir 1989. *Nincs mentse. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest: Interart Kiadó.
- FEITL István 1993. Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányának archontológiája körül. *Múltunk*, 1993/1. 102–113.
- GÁL Éva – HEGEDŰS B. András – LITVÁN György – RAINER M. János (szerk.) 1993. *A „Jelcin-dosszié”: Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Budapest: Századvég, 1956-os Intézet. 87–93.
- GOSZTONYI Péter 1993. *A magyar golgota. A politikai megtorlások vázlatos története 1849-től 1963-ig és egyéb korrajzi történetek*. Budapest: Heltai Gáspár.
- GOUGH, Roger 2006. *Kádár János a jó elvtárs?* Budapest: Osiris Kiadó.
- GYEKICZKY Tamás 1988. A szót leírják. Empirikus adatok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének elemzéséhez. *Társadalomkutatás*, 1988/1. 101–109.
- GYÖRKÉI Jenő – HORVÁTH Miklós (szerk.) 1996: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest: H & T Kiadó.

- HAJDÚ Tibor 1992. A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 1992/11. 17–36.
- HORVÁTH Ibolya et al. 1992–1996. *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1–4. köt. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HORVÁTH Miklós – ZINNER Tibor 2008. *Koronatanúk jeltelen sírgödrökben*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- HUSZÁR Tibor (válog., összeáll.) 1995. *Bíró István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. Budapest: 1956-os Intézet, Osiris–Századvég Kiadó.
- HUSZÁR Tibor 2001. *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956*. 1. köt. Budapest, Szabad Tér.
- JOBBÁGYI Gábor 1998. „Ez itt a vértanúk vére.” Az 1956 utáni megtorlási eljárások. Budapest: Kairosz Kiadó.
- KÁHLER Frigyes 1993. *Joghalál Magyarországon (1945–1989)*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- KÁHLER Frigyes 1999. *Szemtől szembe a múlttal. Válogatott írások*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- KÁHLER Frigyes 2008. Gondolatok a koncepciós perekről. In uo: *Jogállam és diktatúra*. 2. köt. Tanulmányok a koncepciós perek világáról. Budapest: Kairosz Kiadó.
- KENEDI János 1993. Bíró szocializmus-felfogása kihallgató tisztjei előtt. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bíró István életművéről*. Pécs: Tanulmány Kiadó. 269–283.
- KIRÁLY Tibor 1990. Vázlat a koncepciós perek és a semmisségi ítéletek jogi természetéről. *Hitel*, 1990/11. 32–33.
- KISZELY Gábor 2001. Állambiztonság (1956–1990). Budapest: Korona.
- KONYÁNÉ KUTRUCZ Katalin 2002. „Kérem nevezetteket szabadon bocsátásuk esetén hatóságomhoz visszakísérni.” In Káhlér Frigyes (sajtó alá rendezte): *Semmisségi törvények. Büntetőjogi tanulmányok* 3. Budapest: MTA Veszprémi Területi Bizottsága. 107–150.
- LJKOVE, Micunovic 1990. *Tito követe voltam – Moszkva 1956–1958*. Budapest: Interart.
- MAJOR Ákos 1988. *Népbírálkodás, forradalmi törvényesség: Egy népbíró visszaemlékezései*. Budapest: Minerva.
- MARCUSE, Herbert 1990. *A egydimenziós ember*. Ford.: Józsa Péter. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- PALASIK Mária 1996. A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme. *Valóság*, 1996/9. 57–75.
- SZAKOLCZAI Attila – A. VARGA László (szerk.) 2003. *A vidék forradalma, 1956*. Budapest: 1956-os Intézet.
- SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, Sz. M. 1988. *Oroszország a cárruralom alatt*. Budapest: Európa Kiadó.
- RÉVAY Valéria (szerk.) 1991. *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Budapest, Zrínyi: Új Magyarország.
- VJACSESZLAV, Szereda – RAINER M. János (szerk.) 1996. *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest: 1956-os Intézet.
- VÁRADI Vilmos 1986. *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának működése 1949 és 1958 között*. Magyar Politika Tudományi Társaság Évkönyve. Budapest: Magyar Politikatudományi Társaság.
- TYEKVICSKA Árpád 1994. *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pállinkás-Pallavicini Antal a forradalomban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- ZINNER Tibor 2001. *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó.
- ZINNER Tibor 2005. *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban, 1918–1962*. Budapest: Hamvas Intézet.

JOGSZABÁLYOK

- 1896. évi XXXIII. tc., 1921. évi III. tc.
- 1946. évi VII. tv., 1949. évi XX. tv.
- 2560/1949. Korm. sz. rendelet, 1950. évi II. tv.
- 1950. évi 26. sz. tvr., 1951. évi III. tv.
- 1956. évi 22. sz. tvr., 1956. évi 28. sz. tvr.
- 6/1956. (XII. 11.) Korm. sz. rendelet, 1956. évi 28. sz. NET határozat.
- 1957. évi 34. sz. tvr., 1957. évi 62. sz. tvr.

Szünet!

„Firkák”

Forrás: Bíró és társai. Tanácsvezető bíró, népbírák, ügyvédek jegyzetei. ABTL 3.1.9. V-150003. 8. füzet

H a t á r o z a t
a terheltként való felelősségrevonásról

Budapest, 1958 május hó 26.

A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűntett miatt dr. Bibó István ellen indított bűnügyben a nyomozás adatai a bizonyítékok és a terhelt folyamatos vallomásai alapján alaposan az a gyanú, hogy

dr. Bibó István volt államminiszter az ellenforradalom leverése után a Forradalmi Hunkás-Paraszt Kormány elleni ellenes tevékenységre hívott fel. A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló tervet készített, szervezkedést kezdeményezett, szervezkedés programjának elkészítésében résztvett. A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló tervét és a szervezkedés programját a megvalósításban való segítség céljából a Budapestre akkreditált kapitalista és imperialista követtségekhez eljuttatta, valamint az emigráció vezetőséghez. Ellenforradalmi, a népi demokratikus államrendet gyalázó cikket írt, melyet külföldön, többek között a fasiszta magyar emigráció is megjelentetett.

A fentiek alapján úgy

h a t á r o z t a m,

hogy dr. Bibó István /Budapest, 1911. Graul Irén/ volt államminiszter terheltként való felelősségrevonását a Bp. 91/B.3. /1/ bekezdése alapján a BHÖ. 1.pont /1/ bekezdésében foglalt népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekménye, szervezkedés kezdeményezésének, vezetésének bűntette miatt elrendelem.

Közlöm terhelt Bibó Istvánnal, hogy ügyében az eljárási szabályok értelmében megszabott keretek között védőt választhat.

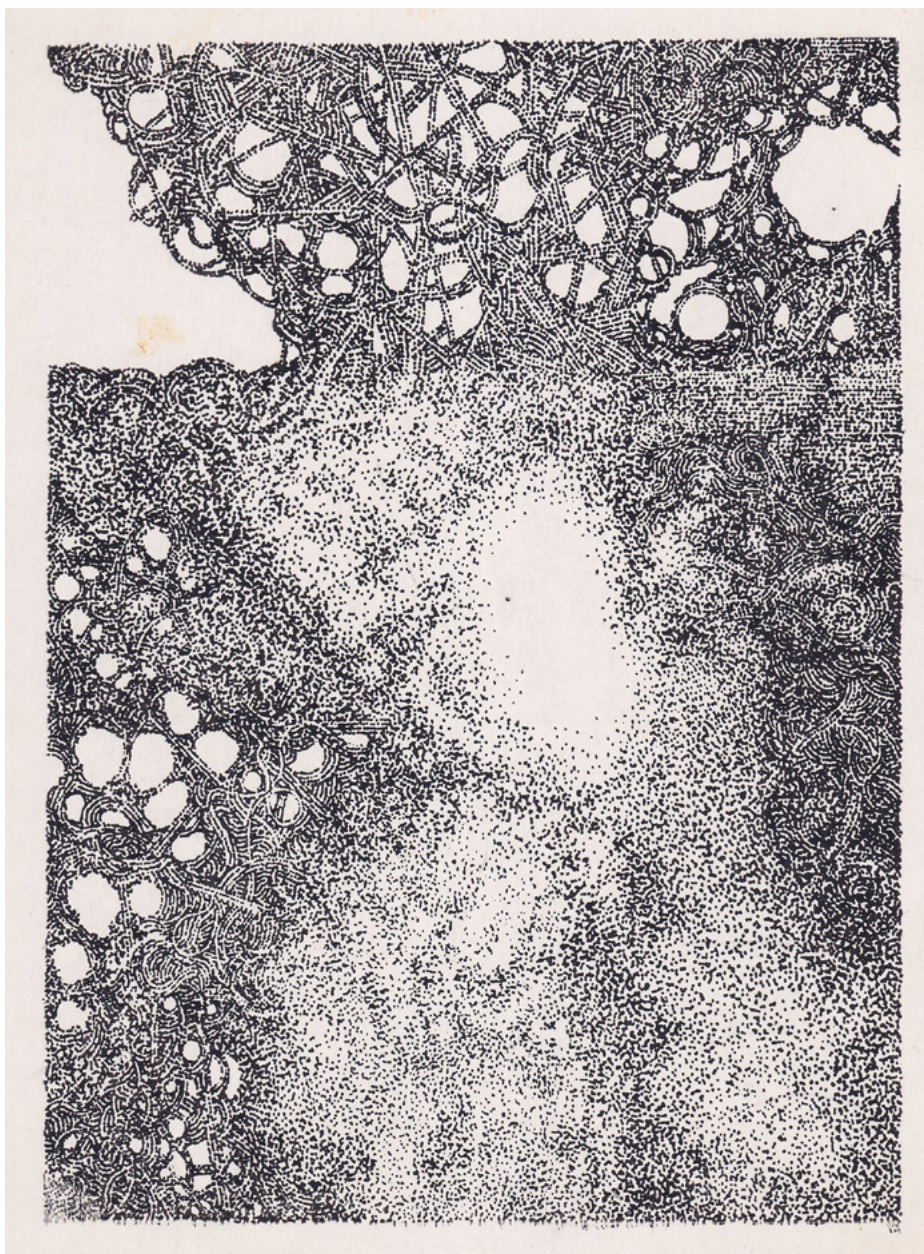
Csik István
/Csiki István r. br. gy.

dominál nekem.

Bp. 1958. máj. 26

Bibó István

Forrás: Bíró István és társai. Vizsgálati dosszié. ABTL 3.1.9. V-150.003

•
Szerényi Gábor grafikája

MOLNÁR TAMÁS

A védett fajokra elkövetett természetkárosítások hazai vonatkozásai

ABSTRACT

The decline in biodiversity is now indisputable, just as the range of human activities impacting individual species continues to grow more complex. In this study, I explore human interactions with wild, protected species, with a dual focus on domestic legal practice and international scholarly literature. First, I provide a theoretical overview and key characteristics of commercial activities involving wild specimens. I then analyse domestic law enforcement practices by examining the case files of criminal proceedings concluded with final judgments in Csongrád-Csanád County between 2009 and 2018. Finally, I present a case study of a wildlife trade operation which seems to exhibit characteristics of international organisation. I will conclude with a summary of the key insights gained during the research.

Keywords: CITES ■ nature conservation ■ trade in protected species
■ environmental crime

I. BEVEZETÉS

Évente 5.000–20.000 faj tűnik el az élőhelyek pusztítása, valamint a nem fenntartható kizsákmányolás következtében. A IUCN vörös listája mára mintegy 26.500, kihalással fenyegetett fajt véd.^[1] A veszélyeztetett fajok jogi eszközökkel megvalósuló védelme a biodiverzitás megőrzésének egyik eszköze lett. A kereskedelemmel kapcsolatos magatartások visszaszorítását egyre inkább természetvédelmi prioritásként kezelik mind globális, mind nemzetközi szinten, amely miatt az érintett személyekre megváltoztatandó objektumként tekintenek.^[2] A vadon élő populációk védelmét a nemzetközi jogban elsősorban a CITES kívánja megvalósítani, amelynek kereskedelmi adatbázisa szerint – eredetüktől

[1] Sziebig, 2019, 7.

[2] Naito – Zhao – Naidoo – Chan, 2023.

függetlenül – évente több mint 1.300 faj 2,2 millió élő egyede kerül kereskedelmi forgalomba, 189 ország piacán. Az internethasználat általánossá válásával napjainkra az értékesítési csatornák kiszélesedtek. A kereskedelem volumenét tekintve fontos rögzíteni, hogy a vadon élő állatok kereskedelmének 95-99%-a legális, ami összességében sokkal nagyobb közegészségügyi kockázatot jelent, mint az illegális cselekmények.^[3] Az egzotikus kisállat-kereskedelem a vadon élő állatok kereskedelmének hozzávetőleg 20%-át teszi ki, a világ legnagyobb importőre jelenleg az USA.

II. A VADON ÉLŐ ÁLLATOK KERESKEDELMÉNEK MODELLJE

A vadon élő állatok kereskedelmével foglalkozó szakirodalom nemzetközi viszonylatban a jelenség 11 szereplőjét azonosítja, részletesen elemezve azokat a lépcsőket, amelyeken keresztül az „áru” a forrástól eljut az állattartóig. A forrást jellemzően az a helyi közösség jelenti, amelynek területén az érintett faj honos, és amelynek begyűjtése a helyiek megélhetését biztosítja.^[4] A hazai szakirodalomban Zsigmond Csaba az állatokra elkövetett illegális kereskedelmi cselekmények leírására szintén az ún. csatornamodellt alkalmazta, amelynek 5 állomását különböztette meg. Nézete szerint az első szinten az orvvadászok találhatók, a második szinten pedig azok a helyi kereskedők, akik közvetítőként értékesítik az egyedeket. A közvetítők állnak kapcsolatban a csempészekkel, akik megszervezik a szállítást a célország irányába. Végül az ellátási lánc utolsó állomásán a célországokban lévő nemzetközi kereskedők, illetve közvetítők állnak.^[5]

Vitán felüli, hogy a fajok eltűnése aggodalomra ad okot, azonban a populációk diverzitásának megóvása inkább élőhelyük biztosítása által lehetséges, és ezen területek védelme az, amelyen a természetvédelem egy még szűkebb szegmense, az egyedvédelem alapul. Az érintett fajok védelmét az Unió területén elsősorban a Tanács vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 338/97/EK rendelete, a hazai büntető anyagi jogban pedig a Btk. 242. §-ában szabályozott egyedvédelmi tényállás hivatott ellátni, amelynek gyakorlati megvalósulását vizsgáltam Csongrád-Csanád vármegyében, a 2009–2018. években. A határon átnyúló jogellenes cselekményekre koncentrálni – 73 büntetőügy eljárású ügyiratát áttekintve – az alábbi megállapítások tehetők.

[3] Bezerra-Santos – Mendoza – Thompson – Dantas-Torres – Otrano, 2021.

[4] Sinclair et al., 2021, 977-990.

[5] Zsigmond, 2022, 92-93.

III. A SZERB–MAGYAR HATÁRSZAKASZON ISMERTTÉ VÁLT JOGSÉRTÉSEK

A szegedi járás területéhez tartozó szerb–magyar határszakaszon 15 jogsértés jutott a hatóságok tudomására, amelyből 14 Röszkéhez, 1 pedig a tiszaszigeti határátkelő közelében lévő zöldhatárhoz kapcsolódott. Ezeket a cselekményeket – egy eset kivételével – mind élő egyedekre követték el. A cselekmény elkövetési tárgya 8 esetben teknős, 6 esetben madár, 1 esetben kecskerák volt. Az érintett teknős-fajok a 338/97/EK tanácsi rendelet, valamint a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V.9.) KöM rendelet (továbbiakban: KöM rendelet) hatálya alá tartoztak, míg a madarak és a kecskerák a KöM rendelet hatálya alá tartozó, védett egyedek voltak. Szakértő kirendelésére jellemzően a fajok azonosítása körében került sor, és tipikusan eseti szakértő vagy az Agrárminisztérium illetékes osztályának munkatársa került kirendelésre. Az elkövetők 11 esetben megrovásban részesültek, amely 8 esetben elkobzással párosult, egy esetben tárgyi eljárásra került sor, az eljárás megszüntetése mellett. Egy nyomozást a felfüggesztést követő elévülés miatt szüntettek meg, egy további esetben pedig a vádlottat a bíróság mentette fel, ugyanakkor ezen ügyekben sem a lefoglalás megszüntetésére, sem elkobzásra nem került sor. A vádlottat az ellene emelt vád alól a bíróság további egy esetben – elkobzás alkalmazása mellett – mentette fel.

Élő / élettelen	Rendszertani besorolás	Védettségi kategória	Elkövető áll. polg.	Célország
élő	teknős	CITES, EK	francia	Franciaország
		CITES, EK	francia	Franciaország
		CITES, EK	litván	Litvánia
		CITES, EK	szerb	Németország
		CITES, EK	német	Németország
		CITES, EK	német	Németország
		CITES, EK	afgán	nem ismert
		CITES, EK	nem ismert	nem ismert
	madár	védett	német	Németország
		védett	osztrák	Ausztria
		védett	török	Franciaország
		CITES	szerb	Németország
		nincs	szerb	nem ismert
	kecskerák	védett	német	Németország
élettelen	madár	védett, CITES	svájci	Svájc

1. táblázat: A szerb–magyar határszakaszhoz kapcsolódó cselekmények
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Egy német állampolgárságú elkövető a személygépkocsijának hátsó ülésen elhelyezett kalitkában 13 db élő tengelicet kívánt Németországba szállítani, ezért az ügyészség megróttta.^[6] Szintén megrovásban részesült az a szerb állampolgár, aki 1 db jákópapagájt kívánt Magyarország területére szállítani 2013-ban.^[7] Őt ügyben görög, illetve mór teknősök egyedeit kellett elkobozni, megrovás alkalmazása mellett. Az egyedszám ezekben az esetekben legfeljebb 7 db volt.^[8] Élettelen egyedre követte el a cselekményt az a svájci állampolgár, aki 2 db egerészölyv-preparátumot kívánt svájci otthonába szállítani. Az elkobzás jogalapja négy esetben az volt, hogy a dolog birtoklása jogszabályba ütközik, ugyanakkor két esetben – az ügyészi indítványnak megfelelően – arra az álláspontra helyezkedett a bíróság, hogy az érintett példányokra bűncselekményt követtek el. Ezen bírósági végzések – vád hiányában – bűnösnek mondják ki az egyéb érdekeltet, mert megállapítják, hogy “a terhelt megvalósította a természetkárosítás büntetét”. Nézetem szerint ez a megfogalmazás pontatlan, az egyedek elkobzásának alapja itt is valóban az, hogy azok birtoklása jogszabályba ütközik. Meg kell említeni azt is, hogy két esetben maga az indítvány tartalmazza azt a megállapítást, hogy “A 865/2006/EK tanácsi rendelet 15. cikke alapján a CITES engedély utólagos kiállítására nincs lehetőség.” Álláspontom szerint az engedély utólagos kiadásának feltételei tekintetében az arra illetékes hatóságnak kellett volna – megkeresés keretében – állást foglalnia, nem pedig az eljáró büntetőbíróságnak.

Három ügyben megrovás alkalmazása mellett, elkobzás mellőzésével szüntette meg a nyomozást az ügyészség. Két ilyen esetben – amelyben egy osztrák és egy török állampolgár kívánt 4, valamint 6 db tengelicet Ausztriába, illetve Franciaországba szállítani – maga a megszüntető határozat említi, hogy a későbbiekben indítványozni fogja az ügyészség az egyedek elkobzását, azonban az ügyiratok között nem találtam a lefoglalt bűnjelekkel kapcsolatos érdemi rendelkezést, sem lefoglalást megszüntető határozat, sem elkobzásról rendelkező bírósági végzés formájában.^[9] Szintén megrovásban részesült az az afgán férfi, aki a hátizsákjában 1 db élő görög teknőst kívánt magával hozni Magyarország területére, majd a rendőri igazoltatás során az egyedet magáénak vallotta. A cselekmény tárgyi súlyára figyelemmel az ügyesség a nyomozást megszüntette, annak elkövetőjét megrovásban részesítette. Elkobzásra – a lefoglalás ellenére – nem került sor.^[10]

A nyomozás megszüntetése mellett, tárgyi eljárás keretében került sor elkobzásra abban a természetkárosítás és állatkínzás gyanúja miatt indult büntetőügyben, amelynek lényege szerint egy 53 éves szerb férfi 5 db ketrecet helyezett el a pótkerék tárolására kialakított padlólemez-üregben, abba kb. 100 db madarat helyezett el, majd így kívánt Magyarországra utazni. Az eljárásban szakér-

[6] 1.B.7480/2010. számú ügy.

[7] 1.B.9073/2013. számú ügy.

[8] 1.B.5972/2010., 1.B.7875/2010., 1.B.5219/2011., 1.B.4603/2015. és 1.B.4635/2017. számú ügyek.

[9] 4.1.B.8896/2013. és 3.B.5632/2014. számú ügyek.

[10] 1.B.16/2014. számú ügy.

tőként került kirendelésre az Agrárminisztérium illetékes osztálya, amelynek előadója megállapította, hogy az érintett fajok egyike sem felel meg a természetkárosítás büntetettének megvalósításához megkívánt törvényi feltételeknek. A szakértői vélemény érdekes abból a szempontból is, hogy ténykérdések megválaszolása helyett jogkérdésekkel foglalkozik, illetve egyértelműen amellett érvel, hogy miért kell elkobozni ezeket az egyedeket. A tárgyi eljárásban annak ellenére kobozta el a Szegedi Járásbíróság az egyedeket 2019. november 08. napján, hogy az eljárás az állatkínzás gyanúja körében is bűncselekmény hiányában lett megszüntetve. Jelen ügyben tehát nem történt bűncselekmény, az érintett fajok birtoklása nem ütközött jogszabályba, az egyedeket mégis a büntetőbíróság kobozta el, tárgyi eljárásban. Amennyiben az egyedek elkobzása közigazgatási eljárásban valósult volna meg – annak okán, hogy a madarak behozatala nem felelt meg a vonatkozó közigazgatási szabályoknak –, az eljárás lefolytatására illetékes közigazgatási szerv felettes szerve pontosan az az Agrárminisztérium lett volna, amelynek illetékes osztályvezető-helyettese adta a szakvéleményt a büntetőeljárásban.^[11]

Szintén természetkárosítás gyanújával rendeltek el nyomozást, mert 2014. szeptember 05. napján, a tiszaszigeti határátkelő közelében lévő zöldhatáron elhelyezett hőkamera azt észlelte, hogy három személy csomagokkal belép Magyarország területére, majd négy személy visszatér Szerbiába. Az elkövetők az erdőben 5 db kender- és 4 db rafiazsákban összesen 1023 db görög teknőst kívántak Magyarországra csempészni. Az eset kriminológiai szempontból felveti a szervezethez való tartozást, emellett az átcsempészni szándékozott egyed haszonszerzési célzatra utal. Az eljárás során az elkövetők kilétét nem lehetett megállapítani, ezért azt előbb felfüggesztették, majd elévülés okán 2020-ban megszüntették. Az ügyiratok között nem találtam olyan dokumentumot, amely elkobzásról rendelkezett volna.^[12]

Ehhez hasonlóan nem találtam elkobzással kapcsolatban keletkezett iratot abban a büntetőeljárásban sem, amelyben egy német állampolgárságú férfit tévedés miatt mentett fel a Szegedi Járásbíróság. A történeti tényállás szerint az elkövető Röszkénél jelentkezett belépésre, és személygépjárművének csomagtartójában – egy kartondobozban elhelyezett, fekete nejlonzsákban – 20 db élő kecskerákot kívánt Németországba szállítani abból a célból, hogy a Bulgáriában mindösszesen 10€-ért vásárolt egyedeket az udvarán lévő kerti tóban helyezze el. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a férfi tévedett cselekménye társadalomra veszélyességében, mert a kecskerák sem Bulgáriában, sem Németországban nem védett, így egyedeinek birtoklásához – a hazai jogszabályi környezettel ellentétben – engedély sem kell.^[13]

Szintén felmentette a bíróság azt a német állampolgárságú férfit, aki Görögországban nyaralt, majd a nyaralás során birtokába jutott 2 db görög teknőst

[11] 1.B.6136/2018. számú ügy.

[12] 1.B.6113/2014. számú ügy.

[13] 1.B.2681/2017. számú ügy.

kívánta – Magyarországon keresztül – Németországba szállítani. Az első fokon eljáró Szegedi Járásbíróság a férfit – társadalomra való veszélyességben való tévedés okán – felmentette a természetkárosítás vádja alól, és a lefoglalás megszüntetésével az egyedeket kiadni rendelte a terheltnek. A másodfokú bíróság az egyedeket elkobozta, egyebekben az első fokon eljáró Szegedi Járásbíróság döntését helybenhagyta.^[14]

IV. A ROMÁN–MAGYAR HATÁRSZAKASZON ISMERTTÉ VÁLT JOGSÉRTÉSEK

A Makói járás területén 23 ügy kapcsolódott a magyar–román határ szakaszhoz, amelyből 18 a nagylaki határátkelőhöz, míg 5 a kiszomborihoz kapcsolódott.

A nagylaki határátkelőn nyolc jogsértést élő egyedekre, tízet pedig élettelen példányokra követtek el.

Élő / élettelen	Rendszertani besorolás	Védettségi kategória	Elkövető áll. polg.	Célország
élő	kecskerák	védett	román	Belgium
			bolgár	Belgium
			bolgár	Belgium
	madarak	CITES	bolgár	Csehország
		védett	román	Spanyolország
		védett	olasz	Olaszország
		védett	román	Olaszország
		védett	román	Németország

[14] 1.B.4721/2017. számú ügy.

élettelen	madár	védett	olasz	Olaszország
		védett	olasz	Olaszország
		védett	olasz	Olaszország
		védett	olasz	Olaszország
		védett	olasz, román	Olaszország
		védett	román	Olaszország
		védett	román	Olaszország
		védett	román	Olaszország
	madár, béka	védett, fok. védett	olasz	Olaszország
	barnamedve	fok. védett, CITES	cseh	Csehország

2. táblázat: A nagylaki határátkelőhöz kapcsolódó cselekmények
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az élő egyedekre elkövetett cselekmények elkövetési tárgya három esetben kecskerák, öt esetben pedig különféle madárfajok egyedei voltak, amelyek négy esetben védettek, egy esetben pedig a 338/97/EK Tanácsi rendelet hatálya alá tartozó jákó-, valamint szenegáli papagájok voltak. A kecskerákokat minden esetben Belgiumba kívánták szállítani az elkövetők, akik állampolgárságuk tekintetében bolgárok (2 eset), illetve románok (1 eset) voltak.

A 35 éves román férfi 72 db élő kecskerákot vásárolt Moldovában abból a célból, hogy azt később belgumi otthonában elfogyassza. Figyelemmel arra, hogy a kecskerák Magyarországon védett – annak pénzben kifejezett természetvédelmi értéke 50.000,- forint –, így az elkövetővel szemben a minősített eset kísérlete miatt emeltek vádat, majd a Makói Járásbíróság 1 év börtönfokozatú szabadságvesztésre ítélte, amelynek végrehajtását kétévi próbaidőre felfüggesztette. A bíróság az ügyben tárgyalást nem tartott, a vádlott büntetőjogi felelősségének megállapítását arra alapozta, hogy a vádlott beismerte tettét. Ezzel összefüggésben fontos megjegyezni, hogy az eljárás során az elkövető valóban elismerte, hogy nála rákok voltak, ugyanakkor vallomásában azt is elmondta, hogy nem tudott azok magyarországi védettségről, így cselekménye jogellenességéről. Minderre figyelemmel az elkövető tudattartalmát a tényszándék jellemezte, nem pedig annak tudata, hogy az általa tanúsított magatartás jogilag tilalmazott. Kriminológiai szempontból megjegyzendő, hogy a vádlott étkezési célból kívánta elpusztítani az egyedeket, ugyanakkor azok már a lefoglalást követően elpusztultak a nem megfelelő tárolási körülmények miatt, így a megfelelő tárgyi feltételek hiánya okán az elkövető szándékának lényegében megfelelő – és az egyedek szempontjából végzetes – következmények álltak be.^[15]

[15] B.992/2013. számú ügy.

A másik két, kecskerákokra elkövetett jogeset kereskedelmi célból történt, így azok volumene az egyedszámok tekintetében is nagyobb. A lefoglalás után az egyedek többsége rövidesen elpusztult. Amennyiben a bíróság az eljárásban megszüntette volna a lefoglalást és az egyedek kiadásáról rendelkezik, úgy a magyar államot esetlegesen kártérítési felelősség terhelte volna az elpusztult egyedek vonatkozásában.^[16]

Természetkárosítás és állatkínzás vádjával állt a bíróság előtt az a bolgár állampolgárságú férfi, aki 626 db énekesmadarat, továbbá 70 db jákó-, valamint 49 db szenegáli papagáj kívánt Csehországba szállítani. A vádirat szerint a jákópapagájok eszmei értéke darabonként 150.000,- forint, míg a szenegáli papagájok 30.000,- forint/egyed eszmei értéket képviselnek. Ezzel összefüggésben kiemeli, hogy a tanácsi rendelet mellékleteiben meghatározott fajoknak nincs pénzben kifejezett természetvédelmi értéke, arról legfeljebb csak akkor beszélhetnénk, amennyiben más hazai jogszabály védetté, fokozottan védetté, vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős fajjá nyilvánítaná az adott taxont. Jelen esetben ilyenről nincs szó, az elkövetési tárgyak kizárólag a tanácsi rendelet „B” mellékletében szerepeltek az elkövetés idején. A vádiratban a piaci érték került rögzítésre, ami azonban nem azonos a hazai jogszabályok által oltalomban részesített fajok eszmei értékével. A szállított énekesmadarak – jogilag elismert oltalom híján – nem lehetnek elkövetési tárgyai a természetkárosításnak.^[17]

A tudati oldal bíróság általi megítélése ellentmondásos abban a büntetőügyben, amelyben a Makói Járásbíróság természetkárosítás büntetvében marasztalta el azt az olasz férfit, aki Nagylaknál 31 védett énekesmadarat kívánt Olaszországba szállítani, tenyésztési céllal. A bíróság érvelésének lényege az volt, hogy aki több mint 40 éve madártenyésztő, az nem hivatkozhat arra, hogy nem ismeri a magyar szabályokat. E körben irreleváns az is, hogy ezek a fajok mind Romániában, mind Olaszországban szabadon tarthatók, illetve vadászhatók. Az ítélet indoklása kifejti, hogy egyetlen európai uniós állampolgár sem hivatkozhat arra, hogy nem ismeri a madárvédelmi irányelvet, amelyben az érintett fajok is meghatározásra kerültek. Ez az érvelés azért aggályos, mert önmagában az a körülmény, hogy egy faj a madárvédelmi irányelvben szerepel, még nem keletkeztet büntetőjogilag is értelmezhető jogi oltalmat, vagyis ebből a körülményből még nem következik az, hogy ezek az egyedek a természetkárosítás büntetvének elkövetési tárgyai lehetnek. A madárvédelmi irányelv tagállami hatáskörbe delegálja az első számú mellékletben meghatározott fajok vadászhatósága kérdésében való döntést, így ezen fajok védettségét, védett fajjá nyilvánítását nem EU-s norma, hanem nemzeti jogszabály, hazánk esetében a már többször hivatkozott KÖM rendelet keletkezteti. Mindezen túlmenően, az irányelv címezte valamennyi esetben a tagállam, nem pedig annak polgára. A bíróság a vádlottat végül pénzbüntetésre ítélte, az általa szállított egyedeket elkobozta, valamint kötelezte a keletkezett bűnügyi költség egy részének megfizetésére.^[18]

[16] B.951/2014. számú ügy.

[17] B.678/2014. számú ügy.

[18] B.21/2014. számú ügy.

Szintén bűnösnek mondta ki a Makói Járásbíróság azt a román férfit, aki vállalkozóként csomagszállítással foglalkozik, és egy román ügyfele megbízásából 4 db lyukacsos papírdobozt kívánt Olaszországba szállítani, 10 €/doboz szállítási díjért cserébe. A vádlott következetesen tagadta azt, hogy tudott arról, hogy az általa szállított 84 db énekesmadár Magyarországon védett, és azok együttes eszmei értéke több mint 2.000.000,- forint. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a vádlottnak tudnia kellett arról, hogy a madarak védettek, mert csomagszállító, és az általa kért fuvardíjnál alacsonyabb áron bárhol, bármilyen egyéb madár beszerezhető lenne. A bíróság megállapította azt is, hogy a vádlottnak a CMR egyezmény rendelkezései szerint ellenőrzési kötelezettsége lett volna az általa szállított áru tekintetében. Az eljárási ügyiratokból egyértelműen kiderült, hogy a vádlott lyukacsos papírdobozokban, lezárva kapta meg a madarakat, a csomag feladója pedig akként nyilatkozott neki, hogy a madarakat aggálytalanul szállíthatja. Meglátásom szerint a sofőr az egyezmény szerinti ellenőrzési kötelezettségnek eleget tett azzal, hogy nyilatkoztatta a küldőt a csomag tartalmát illetően. A szállítmányozóktól e körben a fajok pontos ismeretét megkövetelni szintén életszerűtlen. Az az érvelés is életszerűtlen, miszerint a viteldíjnál alacsonyabb áron bárhol, bármilyen madár beszerezhető lett volna, hiszen a fuvardíja a konkrét esetben nem haladta meg a 0,5 eurót egyedenként.^[19]

Vadászati tevékenységhez a járás területén tíz eset kapcsolódott, hat esetben közvetlenül az állatot kilövő személy valósította meg a bűncselekményt, míg négy esetben ez a kapcsolat közvetett volt, tehát a vadász adott megbízást a terheltnak az általa korábban kilőtt egyedek szállítására. Egy kivétellel valamennyi, ide sorolható cselekményt madarakra követtek el.

A bíróság 2009-2011. évek között öt olasz vadász büntetőjogi felelősségét alapította meg természetkárosítás büntetében, akik a Romániában jogszerűen elejtett vadat kívánták Olaszországba szállítani.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a tudati oldal megítélése egyszerű. Így 2011-ben egy román férfi jogszerűen szállított hentesárut Olaszországba, azonban a szállítmány mögé elrejtett 28 dobozt, amelyben összesen 11.426 darab védett madár teteme volt, 114.540.000,- forint értékben. A sofőr beismerte, hogy tudott arról, hogy "a papírok nincsenek rendben".^[20]

Szintén ebben az évben egy főiskolát végzett román férfi kívánt az általa használt csomagtartójába elhelyezett két hűtőtáskában 385 db védett madártetemet Olaszországba szállítani. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a vádlottnak tudnia kellett arról, hogy a hűtőtáskában védett madárfajok tetemei találhatóak, melyek kizárólag hatósági engedéllyel szállíthatók. A vádlott arra hivatkozott, hogy tudomása szerint a dobozokban galambtetemek voltak, a bíróság álláspontja szerint ugyanakkor annak az elkövetőnek, aki hivatásszerűen foglalkozik szállítással, tudnia kellett volna, hogy a mintegy 40 €-s fuvardíj magas lenne galambtetemekért, mert a világon bárhol megtalálható galambtetemek ezen viteldíjnál

[19] B.997/2014. számú ügy.

[20] B.1249/2011. számú ügy.

lényegesen olcsóbb áron beszerezhetők. Az indokolás szerint „köztudomásúként lehet elfogadni azt a tényt, hogy a kelet-európai térségben – így Romániában és Magyarországon is – védett madarakat gasztronómiai célból szállítanak Olaszországba, ahol ezen védett példányok elfogyasztása kulináris különlegességet jelent, így azokért jelentős összegeket is hajlandók fizetni”.^[21]

Bűncselekmény hiányában szüntette meg a Makói Rendőrkapitányság azt az ügyet, amely egy cseh állampolgárságú férfival szemben azért indult, mert gépkocsijának rakterében, 4 db tasakban barnamedve-származékok (1 db koponya, 1 db bunda, 2-2 db végtag) voltak, ugyanakkor az ezek birtoklásához szükséges engedélyt nem tudta az ellenőrzés során felmutatni. A férfi utólag becsatolt az eljárás ügyirataihoz egy CITES engedélyt, amellyel az illetékes közigazgatási hatóság szerint igazolta az egyed jogszerű megszerzését. A rendőrkapitányság a megkeresésre kapott válasz alapján az eljárást bűncselekmény hiányában megszüntette, döntése vonatkozásában azonban az alábbiakat szükséges kiemelni. A cselekményt a cseh vadász 2015. május 08. napján fejtette ki, ugyanakkor az általa becsatolt engedély később, 2015. május 27. napján kelt. Az engedélyben nem található arra vonatkozó adat, miszerint azt utólag, visszaható hatállyal állították volna ki (amire egyébként szűk körben lehetőség van). Az elkövető 1 db sárga CITES bizonylatot csatolt, azon mindösszesen 1 db egyedi azonosító – krotáliaszám – olvasható. A helyes jogértelmezés szerint ugyanakkor az illető 6 db származékot, tehát hat önálló egyedet kívánt Magyarországon keresztül Csehországba szállítani. Ezen körülményre figyelemmel mind a hat példány birtoklása engedélyköteles, illetve a hat példány mindegyike egyedi azonosítóval jelölendő. A nyomozás során elkerülte a nyomozó hatóság figyelmét az a tény is, hogy a barnamedve nem csupán a 338/97/EK Tanácsi rendeletben szerepel, hiszen az Magyarországon – az elkövetés idején, illetve jelenleg is – fokozottan védett.^[22]

A kiszombori határátkelőhelyhez öt eset kapcsolódott. A cselekményt négy esetben védett, egy alkalommal a tanácsi rendelet hatálya alá tartozó egyedekre valószínűsítették meg. Élő egyedekre három cselekményt követtek el, ezeket jellemzően Olaszországba, egy esetben Németországba kívánták szállítani. Az ide sorolt cselekmények elkövetői román (2 eset), illetve bolgár (1 eset) állampolgárok voltak. Az élettelen egyedekre elkövetett cselekményeket itt is – hasonlóan a Nagylaknál tapasztaltakhoz – olasz vendégvadászok követték el, akik az általuk ejtett vadat kívánták Magyarországon keresztül hazaszállítani.

[21] B.827/2011. számú ügy.

[22] B.353/2015. számú ügy.

Élő / élettelen	Rendszertani besorolás	Védettségi kategória	Elkövető áll. polg.	Célország
élő	madár	védett	román	Olaszország
		védett	román	Németország
		CITES	bolgár	Olaszország
élettelen		védett	olasz, román	Olaszország
		védett	olasz	Olaszország

3. táblázat: A kiszombori határátkelőhöz kapcsolódó cselekmények
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Ezek közül kiemelendő az az eset, amelyben egy bolgár állampolgárságú, állatkereskedést üzemeltető férfi 7 db szállítóládában 114 darab jákópapagájt kívánt Olaszországba szállítani, kereskedelmi céllal. A közösségen belüli kereskedelemhez szükséges TRACES bizonyítványon 85 db egyed szerepelt, és több egyed nem rendelkezett megfelelő egyedi jelöléssel. A faj akkor még a tanácsi rendelet „B” mellékletébe tartozott, így birtoklása Magyarországon már akkor is – a származási, illetve célország jogszabályi környezetétől eltérően – engedélyköteles volt. A vállalkozót a Makói Járásbíróság bűnösnek mondta ki és vele szemben pénzbüntetést szabott ki. A férfi eredménytelenül hivatkozott az eljárás során arra, hogy 2011 óta rendszeresen szállít Kiszomboron keresztül jákópapagájokat, és 2014. december 7. napját megelőzően több alkalommal is ellenőrizték a magyar határon, ahol eddig ezzel sosem volt probléma. Elmondta azt is, hogy ha tudta volna, hogy az egyedek birtoklásához Magyarországon CITES kell, akkor beszerezte volna a szükséges dokumentumokat. Külön kiemelte, hogy a szállítás során egyetlen egyed sem pusztult el, azok jóval később, a vadasparkban pusztultak el, általa ismeretlen okból. Mintegy 50 db adásvételi szerződést csatolt be annak alátámasztására, hogy az egyedek fogságban tenyésztett példányok voltak. A bíróság a cselekmény tudati oldalának megítélésekor itt is objektív tényből vonta le azt a – véleményem szerint vitatható – következtetést, hogy a vádlott hosszabb ideje foglalkozik élő állatok kereskedelmével, így tudnia kellett arról, hogy hazánk ezt a kérdést eltérően szabályozza, így a cselekmény elkövetésekor nem tévedhetett a cselekménye társadalomra veszélyességében. Az ítéletet a másodfokú bíróság helybenhagyta. A bíróság a 114 db lefoglalt egyeddel szemben – vélhetően az elhullások okán, azonban helytelenül – 101 db jákó elkobzásáról rendelkezett.^[23]

A Romániában vadászó olasz állampolgárok büntetőjogi felelősségét szintén ehhez hasonlóképpen ítélte meg a bíróság, amikor mindkét esetben azt állapította meg, hogy aki vadász, annak tisztában kell lennie a szállítási szabályokkal, így nem hivatkozhat jogban való tévedésre. A vádlottak tehát eredménytelenül hivatkoztak arra, hogy az állatok vadászata Romániában jogszerű volt, ott a szállításhoz szükséges ál-

[23] B.1093/2014. számú ügy.

latorvosi igazolást is kiállították részükre. Hiába hivatkoztak arra a körülményre is, hogy ezen fajok mind Romániában, mind Olaszországban legálisan vadászhatók. A bűnösség megállapítása ebben a két esetben is kizárólag tényből tényre való következtetésen alapult, amit semmilyen más, egyéb adat nem támasztott alá. A bíróság valamennyi vádlottat pénzbüntetésre ítélte, emellett rendelkezett az egyedek elkobzásáról és a bűnügyi költség egy részének megfizetésére történő kötelezésről.^[24]

Összességében az ügyiratok alapján az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a vizsgált időszakban a Szegedi járás határforgalmához kötődő cselekményei jellemzően élő egyedekre valósultak meg, míg a Makói járás esetében számszerűen magasabb volt az élettelen egyedekre elkövetett cselekmények aránya. Ennek magyarázatát az adja, hogy a különböző határszakaszok eltérő kereskedelmi útvonalak mentén fekszenek. A Makói járás elsősorban a vadászathoz kapcsolódó cselekményekkel érintett, míg a Szegedi járásban a hobbiállattartásból eredő kriminalitás dominanciája figyelhető meg. Az is vitathatatlan tény, hogy a migrációs hullám következtében megépített határkerítés, valamint az átstruktúráló határvédelem következtében az ehhez hasonló cselekmények száma mára jelentősen visszaesett.

A zöld kriminológusok által leginkább célkeresztbe állított, vadvilágot érintő kereskedelmi folyamatok meglétét leginkább a szerb határszakaszon fellelt, zsákokba csomagolt teknősök esete veti fel, ugyanakkor arányait tekintve az ismertté vált ilyen jellegű folyamatok száma elenyésző.

V. A SPIX ARA PROJEKT ÉS ANNAK HAZAI VETÜLETEI

A spix arát mint fajt 1819-ben Johann Baptista von Spix írta le elsőként. A taxon Brazília északkeleti részéről származik, ahol a helyiek által Caatinga néven ismert terület galériás (pusztulófélben lévő) erdőit részesíti előnyben élőhelyként. A faj a szarvasmarha-tenyésztés és a gyarmatosítás következtében elvesztette természetes élőhelyét, ami ezzel párhuzamosan egyre nagyobb mértékű orvvadászattal párosult. A spix ara a Rio című film megjelenése óta világszerte ismert.^[25]

Az 1980-as és 90-es évekig a spix ara legfeljebb 80.000 dollárt ért a kereskedelemben, azonban később a vadon élő egyedek száma olyan mértékben csökkent, hogy Brazília nem rendelkezett egy tenyésztési program kidolgozásához szükséges egyedszámmal. 1990-ben végül a brazil kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg fog egyezni a fogságban tartott egyedek tulajdonosaival, és a tenyésztési program sikere érdekében amnesztiát hirdetett.

A fajt 2000 után nem sikerült újra felfedezni a vadonban, utolsó természetben élő példányát 2000. október 5-én látták utoljára, így kihaltnak nyilvánították.^[26] A meglévő populáció 100%-a fogságban élt, így csak az ex situ fajmegőrzés lehetősége volt adott.

[24] B.1102/2011. és B.1224/2011. számú ügyek.

[25] Pressebox.com: World sensation: The Spix's Macaw is back, 2020.

[26] Spixmacaw.org: Association for the Conservation of Threatened Parrots, 2017.

Az ex situ megőrzést kezdetben leginkább a Katar területén lévő AWWP végezte, 55 egyed birtokában, emellett egy svájci tenyésztő is rendelkezett néhány egyeddel. Az első sikereket 2003-ban érték el, amikor a tojók először tojtak termékeny tojásokat, majd 2004-ben a Svájcban lévő tenyészpártól felneveltek 2 db utódot. A 2003–2011. évek között 28 egyeddel bővült a populáció a sikeres tenyésztési program következtében.^[27]

A svájci tenyésztő később felszámolta a tenyészetét, azt részben Németországba, Martin Guthnak, részben a katar királyi családból származó egyik sejknek értékesítette, aki az AWWP alapítója.^[28] Az AWWP alapítójának halála után az örökösök felszámolták a gyűjteményt és 120 egyedet értékesítettek a Martin Guth által alapított nonprofit szervezetnek, amely 4 egyedet átadott a belga Pairi Daiza magánállatkertnek.^[29]

2012-ben a fogságban tartott 87 egyedből 75 vett részt abban a nemzetközi tenyésztési programban, amelyet a brazil környezetvédelmi ügynökség kezdeményezett és irányít (ICMBio). A tenyésztői munka következtében az egyedszám 2018-ban 168-ra emelkedett. A meglévő egyedek többsége ma Németországban található, emellett néhány egyed él Belgiumban, Szingapúrban és Brazíliában.^[30]

A természetvédők fókuszában mára világszerte a spix ara áll, amelyet Németországban – mesterséges megtermékenyítéssel – sikeresen szaporítottak.

Az ACTP egy németországi székhelyű nonprofit szervezet, amelyet 2006-ban alapított Martin Guth azzal a céllal, hogy megőrizze a veszélyeztetett papagájfajokat és élőhelyüket. Az ACTP fajvédelmi tevékenysége két pilléren nyugszik: egyrészt hozzájárul a vadon élő populációk természetes élőhelyen történő megőrzéséhez (in situ), másrészt az élőhelyen kívül – jellemzően a németországi tenyésztésen – kívánja szaporítani az érintett egyedeket. Az egyesület a tevékenysége során szorosan együttműködik a származási országok kormányaival.

2012-ben a brazil kormány, több partnerrel közösen, egy cselekvési tervet dolgozott ki a populáció növelése érdekében abból a célból, hogy a fajt a vadonba visszatelepítsék. Az ACTP 2013-ban először küldött fogságban tenyésztett egyedeket Brazíliába, amelynek tulajdonjogát is a brazil kormányra ruházta.^[31] Figyelemmel arra, hogy a brazil tenyésztők nem érték el sikereket, így 2018-ban a világ összes élő példányát összegyűjtötték, és az ACTP egyesület szakértőinek kezelésére bízták Berlinben, ahonnan 2020-ban ismételtén 52 spix arát exportáltak természetvédelmi célokból Brazíliába.^[32]

2018-ban a brit Guardian az ACTP tevékenysége kapcsán arról adott hírt, hogy egy német faluban működő titkos szervezet a világ legritkább papagájgyűjteményét birtokolja. A féléves oknyomozói munka eredményeként arra hivat-

[27] Hammer – Watson, 2012, 81-95.

[28] Handelszeitung.ch: Bushido und der IV-Rentner – Pleiten und Papageien, 2013.

[29] Mongabay.com: Spix's macaw returns to Brazil, but is overshadowed by controversy, 2020.

[30] Marcuc – Purchase – De Boer – Bürkle – Scholtyssek, 2020, 253-270.

[31] Spixmacaw.org: Association for the Conservation of Threatened Parrots, 2017.

[32] Pressebox.com: World sensation: The Spix's Macaw is back, 2020.

koztak, hogy Ausztrália annak ellenére engedélyezte ritka fajok exportját, hogy félt attól, hogy az egyedeket később gyűjtőknek értékesítik, majd az ACTP által nemrég Ausztráliából importált kakaduk egy részét eladásra kínálták gazdag gyűjtőknek. Megtudták, hogy az egyesület elnökét korábban – egyéb bűncselekmények elkövetése miatt – két alkalommal is börtönbüntetésre ítélték Németországban, de a német természetvédelmi hatóságok nem tudnak Martin Guth bűnügyi adatairól, álláspontjuk szerint az egyesület tevékenysége jogszerű. Az ACTP létesítménye nem látogatható szabadon, holott az egyesület vadkerti működési engedéllyel rendelkezik. Ezen túlmenően, az ACTP egyik munkavállalóját korábban illegális kereskedelemben való részvétel miatt ítélték el. A szervezet a veszélyeztetett fajok megőrzése érdekében élő egyedek importjára kötött megállapodásokat Saint Lucia, Saint Vincent, Dominika, Brazília és Ausztrália kormányaival, azonban a birtokába jutott egyedek egy részével kereskedik.^[33]

2017-ben a CITES svájci titkárságára érkezett bejelentés, miszerint Guth Ausztráliában csapdázik, és papagájokat kíván elejteni. A bejelentésre figyelemmel, a német természetvédelmi hatóság 2017 októberében ellenőrizte az egyesület valamennyi létesítményét, azonban semmilyen illegális kereskedelemre utaló nyomot nem talált. Azt is megállapították, hogy az eladásra felkínált egyedeket legálisan importálták és tenyésztették, a madarak CITES bizonylatai nem tartalmaznak korlátozásokat a kereskedelmi tevékenység vonatkozásában.^[34]

Az ACTP tevékenységét máig számos vita övezi, és Martin Guthot azzal vádolják, hogy egy olyan magángyűjteményt vezet, amely a vadon élő állatok kereskedelmével és a szervezett bűnözéssel áll kapcsolatban. Az egyesület Brazíliában egy létesítményt hozott létre a faj védelme érdekében, amelynek 1,4 millió dolláros pénzügyi fedezetével kapcsolatban senki sem tett közzé adatokat. Többen azt gondolják, hogy az ACTP egy eszköz az európai szervezett bűnözés kezében, az egyesületet lényegében pénzmosásra használják.^[35]

Az 1994-ben Eugene Lapointe, volt CITES főtitkár által 1994-ben alapított Integrating Wildlife, Markets and Conversation (IWMC) egy független NGO, amelynek célja a vadon élő állatok kereskedelmének és a természetvédelmi prioritásoknak az integrálása. A szervezet a brit Guardian vádjaival kapcsolatban kiemelte, hogy az egyesület folyamatosan együttműködik tudományos intézményekkel, különböző ügynökségekkel, nemzetközi szervezetekkel és magántenyésztőkkel, továbbá aktívan részt vesz a CITES ügyeiben, különösen az egyezmény részes feleinek konferenciáján.^[36]

Az Európai Parlamentben Susanne Melior – a Guardian cikkére hivatkozva – kérdést intézett a Bizottsághoz, amelyben az ACTP tevékenységét sérelmez-

[33] Birdscaribbean.org: UK's Guardian Exposes Problematic History of the Organization Behind Controversial Export of Dominica's Parrots, 2019.

[34] Theguardian.com: 'A legitimate zoo?' How an obscure German group cornered global trade in endangered parrots, 2018.

[35] Handelszeitung.ch: Bushido und der IV-Rentner – Pleiten und Papageien, 2013.

[36] Iwmc.org: Association for the Conservation of Threatened Parrots.

te.^[37] A Bizottság megkereste a német kormányt, és végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Németországban bejegyzett NGO tevékenysége legális.

Ezt az idilli képet azonban osztrák sajtóhírek árnyékolják, melyek szerint az osztrák rendőrség büntetőeljárását folytat, mert egy szervezett bűnözői csoport – Dél-Amerikából és Ázsiából – ritka egzotikus madarakat csempészett Ukrajnán keresztül európai gyűjtőkhöz.

2018 áprilisában egy ukrán–litván kettős állampolgár Ausztriába tartott az-za a céllal, hogy ott egy svéd vevőnek, „Rudinak” átadjon 2 db pálmakakadut és 12 db paradicsommadarat. A gyanútlan férfi ekkor még nem tudta, hogy a Bécs-től 45 percnyi autóútra lévő parkolóban az osztrák belügyminisztérium speciális egysége várta. Az elkövető arra számított, hogy a madarakért cserébe 133.000 euró készpénzt fog kapni, azonban a fehér furgonból kirohanó kommandósok elfogták. A bűnügyi akció keretében lefoglalásra került az ukrán férfi laptopja és telefonja, valamint később maga is feltáró jellegű, ténybeli vallomást tett. Az eljárás során kiderült, hogy a bűnözői csoport tagjai az eredeti élőhelyükről befogott, vadonból származó egyedekkel kereskedtek, azokat kereskedelmi repülőgépeken juttatták Európába, és útközben több tisztviselőt és határőrt vesztegettek meg. A futár elmondta, hogy általában egy ilyen úton 50.000 eurót keresett, és a kijevi központú bűnszervezet legalább 5, hozzá hasonló futárt alkalmaz. Stanislav Huzhiavichus négy hónapot töltött egy osztrák börtönben, majd visszatért Ukrajnába, ahol kendőzetlen őszinteséggel beszélt múltjáról.

2015-ben állatorvosi diplomát szerzett Ukrajnában, majd két évvel később jelentkezett egy álláshirdetésre, amely egzotikus állatokkal kapcsolatos munkát kínált. Hamar világossá vált számára, hogy a Kijev külvárosában lévő – bevásárlóközpont alatti –, alagsorban tárolt, törött szárnyakkal és hiányzó tollakkal érkező egyedek orvvadászat áldozatai, azonban ez az üzlet sokkal jobban jövedelmezett eredeti foglalkozásánál.

A Kijevből történő szállítást úgy oldották meg, hogy a csempészek lefizettek több mozdonyvezetőt, akik erre figyelemmel a rekeszekbe zárt madarakat illegálisan behozták az EU területére. A cselekményben Magyarország is érintett, mert a futárok az árut Budapesten és ehhez hasonló nagyvárosok pályaudvarain vették fel, ahonnan aztán szétszórták ezeket Európa-szerte. A másik útvonal Ungváron keresztül Szlovákiába vezetett, ahol szintén korrumpálták a határátkelőhelyen dolgozó hivatalos személyeket.

A bűnözői csoport tevékenységét egy „Konstantin” nevű férfi irányította, aki Huzhiavichus elmondása szerint valójában Alex Adamec szlovák állampolgár, akit az eljárás során azonban nem sikerült beazonosítani.

A terhelt elmondta, hogy az első megbízását 2017 szeptemberében kapta, amikor Kassáról kellett 4 db paradicsommadarat az Egyesült Királyságba szállítani, Todd Dalton magánállatkertjébe (Rare Species Conservation Centre). A madarak vételára 16.000 euró volt.

[37] Európai Parlament: E-000264-19 számú írásbeli választ igénylő kérdés.

Egy másik alkalommal pálmakakadut vitt egy pozsonyi építésznek, valamint egyéb papagájfajokat egy holland nőnek. Később kevésbé védett fajokat vitt az olaszországi Reggio Emiliába, ahol a 80 éves múltra visszatekintő madárborzén 150.000 eurót keresett.

Elmondása szerint a hálózat egyik legjobb vásárlója a németországi ACTP volt, akinek pálmakakadukat értékesítettek. Ügyvédjein keresztül az ACTP teljesen valótlannak nevezte ezt az állítást, és arra hivatkozott, hogy a német ügyészség vizsgálata nem talált bizonyítékot arra, hogy bűncselekményt követtek volna el.

A terhelt egyébként feltárta azt is, hogy a CITES-bizonylatokat több esetben meghamisítják, illetve egy speciális – erre a célra kialakított – eszközzel zárt gyűrűt tudnak felhelyezni a vadon fogott egyedek lábára, amely aztán bizonyítja azok „jogszerű” eredetét. Az sem ritka, hogy a dokumentumokat csalással vagy vesztegetéssel szerezték meg. A szállítás során volt olyan, hogy ugyanazt a – német hatóságok által egy nyugat-német vadasparknak kiadott, eredeti – dokumentumot használta 20 különböző esetben.^[38]

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Jól látható, hogy az ismertté vált jogsértések csekély számban mutatnak szervezetszere utaló jeleket, ugyanakkor az is tény, hogy kutatásom során interjúkat készítettem hazai tenyésztőkkel, akik közül többen arról számoltak be, hogy 2017–2018 környékén Ukrajnából kínáltak eladásra különböző kakaduféléket a világhálón, köztük arakakadukat is egy magyar weboldalon. Mindez arra a következtetésre vezet, hogy az osztrákok által leleplezett bűnözői csoport tagjainak tevékenységét a magyar papagájtenyésztők már korábban is észlelték, így tisztában voltak az uniós kereskedelmi folyamatokkal. Az is vitathatatlan, hogy a ritka fajok szaporításához szükséges szakértelemmel a tenyésztők rendelkeznek, ami egy további fontos érv mellett, hogy a velük való együttműködést a jövőben fokozni kell. Tudásukat be kell vonni fajmegőrzési programokba, de széleskörű információs csatornáik miatt szerepet kaphatnak az illegális cselekmények felderítésében, visszaszorításában is. Ehhez azonban elengedhetetlen a tenyésztők és a közigazgatási hatóságok közötti gördülékeny, mindkét fél számára előnyös együttműködés és a kiszámítható, ellentmondásmentes jogalkalmazás. Mindehhez ugyanakkor szemléletváltásra van szükség, hiszen nem szükségszerű és nem is megalapozott az a megállapítás, hogy aki védett fajba tartozó egyedeket tart, az a természetet károsítja.

[38] Occrp.org: 'Astronomical Money': How Smugglers Made Tens of Millions Moving Rare Birds Around the World, 2022.

IRODALOM

- Bezerra-Santos, Marcos Antonio – Mendoza-Roldan, Jairo Alfonso – Thompson, Andrew R. C. – Dantas-Torres, Filipe – Otrano, Domenico (2021): Legal versus Illegal Wildlife Trade: Zoonotic Disease Risks. In: *Trends in Parasitology*. Vol. 37, No. 5/2021. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pt.2021.02.003>.
- Hammer, Sven – Watson, Ryan (2012): The challenge of managing Spix Macaws (*Cyanopsitta spixii*) at Qatar – an eleven-year retrospection. Erfahrungsbericht über 11 Jahre Haltung und Zucht des Spix-Ara (*Cyanopsitta spixii*) in der Al Wabra Wildlife Preservation, Katar. In: *Der Zoologische Garten*. Vol. 81., No. 2-3/2012. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.zoolgart.2012.05.005>.
- Marcuk, Vladislav – Purchase, Cromwell – De Boer, Donovan – Bürkle, Marcus – Scholtyssek, Katrin (2020): Qualitative description of the submission and agonistic behavior of the Spix's Macaw (*Cyanopsitta spixii*, Wagler 1832), with special reference to the displacement displays. In: *Journal of Ethology*. Vol. 38, No. 271/2020. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10164-020-00650-6>.
- Naito, Rumi – Zhao, Jiaying – Naidoo, Robin – Chan, Kai Ming Adam (2023): Private and civic actions as distinct types of individual engagement for transforming the exotic pet trade. In: *People and Nature*. Vol. 5., No. 5/2023. DOI: <https://doi.org/10.1002/pan3.10517>.
- Sinclair, James S. – Stringham, Oliver C. – Udell, Bradley – Mandark, N. E. – Leung, Brian – Romagosa, Christina M. – Lockwood, Julie L.(2021): The International Vertebrate Pet Trade Network an Insights from US Imports of Exotic Pets. In: *BioScience*. Vol. 71, No. 9/2021. DOI: <https://doi.org/10.1093/biosci/biab056>.
- Sziebig Orsolya Johanna (2019): *A vadvilággal kapcsolatos büntetendő cselekmények nemzetközi jogi keretei*. Doktori értekezés, Szegedi Egyetem. DOI: <https://doi.org/10.14232/phd.10247>.
- Zsigmond Csaba (2022): *Védett állat- és növényfajok illegális kereskedelmével foglalkozó nemzetközi bünszervezetek*. Doktori értekezés, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.17625/nke.2023.054>.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- Birdscaribbean: UK's Guardian Exposes Problematic History of the Organization Behind Controversial Export of Dominica's Parrots, 2019. (Elérhető: <https://www.birdscaribbean.org/2019/01/uks-guardian-exposes-problematic-history-of-the-organization-behind-controversial-export-of-dominicas-parrots/>. Letöltés ideje: 2024.12.24.).
- Európai Parlament: E-000264-19 számú írásbeli választ igénylő kérdés. (Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2019-000264_EN.html. Letöltés ideje: 2022.05.14.).
- Handelszeitung: Bushido und der IV-Rentner – Pleiten und Papageien, 2013. (Elérhető: <https://www.handelszeitung.ch/unternehmen/bushido-und-der-iv-rentner-pleiten-und-papageien>. Letöltés ideje: 2023.11.22.).
- IWMC: Association for the Conservation of Threatened Parrots. (Elérhető: <https://www.iwmc.org/association-for-the-conservation-of-threatened-parrots/>. Letöltés ideje: 2023.11.10.).

- Mongabay: Spix's macaw returns to Brazil, but is overshadowed by controversy, 2020. (Elérhető: <https://news.mongabay.com/2020/03/spixs-macaw-returns-to-brazil-but-is-overshadowed-by-controversy/>, Letöltés ideje: 2024.10.30.).
- OCCRP: 'Astronomical Money': How Smugglers Made Tens of Millions Moving Rare Birds Around the World, 2022. (Elérhető: <https://www.occrp.org/en/investigation/astronomical-money-how-smugglers-made-tens-of-millions-moving-rare-birds-around-the-world>, Letöltés ideje: 2024.12.10.).
- Pressebox: World sensation: The Spix's Macaw is back, 2020. (Elérhető: <https://www.pressebox.com/pressrelease/actp-ev/World-sensation-The-Spixs-Macaw-is-back/boxid/995293>, Letöltés ideje: 2021.01.10.).
- Spixsmacaw: Association for the Conservation of Threatened Parrots, 2017. (Elérhető: <https://spixsmacaw.org/index.php/2017/03/02/actp/>, Letöltés ideje: 2023.11.10.).
- The Guardian: 'A legitimate zoo?' How an obscure German group cornered global trade in endangered parrots, 2018. (Elérhető: <https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/11/legitimate-zoo-obscure-german-group-endangered-parrots-actp>, Letöltés ideje: 2022.05.14.).

JOGFORRÁSOK

- 1.B.16/2014. számú ügy.
- 1.B.2681/2017. számú ügy.
- 1.B.4603/2015. számú ügy.
- 1.B.4635/2017. számú ügy.
- 1.B.4721/2017. számú ügy.
- 1.B.5219/2011. számú ügy.
- 1.B.5972/2010. számú ügy.
- 1.B.6113/2014. számú ügy.
- 1.B.6136/2018. számú ügy.
- 1.B.7875/2010. számú ügy.
- 1.B.9073/2013. számú ügy.
- 3.B.5632/2014. számú ügy.
- 4.1.B.8896/2013. számú ügy.
- B.1093/2014. számú ügy.
- B.1102/2011. számú ügy.
- B.1224/2011. számú ügy.
- B.1249/2011. számú ügy.
- B.21/2014. számú ügy.
- B.353/2015. számú ügy.
- B.678/2014. számú ügy.
- B.827/2011. számú ügy.
- B.997/2014. számú ügy.

TANÁCS-MANDÁK FANNI

Nemzeti márkaépítés a válságok évtizedében
Magyarországon^[1]

ABSTRACT

The new situation created by the so-called decade of crises, from the migration crisis of 2015 to the escalation of the Ukrainian–Russian conflict and the subsequent COVID-19 pandemic, has forced nations to reconsider their strategies, priorities, and tools for nation branding and public diplomacy. In this new, increasingly competitive world, nation branding has become a vital means of promoting a country, particularly at a time when nation-states need to demonstrate their positive attributes more than ever. Through an examination of primary sources and interviews with senior officials from state institutions responsible for nation branding, the research analyses how Hungary has adapted its policies, strategies and institutional arrangements for nation branding in this new environment, which is sometimes highly conflictive and controversial. It also analyses the positive impact of the introduced reforms by examining changes in Hungary's position in various international rankings, including the Anholt Nation Brands Index, Global Soft Power Index, Bloom Consulting Country Brand Rankings, Good Country Index and Global Attractiveness Index.

Keywords: crisis ■ nation branding ■ Hungary ■ public diplomacy

I. BEVEZETÉS

A globalizáció megköveteli az országoktól, hogy meggyőző és vonzó arculatot, márkát hozzanak létre és tartsanak fenn versenyképességük javítása, az idegenforgalmi bevételek növelése, a nemzetközi befektetések beáramlásának fokozása, az export fejlesztése, valamint az ország hitelességének és nemzetközi pozíciójának megerősítése érdekében.

[1] „A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM EKÖP-24-4-II-148 KÓDSZÁMÚ EGYETEMI KUTATÓI ÖSZTÖNDÍJ PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT”

Az elmúlt évtizedekben egyre több város, régió és nemzet fejlesztett ki marketing- és márkaépítési technikákat a befektetők, látogatók, munkavállalók, rendezvények vonzása érdekében.^[2] A márkaépítés fogalma ma már nemcsak a termékekhez és szolgáltatásokhoz kapcsolódik, hanem területekhez is. Ezáltal az adott terület jól beazonosítható, megkülönböztethető lesz akár a befektetők, akár a turisták, akár a tehetséges munkaerő számára, s ezáltal felértékelődhet.^[3]

A jó hírnév megszerzése és fenntartása egyfajta belépési költséggé válik. Az elmúlt évtizedek során a nemzeti márkaépítés gyakorlati eszközzé vált a nemzetek globális versenyben való pozicionálásához,^[4] mivel minden felelős kormány-nak figyelemmel kell kísérnie, hogy a világ hogyan látja őt, és stratégiákat kell kidolgoznia ennek kezelésére.

Az elmúlt tíz évben a világ legtöbb országa elhúzódó válságokkal nézett szembe, amelyek példátlan kihívásokat hoztak. A politikusok és a tudósok ezt az időszakot az úgynevezett válságok évtizedeként (2015–2024) értelmezik. Ebben az évtizedben a válságok gyakorisága és mélysége/intenzitása egyaránt nőtt. Innen ered a többszörös válságok fogalma, amelyek egy állandó válság (*permacrisis*) kontextusát alkotják.^[5]

Magyarország esetében a kihívások a 2015-ös migrációs válsággal kezdődtek, ezt követően a COVID-19 világjárvány, majd az ukrán–orosz konfliktus eskalálódásával folytatódtak. Ezek a kihívások pénzügyi, egészségügyi és szociális válságokat generáltak, és mélyen befolyásolták életünket és szokásainkat. Az új kihívások a politikai vezetést is meghatározták, a nemzeti kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek példátlan nehézségekre kellett reagálniuk.

A különböző válságok okozta új helyzet arra kényszerítette a nemzeteket, hogy újragondolják a nemzeti márkaépítés és a nyilvános diplomácia stratégiáikat, prioritásaikat és eszközeiket. Ebben a válságok sújtotta és egyre inkább versengő világban a nemzeti márkaépítés kulcsfontosságú eszközzé vált, mert a nemzetállamoknak minden eddiginél nagyobb szükségük volt arra, hogy pozitívan ítéljék meg őket. Valójában a jó nemzeti márka és a jó országimázs alapja nem más, mint maga a jó ország – hasonlóan a klasszikus márkához, ahol a kiindulópont a jó termék és szolgáltatás.^[6]

A kutatás azt elemzi, hogy Magyarország hogyan módosította a nemzeti márkaépítésért felelős politikáit, stratégiáit és intézményrendszerét ebben az új, olykor igen konfliktusos és ellentmondásos kontextusban. A kutatás elsődleges források (vonatkozó jogszabályok, stratégiák, programok) kvalitatív tartalomelemzésére és a felelős intézmények vezető tisztviselőivel készített félig-strukturált interjúira építve értékeli a magyar kormányok válságokra adott válaszainak hatékonyságát, és tárja fel a nehézségeket és kihívásokat. A

[2] Gertner, 2011, 112–113.

[3] Fetscherin, 2010.

[4] Nye, 2004.

[5] Paparakis et al., 2025; Schwab – Malleret, 2021, 34.

[6] Pap-Váry, 2021, 231.

hatékonyság elemzését Magyarország nemzetközi rangsorokban (Anholt Nation Brand Index, Global Soft Power Index, Bloom Consulting Country Brand Rankings, Anholt Good Country Index és Global Attractiveness Index – Ambrosetti) elfoglalt helyének alakulása teszi teljessé, elemezve, hogy a válság időszakában bevezetett intézkedéseknek volt-e mérhető pozitív hatása.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy milyen relevanciája lehet a magyar esettanulmánynak akkor, amikor az ország egyik nemzetközi rangsorban sem szerepel az első húsz legsikeresebb ország között. Magyarország több szempontból érdekes a nemzeti márkaépítésben a válságok okozta változások vizsgálatakor. Magyarország vezetői politikusai már az 1900-as évek első harmadában felismerték, hogy milyen jelentős szerepe van a magyar kultúra népszerűsítésének külföldön. A magyar kulturális diplomácia intézményrendszerét a két világháború között gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter építette fel: négy Collegium Hungaricumot alapított, amelyek mind a mai napig működnek, Bécsben (1924), Berlinben (1924), Rómában (1927) és Párizsban (1927).^[7]

Jelen kutatás institucionalista megközelítésű, ezért különösen érdekes, hogy Magyarországon hoztak létre először állami intézményt 2000-ben, amely dedikált feladata az ország imázsának népszerűsítése volt. Az Országimázs Központ a Miniszterelnöki Hivatal egyik főosztályaként működött. Fő feladata a pozitív Magyarország-kép megformálása és népszerűsítése volt külföldön, továbbá a legjelentősebb hazai állami ünnepek, rendezvények (különös tekintettel a millenniumi rendezvényekre) megszervezése. A Központ 2000–2002 között 10 milliárd forintos költségvetési keretre támaszkodott.^[8] Az Országimázs Központ stratégiai működésének eredményességét mérsékelte az intézmények közötti párhuzamosság, ugyanis az országmárka kialakításában több szervezet működött (Magyar Turizmus Rt., Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Határon Túli Magyarok Hivatala, külföldi magyar kulturális intézetek).^[9] Ez a fajta párhuzamosság a kutatás vizsgálati időkeretében is visszatérő és meghatározó elem.

Magyarország vizsgálata továbbá azért is különösen fontos, mert a márkaépítés célja, hogy pozitív képet alakítson ki egy országról, átfordítva ezzel az esetlegesen kialakult negatív képet, és felszámolva a potenciálisan rögzült sztereotípiákat. Az elmúlt időszakban Magyarországnak számos és folyamatos negatív kritikákkal kellett szembenéznie a nemzetközi porondon.

[7] Ezeket az intézeteket az 1916-ban alapított Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet mintájára hozták létre.

[8] Az Országimázs Központról lásd bővebben: Kürti, 2001.

[9] Balatoni, 2018, 152-153.

II. A GLOBÁLIS MEGÍTÉLÉS FORMÁLÁSÁNAK SOFT POWER ESZKÖZE: A NEMZETI MÁRKAÉPÍTÉS

A tanulmány elméleti keretét a kemény hatalom (*hard power*) és a puha hatalom (*soft power*) dichotómiája adja. Joseph Nye a kemény hatalmat a nemzet azon képességeként értékeli, hogy milyen módon képes kényszerítéssel befolyásolni másokat. A kemény hatalom olyan, kézzelfogható erőforrásokon alapul, mint a fegyveres erők, a gazdasági hatalom, valamint a büntetések vagy ösztönzők alkalmazásának képessége más országok viselkedésének befolyásolására, ami a hatalom végrehajtásának hagyományos módja. Ezzel szemben a puha hatalom célja mások befolyásolása, vonzása és meggyőzése egy nemzet kultúráján, politikai értékein és külpolitikáján keresztül.^[10]

A puha hatalomnak három pillére van: a nemzet kultúrája, politikai értékei és szakpolitikái, illetve külpolitikája. A kultúra által kifejtett hatások többsége nem áll a kormányzat ellenőrzése alatt, de van egy elem, egy eszköz, amellyel a kormányzat befolyásolni tudja annak egyes hatásait, és ez a nyilvános diplomácia. A három fő forrás egymással összefonódik, és a hatékonyság érdekében együtt kell alkalmazni őket. A kultúra támogathatja egy nemzet politikai értékeit, a jó külpolitika pedig javíthatja a kulturális vonzerőt.

Nye amellett érvel, hogy bár a kemény hatalom elengedhetetlen a nemzetbiztonság és a globális béke szempontjából, a nemzetközi politikában való hosszú távú, hatékony befolyás eléréséhez a puha hatalommal kell azt egyensúlyba hozni. A kemény és a puha hatalom keverékének alkalmazását javasolja, amelyet *intelligens hatalomnak* (*intelligent power*) nevez. Ez a stratégia elismeri a katonai és gazdasági erő fontosságát, ugyanakkor a diplomáciai, kulturális és ideológiai befolyást is felhasználja az átfogóbb és tartósabb hatás elérése érdekében.^[11] A kemény hatalom rövid távú célokat érhet el, de károsíthatja egy nemzet hírnevét külföldön, és negatív hosszú távú hatásokat is okozhat.^[12]

A nyilvános diplomácia az 1960-as évek elején jelent meg, mint összetett és sokrétű terület. Hagományosan a nemzeti érdekek képviselésének eszközeként értelmezték. Elsősorban a kormányzati politikák kommunikációjával foglalkozott, nem pedig azok végrehajtásával. Az 1960-as évek végén azonban az amerikai nyilvános diplomácia célja megváltozott: az ország külpolitikai céljainak előmozdítása és e célok elérése más nemzetek közvéleményének befolyásolásával lett.

A nyilvános diplomácia sikertényezőjét az határozza meg, hogy a politikai döntéshozattal való kapcsolata egyirányú vagy kétirányú, valamint, hogy létezik-e a hosszú távú nemzeti stratégia. Ha létezik egy kétirányú mechanizmus, amely lehetővé teszi, hogy a nyilvános diplomácia aktorai ajánlásokat juttassa-

[10] Nye, 1990; Nye, 2004.

[11] Nye, 2005.

[12] Ahogy azt Kína esetében is láthattuk, hiszen tekintélyelvű kormányzása és az emberi jogok megsértése jelentősen rontotta nemzetközi hírnevét, de a kínai politikai vezetők felismerték ezeket a negatív hatásokat, és különböző puha hatalmi eszközöket alkalmaztak ezek mérséklésére.

nak vissza a politikai döntéshozóknak, és ezeket az ajánlásokat a kormányzat komolyan és megfelelően veszi mint kritikus piaci visszajelzést, akkor a nyilvános diplomáciával növelhető az ország hírneve.

A nyilvános diplomácia fő elemei a kulturális csereprogramok, a nemzetközi műsorszórás és a közösségi médián keresztül történő szerepvállalás, amelyek révén a kormányok kommunikálnak és kapcsolatba lépnek a külföldi közönséggel. A nyilvános diplomácia kritikus szempontja a hitelesség. Hitelesnek és megbízhatónak kell lenni, különben csökkenhet az ország puha hatalma és nemzetközi befolyása.^[13]

A nemzeti márkaépítés teljes megértéséhez elengedhetetlen a nemzeti identitás fogalmának részletes ismertetése. Keith Dinnie, a téma egyik vezető kutatója szerint a történelem központi szerepet játszik a nemzeti identitás kialakításában, mivel egy nemzet identitása a történelmi tapasztalataiban, a kultúrájában és a nemzeti szimbólumokban gyökerezik. Ez utóbbiak a közösségen belül biztosítják az egység és a büszkeség érzését és a hiteles nemzeti márka magjává válnak, amely megragadja a nemzet arculatát és identitását, lehetővé téve, hogy a hazai és a globális közönség egyaránt felismerje azt. A politikai rendszerek és a társadalmi intézmények a nemzeti identitás másik pillérét adják. Ezek a struktúrák képviselik egy nemzet kormányát, rendjét és értékeit, és befolyásolhatják a nemzet globális hírnevét és diplomáciai kapcsolatait.^[14]

A nemzeti márkaépítés koncepciója viszonylag új, az elmúlt 30 évben kezdett teret nyerni. Kotler, Haider és Rein 1993-ban adták ki az első, nemzeti marketinggel foglalkozó művet, néhány évvel később, 1996-ban Simon Anholt pedig már kifejezetten azt elemezte, hogy a nemzetközi márkákat gyakran olyan emberek határozzák meg, akiknek nincs közvetlen hatásuk a kommunikációra, vagy nem ismerik megfelelően azt a kultúrát és nyelvet, amelyben a márka jelen van, vagy amelyben a márkának mozognia kell. Anholt szerint a nemzetközivé válás fejlesztését intelligensen, a marketingeszközök helyes alkalmazásával és az empátia megteremtésével kellett végrehajtani, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy a márkák erősek és tartósak legyenek.^[15]

2002-ben a Journal of Brand Management folyóirat különszámot jelentetett meg a nemzeti márkaépítés témakörében, Simon Anholt szerkesztésében. A téma aktualitása vezetett ahhoz, hogy 2004-ben megjelent a Journal of Place Branding and Public Diplomacy című folyóirat első száma, amelyet James Pamment, a svédországi Lund Egyetem stratégiai kommunikáció tanszékének oktatója és Robert Govers, a terület egyik legmeghatározóbb kutatója szerkeszt.

Anholt 2006-os tanulmányában deklarálta, hogy a nemzeti márkaépítésnek hat mozgatórugója van (turizmus, export, kormányzás, beruházás és bevándorlás, kulturális örökség, humán tőke), s erre építve létrehozta a nemzeti márkaépítés ún. Hexagon modelljét (Anholt, 2006). Azt hangsúlyozta, hogy a nemze-

[13] Melissen, 2005.

[14] Dinnie, 2008.

[15] Anholt, 1996.

ti márkaépítés nem korlátozódik csak azokra a tevékenységekre, amelyeket a nemzeti intézmények a nemzet identitásának kiépítése, védelme, fejlesztése, erősítése, népszerűsítése és megerősítése érdekében végeznek, mert a nemzeti márkaépítés az intézmények közötti, illetve az országrendszer különböző össze tevői – vállalatok, állami és magánszervezetek, a közösség egyes tagjai – közötti kölcsönhatás eredménye, vagy annak kellene lennie.^[16]

Ying Fan, a nemzeti márkaépítés egyik vezető szakértője 2010-ben kijelentette, hogy a nemzeti márkaépítés „egy olyan folyamat, amelynek során egy nemzet imázsát létre lehet hozni vagy meg lehet változtatni, nyomon lehet követni és proaktívan kezelni annak érdekében, hogy az ország hírnevét növeljék a nemzetközi célközönség körében”.^[17] Fan számára kiemelkedően fontos volt annak hangsúlyozása, hogy nem egy ország márkájának megteremtéséről van szó, hanem ugyanennek az országimázsnak a kezeléséről egy olyan folyamat révén, amelynek célja az ország hírnevének erősítése egy meghatározott célközönség (különösen a befektetők, turisták, diákok és szakemberek) körében. Fan szerint a nemzeti márkaépítést és a puha hatalom fejlesztését, mivel mindkettő képes befolyásolni egy szereplő (város, régió vagy állam, bármi legyen is az) hírnevét, együttesen és szinergiában kell kezelni. Ebben a tekintetben a nemzeti márkaépítés részben átfedésben van a nyilvános diplomácia tartalmával, vagy inkább hozzájárul ahhoz, amelyet úgy értelmezünk, mint a kormány és az állami (vagy helyi) intézmények nemzetközi nyilvánossághoz intézett kommunikációját azzal a céllal, hogy elnyerje a nemzetközi nyilvánosság tetszését és támogatását, illetve megnyerje a beleegyezésüket bizonyos politikákhoz, vagy befolyásolja a véleményüket.

A nemzeti márkaépítési stratégia kidolgozásakor szem előtt kell tartani, hogy a nemzeti identitás kulcsszerepet játszik a nemzeti márkaépítésben, mivel minden nemzeti márka középpontjában nemcsak az ország vállalatai és márkái, hanem annak kultúrája (zene, nyelv, irodalom stb.) is állnak. Ezért egy valóban hiteles nemzeti márkaépítési stratégiának a nemzet kultúráját alkotó elemek széles körét kell magában foglalnia.^[18]

A magyar tudományos szakirodalomban elsőként Pap-Váry Árpád foglalkozott behatóan a nemzeti márkaépítés témakörével. Úgy érvelt, hogy a nemzeti márkaépítés úgy határozható meg, mint az országok hírnevének mérésére, építésére és kezelésére szolgáló eszköz, beleértve a vállalati marketingkonceptiók és technikák alkalmazását az országokra, annak érdekében, hogy növeljék hírnevüket a nemzetközi kapcsolatokban.^{[19], [20]}

[16] Anholt, 2007.

[17] Fan, 2010, 98-99.

[18] Dinnie, 2008.

[19] Papp-Váry, 2009.

[20] Öt tevékenységet sorolt a nemzeti márkaépítéshez: az idegenforgalom ösztönzését, a beruházások vonzását és az export fejlesztését, az ország termékeinek a küpiacokon való értékesítésének javítását, az ország ismertségének növelését a nemzetközi szervezetekben és a külpolitikában, valamint a polgárok jólétének és kényelmének javítását, a büszkeség növelését, az egység megeremtését és a hazaszeretet ösztönzését.

Pap-Váry szerint egy ország vagy egy nemzet márkájának elfogadottsága és aránya alapvetően attól függ, hogy milyen értéket vagy értékeket társítunk hozzá, és milyen gondolatok és érzelmek merülnek fel bennünk, amikor meghalljuk az ország nevét. Egy ország vagy egy nemzet ereje attól függ, hogy az emberek mit láttak, olvastak, hallottak, tanultak, gondoltak és éreztek róla.^[21]

A nemzeti márkaépítésről szóló rövid elemzés lezárásaként, a fogalom jelentéseinek összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy egy olyan tevékenységről van szó, amelynek célja egy országról kialakított kép és az ebből eredő gazdasági és politikai melléktermékek összekapcsolása és kezelése nemzetközi kontextusban. Ez egy stratégiai önreprezentációs folyamat, amely egy országot arra készítet, hogy imázsának nemzetközi szintű kialakításával és kezelésével növelje hírnevét, relevanciáját és státuszát más nemzetekhez képest. Mindezt olyan kezdeményezések és tevékenységek keretében, amelyek egy stratégiai jövőképet és egy koherens és konkrét végrehajtási tervet követnek.

III. A NEMZETI MÁRKAÉPÍTÉSÉRT FELELŐS MAGYARORSZÁGI INTÉZMÉNYRENDSZER ÉS VÁLTOZÁSA

Magyarországon a nemzeti márkaépítésre vonatkozó tudományos és politikai közös gondolkodás a honfoglalás millecentenáriumának megünnepléséhez kapcsolódóan kezdődött el. 1996-ban a Marketing és Menedzsment folyóirat egy éves interjúsorozatban dolgozta fel az országimázs témát, a sorozatban többek között részt vett Hankiss Elemér, Lengyel Márton, Serényi János, Szeles Péter, Takács Ildikó és Magyar Bálint, s ezzel egy időben Hankiss Elemér elindította a „Találjuk ki Magyarországot!” mozgalmat.^[22]

2000-ben az első Orbán-kormány a Miniszterelnöki Hivatal felügyelete alatt létrehozta az Országimázs Központot, amely egészen 2002-ig működött. A Központ feladata az országkép kialakítása, az ezzel foglalkozó állami intézmények tevékenységének koordinálása és az állami ünnepek programjainak megszervezése és lebonyolítása volt. Ezzel Magyarországon hozták létre az egyik első olyan állami intézményt, amely az országimázs kialakításáért volt felelős.

Az Országimázs Központ megszüntetését követően egészen 2008 végéig nem működött az országimázs kiépítését koordináló és irányító testület. Ekkor alapította meg a második Gyurcsány-kormány az Országmárka Tanácsot.^[23] A 11 fős testület^[24] deklarált feladata az egységes márkastratégia megalkotása és a

[21] Pap-Váry, 2021.

[22] Pap-Váry, 2020, 138.

[23] 2176/2008. (XII. 18.) Korm. határozat.

[24] Nem csúcsszerveként, hanem egy független tanácsadó testületként működött független szakértőkkel. A testület elnöke Hiller István akkori oktatási és kulturális miniszter, társelnöke Törőcsik Mária elismert marketingprofesszor.

magyar országgép alakításával foglalkozó intézmények (Külügyminisztérium, kulturális intézetek, Magyar Turizmus Zrt., Magyar Befektetési és Kereskedelmi-fejlesztési Zrt. és az Agrármarketing Centrum) munkájának összehangolása volt, szintén a Miniszterelnöki Hivatal kötelékében. Ugyanakkor a stratégiai működés és gondolkodás gátja maradt a szervezeti töredezettség, ezért jelentős eredményeket nem tudott felmutatni a Tanács.

A 2010-es kormányzati fordulat után nem szüntették meg az Országmárka Tanácsot, újrászabályozták és tagjainak számát a korábbi 11 főről 25 főben maximalizálták.^[25] A testületet Magyarország egységes, pozitív külföldi megítélésének és megjelenítésének, valamint az egységes országmárka kialakításához és az országgép formáláshoz szükséges szakmai előkészítő, javaslattevő és véleményező fórumként határozták meg. A testület elnöki tisztségét megosztották a KIM kormányzati kommunikációért felelős helyettes államtitkára és a Külügyminisztérium kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkára között.^[26] Emellett a kormányzati statútumrendelet az országmárkafejlesztés feladatát egyértelműen a KIM Kormányzati Kommunikációért Felelős Államtitkársága feladatkörébe utalta.^[27]

A hivatalosan 2014-ig működő Országmárka Tanács tevékenységéről és eredményeiről nem állnak rendelkezésre információk.^[28] A korábbi évekre jellemző szervezeti fragmentáció továbbra is megmaradt. A 2014-ben megalakuló harmadik Orbán-kormányban már meg sem jelenik az intézmény.

A kronológiai vizsgálat következő mérföldköveként értékelhető a 2016-ban alapított Magyar Turisztikai Ügynökség és a 2017-ben megjelent Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030, amely deklarálja, hogy a magyar turizmust 2030-ban „erős turisztikai országmárka” fogja jellemezni. Ezen cél eléréséhez „az állami turizmusirányítás csúcsszervezete, a Magyar Turisztikai Ügynökség [...] az első, nagyjából 2023-ig terjedő időszakban jelentős állami szerepvállalással kritikus tömegű fejlesztés megvalósítását generálja az ágazatban, felépíti a megújult turisztikai országmárkát és a kapcsolódó márkarendszert...”^[29] Ez az országmárka ugyanakkor csak egy turisztikai országmárkát jelent.

Ezt követően azt látjuk, hogy több szektorális stratégiát dolgoznak ki és építik ki az ezek megvalósításához szükséges intézményi háttérrel. Átfogó nemzeti márkaépítési stratégia, szemlélet, koordináló és irányító intézmény 2014 óta nem működik Magyarországon.

A 2022-es kormányalakításkor a kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló kormányrendelet a Miniszterelnöki Kabinetirodát vezető miniszter fel-

[25] Magyar Nemzet: Tizenhárom jeles taggal bővült az Országmárka Tanács, 2010.

[26] 1212/2010. (X. 8.) Korm. határozat.

[27] 212/2010 (VII.1.) Korm. rendelet 5.§ (a).

[28] Az Országmárka Tanács 2011-es magyar soros elnökséghez kapcsolódó feladatok ellátásában való részvételéről érhető el tudományos kutatás, lásd Balogh – Papp-Váry, 2013.

[29] Ld. Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030, 10.

adat- és hatáskörébe sorolja az országmárkát.^[30] A rendelet kimondja, hogy „a miniszter az országmárkáért való felelőssége keretében kidolgozza a Magyarország belföldi és külföldi kedvező megítélésére irányuló országmárka-stratégiát, és közreműködik annak végrehajtásában, melynek részeként a) együttműködik a kormányzati és egyéb szervezetekkel, b) belföldi és külföldi rendezvényeken képviseli a Kormányt, c) országspecifikus elemzéseket készít, d) belföldi és külföldi kampányokat, rendezvényeket bonyolít le, e) irányítja a belföldi és nemzetközi országmárkára vonatkozó marketingtevékenységet, f) kialakítja és működteti az országmárka javítását célzó intézményrendszert, g) előzetes véleményezési és egyetértési jogkört gyakorol az országmárkával összefüggő projektek, fejlesztések, programok kialakítását, illetve meghirdetését megelőzően. (2) A miniszter az országmárkáért való felelőssége keretében előkészíti az országmárkára vonatkozó jogszabályokat.”^[31] Ugyanakkor a Miniszterelnöki Kabinetirodának nincs kijelölt szervezeti egysége, amely ellátná és/vagy koordinálná a rendeletben meghatározott feladatokat.^[32] A következőkben a szektorális stratégiákkal foglalkozó intézmények és ügynökségek evolúcióját és elért eredményeiket ismertetem a kutatás időkeretében.

1. Kulturális diplomácia és a külföldi magyar kulturális intézetek

A magyar kulturális diplomácia stratégiai célja a magyar kultúra és az ország méltó bemutatása a világban. Ennek megvalósításában komoly szerepet vállalnak a külföldi magyar kulturális intézetek azáltal, hogy népszerűsítik a magyar kultúra eredményeit, pozitívan formálják a külföldi Magyarország- és magyarságképet, előmozdítják a magyarság kulturális értékeinek, hagyományainak és kapcsolatainak ápolását, elősegítik a határon túli magyarok és az anyaország közötti kulturális kapcsolatok ápolását, a magyar nemzeti identitás, a magyar nyelv és a magyarság megismertetését a külföldi állampolgárok körében.^[33]

[30] 182/2022 (V.24.) Korm. rendelet.

[31] 182/2022 (V.24.) Korm. rendelet 13 cikk.

[32] 2025. március 29-én közérdekű adatigénylési igényt küldtem a Miniszterelnöki Kabinetirodának (iktatószám: MK_JF_közzadat/36/2/2025), többek között arra kerestem a választ, hogy „a Miniszterelnöki Kabinetiroda mely szervezeti egysége, vagy szervezeti egységei látják el a rendelet idézett részében megfogalmazott feladatokat”. A feltett kérdésre 2025. április 9-én a következő válasz érkezett: „a Miniszterelnöki Kabinetiroda a kért adatokkal nem rendelkezik.”

[33] 2016. évi LXXIII. törvény 56/A § (1).

Jelenleg 24 országban 26 külföldi magyar kulturális intézet működik a világon, ebből négy Collegium Hungaricum^[34] és 22 Liszt Intézet.^[35] Utoljára 2019-ben, Szöulban és Tokióban nyílt új intézet. A 26 intézet a vizsgált időszakban 44-47 diplomatával és 100-105 helyi alkalmazottal rendelkezett.^[36]

A kutatás időkeretének elején a külföldi magyar kulturális intézetek a Balassi Intézet irányítása alatt álltak.^[37] A 2010-es kormányváltást követően a Balassi Intézet a KIM-hez került, s a külföldi magyar kulturális intézetek 2011-től Balassi Intézetek néven működtek tovább.^[38] A cél egy egységes arculat, a Balassi-brand kialakítása volt. A 2014-es választásokat követően megalakuló harmadik Orbán-kormány a Balassi Intézetet a Külgazdasági és Külügyminisztériumhoz (KKM) rendelte, s létrehozta a Kulturális és Tudománydiplomáciáért Felelős Államtitkárságot, amely alatt a Balassi Intézet szervezeti egységei fokozatosan betagozódtak a KKM szervezetébe.^[39] 2016-ban megszüntették a Balassi Intézetet és a külföldi magyar kulturális intézetek közvetlenül a KKM irányítása alá kerültek, 2018-ig a Kulturális Diplomáciáért Felelős Államtitkársághoz, majd 2018 és 2022 között a Tájékoztatásért és Magyarország Nemzetközi Megjelenítéséért Felelős Államtitkársághoz. Továbbá a KKM-et vezető miniszter és a kultúráért felelős miniszter 11 tagú Miniszteri Konzultatív Testületet hozott létre és működtetett a kulturális diplomácia stratégiai irányainak meghatározására és hatékonyságának növelésére.^[40] 2022-től a kulturális diplomácia átkerült a KKM-ből a Kulturális és Innovációs Minisztériumba, ahol létrehozták a Kulturális Diplomáciáért Felelős Helyettes Államtitkárságot (KDFHA) és a Liszt Intézetek hálózatát.^[41] A külföldi magyar intézetek 2022 májusától kettős irányítás alá kerültek, a szakmai irányítást a KDFHA végzi, míg a funkcionális kiválóság hagyományaira és jelenére építő, stratégiaiilag kalibrált kulturális diplomácia megteremtése, amely segít egy vonzó és modern Magyarország-kép kialakításában. Mindezt egységes vizuális megjelenítéssel (kép és üzenet), egységes program-

[34] Bécs, Berlin, Róma és Belgrád.

[35] Párizs, Szófia, Varsó, Prága, Kairó, Delhi, Helsinki, Moszkva, Stuttgart, Pozsony, Bukarest, Tallin, London, New York, Brüsszel, Sepsiszentgyörgy, Peking, Isztambul, Zágráb, Ljubljana, Tokió és Szöul.

[36] Azokban az országokban, ahol nem működik intézet, a külképviseletek folytatnak kulturális diplomáciai tevékenységeket az oktatási és kulturális diplomatákon (Amman, Baku, Hanoi, Kassa, Kijev, Madrid, Sanghaj, Sao Paulo, Tel-Aviv), a magyar közösségi diplomatákon (Buenos Aires, Chicago, Montreal, Stockholm, Toronto) és a kulturális attasékon (Canberra, Dublin, Stockholm) keresztül. Forrás: interjú Csaba László kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkárral.

[37] A Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézetet 2002-ben alapították. Először az Oktatási Minisztérium, majd az Oktatási és Kulturális Minisztérium háttérintézményeként működött, s 2006-tól látta el a külföldi magyar kulturális intézetek irányítását és felügyeletét a Külügyminisztériummal együttműködve. 309/2006 (XII.23.) Korm. rendelet.

[38] 14/2010 (XII.14.) KIM rendelet.

[39] 481/2015. (XII.29.) Korm.rendelet.

[40] 241/2016. (VIII.16.) Korm.rendelet.

[41] 182/2022. (V.24.) Korm. rendelet.

kínálattal kívánják megvalósítani.^[42] A KDFHA célja, hogy az intézetek szinergiában működjenek mind a fogadó ország intézményeivel és szervezeteivel, mind a hazai kulturális élet képviselőivel, sőt a kulturális intézetek egymással is.^[43]

A KDFHA éves stratégiai tervezést biztosít a külföldi magyar kulturális intézeteknek. Emellett fontos kiemelni, hogy az intézetvezetők saját, többéves stratégiai tervezésre is támaszkodhatnak. Ennek kiváló példája a római Collegium Hungaricum, ahol Lantos Krisztina intézetvezető kinevezésekor ötéves stratégiát alkotott meg az intézet munkatársaival együtt, egy stratégiai workshop keretében. A stratégia négy oszlopra (tudomány, kultúra, közösségek, otthonosság) épül, s figyelembe veszi a fogadóországot, Olaszország Magyarországról alkotott képét, a sztereotípiákat és azokat a jó magyar gyakorlatokat is, amelyek Olaszország esetében hiánypótlóak lehetnek. A stratégia megfogalmazza a római Collegium Hungaricum vízióját és misszióját is. A dokumentum nem csupán a tervezhetőséget segíti, hanem pozicionálja és meghatározza az intézményt, így egy esetleges vezetőváltás esetén is garantálja a kitűzött középtávú célok végrehajthatóságát.^[44]

A külföldi magyar kulturális intézetek egyik kiemelt feladata a gazdasági szereplők bevonása a külföldi magyar kulturális projektek megvalósításába szponzorációs együttműködések^[45] kialakítása révén, mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban.^[46] Az intézetek éves költségvetése szempontjából jelentős szerepet töltenek be a szponzorációk, az elmúlt három évben az intézetek költségvetése szponzoráció nélkül 287 millió és 655 millió forint között mozgott, és folyamatos, fokozatos növekvő tendenciát mutatott.^[47] A szponzoráció mellett fontos lehetőség a „tőkeinfúziót” biztosító Petőfi Kulturális Program, amely keretében a külföldi magyar intézetek egyedi projekteket tudnak megvalósítani a fogadóországokban.

A 26 intézet 2022–2024 között összesen 7442 programot valósított meg, amelyben közel 20,5 millió fő vett részt.^[48]

[42] Forrás: interjú Csaba László kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkárral.

[43] Ez utóbbit szervesen segíti a 26 intézetvezető rendszeres formális és informális egyeztetése. Forrás: interjú Lantos Krisztinával, a római Collegium Hungaricum igazgatójával.

[44] Forrás: interjú Lantos Krisztinával, a római Collegium Hungaricum igazgatójával.

[45] Gazdasági vállalatokkal (pl.: MVM, OTP Bank, Richter) és/vagy városokkal (pl. Debrecen, Kecskemét, Győr) kötött stratégiai megállapodások keretében.

[46] A 26 intézet szponzorációs bevétele 2022-ben 1,7 milliárd, 2023-ban 1,2 milliárd, 2024-ben pedig 1,8 milliárd forintot tettek ki. Forrás: interjú Csaba László kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkárral.

[47] Forrás: interjú Csaba László kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkárral.

[48] Forrás: interjú Csaba László kulturális diplomáciáért felelős helyettes államtitkárral.

2. Magyar Turisztikai Ügynökség

A turizmus ágazati irányítása évszázados múlttal rendelkezik Magyarországon, a Kereskedelemügyi Minisztérium keretében 1918-ban alapították meg az Országos Idegenforgalmi Irodát.^[49] 2005-ben létrehozták önálló kormányhivatalként a Magyar Turisztikai Hivatalt. A magyar turizmus állami irányítása 2010-ben a Nemzetgazdasági Minisztériumhoz került. 2016-ban pedig egy új, erősen központosított állami intézményrendszerrel alakította át az idegenforgalom irányítását a kormány, létrehozta a Magyar Turisztikai Ügynökség Zrt.-t (MTÜ), amely központi koordinációs feladatokat lát el.^[50]

Az MTÜ elsődleges célja Magyarország mint turisztikai célpont versenyképességének erősítése, fő feladatai közé tartozik a turizmusfejlesztés irányítása és stratégiájának meghatározása desztinációs megközelítésben. Emellett országos szinten koordinálja a turizmusmarketinget, beleértve a magyarországi turisztikai márkarendszer kialakítását, valamint a belföldi, illetve nemzetközi marketing- és kommunikációs tevékenységet is.^[51]

Ellátja továbbá a desztinációfejlesztési feladatokat, kiemelt szerepe van a nemzeti ünnepek és emléknapok kommunikációjában, erősítve ezzel a közösségi összetartozást. Az MTÜ a világhiállításokon való magyar részvétel koordinálásában is aktív szerepet játszik. Tevékenységi köre kiterjed a szakmai kutatásokra, elemzési és képzési feladatokra is.^[52] Ez utóbbi feladatok ellátásában elsődleges szerepe van a Stratégiai Főosztálynak.^[53]

A turisztikai értékesítési és marketingkommunikációs feladatokat a MTÜ leányvállalata, a Visit Hungary Nemzeti Turisztikai Szervezet Nonprofit Zrt. végzi.^[54] A Társaság szezonális belföldi és nemzetközi kampányokat szervez, melyek célja Magyarország turisztikai kínálatának bemutatása.^[55]

2017 októberében a Kormány első alkalommal fogadott el célzottan a turisztikai ágazatra vonatkozó, széleskörű piackutatásra épülő stratégiát, ame-

[49] 1928-ban tovább bővítették az intézményi keretet az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács létrehozásával, 1935-ben pedig az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatallal. 1994-ben létrehozzák először a Magyar Turisztikai Szolgálatot, majd a Magyar Turizmus Rt.-t.

[50] 2016. évi CLVI. törvény (XII.08.) és 61/2017. (III. 20.) Korm. rendelet.

[51] 2016. évi CLVI. törvény 3. § (5).

[52] A Magyar Turisztikai Ügynökség Zrt. tevékenységéről lásd bővebben Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII törvény szerinti közzétételi lista (lezárva: 2025.02.28.).

Elérhető: https://mtu.gov.hu/dokumentumok/kozerdeku_20250228.pdf?v=0.159.

[53] A kutatás során a Magyar Turisztikai Ügynökség vezető tisztviselőjével is szerettem volna szakmai interjút készíteni, azonban szervezési nehézségek merültek fel, amelyek az intézmény szervezeti kultúrájának sajátosságából fakadtak, s az érdemi interjú nem jött létre.

[54] 1022/2018. (II.06.) Korm. határozat.

[55] A Visit Hungary Nemzeti Turisztikai Szervezet Nonprofit Zrt. tevékenységéről lásd bővebben Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII törvény szerinti közzétételi lista (lezárva: 2024.12.31.). Elérhető: <https://csodasmagyarorszag.hu/documents/e/ef/ef4/ef454dd09dbe377219a5333cd2a5f7e525d704b.pdf>.

lyet az MTÜ dolgozott ki. A paradigmaváltást hozó Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 (NTS2030)^[56] több mint tízéves távlatban határozza meg azt a keretrendszert, amelyben az állam és a piac közösen formálja Magyarország turizmusának jövőjét. A stratégiát 2021-ben a COVID-19 járvány hatásainak következtében felülvizsgálták,^[57] s kiadták a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0. (Turizmus 2.0.) Stratégiát. A dokumentum kiemelt jelentőséget tulajdonít a turizmus eszközeinek a nemzeti stratégiai célok támogatására történő felhasználásának. 2025-től a cél az állami szerepvállalás mértékének csökkentése, egy stabil és hatékony regionális szervezetrendszer kialakítása, amely az önkormányzatokkal és a kapcsolódó területeken tevékenykedő szakmai, tudományos és civil szervezetekkel való kiterjedt együttműködésre épül.

A Turizmus 2.0 jelentős pozitív eredményeket tud felmutatni: Magyarországon a nemzetközi turistaérkezések száma az elmúlt években egyértelmű növekedést mutat,^[58] s a nemzetközi turisztikai rangsorokban elért magyar eredmények is fejlődést mutatnak (lásd részletesebben a IV. pontban).

3. Magyar Bormarketing Ügynökség

A bor, mint kulturális termék, a magyar identitás fontos része. A nemzeti márkaépítés a nemzeti identitásra épül, ezért a bor intézményi szinten is kiemelt szerepet a magyar nemzeti márkaépítésben.

A közösségi bormarketinggel kapcsolatos feladatokat ellátó Magyar Bormarketing Ügynökség Zrt. (MBÜ) 2022-ben alakult meg. Az állami szervezet célja a magyar borászati termékek ismertségének és versenyképességének növelése és az értékesítésből származó bevételek bővítése, mind belföldön, mind a nemzetközi célpiacon. Az intézmény létrehozását megelőzően az MTÜ foglalkozott a közösségi bormarketinggel, de csak imázsépítő programokat szervezett, dedikált exportösztönző tevékenységet nem folytatott. A célpiaconra irányuló programok csak az MBÜ szervezésében kezdődtek el.

Az MBÜ létrehozásával párhuzamosan, a közösségi bormarketing tevékenység rendelkezésére álló költségvetési forrás és a humán erőforrás-állomány is jelentősen megemelkedett.^[59]

A magyar bor marketingjéért felelős intézményi változás mellett fontos kiemelni, hogy 2022-ben Rókusfalvy Pált nemzeti bormarketingért felelős kormánybiztossá nevezték ki.^[60] A kormánybiztos először a Miniszterelnökséghez,

[56] 1747/2017 (X.18.) Korm.határozat.

[57] 1348/2021 (VI.3.) Korm.határozat.

[58] Forrás: KSH 27.2.1.4. A Magyarországra tett külföldi utazások főbb mutatói (utazások száma, tartózkodási idő, kiadások) az utazás fő célja szerint (új motivációs bontásban), negyedévente.

[59] Forrás: interjú Szűcs-Balás Verával, a Magyar Bormarketing Ügynökség Edukációs és PR vezetőjével.

[60] 1327/2022. (VII. 11.) Korm. határozat.

majd 2025-től a KKM-hez került. A kormánybiztos feladata a közösségi bormarketing és a magyar bor népszerűsítésére irányuló kommunikációval összefüggő feladatok koordinálása, illetve a 2023–2026 időszakra szóló Nemzeti Bormarketing Stratégia előkészítése és végrehajtása.

A 2023-ban elkészült Nemzeti Bormarketing Stratégia, hasonlóan a Turizmus 2.0.-hoz, mélyreható piackutatásokra épül, azonban az előbbivel ellentétben nem publikus.^[61] A stratégia legfontosabb célkitűzése: a belső borfogyasztás növelése, a borexport fejlesztése és a minőségi borok exportjának fokozása az ömlesztett borok helyett.

Az MBÜ megalapítása mellett fontos előrelépés a kormánybiztosi pozíció, hiszen ezáltal hatékonyabb képviselőt kap a bor és a bormarketing a kormányon belül, továbbá a nemzetközi megjelenéseken is hangsúlyosabban tud a magyar bor megjelenni egy kormánytag által. Az a tény, hogy Rókusfalvy Pál kormánybiztos a Miniszterelnökségről a KKM-hez került, további lehetőségeket nyitott meg, mert az MBÜ szorosabb és mélyebb együttműködéseket tudott kiépíteni és tud fenntartani a külképviseletekkel és a külgazdasági attasékkal.^[62]

Az MBÜ tevékenységének és a Nemzeti Bormarketing Stratégiának a közép-pontjában az erős márkaidentitás kiépítése, megteremtése és a márka népszerűsítése áll. A „magyar bor” márka a vulkanikus borok, elsősorban a tokaji, a buborékos borok és az élmények köré épül. A belső (magyarországi) márkaépítés nem csak marketingtevékenységet tartalmaz, hanem sikeres edukációs programokat is.^[63]

Az MBÜ megalakulása óta két teljes tevékenységi évvel bír, amikor átlagosan 70 hazai és nemzetközi projektet valósított meg éves szinten. Az MBÜ megalakulásakor meglévő célpiacok^[64] mellett egy új elsődleges célpiacot, Dél-Koreát is sikerült tevékenységével beemelni a korábbi listába. Nem csupán az elsődleges célpiacok bővítésében ért el sikert az MBÜ, hanem aktívan hozzájárult a magyar bor termékek exportjának bővüléséhez, akkor, amikor a globális borexport 8,6 százalékkal csökkent. 2024-ben a magyar bor termékek exportja 12,3 százalékkal nőtt, 2024-ben 1,4 millió hektolitert exportáltunk, amely 2003 óta a legjobb értéket jelenti.^[65] A belső borfogyasztás mutatói is javultak, 2024-ben közel 3 százalékos emelkedést mutatott (17,6 l/fő értékről 18,1 l/fő értékre).^[66]

[61] Csak egy rövid kivonata érhető el az alábbi webhelyen: https://bor.hu/media/uploads/akcio-terv/Nemzeti_Bormarketing_Strate%CC%81gia_32oldal_belivek_297x210mm_v14.pdf.

[62] Forrás: interjú Szűcs-Balás Verával, a Magyar Bormarketing Ügynökség Edukációs és PR vezetőjével.

[63] A legsikeresebb a Borkatedra képzés, amely nappali szakos egyetemi hallgatók számára volt elérhető a 2024/2025-ös tanévben összesen hat magyarországi egyetemen. A képzésen 737 hallgató vett részt. Forrás: interjú Szűcs-Balás Verával, a Magyar Bormarketing Ügynökség Edukációs és PR vezetőjével.

[64] Forrás: interjú Györffy Andrással, a MÜB stratégiai tanácsadójával.

[65] KSH 19.1.1.57. Bormérleg.

[66] Forrás: interjú Szűcs-Balás Verával, a Magyar Bormarketing Ügynökség Edukációs és PR vezetőjével.

4. Magyar Divat és Design Ügynökség

Az NGM által készített Versenyképességi Stratégia kiemelt ágazatként kezeli a kreatívipart, amely növekedési üteme Magyarországon a második legnagyobb az iparágak között, több mint 100.000 főt foglalkoztatnak az ide tartozó területeken. A kreatívipar bruttó hozzáadott értéke 2010 és 2022 között megduplázódott, hozzávetőlegesen a nemzetgazdasági bruttó hozzáadott értékből 2-3%-ot tesz ki.

2016-ban az MTÜ részeként kezdte el működését a Divatipari Marketing Igazgatóság, majd 2017-ben megalakult a Magyar Divat és Design Ügynökség (MD-DÜ).^[67] Az állami tulajdonú nonprofit társaság célja a magyar divat- és designipar átfogó megújítása, az iparágban működő hazai és nemzetközi cégek közötti hatékony szakmai koordináció megvalósítása. Az MDDÜ fő feladata a divat- és designiparra vonatkozó nemzeti stratégia kidolgozása, a stratégia elfogadását követően pedig annak végrehajtása.

Az MDDÜ 2021-ra alkotta meg a piackutatásokra épülő Nemzeti Divatipari Stratégia 2020-2030 c. dokumentumot.^[68] A Stratégia kiemeli, hogy a divat- és designtermékek és szolgáltatások nemcsak önmagukban értelmezhető produktumok, hanem egyben turisztikai attrakciónak minősülnek, melyekhez egyre több kulturális tartalom kapcsolódik. Ezáltal hozzájárulnak az adott desztináció turisztikai vonzerejéhez és az országmárka erősödéséhez.^[69] Az MDDÜ programjai (pl. 360 Design Budapest, BCEFW) hozzájárulnak a kulturális diplomácia erősítéséhez, különösen régiós kontextusban.^[70] Az MDDÜ célja, hogy 2030-ra Magyarországon a közép-európai régió vezető kreatív ipari központja legyen.^[71] Mindezen célok elérése érdekében az MDDÜ kiemelten támogatja a nemzetközi piacra lépést, elősegíti az ágazati szereplők hazai és külföldi megjelenését, együttműködéseket alakít ki nemzetközi és régiós szervezetekkel, exportlehetőségeket biztosít és képzésekkel, mentorprogramokkal javítja a kreatívipari vállalkozások export képességét.

A stratégia megvalósítása során különösen fontos, hogy az érintett államigazgatási partnerek, minisztériumok szakpolitika alkotásával és azok megvalósításával aktív együttműködés jöhessen létre, hiszen csak így biztosítható az iparág jövőbeli fejlesztései számára megfelelő erőforrás és ezáltal az ágazat fejlődése.

[67] 61/2017 (III.20.) Korm. rendelet.

[68] 1429/2021 (VII.2.) Korm.határozat. A Stratégia elérhető: https://hfda.hu/documents/prod/Nemzeti-Divatipari-Strategia-2030-v0531_1.pdf.

[69] Nemzeti Divatipari Stratégia 2020-2030, 2.

[70] Forrás: interjú Jakab Zsófiával, az MDDÜ vezérigazgatójával és a kreatívipar fejlesztéséért és ágazati koordinációjáért felelős miniszteri biztossal.

[71] Forrás: interjú Jakab Zsófiával, az MDDÜ vezérigazgatójával és a kreatívipar fejlesztéséért és ágazati koordinációjáért felelős miniszteri biztossal.

2021 és 2024 között az MDDÜ 7–20 évenkénti nagy projektet valósított meg, ezekben és a képzési programokban összesen 300 magyar vállalkozás vett eddig részt. A rendezvényeken való részvételi számok folyamatos és dinamikus emelkedést mutatnak, az elmúlt három évben a kezdeti 14.000 főről 25.000 főre emelkedtek.

Az egységes és beazonosítható márka kialakítása érdekében az MDDÜ létrehozta a Budapest Select ernyőmárkát, amely a magyar kreatívipar kiemelkedő szereplőit gyűjti össze közös, egységes kommunikációs platform alatt. Célja, hogy a magyar márkák nemzetközi láthatóságát növelje, és elősegítse azok beazonosíthatóságát a küpiacokon, miközben a részt vevő márkák megőrzik saját arculatukat és értékeiket.^[72]

2024. február 15-től Az MDDÜ vezérigazgatóját, Jakab Zsófiát a kreatívipar fejlesztéséért és ágazati koordinációjáért felelős miniszteri biztossá nevezték ki.^[73] A miniszteri biztos kinevezése lehetőséget ad arra, hogy a kreatívipar hozzájáruljon ezekhez a célokhoz – különösen a hazai márkák nemzetközi pozícionálása, a designgondolkodás gazdaságban való megjelenítése, valamint a kreatív szektor szereplőinek összekapcsolása révén.

A miniszteri biztosi kinevezés megerősíti Magyarország nemzetközi kreatívipari pozícióját is, hiszen egy központi, hivatalos szereplő jelenik meg nemzetközi fórumokon, világiállításokon, szakmai szövetségekben. Ez különösen fontos a magyar országmárka építése és a Budapest mint kreatív főváros pozícionálása szempontjából.^[74]

5. HIPA Nemzeti Befektetési Ügynökség

A sikeres nemzeti márkaépítés jótékonyan hat az országba érkező külföldi tőkebefektetések számára és volumenére, s egyúttal hozzájárul az ország pozitív gazdasági mutatóihoz. Mindezek tükrében a nemzeti márkaépítés szerves részét képezi a befektetésösztönzés és az ezért felelős intézményi háttér.

A HIPA Nemzeti Befektetési Ügynökséget (HIPA) 2014-ben hozták létre a Nemzeti Külgazdasági Hivatal jogutódjaként.^[75] A külgazdasági és külügyminiszter tulajdonosi joggyakorlása alá tartozó, a Magyar Állam kizárólagos tulajdonában álló nonprofit gazdasági társaság egyablakos szolgáltatási modellben térítésmentes szolgáltatások széles körét kínálja a befektetőknek, a helyszín kiválasztástól a testreszabott támogatási ajánlatokon és beszállítói kiajánlásokon át.

[72] Forrás: interjú Jakab Zsófiával, az MDDÜ vezérigazgatójával és a kreatívipar fejlesztéséért és ágazati koordinációjáért felelős miniszteri biztossal.

[73] 3/2024. (II.22.) NGM utasítás.

[74] Forrás: interjú Jakab Zsófiával, az MDDÜ vezérigazgatójával és a kreatívipar fejlesztéséért és ágazati koordinációjáért felelős miniszteri biztossal.

[75] 183/2014 (VII.25.) Korm.rendelet

A HIPA szorosan együttműködik a külképviseletekkel és a külgazdasági attasé hálózattal az eredményesség növelése érdekében.

Sok esetben a külföldi vállalatok delegációi számára a HIPA irodája az első személyes találkozás Magyarországgal. Ezt a lehetőséget és egyben felelősséget a HIPA maximálisan vállalja, s mindent megtesz azért, hogy vonzó képet alakítson ki Magyarországról, és professzionális szolgáltatást nyújtson a vállalkozások számára. A szolgáltatások arra a koncepcióra épülnek, hogy a HIPA egyfajta hídként köti össze az államot és a magánszektor. Ennek a hídszerepnek a sikeréhez nagymértékben hozzájárul, hogy a HIPA vezérigazgatóját, Joó Istvánt 2022-ben a beruházások előmozdításáért és a nagy FDI-projektek megvalósításáért felelős kormánybiztosnak nevezték ki.^[76] A kormánybiztos a HIPA-hoz a vállalkozások által becsatornázott kérdéseket, problémákat és igényeket hatékonyan képviseli a kormányban, ezt támasztja alá az a tény, hogy míg 2014–2022 között 170 kormánydöntés született a HIPA kezdeményezésére, addig 2022–2024 között 202.^[77]

A befektetések száma átlagosan 60-100 között mozog a vizsgált időszakban, viszont a volumenben jelentős pozitív változás tapasztalható, 2023 óta meghaladja a 10 milliárd eurót, s a befektetések hatására csak 2024-ben 18.500 új munkahely létesült. A HIPA a kevesebb projektet vonzó megyék számára külön támogatását és képzési lehetőséget biztosít, részt vesz célzott imázsfilm-készítésben, illetve elemző tanulmányok összeállításában. A projektek dinamikus fejlődését jelentős humán erőforrás bővítés támogatja, 2019 és 2024 között 35 fővel nőtt a HIPA állománya (135 főre).^[78]

A HIPA a befektetőkkel való bizalmi kapcsolat kiépítése mellett nagy hangsúlyt fektet a vállalatok munkájának és elkötelezettségének elismerésére, ezért a magyarországi befektetői közösség legkiválóbb tagjai számára létrehozta az Év Befektetője Díjat, amelyet 2011 óta minden évben kiosztanak.

A HIPA sikeres működését nem csupán a befektetések dinamikus növekedése, hanem az intézmény szakmai munkáját elismerő díjak is igazolják.^[79]

6. HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség

A 2018-ban alapított HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség (továbbiakban: HEPA)^[80] fontos szereplő Magyarország nemzeti márkaépítési stratégiájában azáltal, hogy támogatja a magyar vállalkozások nemzetközi piacra lépését,

[76] 1293/2022 (VI.11.) Korm. határozat.

[77] Forrás: interjú Almási Martinával, a HIPA Nemzeti Befektetési Ügynökség Befektetésösztönzési igazgatójával.

[78] Forrás: interjú Almási Martinával, a HIPA Nemzeti Befektetési Ügynökség Befektetésösztönzési igazgatójával.

[79] Ld. Hipa.hu: Díjak.

[80] 163/2018. (IX.10.) Korm. rendelet.

és elősegíti a magyar termékek és szolgáltatások nemzetközi megismerését. A nemzetközi piacokon való magyar jelenlét erősítése pozitívan befolyásolja Magyarországnak nemzetközi imázsát és gazdasági helyzetét.

A magyar vállalkozások nemzetközi megjelenését és versenyképességét alapvetően a KKM, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség és más érintett állami szervezetek által kidolgozott és támogatott programok segítik. A stratégia célja, hogy a magyar cégeket globálisan versenyképesebbé tegyék exporttámogatási programokkal, nemzetközi kiállításokon és más szakmai eseményeken való részvétellel, üzleti missziókkal, illetve szakmai tanácsadással. A stratégia szoros kapcsolatban van az országmárkával. A nemzeti márka kommunikálása, a „Made in Hungary” minőségi garancia közvetlenül hozzájárul a vállalatok versenyképességéhez, miközben a magyar gazdaság imázsát is erősíti.^[81]

A HEPA, a HIPA-hoz hasonlóan, közvetítő szerepet játszik a vállalatok és az állam között, segítve a vállalkozások problémáinak megoldását és a nemzetközi piacon való hatékonyabb megjelenést. A külföldi piacokon való versenyképesség kritikus eleme a piacok ismerete és az exporttevékenységben való jártasság. Ez különösen a kis és közepes méretű vállalkozásokra (kkv-kra) igaz, amelyek a nagyvállalatokhoz képest kevesebb kompetenciával és erőforrással rendelkeznek az exporttevékenységek elvégzéséhez.^[82] A HEPA programjai és szolgáltatásai a kkv-kat célozzák, de az együttműködő vállalkozások nagy része kisvállalkozás (300-350 vállalat/év).^[83]

Magyarország a nehéz külső gazdasági és politikai körülmények között képes volt jelentősen növelni exportteljesítményét az utóbbi két évben. A HEPA által bevezetett új szolgáltatások, mint a piackutatás, a szorosabb együttműködés a nemzetközi partnerekkel, illetve az exportpiacokra való belépéshez szükséges tanácsadás^[84] és pénzügyi segítség hozzájárultak a vállalkozások sikeresebb külpiaci tevékenységéhez.

IV. MAGYARORSZÁG POZÍCIÓJA A NEMZETKÖZI RANGSOROKBAN

Azt követően, hogy a nemzeti márkaépítés, mint fogalom és mint kutatási terület, megjelent a tudományos szakirodalomban, megjelentek a nemzeti márka sikerét és hatékonyságát mérő nemzetközi rangsorok, indexek is. Jelen tanulmány célja és kerete nem teszi lehetővé az egyes indexek mélyreható elemzését,

[81] Forrás: interjú Rehorcz Viktorral, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség Támogatási Programokért felelős igazgatójával.

[82] Bővebben lásd: Galambos – András, 2023.

[83] Forrás: interjú Rehorcz Viktorral, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség Támogatási Programokért felelős igazgatójával.

[84] Például a Fit for Export pályázatban két év alatt résztvevő 284 vállalkozás több mint 62 százaléka tudott a program támogatásával exportpiacra lépni. Forrás: interjú Rehorcz Viktorral, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség Támogatási Programokért felelős igazgatójával.

de azt fontos leszögezni, hogy ezek az indexek jelentősen különböznek módszertanukban, a vizsgált dimenzióikban és az értékelt faktorokban. Alapvetően két nagy típusát különíthetjük el ezeknek a nemzetközi indexeknek, az első objektív alapokon nyugszik, statisztikai adatokra építve határozza meg az aktuális rangsort, míg a másik nagy csoportba tartozó indexek szubjektív tényezőkre alapulnak, alapvetően strukturált interjúkra, amelyeket nagymintás kutatások keretében vesznek fel.

A fenti okok miatt az alábbi táblázatban vegyesen szerepelnek a szubjektív és objektív alapokra épülő rangsorok. Az indexek neve mellett zárójelben látható, hogy hány országot vizsgál az index.

A táblázatból jól látható, hogy a COVID–19 utáni időszakban Magyarország helyezése nem domináns globális pozíciót tükröz. A Bloom Consulting Country Ranking Tourism, a Global Brand Attractiveness Index és az Anholt Good Country Index esetén tudta Magyarország javítania pozícióját, de ezek esetén sem tudott kikerülni a nem domináns globális pozíciót birtokló országok köréből.

A pozitív elmozdulás köszönhető a többéves ágazati stratégiák bevezetésének és végrehajtásának és annak, hogy kormányzati pozíciót kaptak az egyes ügynökségek vezetői.

Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az egyre több nyugat-európai ország által alapmértésként használt GAI-index, bár Magyarország az összindex esetén csak egy helyet csúszott vissza 2024-ben az előző évhez képest, a dinamizmus rész-indexben a fejlett erőteljes lassulást mutat, a legrosszabb kritikus kategóriát szerezve meg.^[85]

[85] Global Attractiveness Index, 2024, 64.

Ranking	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Brand Finance Global Soft Power Index ^[86] (193)	45	43	45	48	48	47
Anholt Nation Brand Index ^[87] (50)	30	32	32	33	-	-
Bloom Consulting Country Ranking ^[88] Trade (200)	52		59		60	
Bloom Consulting Country Ranking Tourism (200)	65		62		58	
Global Attractiveness Index (GAI) ^[89] (146)		35	37	26	27	-
Anholt Good Country Index ^[90] (174)	12	39	30	23	20	-

1. táblázat: Magyarország egyes nemzetközi rangsorokban 2020 és 2025 között
(Forrás: a szerző saját kidolgozása az egyes rangsor-eredmények alapján)

[86] A Global Soft Power Index olyan területeket vizsgál, amelyek átfogó értékelést nyújtanak a nemzetek jelenlétéről, hírnevéről és a világpiacra gyakorolt hatásáról. Ez az index felméréseken alapuló nagymintás (100 000 fölötti résztvevő) kutatás, amelyet 120 országon készítenek.

[87] 2005-ben, az első nemzeti márkákat vizsgáló nemzetközi rangsorként hozták létre. 20 országban méri reprezentatív mintán 50 ország befolyását és vonzerejét.

[88] A Bloom Consulting Country Brand Rakingje öt dimenziót vizsgál, ebből kettő került az összehasonlító táblázatba. Az öt dimenzió külön nemzeti márkaépítési célokat határoz meg, minden célhoz deklarálja a specifikus célközönséget és a célközönség igényét, szükségletét, s ennek eredményességét vizsgálja (pl.: turizmus – turisták – élmény).

[89] A GAI-index 2016 óta vizsgálja azt a 146 gazdaságot, amelyek a világ népességének 95%-át és a világ GDP-jének 99%-át képviselik a világon. Az index a vonzerő négy makroterületét (nyitottság, innováció, adottságok és hatékonyság) elemzi öt al-index (pozíció, dinamizmus, fenntarthatóság, növekedési várakozások, konfliktusoknak való kitettség) szerint. A pozícionálási index meghatározza az országok vonzerejét a többi gazdasághoz képest, a dinamizmus index az országok vonzerejének jövőbeni középtávú tendenciáit írja le, a fenntarthatósági index kvantitatív információt nyújt egy adott ország rangsorolásának fenntarthatóságáról, a növekedési várakozások index előre jelzi az országok jövőbeni vonzerejének változását. A konfliktusoknak való kitettség index az országok gazdasági függőségének szintjét méri a jelenlegi kelet-európai konfliktusban közvetlenül érintett területektől.

[90] A 2014-ben létrehozott rangsor szintén Simon Anholt nevéhez kötődik, ugyanakkor már az országokat nem az alapján rangsorolja, hogy mennyire vonzóak és milyen a márkaimázsuk, hanem hogy mennyi jót tesznek a világért.

V. ÖSSZEGZÉS

Az ún. válságok évtizede (a 2015-ös migrációs válságtól kezdve a COVID-19 világjárványon át az ukrán–orosz konfliktus eszkalálódásáig) által okozott új helyzet arra kényszerítette a nemzeteket, hogy újragondolják a nemzeti márkaépítés és a nyilvános diplomácia terén alkalmazott korábbi stratégiáikat, prioritásaikat és eszközeiket.

A bemutatott szakirodalmi források és a nemzeti márkaépítésért felelős magyar állami intézmények vezető tisztviselői is hangsúlyozták, hogy a soft power és az ahhoz tartozó eszköztáron belül a nemzeti márkaépítés felértékelődött az elmúlt évtizedben. A nemzeti márkaépítés megerősítése válság idején segíti az országokat a soft power növelésében, amely hozzájárul az export versenyképességéhez és nemzetközi koalícióképességhez.^[91]

A kutatás azt vizsgálta, hogy Magyarország hogyan módosította a nemzeti márkaépítési politikáit, stratégiáit és intézményrendszerét ebben az új, olykor igen konfliktusos és ellentmondásos környezetben. Magyarország nemzeti márkaépítési stratégiája nem egyetlen dokumentumban vagy intézményben összefoglalva, hanem ágazati alapon, célzott területekre (pl. kultúra, turizmus, külgazdaság) fókuszálva. Jelentős változás az elmúlt években, hogy ezek az ágazati stratégiák kiterjedt piackutatásokra épülnek, s bár többéves távlatúak, a megvalósítás alatti folyamatos monitoringozásnak köszönhetően szükség szerint (ahogy ezt láttuk például a Turizmus 2.0. Stratégia esetén) menetközben felülvizsgálhatóak és módosíthatóak.

Az új típusú ágazati stratégiák mellett fontos további változás, hogy a kiemelt ágazatokhoz kapcsolódó ügynökségek vezetői kormányzati szerepet kaptak miniszteri biztostként vagy kormánybiztostként. Minden esetben a biztosok hatékonyabb érdekérvényesítésről számoltak be a kinevezésüket követően.

A vizsgált ügynökségek és kulturális intézetek eredménymutatói növekedést mutatnak, ugyanakkor az elemzett nemzetközi rankingekben (Anholt Nation Brands Index, Global Soft Power Index, Bloom Consulting Country Brand Rankings, Good Country Index, Global Attractiveness Index) Magyarország érdemben nem tudott korábbi pozícióján javítani, vagy megőrizte korábbi pozícióját, vagy az csak kis mértékben mozdult el, többnyire negatív irányba. Mindezek, különösen a GAI-index dinamizmus indexében elért legrosszabb kategória, azt sugallják, hogy Magyarország vonzerejét, ismertségét és elismertségét egy összehangolt, koncepcionális nemzeti márkaépítési stratégiával és az annak megvalósítását koordináló központi intézménnyel, illetve a márkaépítésre fordított források bővítésével lehetne növelni. Az ezirányú jövőbeli kormányzati döntéshez hozzájárulhatnak a 2025-ös év nemzetközi megjelenési lehetőségei s azok potenciális eredményei, hozzáadott értékei, mint az Oszakai Világkiállítás magyar pavilonja, amely a nemzeti márka megjelenítését szolgálja (kiterjedt

[91] Alakbarli, 2022.

előkészítő stratégia és koncepció alapján, a vizsgált intézmények részvételével), valamint a Visegrádi Csoport júliusban kezdődő soros magyar elnöksége, amely lehetőséget biztosít a kulturális, kreatív és gazdasági értékek közös platformokon való bemutatására.

IRODALOM

- Alakbarli, Khavar (2022): Country Branding in the Era of Pandemic: Possible Shifts in Country Branding Strategies and Future Perspectives. In: *International Journal of Economics and Business Administration*. 10(4). DOI: <https://doi.org/10.35808/ijeba/792>.
- Anholt & Co: The Anholt Nation Brands Index. (Elérhető: <https://www.anholt.co/nbi>. Letöltés ideje: 2025.03.10.).
- Anholt, Simon (1996): Making a brand travel. In: *Journal of Brand Management*. Vol. 3/1996. DOI: <https://doi.org/10.1057/bm.1996.17>.
- Anholt, Simon (2002): Nation Branding: A continuing theme. In: *Journal of Brand Management*. 10:1. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540101>.
- Anholt, Simon (2006): The Anholt-GMI City Brands Index How the world sees the world's cities. In: *Place Branding*. 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990042>.
- Anholt, Simon (2007): Competitive Identity: a New Model for the Brand Management of Nations, Cities and Regions. In: *Policy & Practice – A Development Education Review*. 4 (Spring).
- Balatoni Mónika (2018): Az országmárka. In: Bába Iván (szerk.): *Közzolgálati protokoll. Egyetemi tankönyv*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Balogh Ágota Lilla – Papp-Váry Árpád (2013): Az Európai Unió magyar elnökségének időszaka alatti országmárka vizsgálata, értékelése. In: Juhász György et al. (szerk.): *Új kihívások a tudományban és az oktatásban*. Selye János Egyetem, Komárom. 22-41.
- Bloom-consulting.com: Bloom Consulting Country Brand Ranking. (Elérhető: <https://www.bloom-consulting.com/en/country-brand-ranking>. Letöltés ideje: 2025.04.26.).
- Dinnie, Keith (2008): *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Institute for Cultural Diplomacy, Berlin.
- Fan, Ying (2010): Branding the nation: Towards a better understanding. In: *Place Branding and Public Diplomacy*. Vol. 6/2010. DOI: <https://doi.org/10.1057/pb.2010.16>.
- Fetscherin, Mark (2010): The Measurement and Determinants of a Country Brand: The Country Brand Strength Index. In: *International Marketing Review*. 27(4). DOI: <https://doi.org/10.1108/02651331011058617>.
- Galambos Judit – András Gábor (2023): Az exportpromóció nemzetközi szabályozása és joggyakorlati a vállalkozások nemzetközi értékláncokba való bekapcsolódásába. In: Szegedi Krisztina (szerk.): *Alkalmazott kutatással a gazdasági és társadalmi hatásért*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest. DOI: https://doi.org/10.29180/978-615-6342-74-4_9
- Gertner, David (2011): A (tentative) meta-analysis of the 'place marketing' and 'place branding' literature. In: *Journal of Brand Management*. Vol. 19/2011. DOI: <https://doi.org/10.1057/bm.2011.13>.

- Global Soft Power Index, 2025: The shifting balance of global Soft Power (<https://brandfinance.com/insights/global-soft-power-index-2025-the-shifting-balance-of-global-soft-power>). Letöltés ideje: 2025.03.24.).
- Hiap.hu: Díjak. (Elérhető: <https://hipa.hu/dijak/>. Letöltés ideje: 2025.05.01.).
- Jenes Barbara (2005): Az országimázs alakításának lehetőségei. In: *Marketing & Menedzsment*. 39(2).
- Kotler, Philip – Haider, Donald – Rein, Irving (1993): *Marketing places: Attracting investment, industry and tourism to cities, states and nations*. Maxwell Macmillan Int, New York.
- KSH.hu: A Magyarországra tett külföldi utazások főbb mutatói (utazások száma, tartózkodási idő, kiadások) az utazás fő célja szerint (új motivációs bontásban), negyedévente. (Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/tur/hu/tur0045.html. Letöltés ideje: 2025.05.01.).
- KSH.hu: Bormérleg. (Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0058.html. Letöltés ideje: 2025.04.30.).
- Kürti László (2001): Országimázs Központ: egy állami intézmény működése. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2000-ről*. Demokrácia Kutatások Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- Magyar Nemzet: Tizenhárom jeles taggal bővült az Országmárka Tanács, 2010. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/archivum-archivum/2010/11/tizenharom-jeles-taggal-bovult-az-orszagmarka-tanacs>. Letöltés ideje: 2025.04.17.).
- Melissen, Jan (ed.) (2005): *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan, London.
- Nye, Joseph (1990): Soft Power. In: *Foreign Policy*. Vol. 80/1990. DOI: <https://doi.org/10.2307/1148580>.
- Nye, Joseph (2004): When Hard Power Undermines Soft Power. In: *New Perspectives Quarterly*. Vol. 21/2004. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5842.2004.00673.x>.
- Nye, Joseph (2005): *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs, New York.
- Papadakis, Nikos – Tzagkarakis, Stylianos Ioannis – Franke, Michael (2025): Editorial: Public policies in the era of PermaCrisis. In: *Frontiers in Political Science*. 7:1555060. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1555060>.
- Pap-Váry Árpád (2009): Országmárkázástól a versenyképes identitásig: A country branding megjelenése, céljai és természete. In: *Marketing és Menedzsment*. 43(2).
- Pap-Váry Árpád (2019): *Országmárkázás. Versenyképes identitás és imázs teremtése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pap-Váry Árpád (2020): *Országmárka-építés. Országnevek, országszlogenek, országlogók, országarculatok és Magyarország márkaépítési törekvései*. Dialóg Campus, Budapest.
- Pap-Váry Árpád (2021): Országmárka-rangsorok a Covid-19 világjárvány idején – „Az az egy fontos: legyetek jók most!” In: *Tudásmenedzsment*. 22 (1). DOI: <https://doi.org/10.15170/TM.2021.22.1.13>.
- Schwab, Klaus – Malleret, Thierry (2020): *COVID-19: The Great Reset*. World Economic Forum, Genf.
- [www.ambrosetti.eu: Global Attractiveness Index](https://www.ambrosetti.eu/en/global-attractiveness-index/) (Elérhető: <https://www.ambrosetti.eu/en/global-attractiveness-index/>. Letöltés ideje: 2025.04.10.).
- [www.thegoodcountry.org: About the Good Country Index](https://www.thegoodcountry.org/index/about-the-index/) (Elérhető: <https://www.thegoodcountry.org/index/about-the-index/>. Letöltés ideje: 2025.04.11.).

JOGFORRÁSOK

- 2176/2008. (XII. 18.) Korm. határozat az Országmárka Tanács létrehozásáról.
- 212/2010 (VII.1.) Korm. rendelet az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről.
- 1212/2010. (X. 8.) Korm. határozat az Országmárka Tanács létrehozásáról.
- 14/2010 (XII.14.) KIM rendelet a külföldi magyar intézetekről.
- 183/2014 (VII.25.) Korm.rendelet a Nemzeti Befektetési Ügynökségről.
- 481/2015. (XII.29.) Korm.rendelet a Balassi Intézet létrehozásáról szóló 309/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet módosításáról.
- 241/2016. (VIII.16.) Korm.rendelet a kulturális és tudománydiplomáciai feladatok ellátásáról.
- 2016. évi CLVI. törvény (XII.08.) a turisztikai térségek fejlesztésének állami feladatairól.
- 2016. évi LXXIII. törvény (XII.21.) a külképviseletekről és a tartós külszolgálatról.
- 61/2017. (III. 20.) Korm. rendelet a Magyar Turisztikai Ügynökség Zártkörűen Működő Részvénytársaság turizmussal és vendéglátással kapcsolatos egyes feladatainak meghatározásáról.
- 1747/2017 (X.18.) Korm.határozat a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 elfogadásáról.
- 1022/2018. (II.06.) Korm. határozat a magyar divat- és designipar fejlesztésével kapcsolatos feladatok, valamint a turisztikai marketing- és kommunikációs feladatok ellátásáról.
- 163/2018. (IX.10.) Korm. rendelet a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség Non-profit Zártkörűen Működő Részvénytársaság és a Közép-európai Gazdaságfejlesztési Hálózat Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság feladatainak meghatározásáról, valamint a Digitális Jólét Program végrehajtásával összefüggő egyes feladatokról, valamint a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökségről szóló 268/2010. (XII. 3.) Korm. rendelet módosításáról szóló 127/2017. (VI. 8.) Korm. rendelet módosításáról.
- 1348/2021 (VI.3.) Korm.határozat a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 felülvizsgálatáról.
- 1429/2021 (VII.2.) Korm.határozat a Nemzeti Divatipari Stratégia elfogadásáról.
- 182/2022 (V.24.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről.
- 1293/2022 (VI.11.) Korm. határozat a befektetésösztönzésért és kiemelt magyarországi nagybefektetések megvalósításáért felelős kormánybiztos kinevezéséről és feladatairól.
- 1327/2022. (VII. 11.) Korm. határozat a nemzeti bormarketingért felelős kormánybiztos kinevezéséről és feladatairól.
- 3/2024. (II.22.) NGM utasítás miniszteri biztos kinevezéséről.

EGRESI KATALIN

Egresi Katalin: Biczó Zalán*: Egon Schiele Győrben

Egon Schiele élete, kora és festményei ma már jól feldolgozott területei a művészettörténetnek.^[1] Az 1890-ben született és nagyon fiatalon, 1918-ban elhunyt művész a világ egyik legkeresettebb festője. Kiállítások során, amelyek közül kiemelendő a bécsi Leopold Múzeum gyűjteménye, számos képe látható és élvezhető a műkedvelő nagyközönség előtt. Ugyancsak jól dokumentált az a korszak, amelyben élt és alkotott. Az Osztrák-Magyar Monarchiában szecessziónak, más európai országokban, mint pl. Franciaországban vagy Belgiumban *Art Nouveau*-nak, Angliában *Modern Style*-nak, Olaszországban *Stile libero*-nak, Németországban *Jugendstil*-nek, Spanyolországban *Modernismo*-nak nevezett időszak^[2] egyszerre volt átmeneti és lázadó, miközben érzékelte s egyúttal ábrázolta a változó európai gazdasági és társadalmi világot. A képzőművészet és építészet területén bekövetkező fordulatot legjobban kifejező nézőpont így jellemezte az I. világháborút megelőző néhány évtizedet: „A szimbolizmus és a szecesszió tükrözte az átmeneti időszak szorongásos lelkiállapotát. A nemzetközi szecesszió a modernkor hajnalán a radikális változásokra adott válaszként jelent meg, tele ellentmondással. Érintkezett a szimbolizmussal, gyakran a misztikus vonások jellemezték, folytatta a romantika antiracionalizmusát, ugyanakkor sok megnyilvánulása volt ezzel ellentétes [...] eredetileg határozott társadalmi programmal lépett fel szinte az iparművészeti mozgalommal együtt, mégis elitista és arisztokratikus alkotásokat teremtett. Szakított a múlttal, vagyis a historizmussal, ugyanakkor benne volt a középkor kultusza és gyakran formailag is archaizált [...]. Egyszerre volt dekadens és progresszív olyan pán-európai és nemzetközi jelenség, amely nemzeti stílusokat teremtett.”^[3] A 19/20. század fordulójának új művészeti próbálkozásai a korszak megítélése szempontjából is kiemelkedően fontosak, hiszen az irodalomban a realizmus felváltja a romantika ábrázolásmódját,^[4] a tudományos gondolkodásban az evolúció, a pozitívizmus, az empirikus kutatások előtérbe kerülnek a filozófiai/metafizikai, elméleti

* Ld. Biczó, 2025, 44.

[1] Magyar nyelven is olvasható életrajz: Bodor – Kurdi – Leopold et al., 2013; továbbá idegen nyelven ld. Steiner, 1991; Whitford, 1981; Neugebauer, 2018.

[2] Fucskár Á. – Fucskár J. A., 2021, 4.

[3] Katona (szerk.), 2025, 28.

[4] Bultmann, 1994, 116-117.

kérdésekkel szemben.^[5] A szecesszió kora egyszerre formabontó és kortünet. Schiele egész életműve ebben az izgalmas és gyorsan változó világban helyezhető el.

A korszak és a földrajzi közelség miatt joggal vetődik fel a kérdés, hogy volt-e Schiele életművében bármiféle magyar vonatkozás. Ennek járt utána Biczó Zalán, aki a fiatal festőművész rövid győri tartózkodásának személyes leveleken és képeslapokon kifejezett érzéseit tárja az olvasó elé. A Szülőföldünk Honismereti Egyesület gondozásában megjelent rövid kötet néhány fontos és színes illusztrációval igazi helytörténeti érdekességnek tekinthető és további kutatásokra sarkall. A kötet szerzője, Biczó Zalán, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának könyvtárosa éveken keresztül kutatott és publikált lexikonjai és monográfiái hozzájárultak Győr helytörténeti érdekességeinek, többek között a győri orvosok, a győri jogászok vagy a győri jogászképzés évszázadainak feltárásához.

A 2025-ben megjelent kötet egy régóta napirenden lévő és korábbi kutatási előzményekkel rendelkező témához nyújt érdekes adalékokat. Schiele 1912/1913 telén néhány hétig Győrben vendégeskedett. Miért járt itt a fiatal festő? Mi vagy ki kötötte őt éppen Győrhöz, mikor a kutatás jelenlegi állása szerint Magyarországon egyáltalán nem járt – sem a győri út előtt, sem utána?

A kötet két alcíme igencsak beszédes és előrevetíti a mű mondanivalóját: „Útközben a világsiker felé”, illetve „Egy helytörténeti kutatás jelenlegi állása.”^[6] Az előbbi Egon Schiele életművére vonatkozik, aki az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában mint Gustav Klimt tanítványa és baráti körének tagja, az akadémikus művészettel szemben megnyilvánuló formabontó, merész, egyedi perspektívájú látásmódjával megbotránkoztatta a közönséget, ám mára nemzetközileg elismert festőként tartjuk számon. Biczó Zalán könyvében több magyarországi korabeli napilap és tudományos elemzés segítségével be is mutatja, mennyire megosztónak tűntek rajzai és festményei az 1910-es években. A másik alcím inkább arra figyelmeztet, hogy számíthatunk még Schiele életéből további, új információkra, hiszen a Leopold Múzeum adatbankja mellett Schiele-művek több városban (pl. New York, Innsbruck, Zürich) találhatóak, amelyeket rengeteg dokumentum és adat gazdagít.^[7]

Hogyan került Egon Schiele győri látogatása a szerző figyelmébe? Biczó Zalán a kötet első felében a kutatási téma feldolgozásának előzményeit mutatja be. Dr. Winkler Gábor építész, a Széchenyi István Egyetem nyugalmazott professzora egy interjúban beszélt a győri ikonikus, ún. kecskelábú hídról készült festményről, amely Egon Schiele egyik alkotása. Ebben a beszélgetésben Winkler, aki a kétkötetes Győr történetén dolgozott, 2001-ben bukkant a Schiele-festménnyel kapcsolatos adatokra. Meg kell jegyezni, hogy a győriek által a keskeny, kecses lábainak köszönhetően kecskelábú hídnak nevezett fahíd egészen 1928-ig szol-

[5] Störig, 1997, 445-456.

[6] Biczó, 2025, 1.

[7] Biczó, 2025, 20-21.

gálta ki a forgalmat,^[8] s Schiele ezt láthatta, amikor itt-tartózkodása alatt sétára indult a belvárosban. Nagyon fontos kiemelni azt is, hogy a vendéglátó Lederer Ágoston és családja^[9] ikonikus alakjai a századforduló iparosodó és rohamosan fejlődő városának, hiszen a Magyar Vagon és Gépgyár, illetve a Győri Szeszgyár és Finomító Rt. alapítása mellett kiemelkedően fontos szerepet játszottak a művészek pártolásában, bécsi és győri lakásukban nagyon sok festmény található. A művészet iránt elkötelezett, szenvedélyes műgyűjtő család jó barátságot ápolt Klimttel, akinek a segítségével tudott Schiele a Lederer család érdeklődésére szert tenni. Gustav Klimt, azon túl, hogy Lederer Serenát, a családfő feleségét is rajzolni tanította, fontosnak tartotta, hogy a fiatal és anyagi gondokkal küzdő, tehetséges festők pártfogóra találjanak. Schiele esetében ezt a törekvést siker koronázta, hiszen a Lederer család hívta őt meg Győrbe.

A Winkler-interjú után a kutatás következő állomása a 2023-ban újjáalakult Szülőföldünk Honismereti Egyesület elnökével való beszélgetés volt, amely meggyőzte Biczó Zalánt arról, hogy helytörténeti szempontból rendkívül fontos lenne Schiele útjának részleteiről többet tudni.^[10] Nyilvánvaló, hogy egy esemény „rekonstruálása” első körben a korabeli helyi sajtóhírek feldolgozásával kezdődik, ami meglepő módon nem tudósított a festő győri tartózkodásáról. Ez további érdekes kérdéseket vethet fel. Hogyan lehetséges, hogy éppen a győri lapok nem számoltak be erről az eseményről? A válasz részben a budapesti kiállítás kapcsán bukkan fel. Schiele ugyanis, mint a fiatal festőgeneráció egyik tagja, nem volt ismert Magyarországon, s az 1912-es kiállítás, amely megelőzte Schiele győri látogatását, nem talált túl nagy visszhangra, illetve rendkívül vegyes fogadtatásban részesült az országos napilapok hasábjain. Schiele, ahogy a többi festő, még pályája elején járt, s inkább megosztotta a közönség véleményét. Egyáltalán nem beszélhetünk arról, hogy berobbant volna a köztudatba, s ha meg is említették őt, inkább Klimttel összehasonlítva tették azt meg. Biczó az Arcanum segítségével viszont néhány újságcikkre bukkant, amely a Neukunst Wien Egyesület 1912-ben, Budapesten megrendezett kiállításáról tudósított. Ez alkalommal mutatkoztak be olyan festők, mint Anton Faistauer, Albert Paris von Gütersloh, Anton Kolig és természetesen Egon Schiele.^[11] A kiállításon több osztrák festő alkotásait, így Schiele néhány művét is megismerhette a nagyközönség, de a fogadtatás rendkívül vegyes volt, és Schiele maga sem tekintette meg a kiállítást.^[12] Bizonyára ebben nagy szerepe volt annak, hogy az új festőgeneráció szakított a hagyományos, historizáló szemlélettel, új utakat, új ábrázolási formákat keresett az „akadémikus” festészettel szemben.

[8] Rgigyor.hu: A „kecskelábú-híd” építése.

[9] Kovács, 2021.

[10] Biczó, 2025, 9.

[11] Biczó, 2025, 11.

[12] Biczó, 2025, 11.

Végül Biczó Zalán kutatásának igen fontos előzménye dr. Kloss Andor újságíró és irodalomtudós hosszabb tanulmánya, amely a Kisalföld napilap hasábjain jelent meg 1985-ben, ahol a szerző beszámolt egy bécsi kiállításon látottakról.^[13]

A kutatómunka igazi „gyümölcse” a személyes hangvétellő levelekben található. Ezek a Leopold Múzeum Schiele-adatbankjában olvashatók. Ebből világosan és tényszerűen bizonyítható, hogy a fiatal festőművész a művészetpártoló Léderer család meghívására érkezett Győrbe. A családfő, Léderer Ágoston kérésére készült családi portrék mellett Schiele barátságát kötött a fiatal Erich Lédererrel, akit rajzolni is tanított. A portrék mellett azonban leginkább az ún. „kecskelábú hídról” vált ismertté a győriek számára, amit a városban sétálgatva láthatott. A kötetből azt is megtudjuk, hogy a festmény jelenleg egy New York-i magángyűjteményben található.

Biczó Zalán öt levél és két képeslap szövegét és képanyagát dolgozta fel. Ebből tudjuk meg, hogy Meixner a Royal Szállodában (ma Rába Hotel)^[14] szállt meg, a város lakói elnyerték tetszését, illetve érkezése napján a győri színházban nézett meg egy darabot. Az osztrák Arthur Roesslernek (művészettörténész és műkritikus) küldött levélben az alábbi mondatokat olvashatjuk: „Az emberek nagyon kedvesek hozzám, már 5 rajzot készítettem, mindegyik tetszik Lederernek (...) Este voltunk még színházban, amely az első és legrégebbi Magyarországon, nem értettem semmit, de a szereplők egészen tüzes mozgásúak voltak.”^[15] Ugyancsak Roesslernek küldött másik leveléből értesülhetünk arról a híres fahídról, amely miatt ecsetet ragadott Schiele: „A városban barangolva egy fahidat láttam a Duna három ága közül az egyiken, nagyon magas és mindkét oldalon emelkedő sok-sok gerendával, teljesen ázsiai, mint egy kínai....”^[16] A levelek között az építész Moritz Otto Kuntschiknak írt sorokból kiderül, hogy a fiatal festő anyagi gondokkal küzdött, így a Léderer család vendéglátása bizonyára jólesett neki.

A kutatás jelenlegi állása alapján nem tudunk arról, hogy Győrön kívül járt-e Magyarországon. Meg kell azonban említeni, hogy a spanyolnátha okozta világjárványban, 1918-ban alig 28 évesen elhunyt művész sírkövét magyar szobrász, Ferenczy Béni készítette, 1928-ban.^[17] Ki kell emelni azt is, hogy a Szülőföldünk Honismeret Egyesület méltó emléket kíván állítani Egon Schiele-nek, ami az életmű egészét tekintve Győr számára valódi értéket jelentene.

[13] Kisalföld, Kloss, 2025, idézi: Biczó, 2025, 17-18.

[14] Jewishgyor.org: A győri Royal Szállótól a világ igaza címig. Meixner Mihály élettörténete.

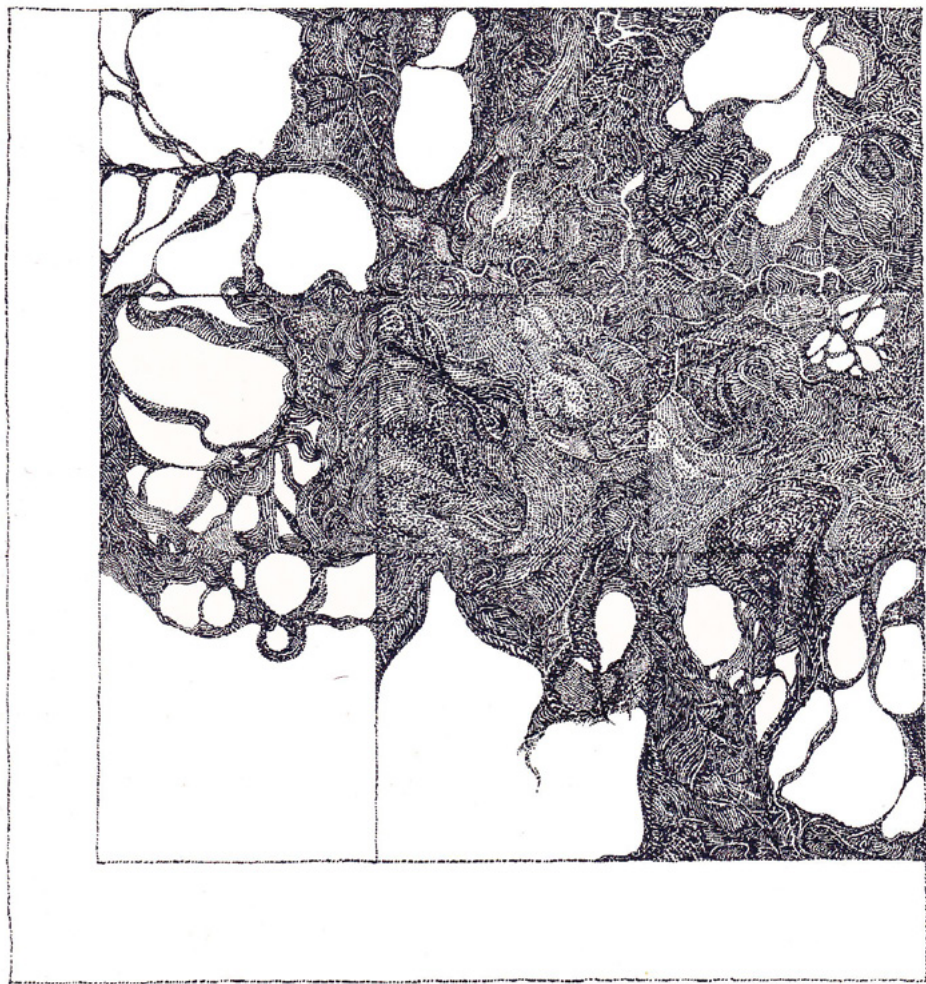
[15] Biczó, 2025, 25.

[16] Biczó, 2025, 26.

[17] Biczó, 2025, 30.

IRODALOM

- Biczó Zalán (2025): *Útközben a világhír felé... Egon Schiele Győrben. Egy helytörténeti kutatás jelenlegi állása.* Szülőföldünk Honismereti Egyesület, Győr.
- Bodor Kata – Kurdi Imre – Elisabeth Leopold et al. (2013): *Egon Schiele és kora. Remekművek a Bécsi Leopold Múzeumból.* Szépművészeti Múzeum, Budapest.
- Bultmann Rudolf (1994): *Történelem és eszkatalógia.* Atlantisz, Budapest.
- Fucskár Ágnes – Fucskár József Attila (2021): *Magyar szecesszió.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Jewishgyor.org, Krausz Péter: A győri Royal Szállótól a világ igaza címig. Meixner Mihály élettörténete, 2024. (Elérhető: <https://jewishgyor.org/2024/01/26/a-gyori-royal-szallotol-a-vilag-igaza-cimig-meixner-mihaly-tortenete/>. Letöltés ideje: 2025.06.26.).
- Katona Anikó (2025): Párizstól Bécsig. Tendenciák a magyar szecesszió plakátművészetében (1895-1914). In: Katona Anikó (szerk): *Az élet művészete. Szecessziós plakát és tárgykultúra Magyarországon, 1895-1914.* Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
- Kisalföld, Kloss Andor (1985): *A múlt valósága. Egy kép a Schiele életműből.*
- Kovács Ágnes (2021): Akiknél Klimt és Schiele volt a rajztanár. A bécsi Lederer-gyűjtemény tragikus sorsa és a magyar vonatkozások. In: *Artmagazin.* 19. évf., 2021/4. sz. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/02900/02996/00047/pdf/EPA02996_artm_2021_04_06-14.pdf. Letöltés ideje: 2025.06.26.).
- Neugebauer, Roman (2018): *Egon Schiele – Sein Leben in Wort und Bild.* Vitalis GmbH, Prága.
- Regigyor.hu: A „kecskelábú-híd” építése. (Elérhető: <https://regigyor.hu/belvaros/a-kecskelabu-hid-epitese/>. Letöltés ideje: 2025.06.26.).
- Steiner, Reinhard (1991): *Egon Schiele 1890-1918 - The Midnight Soul of the Artist.* Köln.
- Störig, Hans Joachim (1997): *A filozófia világtörténete.* Helikon, Budapest.
- Whitford, Frank (1981): *Egon Schiele.* Oxford University Press, Oxford.

Szerényi Gábor grafikája

SIMONYI-KOVÁCS MELINDA

A védelemhez való jog korlátai a párhuzamos eljárásokban

ABSTRACT

The Criminal Code contains several framework provisions, the content of which is determined by the rules of other legal fields, such as tax law. One such provision is the offence of fiscal fraud, which is often suspected during tax administrative proceedings. As a result of an investigation under the Act CLI of 2017 on Tax Administration and the Regulation of Tax Administration (hereinafter: Air Act), the tax authority may report the case, which is then followed by criminal proceedings — the two procedures often run in parallel. Act CL of 2017 on the rules of taxation (hereinafter: Art Act) and other tax laws define the obligations of taxpayers. Breaches of these rules can lead to administrative sanctions and, in more serious cases, criminal liability. Documents generated in tax administration proceedings may also be used as evidence in criminal proceedings. However, procedural guarantees, particularly the right to defence and the rules on representation, differ between the two procedures. This can cause issues if the taxpayer's statement is later used as incriminating evidence. This study aims to examine how the rules on the rights of defence and representation in the Air Act can be reconciled, and how the principles of criminal procedure can be enforced in parallel proceedings.

Keywords: evidence assessment ■ principles of criminal procedure
■ parallel proceedings ■ representation ■ right of defence

I. PROBLÉMAFELVETÉS

A Büntető Törvénykönyv^[1] (továbbiakban: Btk.) számos olyan tényállást tartalmaz, melyek keretdiszpozíciók, azaz a büntetőnorma keretét biztosít, melyet más jogágak rendelkezései töltenek ki tartalommal.^[2] Ilyen többek között a költségvetési csalás büntettének^[3] szabályozása is.

[1] 2012. évi C. törvény.

[2] Mészáros, 2020, 29.

[3] Btk. 396. §.

A költségvetési csalás miatt indult büntetőeljárást sok esetben adóigazgatási eljárás előzi meg, melynek során az adóhatóság – az általa az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény (továbbiakban: Air.) szabályai szerint beszerzett bizonyítékok alapján – teszi meg a feljelentést. Ezt követően párhuzamosan folyik a két eljárás – az adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás.

Az adózó eljárásjogi főkötelezettségeit – adóbevallási és adófizetési kötelezettség, valamint az adó és költségvetési támogatások kiutalására vonatkozó szabályokat – az Adózás rendjéről szóló XCII. törvény (továbbiakban: Art.) tartalmazza,^[4] míg az egyes adókötelezettségeket külön adójogi normák állapítják meg. Az ezekben rögzített kötelezettségek megszegése adóigazgatási eljárást és adóbírság kiszabását vonja maga után, illetve amennyiben a sérelem a Btk. 396. §-ában írt elkövetési magatartások kifejtése által okoz vagyoni hátrányt a költségvetésnek, úgy a büntetőjogi felelősség megállapítására is sor kerül, a Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) rendelkezéseinek alkalmazásával.

Az adóigazgatási eljárásban beszerzett iratok, az eljárási cselekményekről készült jegyzőkönyvek, tanúvallomások, valamint – a későbbi büntetőeljárás terheltjévé is váló – adózó nyilatkozata a büntetőeljárás során okirati bizonyítékként használhatók fel. Ugyanakkor az adóigazgatási eljárásban a képviselő szabályai, a képviselő jogai, a nyilatkozat megtagadásának esetei nagymértékben eltérnek a büntetőeljárás során érvényesülő garanciális rendelkezésektől, így a terhelt korábban adózóként, képviselő nélkül tett nyilatkozata az ellene folyó büntetőeljárásban őt magát – vagy akár hozzátartozóját – terhelő bizonyítékként jelenik meg.

Jelen tanulmány arra törekszik, hogy bemutassa a Be. és az Air. szabályait a védelemhez való jog és a képviselő vonatkozásában az egyes eljárásokban, majd vizsgálja a párhuzamos eljárások közötti kapcsolatot. Arra keresem a választ, hogy a párhuzamos eljárások során lehetséges-e a büntetőeljárási alapelvek és garanciális jogok érvényesülése, kiküszöbölhető-e azok sérelme, s ha igen, miként.

II. A VÉDELEMHEZ VALÓ JOG A BÜNTETŐELJÁRÁSI TÖRVÉNYBEN

A büntetőeljárásban érvényesülő alapelvek olyan általános tételek, melyek együttesen határozzák meg a büntetőeljárás rendszerét, felépítését, működését és az eljárásban résztvevők helyzetét, annak legfontosabb vonásait. Emellett feladatuk, hogy irányt mutassanak a büntető- igazságszolgáltatás teljes folyamatában.^[5] Ezen alapelvek szakadatlan fejlődésen, az egyes jogtörténeti rendszereknek megfelelő változáson átesve alakultak, s kiegészültek a nemzetközi szerződésekben deklarált általános érvényű elvárásokkal is. Megteremtik és

[4] Art.49. §, 58-63. §, 64-65. §

[5] Király, 2003, 104.

szüntelenül biztosítják azon feltételeket, melyek a büntetőügyekben eljáró hatóságok és a bíróságok tevékenysége során a törvényesség kritériumának érvényesülését biztosítják, valamint meghatározzák az igazságszolgáltatás működésének kereteit.^[6]

Az alapelvek szorosan összefüggenek az érvényesülésüket biztosító tételes-jogi rendelkezésekkel, garanciákkal, melyek egyrészt segítik az alapelvek gyakorlati megvalósulását, másrészt szankcionálják a megsértésüket.^[7] Az alapelvek és garanciák rendszere, illetve azok megjelenése az éppen hatályos eljárási törvényben állandóan változott az idők során. A jelenleg alkalmazott Be. ennek megfelelően a „hagyományos értelemben vett” alapelveket deklarálja, így nem tartalmazza a korábbi eljárási normák által rögzített elvek mindegyikét.^[8] Ennek oka – a törvényjavaslat miniszteri indokolása szerint – az, hogy szükségtelen megismételni az Alaptörvény által amúgy is deklarált azon szervezeti és működési alapelveket, melyek csupán az eljárás egy részére vonatkoznak. A védelemhez való jog ugyanakkor a Be. alapvető rendelkezései között is helyet kapott.

A védelemhez való jog alapelvét a Be. 3. §-a tartalmazza,^[9] ugyanakkor az Alaptörvény XXVIII. cikk (3) bekezdésében is akként deklarálja, hogy a büntető-eljárás alá vont személynek az eljárás minden szakaszában joga van a védelemhez. A védő nem vonható felelősségre a védelem ellátása során kifejtett véleménye miatt.

A védelemhez való jog kettős vetületben jelenik meg a Be. 3. § (1) és (3)-(4) bekezdéseiben rögzítettek szerint. Az alaki vagy formális védelem, a terhelt szempontjából, amely az (1) bekezdésben írt jogosultság, illetve az anyagi vagy materiális védelem, mely pedig a hatóságokra ró kötelezettséget a (3)-(4) bekezdések alapján.^[10] A védelemhez való jog így jelenti – a terhelti oldalról megközelítve – a védői közreműködés igénybevételéhez való jogot (természetesen a személyes védekezés mellett), a büntetőügyekben eljáró hatóságok és a bíróságok

[6] Petrétai, 2002, 85.

[7] A védelemhez való jog érvényesülése körében azt biztosító garanciális szabály a kötelező védelem 44.§ szerinti esetei, míg szankció a 608.§ /1/ bekezdés d./ pont, mely szerint hatályon kívül helyezési ok, ha a tárgyalást olyan személy távollétében tartották meg, akinek jelenléte a törvény értelmében kötelező.

[8] Belovics – Erdei, 2018, 28.

[9] Be. 3. § (1) A terheltnek a büntetőeljárás minden szakaszában joga van a hatékony védelemhez.

(2) A terheltnek joga van ahhoz, hogy személyesen védekezzen, és ahhoz is, hogy a védelem ellátására védő közreműködését vegye igénybe.

(3) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság az e törvényben meghatározottak szerint védőt biztosít a terhelt számára.

(4) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság köteles megfelelő időt és körülményeket biztosítani a védelemre való felkészüléshez.

(5) A terheltnek joga van ahhoz, hogy szabadlábban védekezzen.

(6) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság köteles a terheltet mentő és a büntetőjogi felelősségét enyhítő körülményeket hivatalból figyelembe venni.

[10] Belovics – Erdei, 2018, 33.

aspektusából pedig a fentiek szerint a védekezésre való felkészüléshez szükséges idő és körülmények és a terhelt számára a szabadlábon való védekezés joga biztosításának, illetve a terheltet mentő és a büntetőjogi felelősségét enyhítő körülmények figyelembe vételének kötelezettségét.

A hatályos Be. azzal, hogy a „hatékony” védelem biztosítását kívánja meg, minőségi elvárást deklarál: azaz nem csupán formális követelményt állít a jogalkalmazók felé, hanem azt az igényt rögzíti, hogy általa valódi eszközök álljanak a terhelt rendelkezésére védelmének ellátása során. A védelemhez való jog olyan eljárási alapelv, mely az egész büntetőeljárásra kiterjed, vagyis valamennyi bíróságra, ügyészségre és nyomozó hatóságra hárít kötelezettséget. Ennek garanciáját és az érvényesülését elsősorban a Be. VIII. fejezetében, a védőre vonatkozó rendelkezések biztosítják.^[11]

A terhelt amellett, hogy maga védekezik a terhére rótt bűncselekménnyel szemben, az eljárás bármely szakaszában dönthet úgy, hogy védelmének ellátására védőt hatalmazzon meg, vagy védő kirendelését indítványozza.^[12] Amennyiben a védelem nem látja el megfelelően feladatát, a meghatalmazást visszavonhatja és új védőt hatalmazhat meg, illetve kérheti más védő kirendelését is. Ezen felül jogosult arra is, hogy több védő részére is meghatalmazást adjon ugyanazon eljárásban. Emellett a Be. már hivatkozott 44. §-a szabályozza azokat az eseteket, amikor a büntetőeljárásban kötelező a védői részvétel.^[13] Ebbe a körbe olyan okok tartoznak, amikor vagy a bűncselekmény tárgyi súlya, vagy a terhelt személyében rejlő valamely különleges ok indokolja azt, hogy szakszerű segítség álljon rendelkezésére – a saját döntésétől függetlenül – védelmének ellátása során.

A hatékony védelemhez való jog a terhelt eljárásjogi helyzetében garanciális jelentőségű, mert biztosítékát jelenti a tisztességes eljáráshoz való jog és a fegyverek egyenlősége elve érvényesülésének, egyfajta záloga annak, hogy a terhelti

[11] Bartkó – Elek – Fantoly – Herke, 2024, 37.

[12] Be. 39. § (1) d).

[13] 44. § A büntetőeljárásban védő részvétele kötelező, ha

a) a bűncselekményre a törvény öt évig terjedő vagy ennél súlyosabb szabadságvesztés büntetés kiszabását rendeli,

b) a terhelt vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy személyi szabadságot érintő kényszerintézkedés hatálya alatt áll, más ügyben letartóztatás, előzetes kényszergyógykezelés hatálya alatt áll, valamint ha szabadságvesztést, elzárást vagy javítóintézeti nevelést tölt,

c) a terhelt vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy hallássérült, siketvak, vak, beszéd fogyatékos, más okból kommunikációképtelen, vagy abban súlyos fokban korlátozott, továbbá – a beszámítási képességére tekintet nélkül – kóros elmeállapotú,

d) a terhelt vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy a magyar nyelvet nem ismeri,

e) a terhelt vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy egyéb okból nem képes személyesen védekezni,

f) a bíróság, az ügyészség, illetve a nyomozó hatóság a terhelt vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy indítványára, vagy azért, mert azt egyéb okból szükségesnek tartotta, védőt rendelt ki,

g) e törvény erről külön rendelkezik.

jogok maradéktalanul érvényesüljenek a büntető igazságszolgáltatásban részt vevő hatóságokkal szemben. A védelem feladata a terheltet mentő és felelősségét enyhítő körülmények feltárása, az ezt megalapozó bizonyítékok felkutatása és a hatóságok rendelkezésére bocsátása, az ilyen jellegű bizonyítást célzó indítványok előterjesztése. A védelem ezen tevékenységével képes hozzájárulni a valósághű tényállás rekonstrukciójához.^[14]

A Be. a terhelti jogok ismertetése körében – a 39. § (1) bekezdés b./ és d./ pontjaiban – rendelkezik a védelemhez való jog egyes részjogosítványairól.^[15] A gyakorlatban a gyanúsított kihallgatás megkezdése előtt, a terhelti figyelmeztetésekkel együtt kell tájékoztatni a gyanúsítottként kihallgatandó személyt, hogy – amennyiben a védelem a Be. szerint nem kötelező – képviselőjének ellátására védőt hatalmazhat meg, illetőleg védő kirendelését kérheti. Kötelező védelem esetén pedig ezt akként kell közölni, hogy ha védőt nem hatalmaz meg, úgy az eljáró hatóság a védelme ellátása érdekében védőt rendel ki. Ezen figyelmeztetések elhangzásának a kihallgatásról felvett jegyzőkönyvből ki kell tűnnie. A védő oldaláról pedig azt kell igazolnia a nyomozó hatóságoknak, hogy őt megfelelő módon értesítették az eljárási cselekményről, s így arról – még ha később nem jelent is meg – tudomása volt. Ezzel bizonyíthatja a nyomozó hatóság azt, hogy a kihallgatásra a garanciális jelentőségű eljárási szabályok megtartásával került sor. Abban az esetben, ha ezt az eljáró hatóságok elmulasztják, a terhelti vallo-más nem használható fel bizonyítékként.

Könnyen belátható, hogy a nyomozások során beszerzett terhelti nyilatkozatok iránti bizalom a védői jelenlét biztosításával növelhető. A gyanúsított ki-hallgatás alkalmával a terhelt kiszolgáltatott helyzetbe kerül a nyomozó hatóság tagjaival szemben, főként, ha személyi szabadságát is korlátozó kényszerintézkedés hatálya alatt áll. Így az eljárás későbbi, bírósági szakaszában – különösen a korábbiól eltérő vallomás esetén – kétség merülhet fel a korábbi nyilatkozat önkéntessége felől. Ez pedig – a vádhatóság oldaláról nézve – a vádat gyengítheti, alááshatja az addigi bizonyítás eredményét, kiváltképp, ha a nyomozati vallo-más kirekesztésére is sor kerül. Így nemcsak a terhelti alapjogok védelme, de az állam büntetőigényének hatékony érvényesítéséhez fűződő érdek is azt kívánja, hogy a nyomozást folytató hatóságok hitelt érdemlően igazolják a terheltet meg-illető, a hatékony védelem ellátását lehetővé tevő eljárásjogi garanciák érvényre jutását.

[14] Fantoly, 2018, 245.

[15] 39. § (1) A terhelt jogosult arra, hogy (...)

b) a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság megfelelő időt és körülményeket biztosítson számára a védekezésre való felkészüléshez, (...)

d) védelmének ellátására védőt hatalmazzon meg vagy védő kirendelését indítványozza,

e) a védőjével ellenőrzés nélkül tanácskozzon,

(6) Az (1) bekezdés b) és e) pontja szerinti jog gyakorlása érdekében a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság az eljárási cselekmény megkezdését vagy elvégzését legalább egy órára elhalasztja, ha a terheltnek a védekezésre való felkészülésre, vagy a védővel való tanácskozásra az eljárási cselekmény megkezdése előtt – a terhelt és a védő önhibáján kívüli okból – nem volt lehetősége.

III. A KÉPVISELET JOGA AZ ADÓIGAZGATÁSI ELJÁRÁSBAN

A két eljárás különböző jogrendszerbeli elhelyezkedéséből és egymástól eltérő rendeltetéséből adódóan terminológiájuk is különböző. Az adóigazgatási eljárás „főszemélye” az adózó, aki félként jelenik meg, így védő helyett képviselővel rendelkezhet.

Az adózó az adóeljárásban – néhány kivételtől eltekintve – nem köteles személyesen eljárni. Ha törvény nem kívánja meg a személyes eljárását, helyette törvényes képviselője vagy az általa, illetve törvényes képviselője által meghatalmazott személy is eljárhat. „Az adóeljárásban a képviselet kizárólag eljárási képviseletet jelent.”^[16] Az Air. a képviselet ellátása tekintetében megkülönbözteti a természetes és a jogi személy adózókat.^[17] Néhány speciális esetben az

[16] Horváth – Bordás – Vezendi – Varga, 2023, 27.

[17] Air. 14. § (1) Ha törvény nem írja elő az adózó személyes eljárását, helyette törvényes képviselője, vagy az általa, illetve törvényes képviselője által meghatalmazott személy is eljárhat.

(2) Jogi személy törvényes képviselőjének eljárása személyes eljárásnak minősül.

(3) Az ellenérdekű adózók képviseletét nem láthatja el ugyanaz a személy.

(4) Az adóhatóság visszautasítja a képviselő eljárását, ha

a) az nyilvánvalóan nem alkalmas az ügyben a képviselet ellátására, vagy

b) képviseleti jogosultságát az erre irányuló hiánypótlási felhívás ellenére sem igazolja.

(5) A képviselő visszautasítása esetén az adóhatóság felhívja az adózót, hogy járjon el személyesen, vagy gondoskodjon a képviselet ellátására alkalmas képviselőről.

(6) Az adóhatóság nyilatkozattételre hívja fel az adózót, ha az eljárás során az adózó és a képviselő vagy a képviselők nyilatkozata eltér egymástól, vagy egyéb eljárási cselekményeik ellentétesek. Ha az adózó eltérően nem nyilatkozik, az adóhatóság az előbbi cselekményt, nyilatkozatot tekintti érvényesnek.

(7) A természetes személy adózó részére, akinek nincs képviselője, és

a) ismeretlen helyen tartózkodik, vagy

b) nem tud az ügyben eljárni, az eljáró adóhatóság gondoskodik ügygondnok kirendeléséről.

17.§ (1) Jogi személyt és egyéb szervezetet az adóhatóság előtt állandó meghatalmazás alapján

a) a képviseleti jogosultságát igazoló nagykorú tag, foglalkoztatott – fióktelep esetében ide értve az anyavállalat foglalkoztatottját is –,

b) kamarai jogtanácsos,

c) ügyvéd,

d) ügyvédi iroda,

e) európai közösségi jogász,

f) nyilvántartásba vett adószakértő, nyilvántartásba vett okleveles adószakértő, nyilvántartásba vett adótanácsadó, könyvvizsgáló, könyvelő,

g) számviteli, könyvviteli szolgáltatásra vagy adótanácsadásra jogosult gazdasági társaság, illetve egyéb szervezet, h) környezetvédelmi termékdíjjal kapcsolatos ügyben termékdíj ügyintéző szakképesítéssel rendelkező személy is és i) a jövedéki adóról szóló törvény szerinti jövedéki üggyel kapcsolatban jövedéki ügyintéző szakképesítéssel rendelkező személy is képviselheti.

(2) Természetes személyt az adóhatóság előtt állandó meghatalmazás alapján bármely – képviseletre alkalmas – nagykorú személy is képviselheti.

adóigazgatási eljárásban kötelező a szakmai képviselet.^[18] Az adóhatóság előtti képviseleti jogosultság bejelentésének és vizsgálatának szabályait a 465/2017. (XII. 28.) Kormányrendelet tartalmazza. A képviselő teljesítheti azon az eljárási cselekményeket, amelyek az adózót megilleti vagy terhelik.

Látható, hogy mind az Air., mind pedig a fenti kormányrendelet meglehetősen szűkszavúan rendezi a képviseleti jogosultságot.^[19] A képviselő jogai kizárólag az eljárási feladatok teljesítésére vonatkoznak, s azok nem önállóak, hanem az adózó jogaiból erednek. Az adóeljárásban a képviselő nem az adózó „tartalmi”, inkább „technikai” segítője. Így nyilatkozattételi kötelezettség teljesítése esetén nincs olyan eszközrendszere az adózó nyilatkozatának alakítására, mint egy védőnek a büntetőeljárásban a terhelt esetében. Bár az Air. alapelveként kötelezettségként fogalmazza meg az adóhatóságok felé, hogy az adózónak a jogszabályok megtartásához szükséges tájékoztatást megadja, az adózót jogainak érvényesítésére figyelmezteti, ez nyilvánvalóan nem helyettesíti azt a bizalmi kapcsolatot, mely az adózó és képviselője között áll fenn, de tartalmában sem vetekedhet egy megfelelő jogosítványokkal felruházott képviselő eljárásával.

Érthető ez a megoldás egyfelől, hiszen az adózó jogkövető magatartására apellál, továbbá a tízezres nagyságrendben előforduló adóeljárásoknak csak a töredékéből lesz büntetőeljárás is.^[20] Másfelől a költségvetési csalás büntette komoly tárgyi súllyal bíró bűncselekmény, és az emiatt indult büntetőeljárásokban az adóigazgatási eljárásban tett nyilatkozatok, tanúvallomások meghatározó befolyással bírnak. A nyomozó hatóság az eljárás kezdetén beszerzi valamennyi iratot, mely az adóigazgatási eljárásban keletkezett, s azokat okirati bizonyítékként használja fel a terhelt bűnösségének alátámasztására. A bizonyítékok értékelésének szabályai szerint^[21] az egyes bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító erejük, továbbá a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg. Ennek megfelelően az adóeljárásból beszerzett nyilatkozatokat, tanúvallomásokat tartalmazó okiratok azonos súllyal esnek latba a büntetőeljárásban, mint az ott – a Be. szabályainak megfelelően – rögzített vallomások. Ugyanis bizonyítás során – mind a nyomozati, mind pedig tárgyalási szakban – számos alkalommal tesz-

[18] 16. § (1) Az adózó

a) az adó feltételes megállapítására irányuló eljárásban,

b) a feltételes adómegállapítás alkalmazhatóságának megállapítására irányuló eljárásban, és

c) a szokásos piaci ár megállapítására irányuló eljárásban kizárólag kamarai jogtanácsos, ügyvéd, nyilvántartásba vett adószakértő, nyilvántartásba vett okleveles adószakértő, nyilvántartásba vett adótanácsadó, könyvvizsgáló képviseletével járhat el.

[19] A 2000-es évek elején APEH irányelvek – 7007/2001. és 7006/2009. fejtegették bővebben a jogosultság tartalmát, azonban ezek is inkább az egyes képviseleti formák technikai megoldását, a meghatalmazások kellékeit, formai követelményeit boncolgatták.

[20] Költségvetési csalás büntette miatt 2023. évben 1041 esetben indult büntetőeljárás. Forrás: B/8995. A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2023. évi tevékenységéről.

[21] Be.167. §.

nek fel kérdést a hatóságok akár a terhelt, akár a tanúk részére az adóeljárásban tett nyilatkozatukkal összefüggésben, különösen abban az esetben, amikor az ellentétben áll a büntetőeljárásbeli – a vallomástétel megtagadásának lehetőségére vonatkozó figyelmeztetést követően tett – vallomásukkal. Így ezekben az esetekben az Air. szabályai szerint felvett nyilatkozatok akár a büntetőjogi felelősség megállapításának alapjául is szolgálhatnak.

IV. A VÉDELEMHEZ VALÓ JOG AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

A védelemhez való jog érvényesülése és biztosítása az Alkotmánybíróság gyakorlatában – annak kezdeti időszakától fogva – visszatérően jelen van. Az első határozat, mely e tárgykörben született, a 25/1991. (V. 18.) AB határozat. A döntés a védelemhez való jogot az eljárás egész menetében érvényesülő alkotmányos büntetőeljárási alapelveként definiálta, rögzítve annak formális és materiális tartalmát, kiegészítve a védőnek a védelem ellátását lehetővé tevő eljárási jogosítványával, illetve a hatóságok részéről azon kötelezettségekkel, amelyek ezt biztosítják.

Néhány évvel később, ugyanezen tárgyban kelt határozatában az Alkotmánybíróság azt is kimondta, hogy a védelemhez fűződő jog a terhelt saját eljárási jogosítványain túl magában foglalja a védő jogállását is, ugyanis a védő a büntetőeljárás önálló perbeli személye, ezért jogai autonóm eljárási jogosítványok, azok nem a terheltéből átszármaztatottak, így önálló alapjogi védelemben részesülnek.^[22] Ezt követően a testület több határozatában is rámutatott a védelemhez való jog és a tisztességes eljárás követelményének összefüggésére,^[23] leszögezve, hogy a jogállami büntetőeljárás korlátozhatatlan jellemzője kell, hogy legyen az eljárás tisztességes volta, s ennek egyik eleme a terhelt védelemhez való jogának hatékony érvényesülése.

Az Alkotmánybíróság a 209/B/2003. számú határozatában – más kérdések mellett – a védő nyomozásban való közreműködését szabályozó büntetőeljárási rendelkezések alkotmányosságát vizsgálta, melynek során kifejtette: „A törekvés az, hogy minden bűncselekménnyel gyanúsított, illetve megvádolt, a miatt letartóztatott személy számára az eljárás kezdetétől fogva nyújtsanak jogászai szakmai segítséget, illetve képviselőt; ez ingyenes legyen, amennyiben a gyanúsítottnak/vádлотtnak ehhez nincsenek megfelelő eszközei és a jogi segítség az igazságszolgáltatás érdekét szolgálja; a gyanúsított/vádлотt szakmai védelme kötelező és visszavonhatatlan a büntető eljárás minden szakaszában és szintjén.” [IV.1.2.]

[22] 1320/B/1993. AB határozat, ABH 1995, 684-686.

[23] 17/2005. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2005, 175, 185.; 14/2004. (V. 7.) AB határozat, ABH 2004, 241, 255.

[24] A tisztességes eljárás követelményrendszerét az Alkotmánybíróság a 6/1998. AB határozatában állította fel.

A védelemhez való jog sérelmét „tulajdonképpen csak egy konkrét eljárás összes körülményei alapján lehet megállapítani, amelynek során meghatározó jelentősége van annak, hogy az ügyvéd nélkül tett nyilatkozatoknak mi a későbbi sorsa, a terhelt/vádlott később megerősítette vagy megtagadta-e, a nyilatkozatok milyen hatást gyakoroltak az illető büntető eljárásának végkimenetelére, történt-e az ügyvéd távollétében egyéb eljárási cselekmény. Jelentősége van a terhelt esetében, hogy laikus-e vagy jogásként eleve átlátja-e egy büntetőeljárás különböző szakaszainak jellemzőit”.^[25] Eszerint tehát a jogsérelem értékelésekor a kérdéses vallomásnak a büntetőeljárásban betöltött szerepét is minden alkalommal vizsgálni kell.

Az Alkotmánybíróság így a 8/2013. (III.1.) határozatában – az előző döntésekre hivatkozva – leszögezte, hogy a védelemhez való jog alkotmányos megítélése csakis a terhelt és a védő jogainak együttes vizsgálatával lehetséges. A döntés a terhelt egyéni alapjogaként határozta meg a védő igénybevételét az állami büntetőigény érvényesítésével szemben, ugyanakkor leszögezte, hogy a jogalkotó eltérően állapíthatja meg a védelemhez való jog egyes részletszabályait a büntetőeljárás nyomozati, valamint a bírósági szakaszára nézve, hiszen az azonos módon történő szabályozásra nincs alkotmányos kötelezettség.^[26]

V. A NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK, VALAMINT AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK GYAKORLATA

A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány) [14. Cikk 3. b] és az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: Egyezmény) [6. Cikk 3. b)] – melyeknek Magyarország részes állama – azonos módon írják elő a bűncselekménnyel vádolt minden személy számára biztosítandó „minimális” jogok között, hogy megfelelő idővel és lehetőséggel rendelkezzenek védelme előkészítésére és az általa választott védővel való érintkezésre.

Az Egyezségokmány a 14. cikk (3) bekezdés d.) pontjában, míg az Egyezmény a védelem jogát a 6. Cikk (3) bekezdés c) pontjában rögzíti, amelyek szerint minden, bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van ahhoz, hogy az általa választott védő segítségével védekezhessen. Ezen felül mindkét dokumentum garantálja, hogy ha jövedelmi viszonyai miatt a védő díjazását a terhelt nem tudja vállalni, és amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendelnek ki számára ügyvédet.

Az Európai Parlament és a Tanács 2013. október 22. napján, 2013/48/EU számon iránylevet fogadott el a büntetőeljárás során és az európai elfogatóparancshoz kapcsolódó eljárásokban ügyvédi segítség igénybevételéhez való jogról, valamint valamely harmadik félnek a szabadságelvonáskor történő tájé-

[25] 166/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 545, 578-579.

[26] 8/2013. (III.1.) AB határozat [28].

koztatásához való jogról és a szabadságelvonás ideje alatt harmadik felekkel és a konzuli hatóságokkal való kommunikációhoz való jogról.

Az irányelv a büntetőeljárásban érvényesülő terhelti jogok minimumszabályai között követeli meg, hogy valamennyi gyanúsított és vádlott számára a lehető legkorábban kell biztosítani az ügyvédi segítség igénybevételét úgy, hogy az a védelemhez való jog gyakorlását megfelelő időben és módon lehetővé tegye. Az irányelv értelmében legkésőbb a szabadságelvonáskor, de attól függetlenül is ügyvédi segítséget kell biztosítani valamennyi gyanúsított kihallgatás megkezdését megelőzően. E szabály alól kivételnek nincs helye. Az ügyvédi segítséget oly módon szükséges biztosítani, hogy a vádlott hatékonyan érvényesíthesse a védelemhez való jogát. Erre figyelemmel az ügyvéd jogosult bármely kihallgatáson vagy meghallgatáson jelen lenni és védencével a kapcsolatot felvenni.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) a tisztességes eljárásnak a fenti, az Egyezményben rögzített követelményét a bírósági szakaszt megelőző nyomozati szakban is számon kéri az eljáró hatóságokon, mivel álláspontja alapján a büntetőeljárások kezdeti periódusában elkövetett jogsértések nagymértékben kihatnak a későbbi tárgyalások minőségére is. Így az EJEB több döntésében a védelemhez való jog teljeskörű érvényre juttatásának követelményét fogalmazta meg, a büntetőeljárás kezdeti szakaszától kezdődően.

Az EJEB az Artico kontra Olaszország ügyben kiemelte, hogy az Egyezménynek nem az a célja, hogy az emberi jogokat pusztán elméletben biztosítsa, hanem valódi garanciát kíván nyújtani a tisztességes eljáráshoz fűződő jogok, így a védelemhez való jog hatékony érvényesüléséhez. Álláspontja szerint az egyezmény szövegében megfogalmazott „jogi segítség” és a „kirendelés” eltérő jelentést hordoz. Ezért a büntetőügyekben eljáró hatóságok a védő „puszta” kirendelésével önmagában nem biztosítják az Egyezményben rögzített jogokat a terhelt számára. Az Egyezmény azt követeli meg ugyanis, hogy a kirendelt védő valós jogi segítséget nyújtson védencének, s erről a hatóságoknak meg is kell győződniük. A kirendelt védő mulasztásaiért vagy hanyag eljárásáért természetesen nem felelnek, azért azonban igen, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket a terhelti jogok effektív és hatékony érvényesítése érdekében.^[27] Az EJEB a fenti döntésében megfogalmazott követelményt következetesen érvényesítette és alakította számos későbbi döntésében.^[28]

A védelemhez való jog hatékony érvényesülésével összefüggésben az EJEB a Salduz kontra Törökország ügyben követelményként deklarálta a büntetőügyekben eljáró hatóságok részére, hogy azt a szabadságelvonástól kezdődően szükséges biztosítani, de a kihallgatás megkezdését megelőzően már mindenképp feltétel nélkül érvényesülnie kell.^[29]

E döntéssel egyezően, szinte azonos időben mondott ítéletet a Bíróság a Panovits kontra Ciprus ügyben is, megállapítva az Egyezményben hivatkozott fen-

[27] Artico kontra Olaszország, 6694/74.; 1980. május 13.

[28] Huseyn és mások kontra Azerbajdzsán, 35485/05., 45553/05., 35680/05. és 36085/05.; 2011. július 26., Zdravko Stanev kontra Bulgária, 32238/04; 2012. november 6.

[29] Salduz kontra Törökország, 36391/02. 2008. november 27.

ti jogok sérelmét. Azaz a védelemhez való jog korlátozását jelenti, ha a terhelt rendőrségi kihallgatásán nem vesz részt védő. A kérelmezőt korábban az ellene folytatott büntetőeljárásban a nyomozó hatóság úgy hallgatta ki gyanúsítottként, hogy a védő részvételét nem biztosította. Ezután ez az első gyanúsított vallomás döntően befolyásolta számára a védekezés lehetőségeit, illetve jelentős bizonyítékként szolgált a bűnösségének megállapításához.^[30]

VI. KONKLÚZIÓ

Látható tehát a két különböző célú és szabályrendszeren alapuló – ám a végkifejlet tekintetében egymásba futó – eljárástípus összevetése alapján, hogy a párhuzamos eljárások problémája nemcsak a kettős szankcionálás körében merül fel, hanem érinti a tisztességes eljáráshoz való jog parancsát is. Hiszen a büntetőeljárással paralel futó adóigazgatási eljárásban a megfelelő képviseleti háttér, a lehetséges következmények teljeskörű ismerete nélkül tett nyilatkozattal a későbbi terhelt saját magával szemben szolgáltat bizonyítékot.

Az adókötelezettségeket és azok teljesítésére vonatkozó szabályokat tartalmazó normák rendkívül szerteágazóak és gyakorta változnak is, így az ezek alapján indult adóeljárásokban mindenképp indokolt volna az adózó részére szakszerű, a védő jogaihoz közelítő jogosultsággal rendelkező képviselet lehetőségének törvényi szintű biztosítása. Ahogy a Be. különbséget tesz a segítők és a védők között, az adóeljárásban is indokolt volna külön szabályozni azon meghatalmazottak körét, akik technikai jellegű segítséget nyújtanak az adózónak a kötelezettségei teljesítésében, illetve a képviselő jogosultságait, aki védőhöz hasonlóan önálló – nem az adózóról átszármaztatott – jogosultságokkal rendelkezik, s feladata az adózó érdekeinek védelme.

Bár az Alkotmánybíróság által a védelemhez való jog érvényesülése körében vizsgált ügyekben – ahogy az EJB gyakorlatában is – a büntetőeljárás nyomozati szakaszát vette górcső alá, és nem a büntetőeljárás mellett futó más eljárásokat vizsgálta, álláspontom szerint mégis párhuzamot kell vonni, s a büntetőeljárás kezdeti szakaszára levont konklúziókat az adóigazgatási eljárásra is át kell ültetni, mivel az utóbbi során tett nyilatkozatok büntetőeljárásbeli bizonyítékká lesznek. Hiszen sok esetben magát a feljelentést is ezek alapozzák meg, majd később jelentős mértékben meghatározzák a nyomozások irányát, illetve a tárgyalási szakaszban is a bűnösséget megalapozó bizonyítékként hozza fel azokat a vádhatóság. Az adózói nyilatkozatot tartalmazó adóhatóság által felvett jegyzőkönyv a büntetőügyben okirati bizonyíték, de tartalmára, az adózó egyes kérdésekre adott válaszaire a nyomozó hatóság és az ügyészség is hivatkozik, mint a terhelt bűnösségét alátámasztó információra.

[30] Panovits kontra Ciprus, 4268/04.; 2008. december 11.

Így az adóigazgatási eljárás a terhelt felelősségének megállapítása szempontjából – a költségvetési csalás miatt indult büntetőügyekben – ugyanolyan „kritikus” periódusa a teljes procedúrának, mint a nyomozás vizsgálati szakasza. Ezért tehát annak érdekében, hogy a bizonyítás során arra aggálytalanul hivatkozni lehessen, illetve a terhelt jogainak maradéktalan biztosítása végett, továbbá azért is, hogy nyilatkozata önkéntességéhez – melyet azok következményeinek teljes tudatában tett – a büntetőeljárás során kétség ne férhessen, az adóigazgatásbeli képviselő újragondolása szükséges. Amennyiben erre nem kerül sor, úgy – álláspontom szerint – a tisztességes eljáráshoz fűződő jog maradéktalan érvényesülése végett, az adóigazgatási eljárásban szerzett nyilatkozatokat tartalmazó okiratokat a büntetőeljárásban a bizonyítékok közül ki kell rekeszteni, s a büntetőbíróság csupán az adószakmai megállapításokat tartalmazó, jogerős határozatot használja fel az ítélelhozatal során. Különös figyelemmel arra is, hogy ha a védő jelenlétét a nyomozati cselekményeknél garanciális jelentőségűnek tekintjük, még inkább fontos ez egy olyan eljárásban, melyben a büntetőeljárástól eltérő jogok és kötelezettségek kapcsolódnak az adózóhoz, nyilatkozattételekor más figyelmeztetések hangzanak el, ugyanakkor az általa elmondottak a büntetőügyben – szinte kizárólag őt magát terhelő – bizonyítékként kerülnek felhasználásra.

IRODALOM

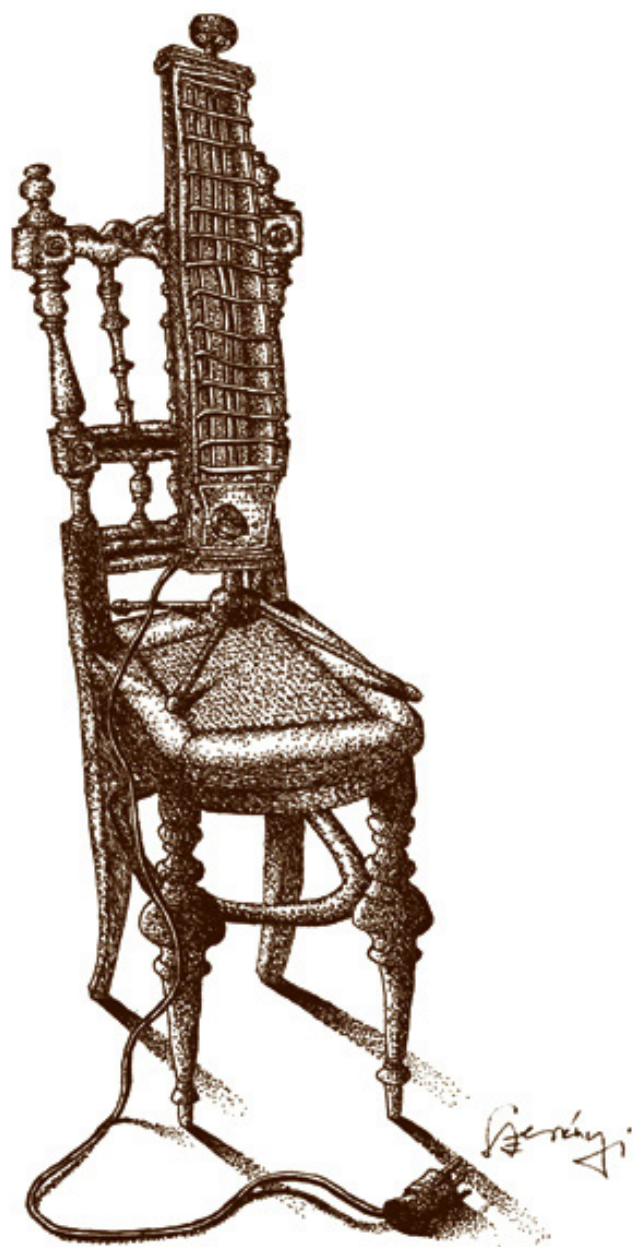
- A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2023. évi tevékenységéről. (Elérhető: <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2024/09/a-legfobb-ugyesz-or-szagguylesi-beszamoloja-az-ugyeszseg-2023.-evi-tevekenysegerol.pdf>. Letöltés ideje: 2025. április 6.).
- Bartkó Róbert – Elek Balázs – Fantoly Zsanett – Herke Csongor (2024): *A büntető eljárás-jog tankönyve*. ORAC, Budapest.
- Belovics Ervin – Erdei Árpád (2018): *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. HVG-Orac, Budapest.
- Fantoly Zsanett (2018): Alapelvek az új büntetőeljárás törvényben. In: *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Horváth M. Tamás – Bordás Péter – Vezendi-Varga Judit (2023): *Adóigazgatási jog és köz-pénzügyek*. Debrecen University Press, Debrecen.
- Király Tibor (2003): *Büntetőeljárás jog*. Osiris, Budapest.
- Mészáros Ádám (2020): *A bűncselekmény fogalmának alapkérdései*. OKRI, Budapest.
- Petrétei József (2002): *Magyar alkotmányjog I.* Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.

JOGFORRÁSOK

- 1320/B/1993. AB határozat.
- 14/2004. (V. 7.) AB határozat.
- 166/2011. (XII. 20.) AB határozat.
- 17/2005. (IV. 28.) AB határozat.
- 25/1991. (V. 18.) AB határozat.
- 6/1998. (III.11.) AB határozat.
- 7006/2009. APEH irányelv.
- 7007/2001. APEH irányelv.
- 8/2013. (III.1.) AB határozat.
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012.évi C. törvény.
- A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.
- Az adóhatóság előtti képviseleti jogosultság bejelentésének és vizsgálatának szabályairól szóló 465/2017. (XII. 28.) Kormányrendelet.
- Az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény.
- Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény.
- Emberi Jogok Európai Egyezménye.
- Európai Parlament és a Tanács 2013/48/EU számú irányelve a büntetőeljárás során és az európai elfogatóparancshoz kapcsolódó eljárásokban ügyvédi segítség igénybevételéhez való jogról, valamint valamely harmadik félnek a szabadságelvonáskor történő tájékoztatásához való jogról és a szabadságelvonás ideje alatt harmadik felekkel és a konzuli hatóságokkal való kommunikációhoz való jogról.
- Magyarország Alaptörvénye.
- Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya.

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- Artico kontra Olaszország, 6694/74.; 1980. május 13.
- Huseyn és mások kontra Azerbajdzsán, 35485/05., 45553/05., 35680/05. és 36085/05.; 2011. július 26.
- Panovits kontra Ciprus, 4268/04.; 2008. december 11.
- Salduz kontra Törökország, 36391/02. 2008. november 27.
- Zdravko Stanev kontra Bulgária, 32238/04; 2012. november 6.

• Szerényi Gábor grafikája

TAMÁS NÉMETH – ISTVÁN HERDON

The specific role of the collective and the individual sides of labour law from a “contract-based” aspect^[1]

ABSTRACT

This study explores the dualistic nature of labour law through the lens of contract theory, focusing on the dynamic interaction between its individual and collective dimensions. The individual side is examined within the framework of contractual freedom, risk allocation, and the influence of private law, particularly in market-driven employment contexts. In contrast, the collective side is addressed as a compensatory mechanism designed to mitigate social deficits and preserve long-term employment relations through normative regulation and collective agreements. By integrating contract theory, legal dogmatics, and regulatory aspects, the study highlights the importance of maintaining a balanced legal architecture that ensures both flexibility and protection in employment relationships.

Keywords: individual and collective dimensions of labour law ■ labour law dualism ■ freedom of contract ■ risk allocation ■ legal doctrine ■ social protection mechanisms ■ employment contract theory

I. INTRODUCTION

The central theme of our study is the analysis of the tensions arising from the unique and dual nature of labour law and the points of connection between individual and collective labour law. Our primary focus is on comparing the social aspect of labour law with its private law character, and examining the dilemmas and potential conflicts inherent in this comparison. We emphasise that in analysing the individual side, our investigation extends to the competitive environment created by the

[1] Supported by the EKÖP-24-3 university research scholarship program of the ministry for culture and innovation from the source of the national research, development and innovation fund. Tender number: EKÖP-24-3-I-DE-165 and EKÖP-24-3-II-DE-43.

market economy and the phenomena observable in connection with it. Furthermore, we place the freedom of contract at the centre of our examination of the individual side, and discuss the rights and intentions of the parties in this context, as well as the limits of this freedom and the emerging dogmatic and private law issues. Through the analysis of the individual side, we aim to present the characteristics of labour law shaped by the labour market and the market economy. In our view, the dynamics and the potential for flexibility and contract formation found in individual law are always due to those private law elements, which – with their civil law nature and readiness to assume risk – are capable of adequately influencing the individual relationship between employer and employee.

As a counterbalance to the individual side, our study also examines the collective dimension of labour law, which, in our opinion, is predominantly characterised by social and “public law-like” features. By presenting the collective side, we also aim to provide a counterbalance to the freedom of contract in individual labour law, enabling the parties to actively participate in shaping the social framework. Our assumption is that the collective dimension of labour law represents a necessary institutional system that seeks to eliminate the social deficit identifiable on the individual side of labour law and to prevent the distortion of competition among workers – without imposing a disproportionate restriction on the concept of contractual freedom. We believe that such a distortion of competition and the predominance of private law elements would result in the loss of labour law’s distinctive regulatory character, forcing both employers and employees to enter into long-term legal relationships without mutual guarantees, in which the legal risks would become incalculable.

We anticipate that our exploration of the topic is more centred on legal theory than based on established judicial practice.^[2]

II. THE CENTRE OF THE PRIVATE LAW FRAME OF REFERENCE: „THE CONTRACT”

When examining the individual aspects of labour law and labour law from a private law perspective, it is important to focus on the institution that creates the legal relationship between the parties: the contracts. Labour law studies typically address issues concerning the formation, performance, and termination of contracts, and within these areas, it often explores recurring theoretical or practical dilemmas. Without disputing the fundamental significance of these aspects, we consider it important to emphasise the broader role and importance of the contract as a legal institution – both within the legal system generally and specifically within labour law.

[2] The translation of the study was prepared with the assistance of an artificial intelligence-based translation system.

We may confidently assert that recent academic discourse on labour law can be divided into two groups with regard to contracts, to put it somewhat bluntly: those who emphasize the legal institution of contracts and those who relegate it to the background. It is typically observed that when researchers examine the legal institutions of national labour law and their legal-dogmatic connections, the legal institution of contracts typically comes to the fore in some context.^[3] In contrast, when examining the social policy (labour law) of the European Union (hereinafter: EU) and its national transposition, the examination of contractual legal declarations is mostly neglected.^[4]

However, this two-pronged approach to labour law is purely a legal assessment and does not take into account the content of contracts that go beyond the scope of labour law, either within or outside the law.

Contracts as legally enforceable promises are also recognised in economic law.^[5] In this context, considerable emphasis is placed on the recognition of the principles of commitment and coordination. In labour law literature, promises relating to future facts and circumstances rarely appear,^[6] although this is perhaps one of the most striking features of contract law. Regardless of the issue of actual performance, the employment relationship is a long-term obligation,^[7] so in our opinion, instead of examining *ad hoc* facts, it is important to evaluate the promises made by the parties, both explicit and implicit, taking into account the psychological contract described below. The role of the promise is that the contracting parties set out how they intend to perform and shape the legal relationship between them. In labour law, the shaping of performance is an element which, unlike in classical private contract law, the employer can claim for itself,^[8] but – contrary to the classical approach – not because the law allows it, rather because the parties agree to this when concluding the contract.

Even without an explicit agreement between the parties, a contractual obligation to perform work on a permanent and dependent basis includes, as “*implied terms*” – or *naturalia negotii* – the standard elements of labour law, which are natural and, in many cases, mandatory.^[9]

The difference between an employment contract and an employment relationship lies in the fact that while the former embodies the will of the parties, the latter is independent of the will of the parties.^[10] Herefore, when the relativization of the importance of contracts is on the agenda, the question that needs to be addressed is whether we want to continue to give significance to

[3] See Prugberger – Jakab, 2019, 28-33.; Kiss, 2000, 3-17.

[4] Razzolini, 2010, 267-269.; Menegatti, 2020, 29.; Menegatti 2019, 71-83.; Herdon, 2023, 117.

[5] Szalai, 2013, 5-10.

[6] Kiss, 2017, 105-106.

[7] BH 2023.10.251.

[8] Kiss, 2014, 40-41.

[9] Bankó, 2020, 164-170.

[10] Kiss, 2014, 46.

the will of the parties or whether the state should decisively shape the (labour) relationship between the parties. However, György Kiss^[11] also points out that the displacement of the contractual basis of labour law is an interesting phenomenon because it is the contract that creates employment dependency, which is the basis of the independence of labour law. In contrast to the classic public law relationship between the state and its citizens, which in many cases involves state supremacy, the subjects of labour law are private parties in a relationship of equality in the absence of an employment contract. The formative role of the contract establishing the employment relationship cannot therefore be merely a transactional *causa*, since, precisely because of the requirement of permanent performance in labour law, "the exact determination of the synallagma in this type of legal relationship is generally not successful, unlike in exchange contracts in general."^[12]

It should be noted that, in addition to the classic, exclusively legal concept of a contract, labour law literature^[13] also recognises the concept of a psychological contract. This concept refers to an agreement between the parties that goes beyond the content of a classic legal contract. The literature^[14] includes, for example, the employer's demand for loyalty and flexibility on the one hand, and the employee's demand for material and intellectual advancement and the pursuit of personal interests on the other.

Approaches that place less emphasis on the importance of the contract are also not unified, as different positions are often underpinned by differing reasons. Approaches that place less emphasis on the importance of the contract are also not unified, as different positions are often underpinned by differing reasons. In the context of labour law, a typical justification for disregarding the contract is the underlying argument that the balance of power between the parties – namely the employer and the employee – is disrupted, resulting in a relationship of subordination. As a critique of this view, several questions arise: when is the balance of power disrupted, how long does subordination persist, and what is the actual purpose of labour law? In response to these guiding questions, it may be stated that the employment relationship – which is established by an employment contract – is capable of creating a hierarchy between the parties.

This gives rise to the dilemma that the moment the employment contract is concluded, and the preceding process leading up to it, may not necessarily fall within the scope of labour law rules, as there is not yet a relationship of subor-

[11] Kiss, 2014, 42-43.

[12] Kiss, 2014, 40.

[13] Tóth, 2022.

[14] Lőrincz, 2020, 11-12.

dination.^[15] The existence of labour law norms that differ from private law is justified by the need to restore the disturbed balance of power.^[16]

The theoretical question also arises as to whether, if the parties become subject to labour law by concluding the contract, further restrictions are necessary on the part of the legislator beyond the labour law norms. Given the purpose of labour law, the answer to this question may be negative, since labour law rules differ from purely private law norms in that they seek to restore the balance of power.

Alongside the concept of subordination, the restriction of contractual freedom for enforcing state interests may also arise. We fully agree with the approach of law and economics that states that,^[17] “labour law allows the state to regulate income distribution not only through taxes and benefits, but also by directly attempting to influence the level of wages and returns on capital (what economics refers to as pre-transfer or primary income).^[18] It is clear that the summary answer to the above questions is that the set of labour law norms is not an alternative to the contract, but that only the contract can determine its content.

When analyzing EU labour law standards, it should not be overlooked that, although EU legislation and case law conspicuously refrain from regulating contractual relations in labour law, this is not necessarily the task of EU law. International literature^[19] also emphasizes that EU legislation has so far neglected to define not only the concept of an employment contract but also that of an employee, leaving this primarily to practice, thereby making it more difficult to achieve the objectives of labour law. However, it is important to note that the aim of EU law is not to disregard the contractual principle, but merely to ensure that the system of labour law protection achieves the required level.^[20] This may give rise to a certain legislative need to ensure that the achievement of EU objectives and the contractual concept of labour law can be applied side by side in as many cases as possible.

The contract is often criticised for being marginal in importance, because it has little influence over the actual fulfilment of the dynamically evolving employment relationship and does not reflect its real content.^[21] In response to this, our critical position is that although it is true that a contract merely captures a given moment in time, this very characteristic enables it to record the parties’

[15] This is also reflected in Szalai’s law and economics approach, where he states that hierarchical relations and contracts are not in opposition to each other. A contract simply means that the parties agree in advance on the future relationship of subordination and superordination. See Szalai, 2013, 589.

[16] Lábady, 2002, 23-24.

[17] Szalai, 2013, 589.

[18] Szalai, 2013, 84.

[19] Menegatti, 2020, 29.

[20] Menegatti, 2020, 45.

[21] Békési, 2021, 24-26., 33.

promises – or, taking into account the employer’s superior bargaining position, the quasi-unilaterally determined terms by the employer – as a reference point. Fixing a promise at a specific moment is significant because any performance contrary to that can be evaluated dogmatically as a breach of contract, with the applicable legal consequences.^[22]

Although most sources on employment contracts emphasise the subordination and dependency of the employee, much less attention is given to the second component of economic dependence – namely, the allocation of risk. It can be stated that, alongside subordination, the conclusion of an employment contract also entails a unique form of risk allocation foreign to civil law, in such a way that nearly all employment-related risks fall on the employer. While it is true that in recent times the legislature has placed some risk on the employee as well, it is clear that these risks are significantly less substantial compared to those borne by the employer.^[23] We agree with Péter Sipka’s assertion that, whereas in civil law the liability of a party typically arises from a breach of contract, in labour law the guiding principle is risk allocation, which does not (necessarily) presuppose a breach of contract by the employer.^[24] Although due to constraints of length we do not examine the classification system of labour law in this study, we believe that the evaluation of risk allocation should serve as an independent criterion in the classification of legal relationships. However, this should be done in a reversed manner compared to other established criteria. That is, if one party in a contractual obligation assumes an irrational risk exceeding economic rationality, this may – in the presence of other supporting factors – indicate subordination, rather than the exercise of autonomous private will. A contract, therefore, always functions as a tool of risk allocation as well, and thus remains essential for the protection of the employee.^[25]

III. THE CONCEPT OF FREEDOM OF CONTRACT IN LABOUR LAW

Although modern labour law recognises the employment contract as a fundamental legal institution, the literature emphasises that the distinctive nature of the employment contract arises from the “influence of social elements infiltrating labour law.”^[26]

György Kiss provides a detailed analysis showing that during the existence of quasi-classical employment relationships, both individual and collective labour

[22] See Prugberger, 2008, 523-532.; Nádas, 2016, 479.

[23] Jakab, 2015, 24-26.

[24] Sipka, 2022, 119-120.

[25] Szalai, 2013, 53.

[26] Szalai, 2013, 53.

law were based on a closed contractual concept.^[27] Within this framework, the primary challenges and central issues revolved around the application of equal treatment and unilateral termination – particularly by the employer. Atypical forms of employment, which have in many areas replaced classical employment relationships, later evolving into certain forms of atypical employment relationships, emerged on the grounds of contractual freedom.^[28]

In this context, it becomes clear that the interference is not necessarily caused by the degree of contractual freedom present in labour law. Rather, the core dilemma stems from contractual solutions borrowed from civil law. Civil law and labour law are not strictly separated from one another^[29] – and in our view, nor should they be. Civil law aims to regulate personal and property relationships of individuals with general applicability. As the subjects of labour law are also individuals, they are fundamentally civil law entities. Contract law, governed by civil law, due to its emphasis on contractual freedom, allows these individuals to conclude a wide variety of agreements in terms of type, form, and content, within broadly defined public law limits.

Labour law does not deny the existence of contracts. Domestic legal regulation provides space for it not only in the establishment of the employment relationship but also during its fulfilment. Numerous provisions in Act I of 2012 on the Labour Code (hereinafter: the Labour Code or Mt.) allow or even require an agreement between the parties in order to deviate from certain legal rules. Depending on statutory authorisation, these agreements may deviate from the law to the benefit or detriment of either party or solely in favour of the employee.^[30]

The importance of the contractual principle is clearly reflected in how the legal regulation within the public sector is criticised when, under various public service relationships, the state unilaterally or quasi-unilaterally shapes the terms, thereby disregarding the employees' freedom of will. Furthermore, this public law-inspired approach to labour law was echoed during the pandemic, when employers were permitted to unilaterally mandate vaccination and sanction non-compliance. In this latter case, it was often emphasised that employers were exercising quasi-public law powers within an employment relationship, even though the constitutional legitimacy of such authorisation is questionable. Precisely because of such potentially negative consequences of a public law-oriented conception of labour law, we do not consider it appropriate to entirely or substantially disregard the contractual concept – regardless of the subordination that, although not denied by us, is in our view often overemphasised in certain sectors and labour market contexts.^[31]

[27] Szalai, 2013, 53.

[28] Bankó, 2008, 12.

[29] Bankó, 2008, 16.

[30] Kun, 2020, 148-149.

[31] See Herdon – Rab, 2021, 8-10.

By contrast, labour law – as a legal field regulating long-term performance-based legal relationships – necessarily requires, to a certain extent, the application of contractual freedom. This is because fundamental circumstances often change in long-term relationships, and the “constitutionally grounded freedom of contract enables the parties to adapt the system of their rights and obligations, the specific rules of their cooperation, and the reconciliation of their interests to the diverse circumstances of life, and to ‘elevate them to law’ within their contractual relationship.”^[32] Undoubtedly, in certain cases it is necessary and desirable to restrict specific elements of contractual freedom – particularly with regard to content regulation. However, from a fundamental rights perspective, the true essence of contractual freedom lies in the realisation of general freedom of action and the right to self-determination.^[33]

1. The relationship between limited rationality and legal economics in contracts

One of the most commonly cited justifications for limiting contractual freedom is the principle of bounded rationality. In individual labour law, this concept does not refer to the employee's lack of information, but rather to their inability to make appropriate decisions, even when in possession of relevant knowledge and information.^[34] According to a paternalistic view, in individual labour relations the employee is considered the boundedly rational party, whose protection through state intervention and public authority is necessary and justified. This principle underlies the use of mandatory (cogent) rules, typically employed by the state to balance the unequal bargaining power between the parties. However, legal literature also takes a critical stance toward this approach,^[35] pointing out that excessive state protection or the application of cogent rules to all employees may, in many cases, restrict the decision-making autonomy of those legal subjects who are otherwise capable of making rational decisions. In such instances, state intervention – while aiming to counteract bounded rationality – may not be economically efficient, and could even prove counterproductive by preventing flexible agreements that reflect individual interests. From a law and economics perspective, then, while bounded rationality can justify limitations on contractual freedom, its mechanical or overly general application can lead to economic distortions and hinder the formation of optimal contractual relationships between the parties.

[32] Juhász, 2015, 40-41.

[33] Juhász, 2015, 40-41.

[34] Kun, 2020, 154.; Szalai, 2013, 61-62.

[35] Szalai, 2013, 555-556.

IV. THE 'NIGHT WATCHMAN' ROLE OF THE COLLECTIVE LABOUR LAW

The unique nature of labour law as a distinct legal branch has been significantly shaped by the correlative relationship between its individual and collective dimensions.^[36] Labour law's special character – situated at an equal distance from both private and public law – cannot and should not be denied. This particular positioning means that examining certain issues from either the individual or the collective perspective may yield divergent outcomes.^[37] This is no different when analysing freedom of contract within the broader context of labour law's undeniable economic and social dimensions. The present section of our study focuses on the role of collective labour law, examining it in relation to the individual and more private law-oriented aspects of labour law. Key topics include collective agreements, the social aspects they entail, and the collective interpretation of contractual freedom.

1. The Role of Collective Labour Law in Shaping Individual Employment Relationships

The collective side of labour law – as opposed to the individual dimension – serves a balancing function between the parties, reflecting its regulatory nature derived from the mutual promises forming the basis of their legal relationship. It encompasses the social and potentially competition-distorting instruments that allow for the specific shaping or transformation of the employment relationship. This collective dimension is designed to diminish the purely private-law character of the individual side, taking into account the enduring nature of employment relationships.^[38] In most Member States, the will of collective actors (e.g., trade unions and employer associations) has the potential – within the legal framework set by the legislature – to influence the rules applicable to the parties, going beyond the limits of the individual contract. As such, when shaping an employment relationship, the parties are not limited to defining their legal framework solely based on their bilateral agreement. This quasi-normative capacity of the collective side fosters cooperative and negotiated positions that support the enforcement of interests on both the employee and employer sides, while enabling constructive dialogue between them.^[39]

When we consider these entitlements and mechanisms, it becomes clear that – in contrast to the market-oriented logic of the individual side – the collective dimension holds a stable and strategic position. Rather than regulating the atomized elements of individual relationships and the circumstances of their per-

[36] Kiss, 2010, 564.

[37] Prugberger – Nádas, 2015, 21.

[38] Prugberger, 2016, 255-256.

[39] Zaccaria, 2021, 90-100.

formance, it seeks to establish the overarching framework and develop its components.^[40] By creating such a framework, collective labour law helps protect the social interests found within the individual side and ensures that the pressures of economic performance in a competitive market remain within manageable boundaries for both employees and employers. This, in turn, prevents the long-term employment relationship from becoming an obsolete or irrelevant legal institution.^[41] Therefore, the balancing function and the maintenance of a constant and dynamic fulfilment of responsibilities between the parties make the collective dimension of labour law indispensable. In our view, disregarding or marginalising the collective aspect poses a legal risk for both employers and employees – one that threatens the long-term sustainability of the employment relationship and may ultimately encourage its termination.

2. The Social and Economic Aspects of the Collective Dimension

Since its formation, collective labour law and its distinct institutional framework have served social functions and played a crucial role in legal protection and interest representation.^[42] Beyond its social protective function, the collective side undeniably responds to legal developments driven by economic and societal considerations and transformations. Thus, similar to labour law as a whole, the collective dimension can also be divided into areas that address social deficits and those shaped by economic necessity.

In our view, this internal differentiation within the system is equally attributable to the enduring nature of the employment relationship and its goal of generating economic outcomes. Tensions within the collective side ultimately arise from the fact that – whether considered from an individual or collective perspective – the parties to the legal relationship represent fundamentally opposing interests and positions.^[43] However, these parties share a common objective, and this shared goal neutralises their dissonance in a way that does not jeopardise the sustainability or longevity of the employment relationship.

Given the economic and social axes that define the collective side, it is crucial to examine the events and circumstances that motivate collective interest enforcement or social dialogue. Such circumstances – particularly in situations involving social rights enforcement – often include the erosion of social entitlements, the loss or distortion of interests among the contracting parties in a long-term relationship. These tensions may escalate to the point where social entitlements transform into social demands. As legal grievances intensify, the parties may resort to collective enforcement mechanisms as instruments of “ultima ra-

[40] Czuglérné – Mélypataki, 2021.

[41] Balogh, 2022, 6-7.

[42] Prugberger – Nádas, 2015, 18-24.

[43] Kun, 2018, 391-395.

tio” to assert their claims. For this reason, it is in the mutual interest of both employers and employees to maintain a balance in social entitlements. This is especially relevant given the recent elevated significance of economic performance, which remains a shared concern for both sides of the employment relationship. Society and the economy exert continuous pressure on the collective side of labour law, compelling the parties to adapt and rethink the rules of the system in response to real-life developments. Social and economic changes shape every aspect of work with such intensity that the parties must periodically redefine the framework of their relationship. In this context, the parties’ limited regulatory authority becomes increasingly important from the perspective of economic development. Therefore, the collective side’s role in interest coordination and cooperation does not necessarily entail the unconditional preservation of social entitlements. Instead, it can function as a means of balancing the competitive dynamics identified on the individual side and protecting against disproportionate distortions.^[44]

V. THE COLLECTIVE AGREEMENT AS THE IDEAL MIDDLE GROUND

The collective agreement can be considered the most flexible instrument of collective labour law. Through collective agreements, the parties involved in the employment relationship can assert their own interests and reconcile their social demands and economic performance.^[45] In this way, the parties essentially provide a framework for exercising their rights and fulfilling their obligations in which they feel most comfortable and can achieve maximum economic efficiency. In the case of collective agreements, it is important to highlight the differences inherent in their nature as opposed to individual contracts. These differences stem from the contractual nature of the agreement and its focus on social rights.

1. The Social Aspects of the Collective Agreement

Due to its unique contractual and quasi-imperative nature, the collective agreement is an ideal instrument for establishing a regulatory framework in the employment relationship that emphasises the social security of employees, even at the cost of proportionally limiting employer interests.^[46] The primary function of the collective agreement is protective: it ensures a genuine balance in employment conditions, aims to standardise employment relationships, and helps

[44] Zaccaria, 2021, 101-102.

[45] Kiss, 2010, 435., 483-484.

[46] Zaccaria, 2021, 11-13.

prevent industrial conflicts.^[47] Although a collective agreement is, at its core, a contract subject to the rules of contract law, its effects often resemble the binding nature of statutory provisions.^[48]

When examining collective agreements from a social perspective, their public law character becomes more apparent. This is particularly dominant in national legal systems where collective agreements serve as key instruments through which social partners can conclude generally applicable sectoral or national-level agreements – covering, for instance, minimum wage standards, national wage guarantees, or maximum working hours.^[49]

The collective side of regulation, through the institution of collective agreements, can fulfil its protective function by allowing the extent of protection to be determined by the parties within the boundaries set by law. When such an agreement is reached, both employer and employee sides – typically engaged in a hierarchically structured relationship – are placed on equal footing. This parity allows for effective interest representation and provides a flexible mechanism for securing workers’ social safety.^[50] At the same time, this shift to an equal footing also means that a fundamental principle of labour law is suspended now that the contractual negotiation process begins. From this point on, the procedures governing the resulting agreement are shaped by the nature of contracts themselves – most often subject to modified (special) private law rules softened by labour law in many Member States.

2. Freedom of Collective Bargaining

As previously discussed, the parties concluding a collective agreement fundamentally occupy a position of equality. However, the freedom to conclude such agreements – derived from this parity – cannot be equated with the freedom of contract found on the individual side, nor can it be viewed as a purely private law contractual freedom. Nevertheless, case law from the Court of Justice of the European Union (CJEU) makes it clear that the “free commitment” of the parties is an essential element of collective agreements as well.^[51] It is important to stress that the processes of concluding collective agreements are only valid if conducted in accordance with the procedural rules laid down by national laws. These limitations include the determination of the contracting parties, restrictions on amending the agreement, changes in the identity of the contracting entities, and the scope of issues that may be regulated within a collective agree-

[47] Hágelmayer, 1979, 305.

[48] Puskás, 2019, 80-81.

[49] Prugberger, 2001, 92.

[50] Kovács, 2011, 80-83.

[51] Asklepios Kliniken Langen-Seligenstadt GmbH and Asklepios Dientleistungsgesellschaft mbH vs. Ivan Felja and Vittoria Graf ((Judgment of 27 April 2017 in Joined Cases C-680/15 and C-681/15).

ment. In most cases, such restrictions are shaped by the collective traditions developed within each Member State. Accordingly, the degree of contractual freedom varies significantly between jurisdictions. This variation raises intriguing questions – chiefly whether the differing levels of freedom to conclude collective agreements might constitute a form of distortion of competition among Member States.^[52] To address this, it is necessary to examine Article 153 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). This provision stipulates that the EU does not possess the competence to adopt legally binding legislation covering all aspects of collective labour law across the Union.^[53] Thus, the EU has, in effect, excluded the possibility of answering such a question within the scope of its competences.^[54]

Another important trend in collective bargaining is that, in most Member States, the entities authorised to conclude collective agreements are strictly defined and limited by statute.^[55] In this context, special mention must be made of a recent decision by the Hungarian Constitutional Court,^[56] which declared unconstitutional a provision of the Hungarian Labour Code (Mt.) that restricted the right of a trade union – once it had achieved representativeness – to amend an already existing collective agreement. This ruling is particularly forward-looking in the context of Central and Eastern European collective labour law traditions, and it marks a significant step toward expanding the scope of freedom in collective bargaining.^[57]

VI. CONCLUSION

In summary, it can be stated that the contract, as a legal fact that creates a relationship between the parties or as an institution endowed with collective binding force based on the agreement between the parties, is an essential element of labour law, without which we could not speak of the existence of the legal field. However, it is important to emphasize that, despite the contractual nature of labour law, it cannot be classified purely as a private law or public law contract or any other legal fact or obligation-creating relationship. This distinction is significant because the economic and social considerations found in

[52] Papp, 2014, 58.

[53] Ferencz – Göndör – Gyulavári – Kártyás, 2020.

[54] Hungler, 2020, 235.

[55] Prugberger – Nádas, 2015, 91-98.

[56] Decision 22/2023. (X. 4.) AB. According to the operative part of the decision, the Constitutional Court declared unconstitutional and annulled the text „– with advisory rights –” in Section 276 (8) of the Labour Code, and ordered a prohibition on its application in ongoing lawsuits.

[57] See further statistics and observations regarding the region’s collective traditions and collective actions: Gyulavári – Kártyás, 2023.

labour law compel differentiation within the legal field itself. This differentiation is most evident in the individual and collective freedom of contract discussed in the study, as well as the objectives of these contracts.

When considering the individual side of labour law, the focus should be on the law of contract. If we examine contract law from the perspective of risk bearing, we can see that it can effectively counterbalance the subordination to the employer.^[58] Therefore, unless the economic gap between the employer and employee has deepened to the point where it completely distorts the contracting process, the complete removal of the contractual concept is not justified. On the one hand, public law instruments are most necessary when the contractual relationship creates a strong dependency compared to classic private law, yet the subordinated party carries an unreasonable amount of risk in relation to this dependency.

On the other hand, when considering the collective side of labour law, it is clear that the collective agreement is fundamentally a dual-natured legal institution. The collective agreement, with its ability to protect and extend social rights, as well as its contractual nature, is a suitable tool to create frameworks in long-term employment relationships that consider both the employer's and employee's specific situations. Consequently, with the help of the freedom to contract,^[59] the collective agreement can preserve the unique nature of labour law, which contains both private law and public law elements.^[60]

REFERENCES

- Balogh Áron Péter (2022): A kollektív autonómia alapjogi összefüggései [Fundamental Rights Aspects of Collective Autonomy]. In: *Munkajog*. 2022/1. sz.
- Bankó Zoltán (2008): *Az atipikus munkajogviszonyok. A munkajogviszony általánostól eltérő formái az Európai Unióban és Magyarországon* [Atypical Employment Relationships: Forms of Employment Deviating from the General Rule in the EU and Hungary]. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs.
- Bankó Zoltán (2020): A munkajogviszony létesítése és kezdete [Establishment and Commencement of the Employment Relationship]. In: Kiss György (ed.): *Munkajog [Labour Law]*. Dialóg Campus, Budapest.
- Békési Gábor (2021): A munkajog jogforrási rendszerének egyes sajátosságai, különös tekintettel a munkaszerződés tartalmának meghatározására [Some Features of the Sources of Labour Law, with Special Regard to the Content of the Employment Contract]. In: *Pécsi Munkajogi Közlemények*. 2021/1–2. sz.
- Czuglerné Iványi Judit – Mélypataki Gábor (2021): Érdekképviselések a munkajogban [Interest Representation in Labour Law]. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (eds.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia [Online Encyclopedia of Legal Studies]*. (Munkajog rovat, editors: Kiss György – Kun Attila – Hungler Sára).

[58] Gyulavári, 2014, 73.

[59] Zaccaria, 2021, 93-95.

[60] Kártyás, 2020, 61-62.

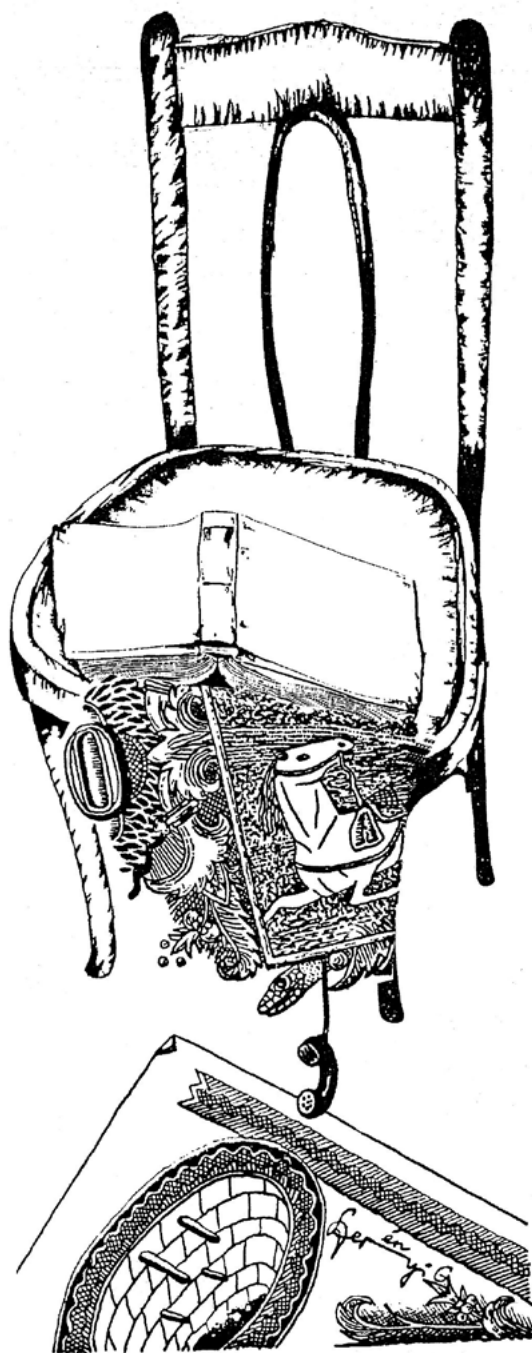
- Ferencz Jácint – Göndör Éva – Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor (2020): *Munkajogi alapismeretek [Basic Knowledge of Labour Law]*. ELTE Eötvös, Budapest.
- Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor (eds.) (2023): *A kollektív szerződéses lefedettség csökkenése Magyarországon (2012–2023) [The Decline of Collective Agreement Coverage in Hungary (2012–2023)]*. Friedrich-Ebert-Stiftung Budapesti Irodája, Budapest.
- Gyulavári Tamás (2014): *A szürke állomány: Gazdaságilag függő munkavégzés a munkaviszony és az önfoglalkoztatás határán [The Grey Area: Economically Dependent Work on the Borderline of Employment and Self-Employment]*. Pázmány Press, Budapest.
- Hágelmayer Istvánné (1979): *A kollektív szerződés alapkérdései [Fundamental Issues of Collective Agreements]*. Akadémiai, Budapest.
- Herdon István (2023): Are We Saying the Same Thing, but Actually Something Different? – Extracts for a Theory of Legal Interpretation in Labour Law. In: *Lex et Scientia*. Vol. 30/2023.
- Herdon István – Rab Henriett (2021): Hogyan írható elő kötelezően a védőoltás a gazdasági munkaviszonyokban? [How Can Vaccination Be Made Mandatory in Economic Employment Relationships?]. In: *Közjogi Szemle*. 2021/4. sz.
- Hungler Sára (2020): Az Európai Unió kollektív munkajoga [The Collective Labour Law of the European Union]. In: Hungler Sára – Gellerné Lukács Éva – Petrovics Zoltán – Dudás Katalin (eds.): *Az európai Unió szociális és munkajoga [Social and Labour Law of the European Union]*. ELTE Eötvös, Budapest.
- Jakab Nóra (2015): A munkajog és polgári jog kapcsolata a jogpolitika tükrében [The Relationship Between Labour Law and Civil Law in the Light of Legal Policy]. In: *Magyar Jog*. 2015/1. sz.
- Juhász Zoltán (2015): A szerződési szabadság és határai alkotmányjogi és magánjogi nézőpontból, valamint a „clausula rebus sic stantibus” elve [Freedom of Contract and Its Limits from a Constitutional and Private Law Perspective, and the Principle of Clausula Rebus Sic Stantibus]. In: *Közjogi Szemle*. 2015/1. sz.
- Kártyás Gábor (2020): XXI. század és munkajog: megőrizni vagy megreformálni? [21st Century and Labour Law: Preserve or Reform?]. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (eds.): *Visegrád 17.0 – A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai [Visegrád 17.0 – Edited Papers of the 17th Hungarian Labour Law Conference]*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Kiss György (2000): Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre [The New Civil Code and Labour Law Regulation, with Particular Regard to Individual Employment Contracts]. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2000/1. sz.
- Kiss György (2010): *Alapjogok kollíziója a munkajogban [Conflict of Fundamental Rights in Labour Law]*. Justis, Pécs.
- Kiss György (2014): Foglalkoztatás gazdasági válság idején – a munkajogban rejlő lehetőségek a munkajogviszony tartalmának alakítására (jogdogmatikai alapok és jogpolitikai indokok) [Employment During Economic Crisis – Opportunities in Labour Law to Shape the Content of Employment Relationships (Doctrinal Basis and Policy Reasons)]. In: *Állam- és Jogtudomány*. 2014/1. sz.
- Kiss György (2017): A munkaszerződés tartalmának összetettségéről [On the Complexity of the Content of the Employment Contract]. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2017/3. sz.
- Kovács Erika (2011): A kollektív szerződés jogi természete [The Legal Nature of the Collective Agreement]. In: *Jura*. 2011/1. sz.
- Kun Attila (2018): Munkaviszony és a digitalizáció – rendszerszintű kihívások és a kezdetleges európai uniós reakciók [Employment and Digitalization – Systemic Challenges and Initial EU Responses]. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (eds.): *Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai [Visegrád 15.0 – Edited Papers of the 15th Hungarian Labour Law Conference]*. Wolters Kluwer, Budapest.

- Kun Attila (2020): Munkajogi elvi kérdések: a felek (munkáltató és munkavállaló) egyéni megállapodásainak mozgásteréről. A járványhelyzet egyes munka- és szociális jogi dilemmái [Fundamental Labour Law Issues: The Scope of Individual Agreements Between the Employer and Employee. Certain Labour and Social Law Dilemmas of the Pandemic]. In: *Glossa Iuridica*. 2020/különszám.
- Lábady Tamás (2002): *A magyar magánjog (polgári jog) általános része [General Part of Hungarian Private Law (Civil Law)]*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Lőrincz György (2020): A munkaszerződés teljesítésének egyes kérdései [Some Issues of the Performance of the Employment Contract]. In: *Munkajog*. 2020/3. sz.
- Menegatti, Emanuele (2019): The Evolving Concept of “worker” in EU law. In: *Italian Labour Law E-Journal*. Vol. 12/2019.
- Menegatti, Emanuele (2020): Taking EU labour law beyond the employment contract: The role played by the European Court of Justice. In: *European Labour Law Journal*. Vol. 11/2020. DOI: <https://doi.org/10.1177/2031952519884713>
- Nádas György (2016): Szerződésszegés a munkaviszonyokban [Breach of Contract in Employment Relationships]. In: Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (eds.): *Ünnepi kötet dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára [Festschrift for Professor Ottó Czúcz on His 70th Birthday]*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Papp Mónika (2014): Immanens versenykorlátozások az Európai Bíróság joggyakorlatában [Immanent Restrictions on Competition in the Case Law of the European Court]. In: *Állam- és Jogtudomány*. 2014/4. sz.
- Prugberger Tamás – Jakab Nóra (2019): A munka-, és a vállalkozási típusú szerződéseknek a szerződő felek bizalmi jellegétől függő elhatárolása [Distinction Between Employment and Contractual Work Based on the Trust Between the Parties]. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2019/1. sz.
- Prugberger Tamás – Nádas György (2015): *Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog [Comparative Collective Labour Law in Europe and Hungary]*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Prugberger Tamás (2001): Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni és a kollektív szerződésre [The New Civil Code and Labour Law Regulation, with Particular Regard to Individual and Collective Contracts]. In: Tóth Hilda (ed.): *A munkajog és a polgári jog kodifikáció és funkcionális összefüggései [Codification and Functional Relations Between Labour Law and Civil Law]*. Novotni Kiadó, Miskolc.
- Prugberger Tamás (2016): A kollektív munkajog jelentősége és egyes intézményeinek szabályozásával kapcsolatos problematikus megoldások a jog-összehasonlítás tükrében [The Importance of Collective Labour Law and Some Problematic Regulatory Solutions in Comparative Law Perspective]. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIV. Miskolc.
- Prugberger Tamás (2008): A munkaszerződés megszegéséből eredő felelősség jogdogmatikai problémái és a tételesjogi rendezés [Doctrinal Issues and Codified Regulation of Liability Arising from Breach of Employment Contracts]. In: *Jogtudományi Közöny*. 2008/11. sz.
- Puskás Ágnes (2019): A kollektív szerződés jogi természetéről [On the Legal Nature of the Collective Agreement]. In: *Pro Futuro*. 2019/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/1/2019/3783>
- Razzolini, Orsola (2010): The Need to Go Beyond the Contract: “Economic” and “Bureaucratic” Dependence in Personal Work Relations. In: *Comparative Labor Law & Policy Journal*. Vol. 31/2010.

- Sipka Péter (2022): Az előreláthatósági elv megvalósulása a tíz éves bírói gyakorlat alapján [The Implementation of the Principle of Foreseeability in Ten Years of Judicial Practice]. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2022/4. sz.
DOI: <https://doi.org/10.32980/mjsz.2022.4.2121>
- Szalai Ákos (2013): *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése [Economic Analysis of Hungarian Contract Law]*. L'Harmattan, Budapest.
- Szalai Ákos (2013): A szerződés tartalma [The Content of the Contract]. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2013/11. sz.
- Szalai Ákos (2013): A szerződési jog gazdasági elemzésének közgazdaságtani és jogi alapjai [Economic and Legal Foundations of the Economic Analysis of Contract Law]. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2013/8. sz.
- Tóth Kristóf (2022): A pszichológiai szerződés elméletének egyes munkajogi kapcsolódási pontjai [Certain Labour Law Aspects of the Psychological Contract Theory]. In: *Pro Futuro*. 2022/1. sz.
- Zaccaria Márton Leó (2021): *Idejétmúlt koncepció vagy garanciális minimum? Avagy a munkavállalói alapjogok érvényesülése az uniós és a magyar jogban [Outdated Concept or Guarantee Minimum? On the Enforcement of Workers' Fundamental Rights in EU and Hungarian Law]*. HVG-ORAC, Budapest.

LIST OF JUDGMENTS

- 22/2023. (X. 4.) AB határozat.
- Asklepios Kliniken Langen-Seligenstadt GmbH és Asklepios Dientleistungsgesellschaft mbH kontra Ivan Felja és Vittoria Graf (C-680/15. és C-681/15. sz. egyesített ügyekben 2017. április 27-én hozott ítélet).BH 2023.10.251.

Szerényi Gábor grafikája

- BÁCSKAI KRISZTINA MÁRIA

megbízott oktató, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék főtanácsos, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Esélyegyenlőségi és Gyermekjogi Főosztály

Szakvizsgázott jogász, jogvédő, digitális gyermekvédelmi szakjogász, magyar szakos bölcsész, az Igazságügyi Minisztérium névjegyzékébe bejegyzett mediátor. Szakterülete az oktatás szereplőinek, az egyetemi polgárok jogainak védelme, valamint a gyermeki jogok érvényesülésének elősegítése az online térben. Hosszú évek óta az oktatás teljes vertikumát – a köznevelést, a felsőoktatást, a felnőttképzést – érintő, jelentős számú beadványt vizsgál, több gyermekjogi projektben közreműködik. Az oktatásjogi, esélyegyenlőségi kérdésektől kezdve a digitalizáció és a gyermekjogok kapcsolatán át számos átfogó jellegű vizsgálatot vezet, jogi elemzései hozzájárulnak az oktatás, az online gyermekvédelem hazai jogi kereteinek formálásához. Az általa vezetett – az online gyermekvédelem jogérvényesítési lehetőségeit feltáró – vizsgálat elősegítette Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiájának kialakítását, fejlesztését. Munkája során szakmai anyagokkal segíti a gyermekjoggal foglalkozó hazai és nemzetközi szervezetekkel való közös munkát, szakértői képviselőként vesz részt nemzetközi fórumokon. Az online gyermekvédelmet érintő tematikus munkacsoportok állandó résztvevőjeként ellátja a tagsággal összefüggő feladatokat. Segítő foglalkozásuként fontosnak tartja a folyamatos önképzést, a felvetődő kérdések komplex megközelítését, társadalmi tudatformálót, jogtudatosító tevékenység keretében olykor előadója, máskor résztvevője a tág értelemben vett gyermekjogi területet érintő szakmai konferenciáknak, rendezvényeknek. Tematikus – a média és a gyermekjogok témakörében született – tanulmánykötetben megjelent szócikkek szerzője, társszerzője. Oktatási szerepvállalását tekintve gyakornoki program keretében hallgatói mentorálást végez, diákjogok érvényesülése kapcsán meghívott előadó. 2025-től a digitális gyermekvédelmi szakjogász képzésen a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék megbízott oktatója.

bacskai.krisztina@ajbh.hu

- BREZOVSZKI ANNA

PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Kutatási asszisztens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék

Kutatási asszisztens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék

Szociálpedagógus és okleveles kriminológus. Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája Kriminológia Doktori Programjának végzős ösztöndíjas hallgatója. Kutatási témája

„A hosszútartamú szabadságvesztésre ítélték reintegrációs lehetőségei”. PhD-disszertációjának legfontosabb részeredményeit igyekszik folyamatosan publikálni, továbbá a tudományos közeg számára megismerhetővé tenni konferenciákon történő felszólalásaival. A doktori programban való aktív részvétel mellett, jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának két tanszékén is – Alkotmányjogi Tanszék és Büntetőjogi Tanszék – kutatási asszisztensként dolgozik. Mivel kiemelkedően fontosnak gondolja a hallgatókkal történő aktív, őket támogató kapcsolattartást, ezért doktori képzésének döntő részében mentorként is dolgozott, több évig évfolyamfelelősként segítette a kriminológus hallgatókat. 2021-ben második helyezést ért el „A megelőző pártfogásról és gyakorlatáról” c. empirikus kutatásával a XXXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Büntető Eljárásjog, Büntetés-végrehajtás és Kriminálisztika Tagozatában. Fő kutatási területei: büntetés-végrehajtás, hosszútartamú szabadságvesztés, reintegráció, pártfogás, megelőző pártfogás.

abrezovszki@gmail.com

brezovszki.anna@ajk.elte.hu

- EGRESI KATALIN

habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Bölcsészettudományi (filozófia és történelem) és jogi diplomával rendelkezik. Társadalom- és jogfilozófiát, politikai filozófiát, államelméletet és a nemzetközi politika elméletét oktatja. Kutatási témái: modern politikai filozófia és államelméletek. Angol és olasz nyelven publikál. Több olaszországi egyetemen vett részt tudományos kutatásokban, többek között a római „La Sapienza” Egyetemen, a fiesolei Európai Egyetemi Intézetben és a Firenzei Egyetem Jogi Karán. Erasmus-ösztöndíjjal vendégtanár volt a LUM-on. A jogi kar angol nyelvű folyóiratának főszerkesztője.

egresi.katalin@ga.sze.hu

- FARKAS ÁDÁM

tudományos főmunkatárs, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

tudományos munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

Farkas Ádám őrnagy 1988-ban született Magyarországon. A Széchenyi István Egyetemen 2012-ben szerzett jogász diplomát, majd 2018-ban jogtudományi doktori fokozatot alma materében. 2013 és 2018 között a Magyar Honvédelmi Minisztérium jogi tanácsadója volt. 2014 óta a Magyar Honvédség katonája. 2012 és 2015 között a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének tanársegédje volt. 2015 óta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara Katonai Nemzetbiztonsági Tanszékének tudomá-

nyos munkatársa. 2023-tól a Széchenyi István Egyetem Nemzetközi és Európai Jogi Tanszékének tudományos főmunkatársa. 2021 óta tagja a hibrid fenyegetések elhárításával foglalkozó európai kiválósági központ szakértői csoportjának. farkas.adam@uni-nke.hu

- GULYÁS KRISZTINA

PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Doktorandusz, poliglott, diplomás nemzetközi kapcsolatok szakreferens, marketing szakirányú okleveles közgazdász, executive MBA szakközgazdász, jogi szakokleveles kiberbiztonsági és digitális gyermekvédelmi szaktanácsadó. Jelenleg a TS-MÁV Gépészet Services Kft. ügyvezetője és az osztrák államvasút ÖBB Technische Services GmbH bécsi központjában nemzetközi stratégiai szakértő a vasúti járműkarbantartás kapcsán. A Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola hallgatójaként a magyar, az osztrák és az olasz – főként családi – kkv-k kihívásaira, dilemmáira adott válaszainak vizsgálatát végzi, összehasonlításokat végezve és best practice-okat azonosítva nemzetközi kutatása során (abszolutóriumot szerzett, 2025 júniusában a műhelyvitát sikeresen zárta). Krisztina már számos magyar és nemzetközi konferencián részt vett, publikációi jelentek meg több magyar és angol nyelvű folyóiratban, kötetben. krisguphd@gmail.com

- HERDON ISTVÁN

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskolája

irodavezető ügyvéd, alapító, Herdon Ügyvédi Iroda

Dr. Herdon István LL.M. a Herdon Ügyvédi Iroda alapítója és irodavezető ügyvédje, gazdasági jogi szakjogász. Jogi diplomáját a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte summa cum laude minősítéssel, tanulmányai során az Utrecht University School of Law keretében, Erasmus ösztöndíjjal külföldi tanulmányokat is folytatott. Gazdasági jogi szakjogászai képesítését a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerezte meg, jogi szakvizsgáját pedig jeles minősítéssel tette le. Jelenleg a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskolájának negyedik évfolyamos PhD-hallgatója, emellett óraadóként polgári jogi tárgyak oktatásában is tapasztalatot szerzett. Szakmai érdeklődései közé tartozik a munkajog, a társasági jog, a versenyjog, a gazdasági jog és a szerződések joga. Ügyvédi munkája során a komplex, egyablakos és jogi projektmenedzsment szemléletű szolgáltatások nyújtásában hisz. Doktori tanulmányai keretében kutatási területe az individuális munkajog, témája: „A jognyilatkozatok dogmatikai kollíziója a munkajog és a polgári jog határán. A munkajogi jognyilatkozatok tana.” Több sikeres start-up vállalkozás alapítójaként a jogi szolgáltatások piacát nemcsak ügyvédi, hanem ügyféli oldalról is jól ismeri, így különös érzékenységgel közelít az üzleti szempontokhoz és a gyakorlati igényekhez. Tudományos munkásságát számos rangos elismerés kísérte: többek között első helyezést ért el a Mailáth György Tudományos Pályá-

zaton, megkapta a Pro Scientia Aranyérmet, a Debreceni Egyetem Kiváló Hallgatója Díjat, a Domokos Lajos Díjat, valamint a Wolters Kluwer által alapított „Az év joghallgató tehetsége 2020–2021” Jogászdíjat. Tagja a Pro Scientia Aranyérmesek Társaságának.
istvan.herdon@gmail.com

• HORVÁTH ATTILA

intézetvezető, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Intézet
tanszékvezető egyetemi docens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Állam- és Jegtörténeti Tanszék

egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jegtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék
egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék

Jegtörténész, a magyar állam- és jegtörténet elismert kutatója. Tanulmányait az ELTE Állam- és Jegtudományi Karán végezte, ahol jogász és történész diplomát szerzett, summa cum laude minősítéssel doktorált, majd habilitált. 1986-tól az ELTE oktatója, 1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán is tanított, 2012-től pedig a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen dolgozik, ahol vezeti a Magyar Állam- és Jegtörténeti Intézetet. Kutatási területe széles spektrumot ölel fel: a magyar történeti alkotmány, a magánjog és részvénytársasági jog fejlődése, a nemzetiségi jog múltja, valamint az 1945 utáni alkotmányos berendezkedés és a koncepciók perek feldolgozása egyaránt munkásságának részét képezi. Tudományos és közéleti szerepvállalása jelentős: alapító tagja a Független Jogász Fórumnak, aktív közreműködő több alapítványban és társadalmi szervezetben, így a Hittel a Nemzetért Alapítványban és az Ifj. Gróf Andrássy Alapítványban. Tagja az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékbizottságának is. Munkásságát számos díjjal, kitüntetéssel ismerték el, többek között a Pro Facultate díjjal, a Mindszenty Emlékéremmel, a Széchenyi Társaság Széchenyi-díjával és a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével. Tudományos, oktatói és közéleti tevékenysége révén meghatározó alakja a magyar jegtörténeti kutatásoknak.

Horvath_Atila@uni-nke.hu

• KELEMEN ROLAND

szakfelelős, tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jegtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék

tudományos munkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

2015-ben szerzett jogász diplomát. 2015-től a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jegtudományi Karának oktatója, 2017-től a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának tudományos

munkatársa. Disszertációját 2022-ben védte meg summa cum laude minősítéssel. 2023-tól a Kiberbiztonsági szakjogász, 2024-től a Modern Technológiai és Kiberbiztonsági mesterszak szakfelelőse, ugyanettől az évtől a Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék tanszékvezetője. Kutatásai a katonai igazságszolgáltatás történetére, a kivételes hatalom elméleti és történeti rendszereire, az első világháborús sajtószabályozásra, valamint a kibertér biztonságának védelmi jogi kérdéseire irányulnak. Publikációi közül kiemelkednek a katonai igazságszolgáltatás hazai történetét feldolgozó magyar és angol nyelvű monográfiái, továbbá a kivételes hatalom elméleti és történeti kereteit, illetve a kibertér és a nemzetbiztonság összefüggéseit vizsgáló kötetei. Publikációi nemzetközi rangú, Scopus-indexált folyóiratokban is megjelentek. Kibertérrel kapcsolatos kutatásai révén 2021–2022-ben Fulbright-ösztöndíjat nyert el az Egyesült Államokban. Három alkalommal részesült a Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíjban, 2023-ban az Új Nemzeti Kiválósági Program, 2024-ben az Egyetemi Kutatói Ösztöndíjprogram posztdoktori ösztöndíjasa volt. Oktatói munkáját a Széchenyi István Egyetem 2023-ban Bakonyi István Kiváló Oktató Díjjal, 2025-ben az Év Oktatója Díjjal ismerte el.

kelemen.roland@ga.sze.hu

- KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ

egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék

2025 februárjában szerezte meg PhD-fokozatát summa cum laude minősítéssel a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában. Emellett a Digitális gyermekvédelmi szakjogász és szakemberképzés szakfelelőse, valamint a Modern Technologies and Cybersecurity Organiser mesterképzési szak szakmentora. Kutatási területe a gyermekvédelem és a gyermekek jogainak jogtörténeti vizsgálata, valamint a gyermekek digitális környezetben történő védelme és jogaik ezen környezetben való érvényesülése. E két területen számos hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást, kutatásai többek között az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében is támogatást nyertek. Publikációi magyar és idegen nyelvű szakfolyóiratokban jelennek meg. Egyetemi tanulmányai során aktív tudományos diákköri munkát végzett, több OTDK-helyezést és különdíjat nyert, tudományos teljesítményét 2019-ben Pro Scientia Aranyéremmel ismerték el. Oktatói munkáját 2020-ban kezdte, azóta osztatlan, alap- és mesterképzési tárgyakat, valamint posztgraduális képzéseken oktat. Tagja a Magyar Jogtörténész Egyesületnek, a Pro Scientia Aranyérmesek Társasága Egyesületnek és az European Society for Comparative Legal History szervezetnek, továbbá a Jogtörténeti Szemle hírszerkesztője és a Jog.történet blog szerkesztője.

szepvolgyi.eniko@ga.sze.hu

- MARIAM PILISHVILI

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Jogi Doktori Iskola

Mariam Pilishvili jelenleg a Debreceni Egyetem Géza Marton Jogi Doktori Isko-

lájának doktorandusz hallgatója. A Debreceni Egyetemen szerzett LL.M. diplomát európai és nemzetközi üzleti jogból. Alapképzésének ideje alatt részt vett egy akadémiai csereprogramban, amelynek keretében jogot és közigazgatást tanult a lengyelországi Łódźi Egyetemen. 2020-ban az ELSA Internship Project Program nyertese volt. Kétszer nyerte el a rangos Stipendium Hungaricum ösztöndíjat. 2025-ben az a megtiszteltetés érte, hogy elnyerte a DOSZ grúziai nagykövetének címét, amelyben a Magyar Doktori Hallgatók Szövetségét (DOSZ) képviseli, 2024-ben pedig a legjobb előadónak ítélték a debreceni Praetor Főiskola által szervezett tudományos konferencián. Doktori kutatása az adatvédelem és az új technológiák közötti kapcsolódási pontokat vizsgálja, különös tekintettel a blokklánc és a GDPR „elfeledtetéshez való jog” közötti összeegyeztethetőségre. Fő kutatási területei az európai adatvédelmi jog, a blokklánc szabályozása, a digitális adatvédelmi jogok és az új technológiák jogi innovációja. mariampilishvili@mailbox.unideb.hu

- MOLNÁR TAMÁS

PhD-hallgató, Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolája

a Központi Nyomozó Főügyészség munkatársa

1992-ben született. A környezet- illetve természetvédelem iránt korán elköteleződött, ezért általános iskolai tanulmányait követően a Mátra Erdészeti, Mezőgazdasági és Vadgazdálkodási Szakképző Iskolában érettségizett, majd erdésztechnikusi végzettséget szerzett. Középiskolás éve alatt eredményesen szerepelt a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai és Környezetvédelmi Tanulmányi Verseny nemzetközi döntőjén. 2017-ben szerezte meg jogi diplomáját a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, majd 2018-ban megkezdte tanulmányait a Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolájában. Ezzel párhuzamosan a Miskolci Egyetemen 2020-ban okleveles kriminológus lett. A bűnügyi tudományok iránti érdeklődését mutatja, hogy 2021. évben ügyészségi fogalmazóként helyezkedett el, majd 2024. évben jogi szakvizsgát tett. Jelenleg az ügyészségi szervezetben lát el alügyészi szolgálatot, emellett a Magyar Galamb- és Kisállattenyésztők Országos Szövetségének tagja, galambtenyésztőként a hazai és nemzetközi kiállítások aktív résztvevője. Doktoranduszi kutatómunkája ennek megfelelően a környezet büntetőjogi védelme a gyakorlatban, amellyel összefüggésben több konferencián előadott, illetve számos publikációja megjelent. Angol, valamint német nyelvből rendelkezik nyelvismerettel.

mtamas1992@gmail.com

- NÉMETH TAMÁS

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskolája

ügyvédjelölt, Dr. Sipka Ügyvédi Iroda

Jogi tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végezte, ahol már hallgatóként is aktívan bekapcsolódott a hazai és nemzetközi tudományos életbe. PhD-hallgatóként már több rangos külföldi eseményen is részt vett: előadást tartott a XXI. International Conference in Commemoration of Professor Marco Biagi konferencián, valamint résztvevője volt a “European Labour Law and Social Law” fiatal kutatóknak szervezett szemináriumnak (2024), továbbá a “PONTIGNANO XL” összehasonlító munkajogi szemináriumnak, melynek fókuszában a zöld átmenet és a munkavállalói érdekképviselés állt. Jelenleg a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskolájának harmadéves PhD-hallgatója, valamint elnyerte a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány Kiválósági PhD Ösztöndíját. Szakmai fókuszában elsősorban a munkajog, társasági jog, gazdasági jog és végrehajtási jog állnak. Ügyvédjelöltként hisz abban, hogy a modern jogi szolgáltatás akkor lehet hatékony, ha az komplex problémákra kínál strukturált, ügyfélre szabott és rendszerszemléletű megoldásokat. Munkája során tudatosan törekszik arra, hogy a jogi megoldások ne csak jogilag megalapozottak, hanem a valós üzleti működésbe is zökkenőmentesen illeszthetők legyenek. A jogi szolgáltatások piacára nemcsak jogász szemmel, hanem az ügyféligények mélyebb megértésével is tekint. Szemléletmódját különös érzékenység jellemzi az üzleti szempontok, valamint a jogi megoldások gyakorlati alkalmazhatósága iránt. Doktori kutatásának központi témája a kollektív munkajog, ezen belül a kollektív igényérvényesítés szociális és versenyjogi aspektusai, különös figyelemmel a kollektív szerződés intézményére. Szakmai tevékenysége mellett tudományos munkásságára is nagy hangsúlyt fektetett. Tudományos tevékenységét több elismerés is kísérte: második helyezést ért el a Mailáth György Tudományos Pályázaton és az Országos Tudományos Diákköri Konferencián, illetve több ösztöndíjban és kutatói támogatásban is részesült – ezek közül kiemelendő az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program (EKÖP). Ügyvédjelölti tevékenységének elismeréseként 2025-ben elnyerte a Dr. Ladányi Sándor Alapítvány kitüntetését. Egyetemi éve alatt tagja és első diákja volt a DE Praetor Szakkollégiumnak. tamasnemeth67@gmail.com

- PAKSI-PETRÓ CSILLA

egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék vezetőképző tréner, ICF minősítésű business coach

Oktatási és kutatási tevékenysége középpontjában a humánerőforrás-menedzsment, a kompetenciafejlesztés, valamint a közszolgálati vezetőképzés áll. Emellett trénerként és business coach-ként is dolgozik, vezetői fejlesztőprogramokat valósít meg állami és versenyszféra szervezeteiben. Felsőfokú tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetemen végezte, majd doktori (PhD) fokozatát az NKE-n szerezte meg humánerőforrás-menedzsment témakörben. Karrierje során számos hazai és nemzetközi kutatási projektben vett részt, különösen a közszolgálat modernizációja, a generációs különbségek, valamint a coaching

és vezetőfejlesztés területén. Szakmai pályafutása során több alkalommal nyert el kutatói és oktatói ösztöndíjakat, emellett aktív résztvevője nemzetközi szakmai hálózatoknak és konferenciáknak. Empirikus kutatásai a közszolgálati humánigazgatás átalakulását, a munkavállalói jóllét dimenzióit és a vezetői kompetenciák fejlesztését vizsgálják. Fő kutatási területei: közszolgálati HR, coaching, kompetenciafejlesztés, generációs kihívások, vezetőképzés és szervezeti kultúra.

petro.csilla@uni-nke.hu

- PETRIK BÉLA

jogász, ügyvéd, irodalomtörténész, szerkesztő

Az ELTE Jogi karán doktorált, két jogi szakvizsgával és szakjogászi képesítéssel, számvevői képzettséggel és adatvédelmi tisztviselői képesítéssel rendelkezik. Szakjogászi képzésen tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Miskolci Jogi Karon és a Pécsi Jogi Karon. Jogi természetű írásai mások mellett a Magyar Jogban, a Gazdaság és Jogban, a Hitelintézeti Szemlében jelentek meg, több jogi kötet társszerzője, a Polgári Törvény Kommentárjának szerzője (Értékpapírjog, Faktoring, Pénzügyi Lízing, Jog- és Szerződésátruházás, Engedményezés – HVG-ORAC). Főbb kutatási területe az engedményezés, faktorálás, követelés-átruházás, a követeléskezelési törvény koncepciójának kidolgozója. Eszme- és irodalomtörténeti munkái számos folyóiratban jelentek meg, a HITELEK-ben, a KORTÁRS-ban, a Magyar Naplóban, az Életünkben, Forrásban, tanulmányai, esszéi eddig hat önálló kötetben láttak napvilágot, legutóbbi kötete: „Szabadítót mondani” (Esszék, Tanulmányok, 2024.). Szerkesztőként számos kötetet gondozott, legutóbb Nagy Gáspár és Görömbei András levelezését rendezte sajtó alá (2024), illetőleg Pruzsinszky Sándor: Holtak lázadása című drámakötetét (2025) és a lett író, Maris Berzins: Az ólom íze című regényét. A Magyar Napló Kiadó könyvszerkesztője.

dr.petrik.bela@gmail.com

- SIMONYI-KOVÁCS MELINDA

PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

ügyész, Győri Járási Ügyészség

2003 óta dolgozik a Győri Járási Ügyészségen, 2011 óta ügyészként, a Gazdasági és Kiemelt Ügyek Csoportjában. Jogi diplomáját 2002-ben vette kézhez az ELTE ÁJK Győri Tagozatán, majd ezt követően a BGF Pénzügyi és Számviteli Karán, adó-, illeték- és vámszakértő szakon végzett a 2005. évben. 2023 júniusában az ELTE Gazdasági Büntetőjogi Szakjogász képzését teljesítette, LL.M. fokozatot szerezve. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Kutatási témája: A büntetőjog jellegű szankciók alkotmányossági megítélése – a büntetőjoggal párhuzamosan haladó közigazgatási büntetőjog az alapjogok tükrében.

drkovacs.melinda@gmail.com

- SZABÓ LÍVIA

vállalati jogász, Audi Hungaria Zrt.

A szerző az AUDI HUNGARIA Zrt. vállalati jogászaként dolgozik közel 4 éve. A győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Karán végzett 2021-ben, jogász szakon, summa cum laude minősítéssel, Pro Auditoribus kitüntetéssel. Diplomájának megszerzését követően sikeresen felvételt nyert a Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskolába, mely keretében a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszéken folytatja doktori tanulmányait. Kutatásának fókuszában a fogyasztóvédelmi jogi kihívások a digitális technológiák tükrében témakör áll, különös tekintettel a hibás teljesítés jogintézményére. Doktori kutatási témájának egy részletével a XXVII. Tavaszi Szél (Doktorandusz) Konferencián munka-, verseny- és fogyasztóvédelmi jog szekciójában országos I. helyezést ért el 2024 májusában, Budapesten. A 2023-ban megrendezésre került Pályakezdő Jogász Verseny – BÜK Jogtanácsosi Konferencián adatvédelmi jogi témában országos II. helyezést ért el. Doktori hallgatóként társ Konzulensként készített fel egy hallgatót a XXXVI. OTDK-ra, ahol a versenyző dolgozatával országos I. helyezést ért el. Lívia joghallgatói egyetemi éve alatt valamennyi lehetséges félévben elnyerte az Igazságügyi Minisztérium Kiválósági Jogászösztöndíját, úgyszintén minden évben elnyerte a Köztársasági Ösztöndíjat. Korábban évfolyamelső volt, országos perbeszédversenyeken ért el dobogós helyezéseket (polgári jog, büntetőjog, munkajog területeken), a Batthyány Lajos Szakkollégium főtitkára, az ELSA tisztségviselője is volt. szabolivia757@gmail.com

- TANÁCS-MANDÁK FANNI

egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék

A Budapesti Corvinus Egyetemen 2009-ben nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Firenzi Tudományegyetemen 2011-ben politológus diplomát szerzett olasz nyelven. 2019-ben elvégezte a Budapesti Műszaki Egyetem műszaki, gazdasági és társadalomtudományi szakfordítói szakirányú továbbképzését olasz nyelven. Tudományos fokozatát (PhD) 2014-ben szerezte. 2013 óta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem oktatója. Számos nemzetközi konferencián adott elő (IPSA WorldCongress, NISPAcee, SISIP, Global Brand Conference), több kutatói és oktatói ösztöndíjat (European University Institute, LUISS School of Government, Campus Hungary, ERASMUS+, EKÖP) is nyert. Fő kutatási területei: parlamenti jog, kormányzati rendszerek, Olaszország és Portugália politikai rendszere, nemzeti márkáépítés.

mandak.fanni@uni-nke.hu

- UNGER ANNA

politológus, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszék

Politológusi diplomáját (2003) és politikatudományi doktori fokozatát (2018) is az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerezte, 2009 óta az ELTE TÁTK oktatója. Fő kutatási területe a demokrácia elmélete és gyakorlata az állampolgári részvétel és a tisztességes verseny szempontjából. A közvetlen demokrácia elmélete és gyakorlata (különösen Svájcban, az Egyesült Államokban, Magyarországon, valamint az Európai Unióban) mellett foglalkozik a választási rendszerek tisztességes és versengő jellegének tudományos elemzési lehetőségeivel, valamint a választásoknak a politikai rendszerek változásában betöltött szerepével. 2010-ben az USA Department of State SUSI-programjának ösztöndíjasa, 2019-24 között „A közvetlen demokrácia Magyarországon: fejlődés, kihívások és kilátások (1989-2018)” NKFIH 131883. sz. posztdoktori OTKA-projekt kutatója. 2019-ben a middelburgi (Hollandia) Roosevelt Institute for American Studies, 2018-ban és 2020-ban a heidelbergi (Németország) Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 2022-ben az ithacai (USA) Cornell University, Institute for European Studies, Mario Einaudi Center for International Studies vendégkutatója. Egyetemi oktatási és kutatómunkája mellett közéleti médiaműsorok és rendezvények rendszeres résztvevője, a politikáról és plurális demokráciáról való nyílt társadalmi párbeszéd elkötelezettje.
 unger.anna@tatk.elte.hu

• VÁRSZEGI ASZTRIK

emeritus főapát, Pannonhalma

Bencés szerzetes, püspök, a Pannonhalmi Főapátság vezetője 1991 és 2018 között. Édesanyja soproni polgári családból, édesapja szlovák-sváb altisztai családból származott. Középiskoláit (még Várszegi Imre néven) Sopronban végezte, majd 1964-ben belépett a Szent Benedek Rendbe, ahol az Asztrik nevet vette fel. Teológiai tanulmányait Pannonhalmán végezte, 1971-ben szentelték pappá. Az ELTE-n történelem-német szakos tanári diplomát szerzett, később, 1985-ben doktori, majd 1997-ben PhD-fokozatot. Tanított a győri bencés gimnáziumban és a pannonhalmi rendi iskolában, ahol a rend történetét és Szent Benedek Reguláját is oktatta. 1978-tól a novíciusok képzéséért felelt, majd a főmonostor perjele lett. II. János Pál pápa 1988-ban esztergomi segédpüspökké nevezte ki, püspökké szentelése 1989-ben történt. Rövid ideig a Budapesti Központi Papnevelő Intézet rektora volt, majd a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkáráként tevékenykedett. 1991-ben választották pannonhalmi főapáttá, tisztségében kétszer is megerősítették. 2018-ban vonult vissza. Számos egyházi és közéleti tisztséget töltött be: volt a Keresztény-Zsidó Tanács elnöke, a Máltai Lovagrend káplánja, több bizottság tagja és elnöke. Jelen-tős szerepe volt a magyar bencés rend történetének kutatásában és az egyháztörténeti munkaközösségekben. Munkásságát hazai és nemzetközi kitüntetésekkel ismerték el: többek között a Leuveni Katolikus Egyetem

díszdoktora, Jedlik Ányos-díjas, Prima-díjas, valamint az Osztrák Köztársaság Nagy Arany Érdemrendjének birtokosa, emellett több város díszpolgára.
asztrik@osb.hu

• ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS

jogász

habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszék

Jogi diplomáját (2005) a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, állam- és jogtudományi doktori fokozatát (2011) a Széchenyi István Egyetemen szerezte, 2014 óta az ELTE TÁTK oktatója, ott habilitált (2018). Pályája első szakaszában elsősorban nemzetközi magánjoggal, nemzetközi kereskedelmi joggal és EU-joggal foglalkozott, kutatóként az MTA Jogtudományi Intézetében és jogutódjában 2007-2019 között, oktatóként a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Karán 2008-tól 2014-ig. Kutatási érdeklődése az elmúlt 10 évben az szűk értelemben vett jogi kutatások felől az Európa-tanulmányok felé fordult, ezen belül is az integráció-dezintegráció, az akadémiai szabadság, valamint a felvilágosodás-ellenesség és a posztfasizmus megerősödése területei érdeklik, tudományos publikációi egyre inkább az EU-jog és az EU-tanulmányok témakörében születtek, nemzetközi kapcsolatai is ebbe az irányba fejlődtek. Vendégoktatóként tanított Xhianban, Bergenben, Warwickban, Prágában, ezek mellett nemzetközi konferenciák és workshopok rendszeres résztvevője. Kutatómunkáját ösztöndíjjal ismerte el a hamburgi Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht (2010, 2023), a berlini Freie Universität (2014), a heidelbergi Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (2018), a lausanne-i L'Institut suisse de droit comparé (2011), az ithacai (USA) Cornell University, Institute for European Studies, Mario Einaudi Center for International Studies (2022). Hosszabb idejű kutatómunkát végzett a Fordham University és Columbia University jogi karain és könyvtáraikban (2011), dolgozott az EBESZ 2014-es magyarországi parlamenti választásokat megfigyelő missziója szakértőjeként. EU-s kutatási projektek (FP7 – 2014-2016, BEUCitizen – 2015) résztvevő kutatója, EP-LIBE jelentés (gyermekek jogellenes elviteléről, 2014) szerzője is volt. 2024-től az MTA Bolyai János posztdoktori ösztöndíj birtokosaként a felvilágosodás-ellenességnek az EU integrációjára és dezintegrációjára gyakorolt hatásait vizsgálja. E tárgyban 2025 tavaszán jelent meg angol nyelvű monográfiája a Palgrave Macmillan kiadónál *The European Union and the Anti-Enlightenment Tradition. The Struggle for the Soul of Europe* címmel.

ziegler.tamas@tatk.elte.hu

Affiliációhoz (Kötelező elem!)

Lapunk hasábjain külön rovatban mutatjuk be az aktuális szám szerzőit. Ehhez mindenkitől szeretnénk kérni egy rövid bemutatkozást, melynek ajánlott terjedelme 150-250 szó. A bemutatkozást összefüggő mondatokban, E/3 személyben kérnénk, ami elsősorban az alábbiakat foglalja magában:

- Jelenlegi munkahely és beosztás (esetleg: aktuálisan mivel foglalkozik)
- Egyetemi fokozat vagy legmagasabb végzettség
- Eddigi karrier, életpálya rövid ismertetése
- Múltbéli, kiemelkedő sikerek, elismerések
- Fő kutatási területek
- E-mail cím

Ezzel összhangban kérjük, a bemutatkozástól tekintsenek el. Erre szolgál a fenti rovat. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben lehetséges.

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog–Állam–Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat javasolt terjedelme tanulmányok esetén 50000 karakter, recenziók esetén 20000 karakter.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével. Minden egyéb személyes információ mellőzését kérjük. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben megengedett.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag az irodalomjegyzékben szereplő művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: „XY szerint,”^{1,2} A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). Belső idézés esetén ún. „lúdláb-jelölő” (» «) használatát kérjük. A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköötőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Újságcikk esetén: Újság neve, szerző(k) vezetékneve, dátum VAGY lapszám, tehát:
Magyar Nemzet, Kiss, 2023.01.11. illetve Népszava, Nagy, 2023/104. sz.
 - c) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).Lábjegyzetek esetén a formátum: Times New Roman, 10pt, sorkizárt formázás. Azonos szerző ugyanabban az évben megjelent, különböző írásait az ABC betűivel kérjük megkülönböztetni, pl. Kiss, 2016a; Kiss, 2016b stb.

7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).

8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.

9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dőlt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dőlt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Újságcikkek esetén (Figyelem! az újság neve után vessző, a cím és a lapszám után pont szerepel! Ha a lapszám vagy a dátum nem ismert, az elhagyható. A tételt pont zárja.)

- Győri Hírlap, Kiss Péter – Nagy Ádám (2023): *Cikk címe*. 2023/155. sz., 2023.09.09.

Ha nincs szerző, csak a folyóirat neve ismert:

- Dunántúli Hírlap (2023): *Cikk címe*. 2023/111. sz., 2023.11.11.

f) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

g) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt minden esetben kérjük feltüntetni az adott tétel végén, új sorban, ponttal a végén:

- Kiss Péter (2011): Egy tanulmány. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

DOI: <http://doi.org/doiizam>.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETECÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után szóköz)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ A „Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)” című bölcsészdoktori értekezés a Pannonhalmi Szent Gellért Hittudományi Főiskolán, 1976–1985 között eltöltött tanári évek alatt e témában végzett kutatásaim összegzése volt. A témaválasztást motiválta, hogy szerettem volna a háború utáni időszakban emigrációba kényszerült főapát egyéniségét megismerni, aki rendkívül nehéz korszakban volt a Pannonhalmi Szent Benedek Rend, mai nevén a Magyar Bencés Kongregáció legfőbb előljárója, továbbá szerettem volna jobban megérteni a 20. század harmincas éveiben szorgalmazott, de elakadó szerzetesi reformot. A téma feldolgozását az a körülmény is sürgette, hogy a bencés közösségen belül a két világháború közötti nemzedék, a néhai főapát kortárs nemzedéke és az akkor még fiatalok egyre idősebbek lettek, nemzedékváltás előtt álltunk. | Várszegi Asztrik
- ◆ „Volt egy olyan jogszabály, amely szerint valakit minden bírói határozat nélkül egy hónapig lehet letartóztatásban tartani. Ennek úgy tettek eleget, hogy minden hónapban újabb bírói vagy ügyészségi – nem tudom pontosan – határozatot kaptam, amelyik újabb egy hónappal meghosszabbította a benntartást, és ilyen módon a szabállyal elég tetetett.” Az 1951. évi III. törvény nem ismerte a nyomozásban a terheltté nyilvántartást sem, vagyis a terhelt kötelező tájékoztatását arról, mi miatt folyik ellene az eljárás. Így történt ez Bíró István perében is. A kihallgatásokról általában nem vettek fel jegyzőkönyveket, hanem csak ún. feljegyzéseket készítettek. A kihallgatási jegyzőkönyv elkészítésére csak a nyomozás befejezésekor került sor. (...) A terheltet az egész eljárás során nem illette meg az ártatlanság vélelme... | Horváth Attila
- ◆ A globalizáció megköveteli az országoktól, hogy meggyőző és vonzó arculatot, márkát hozzanak létre és tartsanak fenn versenyképességük javítása, az idegenforgalmi bevételek növelése, a nemzetközi befektetések beáramlásának fokozása, az export fejlesztése, valamint az ország hitelességének és nemzetközi pozíciójának megerősítése érdekében. Az elmúlt évtizedekben egyre több város, régió és nemzet fejlesztett ki marketing- és márkaépítési technikákat a befektetők, látogatók, munkavállalók, rendezvények vonzása érdekében. A márkaépítés fogalma ma már nemcsak a termékekhez és szolgáltatásokhoz kapcsolódik, hanem területekhez is. Ezáltal az adott terület jól beazonosítható, megkülönböztethető lesz akár a befektetők, akár a turisták, akár a tehetséges munkaerő számára, s ezáltal felértékelődhet. A jó hírnév megszerzése és fenntartása egyfajta belépési költséggé válik. Az elmúlt évtizedek során a nemzeti márkaépítés gyakorlati eszközzé vált a nemzetek globális versenyben való pozicionálásához, mivel minden felelős kormánynak figyelemmel kell kísérnie, hogy a világ hogyan látja őt, és stratégiákat kell kidolgoznia ennek kezelésére. | Tanács-Mandák Fanni
- ◆ Az akadémiai szabadság, úgy is, mint a kutatás szabadsága, és úgy is, mint az egyetemek oktatási és intézményi szabadsága, immár évek óta a közfigyelem és a tudományos érdeklődés homlokterében van. Az akadémiai szabadságot napjainkban három irányból éri kihívás, fenyegetés. Egyfelől a hallgatói és oktatói szólásszabadság, illetve az ezek korlátozására irányuló, egyetemeken belüli folyamatok, másfelől az egyes országokban zajló demokratikus visszacsúszás, illetve autokratizáció „melléktermékeként” vagy esetenként mellékhatásaként értelmezhető jelenségek, harmadrészt pedig a piacosításból eredő következmények mind olyan kutatási irányok, melyek immár rendkívül gazdag irodalommal szolgálnak a téma jobb megértéséhez. E kihívásokon túl széleskörű irodalma van az egyetemi autonómia témakörének általában véve is: mit jelent az irányítás és fenntartói felelősség, milyen jogai, lehetőségei és kötelezettségei vannak a fenntartónak vagy tulajdonosnak az egyetemek működésével kapcsolatos döntésekben, és meddig terjed az egyetemi autonómia e „külső” szereplőkkel szemben. | Unger Anna – Ziegler Dezső Tamás